

Oblicza przestępczości

– wyzwania Psychologii Sądowej

Pod redakcją:
dr hab. Przemysław Piotrowski
doc. PhDr. Taťjana Búgelová
mgr Patryk Wicher

Nowy Sącz 2015

Recenzja:

dr Leszek Woszczek,
dr Marta Brachowicz,
dr Agnieszka Roszkowska

Korekty językowe:

mgr Bogusław Kołcz, prof. oświaty

Copyright © 2015 by

WSB-NLU

Wydział Przedsiębiorczości
i Zarządzania

ISBN: 978-83-61429-02-9

Nakład: 500 szt.

Wydawca, skład, druk, oprawa:

Agencja Wydawniczo-Reklamowa Omnidium
ul. Kruczkowskiego 12
41-710 Ruda Śląska
tel. (32) 793 45 60
e-mail: biuro@omn.com.pl
www.omn.com.pl

SPIS TREŚCI

Zamiast wstępu	5
1. Przemysław Piotrowski Psychologiczna charakterystyka sprawców przestępstw rozbójniczych	9
2. Krzysztof Dymura Nietrzeźwość kierujących – aspekty prawne i społeczne	19
3. Jerzego Gąsiorowskiego Przestępczość gospodarcza w strukturze przestępczości ekonomicznej w świetle badań własnych	35
4. E. Piotrowskiej – Oberda i K. Oberda Przestępstwa gospodarcze w mediach w latach 1988 -2010 w świetle Narodowego Korpusu Języka Polskiego	55
5. K. Burny, D. Burny, Ł. Sitko Analiza i wpływ kluczowych środowisk życia adolescenta na powstawanie i eskalacje zachowań przestępczych i agresywnych	69
6. A. Turczak zależność między płcią skazanego a rodzajem popelnionego przez niego przestępstwa	87
7. M. Krzeczek Warunki środowiskowe jako czynnik generujący przestępczość wśród nieletnich	103
8. K. Bronowska i D. Czekan Biegły psycholog w procesie karnym	115
9. K. Bronowska Procesowo-psychologiczne aspekty dowodu z przesłuchania świadka	127
10. M. Artymiak, M. Mółka, P. Wicher Mediacja w polskim systemie sądownictwa - początki, współczesność i perspektywy rozwoju	139
11. Stefan Florek Przestępczość młodych mężczyzn w ujęciu psychologii ewolucyjnej	155
12. Alicja Giezek Uzależnienia behawioralne- nowe zadania dla psychologii kryminalnej	167
13. Agnieszki Chmielowskiej - Marmucka i Natalii Śmierciak Wpływ dopalaczy i innych substancji psychoaktywnych na funkcjonowanie ludzkiego organizmu. Medyczo-psychologiczne i prawne aspekty	175
14. T. Búgelová Mobbing at workplace and strategy of psychological defence	185
Noty biograficzne	195

ZAMIAST WSTĘPU

W dniu 25 maja 2015r. odbyła się w Wyższej Szkole Biznesu – Nacionale Louis University w Nowym Sączu kolejna Ogólnopolska Konferencja Naukowa nt. „Oblicza przestępczości – wyzwania Psychologii Sądowej XXI wieku”. Konferencja ta powstała w ramach projektu: „Psychologia sądowa – wzmocnienie potencjału dydaktycznego uczelni”. Projekt był realizowany na przestrzeni ostatnich pięciu lat. Podstawowym celem tego projektu była poprawa efektywności funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości dzięki zastosowaniu dorobku psychologii sądowej i pedagogiki. Interdyscyplinarny charakter tych nauk, powoduje to, iż są one wykorzystywane w naukach prawnych, pedagogice społecznej, psychologii penitencjarnej i in. Naczelną zasadą jest by umiejętnie łączyć niezwykle szeroką wiedzę teoretyczną ze sprawnością diagnostyczno – opiniodawczą.

Nakreślone cele były realizowane w ramach dodatkowej specjalności „Psychologia sądowa”, studiów podyplomowych: „Psychologia i pedagogika sądowa”, kursów kierowanych do pracowników wymiaru sprawiedliwości: „Kursy z psychologii dla osób zawodowo związanych z wymiarem sprawiedliwości” oraz cyklu staży i wizyt studyjnych w krajowych i zagranicznych ośrodkach opiniodawstwa sądowego oraz placówkach związanych z wymiarem sprawiedliwości. Pokłosiem pięcioletniego czasu realizacji wspomnianych zadań jest zrealizowanie powyżej postawionych celów (co zostało wykonane) oraz przedstawienie wyników badań i doświadczeń w ramach konferencji naukowej, która stała się swoistym podsumowaniem tego okresu. W wyniku odbytej konferencji naukowej powstała niniejsza monografia. Zamysłem organizatorów było zainteresowanie problematyką przestępczości we współczesnym świecie. Konferencja zgromadziła przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych reprezentujących różne ośrodki uniwersyteckie. Autorzy referatów podjęli szeroki zakres zagadnień związanych z przyczynami, przebiegiem i skutkami różnorodnych przestępstw.

I tak Przemysław Piotrowski w artykule „**Psychologiczna charakterystyka sprawców przestępstw rozbójniczych**” przedstawił wyniki badań, które pozwoliły na dokonanie wieloaspektowej charakterystyki nieletnich oraz dorosłych sprawców przestępstw rozbójniczych. Stwierdził on, iż psychologiczny obraz tego rodzaju przestępczości wymaga ciągłych badań i uzupełnień.

Krzysztof Dymura w artykule „**Nietrzeźwość kierujących – aspekty prawne i społeczne**” podjął próbę charakterystyki problemu nietrzeźwości w ruchu drogowym oraz sankcje prawne kierowania pod wpływem alkoholu i innych środków narkotycznych.

„**Przestępczość gospodarcza w strukturze przestępczości ekonomicznej w świetle badań własnych**” Jerzego Gąsiorowskiego porusza zagadnienie przestępczości gospodarczej, sposobu jej funkcjonowania w całej strukturze przestępczości

ekonomicznej. Na podstawie analizy akt spraw karnych wskazano mechanizmy przestępcze oraz determinanty kształtujące te formy przestępczości.

Wystąpienie E. Piotrowskiej – Oberda i K. Oberda dotyczyło rozważań teoretycznych oraz badań dynamiki zmian przestępczości gospodarczej w Polsce w latach 1988-2010. W badaniach wykorzystano materiał pochodzący z Narodowego Korpusu Języka Polskiego. Zwrócono ponadto uwagę na rolę mediów jako nośnika informacji o przestępstwach („**Przestępstwa gospodarcze w mediach w latach 1988 -2010 w świetle Narodowego Korpusu Języka Polskiego**”)

Kolejny referat został wygłoszony przez K. Burny, D. Burny, Ł. Sitko. Tytuł ich wystąpienia: „**Analiza i wpływ kluczowych środowisk życia adolescenta na powstawanie i eskalacje zachowań przestępczych i agresywnych**” został poświęcony najważniejszym czynnikom wpływającym na zachowania agresywne i przestępcze. Według autorów kluczowymi dla procesu wychowania i kształtowania jednostki są środowiska: rodzinne, rówieśnicze oraz środki masowego przekazu, które mogą być również czynnikami generującymi negatywne wzorce zachowań.

Zagadnienie zależności między płcią skazanego a rodzajem popełnionego przestępstwa stało się przedmiotem analiz A. Turczak. W swym wystąpieniu starała się udzielić odpowiedzi na pytanie, czy płeć jest czynnikiem istotnie wpływającym na popełnienie określonego rodzaju przestępstwa. Jej wyniki badań wskazują, iż zmieniała ta w istotny sposób wpływa na rodzaj popełnionego przestępstwa.

„**Warunki środowiskowe jako czynnik generujący przestępczość wśród nieletnich**”, to kolejny interesujący referat autorstwa M. Krzeczek, który dotyczy analizy środowiska rodzinnego, rówieśniczego i szkolnego, jako czynników mogących wpływać na nieprzystosowanie młodego człowieka.

W artykule pod tytułem „**Biegły psycholog w procesie karnym**” K. Bronowska i D. Czekan omówili prawne uregulowania dotyczące biegłych psychologów. Wskazali oni, że biegli mają do odegrania w procesie sądowym niezwykle ważną rolę, albowiem dostarczając określonego rodzaju opinii psychologiczne dostarczają tym samym określonego rodzaju „dowody”, które podlegają swobodnej ocenie sądu.

K. Bronowska w innym artykule pod tytułem „**Procesowo-psychologiczne aspekty dowodu z przesłuchania świadka**” zwraca uwagę na rolę i znaczenie zeznań w procesie dochodzenia do prawdy sądowej. Z całą stanowczością podkreśla znaczenie badań nad psychologicznymi aspektami wiarygodności zeznań dzieci, jak i osób dorosłych.

M. Artymiak, M. Mółka, P. Wicher w swoim wystąpieniu pod tytułem: „**Mediacja w polskim systemie sądownictwa - początki, współczesność i perspektywy rozwoju**”, przybliżyli historię mediacji w polskim systemie prawnym oraz wskazali aktualne perspektywy jej rozwoju i zastosowania. Omówiono również rolę mediacji w postępowaniu sądowo – administracyjnym, sprawach cywilnych oraz sprawach karnych.

Stefan Florek w artykule: „**Przestępczość młodych mężczyzn w ujęciu psychologii ewolucyjnej**” Podjął próbę zastosowania teoretycznych ram psychologii ewolucyjnej do wyjaśnienia przyczyn przestępczości młodych mężczyzn

Różnorodność zagadnień podejmowanych w niniejszej książce stanowi walor tej publikacji, bowiem pozwala na wzajemną pogłębioną wymianę myśli oraz idei. Autorzy referatów poszukując płaszczyzn wymiany doświadczeń, własnych osiągnięć badawczych, a także narzędzi i metod badawczych zaprezentowali aktualny obszar własnych naukowych zainteresowań. Poprzez dyfuzję myśli, zainteresowań i podglądów można spodziewać się w dłuższym okresie czasu dalszego rozwoju nauki, innowacyjności i przedsiębiorczości. Autorzy tej publikacji mają ogromną nadzieję, iż pomieszczone w niej opracowania staną się przydatne dla studentów także praktyków pedagogów, psychologów i in.

PSYCHOLOGICZNA CHARAKTERYSTYKA SPRAWCÓW PRZESTĘPSTW ROZBÓJNICZYCH

Streszczenie: Celem niniejszego opracowania jest prezentacja projektu badawczego autora, dotyczącego psychologicznych uwarunkowań przestępstw rozbójniczych. Analizie zostały poddane wybrane wyniki 54 nieletnich i 52 dorosłych sprawców rozboju ulicznego. W badaniach wykorzystano częściowo ustrukturuwany wywiad oraz kilka technik kwestionariuszowych.

W rezultacie można wskazać na kilka interesujących tendencji. Zarówno nieletnich, jak i recydywistów charakteryzuje niski poziom otwartości na doświadczenie. Poziomy dwóch zmiennych: agresji oraz anomii, były natomiast znacząco wyższe u dorosłych sprawców przestępstw.

Psychologiczny obraz sprawców rozboju wciąż wymaga uzupełnienia. Szczególnie obiecującymi według autora kierunkami rozważań, wydają się być analiza autotelicznego aspektu przestępczości i jego neurofizjologicznych korelatów oraz wykorzystanie teorii psychologicznej zmiany ukierunkowania.

Abstract: The aim of this chapter is to discuss the results of the author's research on determinants of street robbery. 54 juveniles under probation and 52 adult repeat offenders participated in the research project. The method used was semi-structured interview, accompanied by several questionnaire techniques.

As a result, some interesting trends were shown. Both juveniles and adult offenders were characterized by a low level of openness to experience. Results on aggression and anomie were significantly higher in adult offenders.

Psychological characteristic of robbery offenders still needs to be completed. Particularly promising directions seem to be an analysis of autotelic aspect of crime and its neurophysiological correlates and the use of theory of psychological reversal.

Wprowadzenie - krótka charakterystyka przestępstw rozbójniczych

Celem niniejszego opracowania jest prezentacja projektu badawczego autora, dotyczącego psychologicznych uwarunkowań przestępstw rozbójniczych. Analizie zostaną poddane wybrane wyniki nieletnich i dorosłych sprawców rozboju ulicznego.

Kategoria przestępstw rozbójniczych obejmuje w polskim Kodeksie karnym cztery artykuły rozdziału XXXV „Przestępstwa przeciwko mieniu”. Są to odpowiednio: art. 280 k.k.: rozbój, art. 281 k.k.: kradzież rozbójnicza, art. 282 k.k.: wymuszenie rozbójnicze oraz art. 283 k.k.: przypadki mniejszej wagi.

Statystyki policyjne za lata 2000-2014¹ pokazują stały trend spadkowy w przypadku przestępczości rozbójniczej dorosłych (od 53.533 przestępstw stwierdzonych w 2000 roku do 9.924 w roku 2014). Jeśli chodzi o nieletnich, w latach 2000-2013 mieliśmy do czynienia ze spadkiem ilości czynów zabronionych w kategorii przestępstw rozbójniczych. W roku 2000 nieletni popełnili ich najwięcej w historii - 12.900. Następnie do roku 2009 obserwowano trend spadkowy, jeśli chodzi o przestępstwa rozbójnicze nieletnich. Od roku 2010 ilość przestępstw tego typu wzrastała, aby w 2011 osiągnąć poziom 12.438 przypadków. W ostatnim ujętym w statystyce policyjnej roku 2013 liczba przestępstw rozbójniczych spadła ponownie do poziomu 9.701². W latach 2009-2012 rosła także liczba przestępstw rozbójniczych, popełnionych na terenie szkół podstawowych i gimnazjów - od 3.918 w 2009 roku do 7.024 w roku 2012³. Wykrywalność przestępstw rozbójniczych w porównaniu z latami poprzednimi spadła znacząco i w roku 2014 wyniosła 65,1%⁴.

Przestępstwa rozbójnicze obejmują szerokie spektrum czynów zabronionych: od najczęstszego w warunkach polskich, rozboju ulicznego, przez napad na bank, aż do rozbojów drogowych lub przestępstw rozbójniczych dokonywanych na morzu (por. Nowicka, 2004; Porter i Alison, 2006; Warner, 2007; Raymond, 2009; Piotrowski, 2011). Przykładowo, Siegel (2009) wyróżnia sześć typów rozboju:

- a) dokonywane w „otwartej przestrzeni” (najczęstsze; inaczej rozboje uliczne); są to przestępstwa, które polegają najczęściej na szybkim ataku i kradzieży lub zastraszeniu ofiary, a następnie dokonaniu grabieży;
- b) komercyjne; celem ataku mogą być w tym przypadku banki lub inne instytucje, w których sprawcy spodziewają się przejęcia dużych sum pieniędzy. Według Siemaszki i in. (2009), w 2007 roku tego typu rozboje miały miejsce w Polsce najczęściej na stacjach paliw, w bankach, w kantorach walut i na pocztach;
- c) na prywatnym terenie; stosunkowo rzadki typ rozboju, polegający na wtargnięciu na teren prywatny i dokonaniu kradzieży, poprzedzonej zastraszaniem ofiary;
- d) będące wynikiem przypadkowego spotkania sprawcy z ofiarą, np. w barze lub na randce;
- e) poprzedzone trwającą dłużej relacją sprawca – ofiara; przykładem może być gwałtowna, kończąca intymny związek kłótnia między partnerami, po której napastnik rabuje ofiarę i zmienia miejsce zamieszkania, aby uniknąć konsekwencji czynu;
- f) zabór pojazdu; kradzież np. samochodu lub motocykla, po uprzednim użyciu siły lub groźb wobec właściciela.

Zarówno w Polsce, jak i innych krajach, przeważająca część sprawców rozboju to mężczyźni (por. Smith, 2003, Siemaszko i in., 2009), najczęściej w wieku poniżej 25 lat (Monk i in., 2010). Udział kobiet wśród podejrzanych o popełnienie przestępstw rozbójniczych wynosił w roku 2011 6,5 %⁵. W okresie dwudziestu lat (od

¹ Por.: <http://statystyka.policja.pl/st/ogolne-statystyki/47682,Postepowania-wszczete-przestepstwa-stwierdzone-i-wykrywalnosc-w-latach-1999-2014.html>

² Por.: <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przestepczosc-nieletni/50256,dok.html>

³ <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przestepczosc-w-szkole/50868,Przestepczosc-w-szkole-i-i-innych-placowkach-oswiatowych.html>

⁴ <http://statystyka.policja.pl/st/ogolne-statystyki/47682,Postepowania-wszczete-przestepstwa-stwierdzone-i-wykrywalnosc-w-latach-1999-2014.html>

1992 do 2011 roku) można mówić zatem o stale zwiększającym się udziale kobiet w populacji sprawców rozbój, gdyż w 1992 roku stanowiły one 3,9% ogółu podejrzanych.

Cytowany już Siegel (2009) wśród sprawców rozbój wyróżnia kryminalistów:

- zawodowych, którzy uznają, że popełnianie robojów jest relatywnie prostym i opłacalnym sposobem zarabiania pieniędzy; sprawcy ci dokonują najczęściej robojów komercyjnych, które starannie planują; rozbój jest w ich przypadku elementem stylu życia;
- oportunistycznych, którzy napadają najczęściej na osoby z grup ryzyka (np. nietrzeźwe lub starsze), w sytuacji, gdy nadarzy się odpowiednia okazja;
- uzależnionych od narkotyków, których do popełnienia przestępstwa skłania niekontrolowana potrzeba przyjmowania substancji psychoaktywnych; mają oni świadomość niebezpieczeństwa, związanego z popełnianiem czynów zabronionych i dlatego, o ile stan psychosomatyczny im na to pozwala, starają się minimalizować ryzyko;
- alkoholików, którzy nie są zdolni do podjęcia pracy ze względu na zaawansowaną fazę choroby alkoholowej lub są motywowani do popełnienia roboju gwałtowną potrzebą napicia się alkoholu; działanie tych sprawców charakteryzuje niski poziom organizacji i brak planowania.

Popełnienie roboju (zwłaszcza ulicznego) wiąże się często z używaniem przez sprawcę alkoholu lub innych substancji psychoaktywnych. Według Greenfelda i Hanneberga (2001), którzy analizowali dane na temat przestępczości w USA, 36% sprawców było w momencie popełnienia czynu pod wpływem alkoholu lub narkotyków. Również w warunkach amerykańskich Baumer i in. (1998) wykazali, iż przestępstwa rozbójnicze są powiązane z dostępnością kokainy, a szczególnie używaniem jednej z jej odmian - cracku. Według *Institute of Alcohol Studies*, w Anglii i Walii 47% przestępstw gwałtownych w latach 2011-2012 popełniono pod wpływem alkoholu; w Szkocji ten poziom wynosił 63% (por. <http://www.ias.org.uk/Alcohol-knowledge-centre/Crime-and-social-impacts/Factsheets/UK-alcohol-related-crime-statistics.aspx>). W Polsce (według danych Komendy Głównej Policji) w 2011 roku wśród podejrzanych dorosłych sprawców przestępstw rozbójniczych, zbadanych po zatrzymaniu pod kątem zawartości alkoholu, 70% było nietrzeźwych. W grupie nietlenich nietrzeźwi sprawcy roboju stanowili 31%⁶.

Dane KGP za rok 2010 wskazują, że przestępstwa rozbójnicze są najczęściej popełniane w takich miejscach, jak budynki wielorodzinne (1768 przypadków), sklepy (1072), budynki samodzielne (683), centra handlowe (315) oraz restauracje i puby (210)⁷.

W warunkach polskich dokonanie przestępstw rozbójniczych stosunkowo rzadko wiąże się z użyciem broni przez sprawcę. Broń palna jest używana głównie podczas napadów na stacje benzynowe i banki (Siemaszko i in., 2009, s. 314). Dane Komendy

⁵ <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przestepczosc-kobiet/50869,Przestepczosc-kobiet.html>

⁶ por. <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/nietrzezwi-sprawcy-prz/50862,Nietrzezwi-sprawcy-przestepstw.html>

⁷ por. <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/miejsca-popełniania-pr/50854,Rok-2010.html>.

Główniej Policji za 2014 rok wskazują, iż przestępcy najczęściej posługiwali się niebezpiecznymi narzędziami (598 przypadków; głównie nóż), miotaczami gazu (184), innymi typami narzędzi (147), bronią palną (99) oraz bronią gazową (35)⁸.

Cechą, która wyróżnia przestępstwa rozbójnicze w sensie psychologicznym jest fakt, iż w ich trakcie dochodzi do bezpośredniej konfrontacji między napastnikiem i ofiarą. Biorąc pod uwagę, że sytuacji tej towarzyszy silne napięcie emocjonalne, duże jest także ryzyko nieprzewidzianego rozwoju wypadków (w tym np. odniesienia obrażeń). De Haan i Vos (2003) podkreślają, że tło emocjonalne towarzyszące rozbojom tworzą strach, napięcie i poczucie zagrożenia. Warto też zaznaczyć, iż ze względu na komponent przemocy, rozbój jest przestępstwem poważniejszym od innych przestępstw przeciwko mieniu. W obejmującej 11 kategorii czynów zabronionych klasyfikacji Smitha i współpracowników (1980), przestępstwa rozbójnicze znalazły się w kategorii "ciężkich przestępstw" (*serious crimes*). Popęlenie rozboju można więc traktować jako miarę zaangażowania w przestępczą aktywność, a zarazem predyktor przyszłych naruszeń prawa (Goode, 1997). Popęlenie rozboju jest także uważane za swoiste potwierdzenie determinacji i identyfikacji ze środowiskiem kryminalnym przez samych przestępców. Popęlenie tzw. *dziesiony*⁹ jest dla niektórych kryminalistów swoistą nobilitacją.

Założenia metodologiczne badań własnych

W badaniach, których wybrane wyniki zostaną przedstawione w dalszej części opracowania, wzięło udział 54 nieletnich, wobec których orzeczono nadzór kuratorski (średnia wieku: 15,3) oraz 52 dorosłych przestępców – recydywistów, osadzonych w Zakładzie Karnym w Nowym Sączu (średnia wieku: 29,11)¹⁰. Kryterium selekcji osób badanych było popęlenie jednego z przestępstw rozbójniczych: rozboju (Art. 280 k.k.), kradzieży rozbójniczej (Art. 281 k.k.), wymuszenia rozbójniczego (Art. 282 k.k.) lub przestępstwa mniejszej wagi, opisanego w Art. 283 k.k.

Podjęcie tematyki dotyczącej psychologicznej charakterystyki sprawców przestępstw rozbójniczych wynikało z kilku przesłanek. Po pierwsze, temu zagadnieniu poświęcono w polskiej literaturze relatywnie niewiele uwagi; jest to widoczne zwłaszcza na tle regularnie pojawiających się opracowań angielskojęzycznych. Po drugie, takie kwestie, jak osobowościowe i motywacyjne tło przestępstw rozbójniczych, rola procesów poznawczych w sytuacji kryminalnej oraz spostrzeganie przez sprawców znaczenia czynu to obszary, które jak dotąd nie doczekały się zadowalającego opracowania. Wiedza na temat psychospołecznych uwarunkowań przestępstw rozbójniczych może mieć także istotne znaczenie dla opracowywania i wprowadzania w życie skutecznych strategii prewencyjnych.

⁸ por. <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/bron/bron-przestepstwa/50844,Przestepstwa-przyuzyciu-broni.html>.

⁹ Slangowe określenie używane w środowisku przestępczym; wywodzi się od art. 210, który w poprzednio obowiązującym kodeksie karnym dotyczył rozboju.

¹⁰ Szczegółowa charakterystyka badań i analiza uzyskanych wyników znajduje się w pracy: Piotrowski, P. (2011). *Rozbój. Uwarunkowania psychospołeczne, motywacja i racjonalność sprawców*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.

W warstwie teoretycznej badania odwoływały się do elementów teorii aktywności rutynowych oraz tzw. kryminologii środowiskowej. Zachowania przestępcze (w tym także rozbójnicze) są traktowane jako funkcja codziennych ludzkich zachowań. Według Cohena i Felsona, autorów *routines activity theory* (1979) kluczowe są trzy czynniki kryminogenne: umotywowany sprawca, odpowiedni cel (chodzi zarówno o cechy przedmiotu przestępstwa, jak i - w przypadku osób - o podatność na wiktylizację) oraz niedostateczna ochrona. Rozmiary przestępczości są bezpośrednio związane z liczbą okazji do popełnienia przestępstwa. O największym prawdopodobieństwie jego popełnienia można mówić wtedy, gdy zachodzi bliskość trzech wymienionych czynników, czyli w zasięgu umotywowanego sprawcy znajdzie się odpowiedni i niewystarczająco chroniony przedmiot przestępstwa.

Narzędzia użyte w badaniach, to:

- kwestionariusz częściowo ustrukturyzowanego wywiadu (własnej konstrukcji),
- Kwestionariusz Agresji A.H. Bussa i W.L. Warrena (*Buss-Warren Aggression Questionnaire*, 2000; w własnym tłumaczeniu),
- Kwestionariusz Inteligencji Emocjonalnej INTE (adaptacja narzędzia N.S. Schutte i wsp., dokonana przez A. Jaworowską i A. Matczak, 2001),
- Kwestionariusz Temperamentu EAS-D autorstwa A.H. Bussa i R. Plomina (1995) w adaptacji W. Oniszczeki (1997),
- Inwentarz Osobowości NEO-FFI opracowany przez P.T. Costę i R.R. McCrae (1992) w polskiej adaptacji B. Zawadzkiego, J. Strelaua, P. Szczepanika i M. Śliwińskiej (1998),
- Skala Poczucia Alienacji autorstwa Krystyny Kmieciak-Baran (1995).

Dokonano także analizy akt sądowych osób badanych.

Wybrane wyniki badań

Jeśli chodzi o deklarowany, główny motyw popełnionego czynu, 39 % nieletnich wskazało na chęć wzbogacenia się, 30 % sprawców określiło, iż czyn miał charakter irracjonalny, a u jego podłoża leżał nagły impuls, 12,5 % odpowiedzi wskazywało na zapotrzebowanie na stymulację, a 9 % na presję grupy. W przypadku recydywistów można było mówić o dwóch najistotniejszych, równolicznych (po 27 % wskazań) motywach: materialnym oraz związanym z wpływem alkoholu. Po 8 % wskazań uzyskały motywy związane z nagłym, irracjonalnym impulsem wewnętrznym, prowokacją ze strony ofiary oraz faktem, iż rozbój był konsekwencją zamiaru odebrania długu, zaciągniętego przez ofiarę.

Starano się także uzyskać wiedzę na temat znaczenia, jakie sprawcy przypisują dokonanym przez siebie przestępstwom. W tym celu proszono o ocenę (na skali od 0 do 5) 18 stwierdzeń odnoszących się do interpretacji sytuacji, w której doszło do popełnienia rozboju. Konstrukcja twierdzeń nawiązywała do klasycznej koncepcji technik neutralizacji zachowań przestępczych autorstwa Greshama Sykesa i Davida Matzy (1959) oraz jej kontynuacji i modyfikacji, proponowanych m.in. w pracach Minora (1981), Colemana (1994) oraz Maruny i Copesa (2005).

Jeśli chodzi o wartości bezwzględne, członkowie obu grup najwyżej szacowali twierdzenie nr 4 („situacja wymknęła się spod kontroli”; średnia w grupie nieletnich: 3,31, w grupie recydywistów: 3,85). Ponadto nieletni wysoko szacowali twierdzenia numer: 18 („kumple byli, to ja też”), 2 („to było nieporozumienie”) oraz 9 („byłem lojalny wobec kolegów, nie mogłem ich opuścić”). Wyniki powyżej średniej dotyczyły także w przypadku recydywistów twierdzeń nr 2 oraz 6 („to dlatego, że byłem pod wpływem alkoholu/ narkotyków”) i 9. Tabela 1 zawiera zestawienie rezultatów i wyniki testu istotności różnic między średnimi.

Tabela 1. Interpretacja czynu (porównanie różnic między nieletnimi sprawcami przestępstw rozbójniczych i recydywistami; źródło: Piotrowski, 2011, s. 233).

Nr twierdzenia	Recydywiści (N=52)		Nieletni (N=54)		t	p
	\bar{x}	SD1	\bar{x}	SD2		
Tw1	1,461	2,11865	1,8148	1,85385	-0,91457	0,362531
Tw2	2,9808	2,22720	2,4364	2,00706	1,32961	0,186528
Tw3	0,4423	1,27439	0,2037	0,95916	1,09178	0,277453
Tw4	3,8462	1,77548	3,3148	1,91148	1,48141	0,141520
Tw5	1,5385	2,17347	0,4444	1,23879	3,19879	0,001829
Tw6	2,4808	2,29655	0,1852	0,87035	6,85308	0,000000
Tw7	1,2500	1,96912	0,5926	1,52363	1,92659	0,056761
Tw8	0,7692	1,60410	1,4151	1,76977	-1,95820	0,052911
Tw9	2,1731	2,27278	2,3208	2,00742	-0,35306	0,724762
Tw10	0,4615	1,27512	1,1321	1,67605	-2,30393	0,023234
Tw11	0,6471	1,49430	0,7593	1,31659	-0,40879	0,683543
Tw12	1,3333	2,03634	1,0000	1,64833	0,92433	0,357477
Tw13	1,2692	2,00113	0,5370	1,42369	2,17696	0,031745
Tw14	0,4615	1,24399	0,1667	0,86330	1,42225	0,157945
Tw15	1,0192	1,92497	0,0189	0,13736	3,77388	0,000269
Tw16	1,7885	2,21702	1,4906	1,79339	0,75767	0,450377
Tw17	0,2308	0,83114	0,3148	0,84282	-0,51674	0,606431
Tw18	1,8846	2,21982	2,7593	2,00880	-2,12855	0,035653

Porównanie różnic między średnimi pokazuje, iż recydywiści znacząco wyżej szacowali twierdzenia nr 5 ("zostałem sprowokowany"), 6, 13 ("poszkodowany denerwował mnie i dostał za swoje") oraz 15 ("to dlatego, że poszkodowany był pod wpływem alkoholu/narkotyków"). Średnia nieletnich była znacząco wyższa w twierdzeniach nr 10 ("chciałem pokazać, na co mnie stać") oraz 18.

W końcowej części kwestionariusza wywiadu umieszczono zestaw dziesięciu stwierdzeń, które dotyczyły tego, czy sprawcy przed popełnieniem rozboju rozważali poszczególne jego aspekty lub zastanawiali się nad konsekwencjami. Badani mogli wybrać odpowiedź „tak” lub „nie” (w pierwszym przypadku przyznawano 1 punkt, w drugim 0).

Istotne statystycznie różnice dotyczą trzech twierdzeń. Pierwsze odnosiło się do wiedzy, że czyn, który zamierza popełnić badany, to przestępstwo. Wbrew oczekiwaniom, osobami lepiej poinformowanymi okazali się nieletni ($p=0.072$). Jeśli chodzi o świadomość zagrożenia karą (twierdzenie 3), znacząco wyższy wynik uzyskali recydywiści ($p=0.033$). Recydywiści znacząco częściej przyznawali też, że znają osoby, które popełniły podobny czyn, ale udało im się nie ponieść konsekwencji (twierdzenie 4; $p=0.019$). Wydaje się, że powodem wskazanych różnic może być odmienność w zakresie przestępczych doświadczeń. Recydywiści lepiej znają „praktyczną stronę” zjawiska (właśnie o nią chodziło w twierdzeniach 3 i 4). Nieletni częściej przyznawali, że zdawali sobie sprawę, iż czyn jest przestępstwem, ale ta wiedza pozostawała w sferze teorii i nie miała znaczenia powstrzymującego.

Analizie poddano także wybrane czynniki sytuacyjne, związane z popełnionymi przestępstwami rozbójniczymi. W przypadku nieletnich, 34,6 % rozbójów zostało popełnionych w grupie dwuosobowej, 13 czynów w grupie trzyosobowej, a dwa w większych grupach. Tylko pięciu sprawców (mniej niż 10%) działało samodzielnie. Wśród recydywistów 67% przestępstw miało charakter grupowy (w 17 przypadkach sprawców było dwóch, 9 czynów dokonano w grupie trzyosobowej i 9 w większej). Samotnie popełniło rozbój 17 sprawców.

Osoby badane pytano także o ewentualną obecność i naturę sygnałów wywoławczych zachowań agresywnych. 40% recydywistów umiało wskazać na taki sygnał wywoławczy. W 7 przypadkach czynnikiem tego rodzaju była doznana obraza, w 5 prowokacja ze strony ofiary. Próba ataku, ujawnienie kradzieży przez ofiarę oraz kłótnia to kategorie wskazywane dwukrotnie. Poza tym badani podawali odpowiedzi, dotyczące tego, że ofiara "wywyższała się", wyzywająco patrzyła na sprawcę oraz w przeszłości go okradła. Tylko 10 nieletnich wskazało na sygnały wywoławcze agresji. Były to: obraza słowna (6 przypadków), podjęcie aktywnej obrony przez ofiarę (3) oraz dokonanie przestępstwa na szkodę nieletniego w przeszłości.

Kwestionariusz wywiadu zawierał również pytanie, dotyczące regularnej aktywności fizycznej osób badanych (czynnego uprawiania sportu lub uczęszczania na siłownię) w okresie roku poprzedzającego popełnienie przestępstwa. 66,7% badanych nieletnich zadeklarowało, iż systematycznie uprawiało sport (w tym 13 sporty walki). W grupie skazanych recydywistów do regularnej aktywności fizycznej przynależało 46,2% badanych, z czego 17 trenowało sztuki walki.

Wysoki poziom sprawności fizycznej większości sprawców stanowi - jak można przypuszczać - jeden z czynników zwiększających subiektywne przekonanie, że poradzą sobie w obliczu ewentualnej fizycznej konfrontacji z ofiarą. Związek intensywnej aktywności fizycznej ze skłonnością do zachowań przestępczych został zresztą stosunkowo niedawno wykazany w badaniach kanadyjskich Faulknera i współpracowników (2007). Archer i Benson (2008) stwierdzili natomiast, że skłonność do reagowania agresją bezpośrednią była pozytywnie skorelowana z poziomem odczuwanej prowokacji oraz odwrotnie proporcjonalna do szacowanej u oponenta zdolności do walki (*fighting ability*).

Jeśli chodzi o główne tendencje w zakresie poziomu zmiennych temperamentalnych i osobowościowych, zarówno nieletnich, jak i recydywistów charakteryzuje niski poziom otwartości na doświadczenie. W przypadku nieletnich sprawców rozbój mamy także do czynienia z niskim poziomem neurotyczności. Nieletni uzyskali

znacząco wyższe wyniki od dorosłych sprawców w zakresie ekstrawersji ($p=0,00074$) oraz ugodowości ($p=0,00319$).

W poszczególnych skalach temperamentu sprawcy rozboju uzyskali wyniki przeciętne. Wyjątkiem był wysoki (i jednocześnie znacząco wyższy od uzyskanego przez recydywistów; $p=0,00028$) wynik nieletnich w skali towarzyskości.

Porównanie między grupami wskazuje, że recydywiści osiągają znacząco wyższe, niż nieletni, wyniki we wszystkich skalach Kwestionariusza Agresji (agresja fizyczna: $p=0,000247$; agresja słowna: $p=0,030851$; gniew: $0,014095$; wrogość: $0,006258$; agresja pośrednia: $0,001016$). Wynik w skali anomii jest w przypadku dorosłych sprawców rozbojów także znacząco wyższy, niż nieletnich ($p=0,00063$). Natomiast wynik nieletnich przestępców w zakresie inteligencji emocjonalnej należy określić jako niski (4 sten).

Podsumowanie i wnioski końcowe

Badania, których wybrane wyniki przedstawiono wyżej, pozwoliły na dokonanie wieloaspektowej charakterystyki nieletnich oraz dorosłych sprawców przestępstw rozbójniczych. Mimo faktu, iż można wskazać na kilka interesujących tendencji, psychologiczny obraz tego rodzaju przestępczości wciąż wymaga uzupełnienia. Szczególnie obiecującymi według autora kierunkami rozważań, wydają się być analiza autotelicznego aspektu przestępczości (Schinkel, 2004; Topalli, 2006; Lanier i in., 2015) i jego neurofizjologicznych korelatów oraz wykorzystanie podkreślającej rolę tzw. stanów metamotywacyjnych teorii psychologicznej zmiany ukierunkowania (*reversal theory*) Michaela J. Aptera (2001).

Literatura cytowana:

1. Apter, M.J. (2001). An introduction to reversal theory. [W:] M.J. Apter (ed.), *Motivational styles in everyday life: A guide to reversal theory* (s. 3-35). Washington: American Psychological Association.
2. Archer, J. i Benson, D. (2008). Physical Aggression as a Function of Perceived Fighting Ability and Provocation: An Experimental Investigation. *Aggressive Behavior*, 34, s. 9-24.
3. Buss, A.H., i Warren, W.L. (2000). *Aggression Questionnaire. Manual*. Los Angeles: Western Psychological Services.
4. Baumer, E., Lauritsen, J.L., Rosenfeld, R. i Wright, R. (1998). The Influence of Crack Cocaine on Robbery, Burglary, and Homicide Rates: A Cross-City, Longitudinal Analysis. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 35(3), s. 316-340.
5. Cohen, L.E. i Felson, M. (1979). Social change and crime rate trends: A routine activity approach. *American Sociological Review*, 44, s. 588-608.
6. Coleman, J.W. (1994). *The Criminal Elite: The Sociology of White Collar Crime*. New York: St. Martin's Press.
7. De Haan, W. i Vos, J. (2003). A crying shame: The over-rationalized conception of man in the rational choice perspective. *Theoretical Criminology*, 7(1), s. 29-54.
8. Faulkner, G.E.J., Adlaf, E.M., Irving, H.M., Allison, K.R., Dwyer, J.J.M i Goodman, J. (2007). The Relationship between Vigorous Physical Activity and Juvenile Delinquency: A Mediating Role for Self-Esteem? *Journal of Behavioral Medicine*, 30(2), s. 155-163.
9. Goode, E. (1997). *Deviant Behavior*. New Jersey: Prentice-Hall.
10. Greenfeld, L.A. i Hanneberg, M.A. (2001). Victim and Offender Self-Reports of Alcohol Involvement in Crime. *Alcohol Research and Health*, 25(1), s. 20-31.

11. Jaworowska, A. i Matczak, A. (2001). *Kwestionariusz Inteligencji emocjonalnej INTE*. Podręcznik. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
12. KmieciakBaran, K. (1995). *HIV/AIDS. Alienacja oraz wsparcie i odrzucenie społeczne*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
13. Lanier, M.M., Henry, S., Anastasia, D.J.M. (2015). *Essential Criminology* (4th ed). Boulder: Westview Press.
14. Maruna, S. i Copes, H. (2005). What have we learned from five decades of neutralization Research? *Crime and Justice: A Review of Research*, 32, s. 221-320.
15. Minor, W.W. (1981). Techniques of Neutralization: A Reconceptualization and Empirical Examination. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 18, s. 295-318.
16. Monk, K.M, Heinonen, J.A. i Eck, J.E. (2010). *Street Robbery*. Washington: Center for Problem-Oriented Policing, U.S. Department of Justice.
17. Nowicka, I. (2004). *Rozbój drogowy jako przejaw zorganizowanej działalności przestępczej*. Kraków: Zakamycze.
18. Oniszczenko, W. (1997). *Kwestionariusz Temperamentu EAS Arnolda H. Bussa i Roberta Plomina*. Podręcznik. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
19. Piotrowski, P. (2011). *Rozbój. Uwarunkowania psychospołeczne, motywacja i racjonalność sprawców*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
20. Porter, L.E. i Alison, L.J. (2006). Behavioural Coherence in Group Robbery: A Circumplex Model of Offender and Victim Interactions. *Aggressive Behavior*, 32, s. 330-342.
21. Raymond, C.Z. (2009). Piracy and armed robbery in Malacca Strait. A problem solved? *Naval War College Review*, 62(3), s. 31-42.
22. Schinkel, W. (2004). The will to violence. *Theoretical Criminology*, 8, s. 5–31.
23. Siegel, L.J. (2009). *Criminology* (10th edition). Belmont: Thomson Wadsworth.
24. Siemaszko, A., Gruszczyńska, B. i Marczyński, M. (2009). *Atlas przestępczości w Polsce 4*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
25. Smith, J. (2003). *The nature of personal robbery*. London: Home Office.
26. Sykes, G.M i Matza, D. (1957). Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency. *American Sociological Review*, 22, s. 664-670.
27. Topalli, V. (2006). The seductive nature of autotelic crime: How neutralization theory serves as a boundary condition for understanding hardcore street offending. *Sociological Inquiry*, 76, s. 475–501.
28. Warner, B.D. (2007). Robberies with guns: Neighborhood factors and the nature of crime. *Journal of Criminal Justice*, 35, s. 39-50.
29. Zawadzki, B., Strelau, J., Szczepaniak, P. i Śliwińska, M. (1998). *Inwentarz osobowości NEO-FFI Costy i McCrae*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.

podinsp. mgr Krzysztof Dymura

Zastępca Naczelnika Wydziału Ruchu Drogowego
Komendy Wojewódzkiej Policji w Krakowie

„NIETRZEŻWOŚĆ KIERUJĄCYCH – ASPEKTY PRAWNE I SPOŁECZNE”

Streszczenie: *Nietrzeźwość kierujących na polskich drogach jest problemem społecznym, który dla ustawodawcy i służb kontrolnych stanowi również wyzwanie prawne. Artykuł przedstawia skalę problemu nietrzeźwości w ruchu drogowym oraz obrazuje prawne sankcje kierowania pod wpływem alkoholu i innych podobnie działających środków oraz aktywność Policji w tym zakresie.*

Summary: *Drunken drivers on Polish roads are social problem which for the legislator and inspection services is also a legal challenge. The article shows the scale of drunk driving in traffic problem and shows the legal sanctions driving under the influence of alcohol and other similar substances and the activity of the Police in this field.*

Raporty o stanie bezpieczeństwa ruchu drogowego, opracowywane przez specjalistów różnych dziedzin i dyscyplin naukowych, pozwalają na stwierdzenie, że wypadki drogowe są zjawiskiem społecznym. Skutki wypadków drogowych to nie tylko ofiary w ludziach przynoszące niewymierne cierpienie, również dla bliskich ofiar tych zdarzeń, ale także dające się wyliczyć straty finansowe dla całego kraju.

W UE wypadki drogowe są główną przyczyną zgonów z powodów zewnętrznych ludzi w wieku do 45 lat, a łączne straty z tego powodu szacowane są na ponad 200 mld euro rocznie, co przekracza budżet Komisji Europejskiej¹.

Eksperti Banku Światowego szacują, że Polska co roku traci ok. 2% Produktu Krajowego Brutto z tytułu wypadków drogowych. W raporcie opublikowanym w 2013 roku eksperci z Instytutu Dróg i Mostów „Metoda oraz wycena kosztów wypadków i kolizji drogowych na sieci dróg w Polsce na koniec roku 2012, z wyodrębnieniem średnich kosztów społecznoekonomicznych zdarzeń drogowych na sieci TEN-T” stwierdzili, że w 2012 roku w Polsce koszt wszystkich zdarzeń drogowych,

¹ Krystek R. (red.) (2009) *Zintegrowany system bezpieczeństwa transportu, t. I, Diagnoza bezpieczeństwa transportu w Polsce*, Warszawa: Wydawnictwo Komunikacji i Transportu 2009, s. 26

wypadków i kolizji drogowych, można oszacować na poziomie 34 535 546 000 złotych².

Jeżeli chodzi o koszty samych wypadków drogowych i ich ofiar w Polsce autorzy cytowanego raportu szacują je w 2012 roku na³:

Tabela nr 1. Koszty wypadków drogowych i ich ofiar w Polsce w 2012 roku

Łączny koszt wypadków drogowych	29 372 482 000 PLN
Koszt jednostkowy ofiary śmiertelnej	2 500 000 PLN
Koszt jednostkowy ofiary ciężko rannej	1 100 000 PLN
Koszt jednostkowy ofiary lekko rannej	15 000 PLN

Coraz powszechniejsze jest przekonanie, że ofiary ruchu drogowego powinny być traktowane jako problem zdrowia publicznego, a nie jako uboczny efekt mobilności. Wagę tego problemu podkreślają dodatkowo prognozy socjoekonomiczne, opracowane przez WHO, które wskazują, że wypadki drogowe będące w 2004 roku na dziewiątym miejscu na liście największych zagrożeń dla zdrowia i życia ludzkiego, w 2020 roku znajdą się na miejscu piątym i będą stanowić większe zagrożenie niż np. rak, czy AIDS (WHO, 2004)⁴. Powagę sytuacji obrazują liczby: tylko w ostatniej dekadzie, w latach 2003 – 2014 na polskich drogach śmierć poniosło ponad 56 tys. użytkowników dróg, a blisko 650 tys. zostało rannych.

Bezpieczeństwo ruchu drogowego jest problemem globalnym, dlatego Organizacja Narodów Zjednoczonych w 2010 roku ogłosiła lata 2011-2020 Dekadą Działań na rzecz Bezpieczeństwa Ruchu Drogowego.

W związku z tym Komisja Europejska opracowała „IV Europejski Program Działań na rzecz Bezpieczeństwa Ruchu Drogowego na lata 2011-2020”, którego celem jest ograniczenie o połowę liczby ofiar śmiertelnych w wypadkach drogowych w tym okresie. W naszym kraju, na podstawie powyższych wytycznych i programów opracowano, i przyjęto do realizacji (przez KRBRD uchwałą nr 5/2013 z dnia 20.06.2013 r.), „Narodowy Program Bezpieczeństwa Ruchu Drogowego 2013-2020”, którego głównym celem jest nie więcej niż 2 tys. ofiar śmiertelnych i 6 900 ciężko rannych w Polsce w 2020 roku.

Analizy stanu bezpieczeństwa pokazują, że Polska należy do państw unijnych, gdzie występuje największa ofiarochłonność w wypadkach komunikacyjnych - na 100 wypadków drogowych w naszym kraju w dalszym ciągu ginie aż 10 osób (wskaźnik 9,6), gdy tymczasem w wielu państwach Unii Europejskiej niespełna 2 osoby na 100 wypadków (np. w Niemczech-1,2; Wielkiej Brytanii-1,2; Austrii-1,3 /dane za 2012 rok/⁵). Innymi słowy w Polsce co 10. wypadek drogowy skutkuje śmiercią

² Jażdżik-Osmólska A. (red.) (2013), *Metoda oraz wycena kosztów wypadków i kolizji drogowych na sieci dróg w Polsce na koniec roku 2012, z wyodrębnieniem średnich kosztów społecznoekonomicznych zdarzeń drogowych na sieci TEN-T*, Warszawa 2013: Instytut Badawczy Dróg i Mostów, s.2

³ tamże, s.2

⁴ Krystek R. (red.) (2009) *Zintegrowany system bezpieczeństwa transportu, t. I, Diagnoza bezpieczeństwa transportu w Polsce*, Warszawa: Wydawnictwo Komunikacji i Transportu 2009, s. 26

⁵ *Biuro Prewencji i Ruchu Drogowego KGP, Wypadki drogowe w Polsce w 2013 roku*, wyd. ITS, Warszawa 2014, s. 83

uczestnika ruchu drogowego, gdy tymczasem w Niemczech, Wielkiej Brytanii, czy Austrii co 80. wypadek ma najcięższe skutki. Na uwagę zasługuje też fakt, że w państwach, które w podobnym okresie przechodziły transformację ustrojową, tj. Węgry i Czechy wskaźnik ofiarochłonności jest zdecydowanie korzystniejszy i wynosi odpowiednio 4,0 i 3,6 (czyli co 25. wypadek skutkuje śmiercią uczestnika ruchu drogowego). Te dane obrazują, że w aspekcie bezpieczeństwa na polskich drogach, w dalszym ciągu mamy wiele do zrobienia.

W 2014 roku w Polsce odnotowano 34 970 wypadków drogowych, w których 3 202 osoby zginęły, a 42 545 zostało rannych. Pomimo tych, wydawałoby się zatrważających, danych rok 2014 okazał się najbezpieczniejszym okresem na polskich drogach. Pierwszym, kiedy liczba zabitych w wypadkach drogowych zbliżyła się do poziomu 3,2 tys. i to w sytuacji stale zwiększającej się liczby pojazdów na drogach. Należy zaznaczyć, że w roku 1989 zarejestrowanych było zaledwie 8,6 mln pojazdów, a śmierć w wypadkach drogowych poniosły aż 6724 osoby, a w najtragiczniejszym roku 1999 przy niespełna 10 mln pojazdów zarejestrowanych w naszym kraju zginęło aż 7901 osób! W roku 2014 było już ponad 25 mln pojazdów, a tymczasem liczba zabitych na drogach była zdecydowanie mniejsza i wyniosła 3202. Jest to tym istotniejsze, że otwarcie granic i położenie naszego kraju na europejskim szlaku tranzytowym wschód - zachód generuje stale nasilający się ruch pojazdów wjeżdżających do naszego kraju. Według danych Komendy Głównej Straży Granicznej w 2006 roku do Polski wjechało ponad 61,5 mln pojazdów. W roku 2013 przez zewnętrzne granice UE do Polski wjechało ponad 13,5 mln pojazdów⁶.

Zestawienie tych danych pokazuje, że pomimo blisko trzykrotnego wzrostu liczby zarejestrowanych pojazdów (na przestrzeni lat 1989 – 2013) oraz stale zwiększającego się tranzytu drogowego, udało się opanować pozornie nieuchronny wzrost liczby wypadków drogowych i ich skutków. Tendencje wypadkowości w Polsce w latach 1989 – 2014 i ich skutki przedstawia poniższa tabela (źródło: dane Komendy Głównej Policji).

Tabela nr 2. Wypadki w Polsce i ich skutki w latach 1989-2014

Rok	Wypadki	Zabici	Ranni
1989	46338	6724	53639
1990	50532	7333	59611
1991	54038	7901	65242
1992	50990	6946	61047
1993	48901	6341	58812
1994	53647	6744	64573
1995	56904	6900	70226
1996	57911	6359	71419
1997	66 586	7 311	83 162
1998	61 855	7 080	77 560

⁶ tamże, s. 5

Rok	Wypadki	Zabici	Ranni
1999	55 106	6 730	68 449
2000	57 331	6 294	71 638
2001	53 799	5 534	68 194
2002	53 559	5 827	67 498
2003	51 078	5 640	63 900
2004	51 069	5 712	64 661
2005	48 100	5 444	61 191
2006	46 876	5 243	59 123
2007	49 536	5 583	63 224
2008	49 054	5 437	62 097
2009	44 196	4 572	56 046
2010	38 832	3 907	48 952
2011	40 065	4 189	49 501
2012	37 046	3 571	45 792
2013	35 847	3 357	44 059
2014	34 970	3 202	42 545

Mimo korzystnej tendencji stan bezpieczeństwa na polskich drogach nie jest zadowalający. Badanie przyczyn wypadków pokazuje, że głównymi zagrożeniami od lat są niska kultura jazdy i lekceważenie przepisów ruchu drogowego, głównie dotyczących: prędkości jazdy, zakazu kierowania po użyciu alkoholu (lub podobnie działających środków) i obowiązku stosowania pasów bezpieczeństwa. Problemem jest duży odsetek ofiar śmiertelnych wśród pieszych uczestników ruchu drogowego.

Wpływ na wypadkowość ma także, wprawdzie zdecydowanie poprawiająca się w ostatnim czasie, ale w dalszym ciągu niewystarczająca jakość infrastruktury drogowej, w tym głównie brak segregacji ruchu pieszego i kołowego, przejścia dróg tranzytowych przez obszary zabudowane i niebezpieczne skrzyżowania.

Analizy bezpieczeństwa ruchu drogowego i obserwacja zdarzeń dnia codziennego pokazują, że jednym z istotnych problemów bezpieczeństwa jest nietrzeźwość uczestników ruchu drogowego, w tym przede wszystkim kierowanie pojazdami po alkoholu lub coraz częściej spotykany problem kierowania pod wpływem podobnie działających środków.

Należy przy tym podkreślić, że już od lat w każdym dokumencie unijnym, czy rządowym nakazującym działania na rzecz poprawy bezpieczeństwa w ruchu drogowym problem nietrzeźwości jest bardzo mocno podkreślany i wskazywany wśród największych zagrożeń. Rekomendacja Komisji Europejskiej z 21 października 2003 roku w sprawie egzekwowania przepisów w dziedzinie BRD (2004/345/EC) wskazywała, że głównymi przyczynami wypadków śmiertelnych są: nadmierna prędkość, jazda pod wpływem alkoholu, niestosowanie pasów bezpieczeństwa i ograniczenie działania tych przyczyn przyniesie ponad połowę zamierzonego 50% spadku zabitych.

Problem nietrzeźwości kierujących znalazł się także w prowadzonym do 2013 roku Krajowym Programie Bezpieczeństwa Ruchu Drogowego na lata 2005-2007-2013 „GAMBIT 2005”. Jest on też wyraźnie wskazany w obecnie realizowanym „Narodowy Programie Bezpieczeństwa Ruchu Drogowego na lata 2013-2020”, gdzie m.in. przedstawiono, iż nieprawidłowe zachowania uczestników ruchu drogowego są istotną przyczyną wypadków drogowych. Zalicza się do nich obok zachowań ryzykownych i niestosowania zabezpieczeń przez uczestników ruchu drogowego również jazda pod wpływem używek.

Programy unijne i wytyczne rządowe, w kompleksowy sposób zakładają działania zmierzające do poprawy bezpieczeństwa na drogach, uwzględniając także reakcję na niewłaściwe zachowania uczestników ruchu drogowego, w tym kierowców pod wpływem alkoholu i środków działających podobnie do alkoholu. Zakładają one w tym zakresie usprawnienie systemu nadzoru nad zachowaniami uczestników ruchu drogowego pod kątem poczucia powszechności kontroli i nieuchronności kary.

W roku 2014 uczestnicy ruchu (kierujący i piesi) będący pod wpływem alkoholu lub podobnie działających środków spowodowali 2579 wypadków drogowych, w których śmierć poniosły 363 osoby, a 2971 zostały ranne. Najliczniejszą grupę wśród takich sprawców stanowili kierujący pojazdami - przyczynili się oni powstania 1838 (w 2013 – 2165) wypadków drogowych, w których 256 (288) osób zginęło, a 2 313 (2791) zostało rannych. Jeżeli weźmiemy pod uwagę fakt, że kierujący spowodowali w 2014 roku ogółem 28 716 wypadków drogowych, to można powiedzieć, że co 16. wypadek spowodowany przez kierującego pojazdem został zawiniony przez osobę znajdującą się pod wpływem alkoholu lub pod działaniem innych podobnie działających środków.

W ostatnich latach najbardziej tragicznym i bulwersującym przykładem zagrożenia stwarzanego przez nietrzeźwych kierujących na polskich drogach okazał się wypadek, do którego doszło w Kamieniu Pomorskim. 1 stycznia 2014 roku w grupę pieszych idących chodnikiem wjechał rozpędzonym BMW 26-letni mężczyzna. Okazało się, że był pijany, a do tego wcześniej zażywał narkotyki. W wyniku wypadku przy ul. Szczecińskiej śmierć na miejscu poniosło pięć osób, szóstą ofiarą było dziecko, które zmarło w szpitalu⁷.

Zdarzenie to stało się początkiem szerokiej społecznej dyskusji na temat ograniczenia zagrożeń stwarzanych przez nietrzeźwych kierujących i spowodowało rozpoczęcie prac nad kolejną nowelizacją przepisów karnych dotyczących nietrzeźwości na drogach.

Analizując policyjne statystyki wyraźnie widać, iż główne przyczyny wypadków powodowanych przez nietrzeźwych kierujących są związane z naruszaniem podstawowych przepisów ruchu drogowego. Głównymi błędami nietrzeźwych kierujących są przede wszystkim: niedostosowanie prędkości do warunków ruchu (co 6. taki wypadek skutkuje śmiercią uczestnika ruchu); niewłaściwe wyprzedzanie (co 7.) oraz niewłaściwe zachowanie wobec pieszych lub jazda po niewłaściwej stronie drogi (co 8.). Pozostałymi błędami są: nieudzielenie pierwszeństwa przejazdu, niezachowanie bezpiecznej odległości między pojazdami, czy niewłaściwe wykonywanie manewrów w trakcie kierowania pojazdem (omijania, wymijania, skręcania).

⁷ <http://www.fakt.pl/tag/wypadek-w-kamieniu-pomorskim>

Szczegółowe dane dotyczące przyczyn wypadków spowodowanych przez nietrzeźwych kierujących i liczbie ofiar śmiertelnych (dane KGP) przedstawia poniższa tabela.

Tabela nr 3. Główne przyczyny wypadków spowodowanych przez nietrzeźwych kierujących Polsce w 2014 roku

Przyczyny wypadków – Polska 2014 rok		Wypadki	Zabici
Niedostosowanie prędkości do warunków ruchu		1 100	175
Nie udzielenie pierwszeństwa przejazdu		204	20
Jazda po niewłaściwej stronie drogi		82	10
Niewłaściwe	wyprzedzanie	91	13
	omijanie	43	6
	skręcanie	58	1
	wymijanie	37	5
Nieprawidłowe zachowanie się wobec pieszego		82	10
Niezachowanie bezpiecznej odległości między		78	6

Można zauważyć, że wymienione wyżej przyczyny wypadków związane są ściśle z oddziaływaniem alkoholu lub środków działających podobnie do alkoholu na organizm kierującego, gdyż ich stosowanie:

- pogarsza koordynację ruchów – występują trudności w wykonywaniu dwóch i więcej czynności jednocześnie;
- zmniejsza szybkość reakcji – wydłuża się czas reakcji w przypadku dostrzeżenia niebezpieczeństwa;
- ogranicza pole widzenia – zawęża normalne pole widzenia, przez co można nie zauważyć pojazdu wyjeżdżającego z bocznej drogi;
- powoduje błędną ocenę odległości i szybkości – samochód, pas jezdni lub drzewo mogą wydawać się dużo dalej niż są w rzeczywistości;
- powoduje pogorszenie wzroku – problem z dostrzeżeniem szczegółów, świateł, znaków, pieszych i innych przeszkód;
- często powoduje pobudzenie organizmu, w związku z tym występuje problem szybkiej, brawurowej jazdy w stanie upośledzenia psychofizycznego ograniczającego precyzyjne wykonywanie manewrów w czasie kierowania pojazdem⁸.

Niestety wielu kierujących lekceważy zagrożenie. Wskazuje na to ilość ujawnianych każdego roku nietrzeźwych kierujących. Pokazują to też badania przeprowadzone przez TNS OBOP - Raport z badania ilościowego TNS OBOP przeprowadzonego w dniach 2-13 marca 2006 r. na zlecenie KR BRD w ramach kampanii „Pięść – nie prowadź!”.

⁸ Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, Alkohol i kierowca, Warszawa 2001: Wydawnictwo Edukacyjne Parpa, s. 6

Wykazały, one że:

- 17% kierowców przyznało, że przynajmniej raz prowadzili pojazd po wypiciu alkoholu, w tym 12% zdarzyło się to więcej niż raz;
- 26% osób, które już wcześniej kierowały po alkoholu uważa za prawdopodobne, że powtórzy się to jeszcze raz w przyszłości;
- 5% osób, które nigdy nie kierowały po alkoholu dopuszcza możliwość, że taka sytuacja może zdarzyć się w przyszłości⁹.

Wyniki tych badań wyraźnie pokazują, że oprócz zmian prawnych niezbędne jest równocześnie zmienianie świadomości kierowców i dążenie do ograniczania społecznego przyzwolenia na kierowanie pojazdami pod wpływem alkoholu.

W polskich przepisach możemy mówić o dwóch sytuacjach prawnych - stanie nietrzeźwości i stanie po użyciu alkoholu.

Definicję stanu nietrzeźwości zawiera art. 115 § 16 Kodeksu karnego¹⁰ oraz art. 46 ust. 3 ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi¹¹. Zgodnie z tymi aktami prawnymi stan nietrzeźwości zachodzi, gdy:

- 1) zawartość alkoholu we krwi przekracza 0,5 promila albo prowadzi do stężenia przekraczającego tę wartość lub
- 2) zawartość alkoholu w 1 dm³ wydychanego powietrza przekracza 0,25 mg albo prowadzi do stężenia przekraczającego tę wartość.

Natomiast o stanie po użyciu alkoholu, zgodnie z art. 46 ust. 2 ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi¹², należy mówić, gdy zawartość alkoholu w organizmie wynosi lub prowadzi do:

- 1) stężenia we krwi od 0,2 promila do 0,5 promila alkoholu albo
- 2) obecności w wydychanym powietrzu od 0,1 mg do 0,25 mg alkoholu w 1 dm³.

Należy zaznaczyć, iż określenie stanu zawartości alkoholu w organizmie kierującego pojazdem ma podstawowe znaczenie w celu określenia odpowiedzialności prawnej - czy dopuścił się on wykroczenia, czy też przestępstwa.

W związku ze znaczącym zagrożeniem bezpieczeństwa stwarzanym przez nietrzeźwych kierujących już kilkanaście lat temu (w dniu 15 grudnia 2000 roku) weszły w życie surowe przepisy karne. Określiły, że kierowanie pojazdem w stanie nietrzeźwości lub pod wpływem środka odurzającego jest przestępstwem opisanym w art. 178a kodeksu karnego, za które można orzec karę pozbawienia wolności do lat 2, a zakaz prowadzenia pojazdów może zostać orzeczony na okres od roku do 15 lat (*okres wydłużający zakaz prowadzenia pojazdów z 10 do 15 lat wszedł w życie kolejną nowelizacją przepisów w dniu 18.05.2015r.*).

⁹ TNS OBOP, Raport z badania ilościowego przeprowadzonego w dniach 2-13 marca 2006 r. na próbie 1500 osób przy pomocy wywiadu kwestionariuszowego na zlecenie KR BRD w ramach kampanii „Pileś – nie prowadź!”, www.krbrd.gov.pl

¹⁰ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 1997 Nr 88, poz. 553 z późn. zm.), s. 62

¹¹ Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (Dz.U. 1982 nr 35 poz. 230 z późn. zm.), s. 49

¹² tamże, s. 49

Kierowanie w stanie po użyciu alkoholu lub podobnie działającego środka pozostało wykroczeniem z art. 87 kodeksu wykroczeń, za które obok kary aresztu lub grzywny można orzec zakaz prowadzenia pojazdów na okres od 6 miesięcy do 3 lat.

Należy zaznaczyć, że 9 listopada 2013 roku weszła w życie nowela kodeksu karnego i kodeksu wykroczeń, która określiła, że kierujący znajdując się w stanie nietrzeźwości, który prowadzi na drodze publicznej, w strefie zamieszkania lub w strefie ruchu inny pojazd niż mechaniczny (np. rower), nie będzie już odpowiadał za popełnienie przestępstwa z art. 178a §2 kodeksu karnego, a poniesie odpowiedzialność za czyn mniejszej wagi – wykroczenie określone w art. 87 § 1a kodeksu wykroczeń¹³.

Ponadto, w związku z pojawianiem się coraz większej ilości stwierdzanych przypadków kierowania pojazdami w stanie nietrzeźwości lub pod wpływem środków odurzających przez osoby wcześniej prawomocnie skazane za prowadzenie pojazdu w takim stanie albo za przestępstwo określone w art. 173 kk (*sprowadzenie katastrofy w ruchu*), 174 kk (*sprowadzenie niebezpieczeństwa katastrofy*), 177 kk (*wypadek drogowy*) lub art. 355 §2 kk (*wojskowy wypadek drogowy - określony w części wojskowej kodeksu karnego*) popełnione w stanie nietrzeźwości lub pod wpływem środka odurzającego albo dopuszczenia się takiego czynu w okresie obowiązywania zakazu prowadzenia pojazdów mechanicznych, orzeczonego w związku ze skazaniem za przestępstwo, w dniu 1 lipca 2010 roku wszedł przepis art. 178a §4 kk, który podwyższył wobec sprawców – recydywistów zakres kary pozbawienia wolności, która obecnie może wynieść od 3 miesięcy do lat 5.

Konsekwencje prawne wobec nietrzeźwych kierujących są związane także z obligatoryjnym orzeczeniem środka karnego w postaci zakazu prowadzenia pojazdów. Ostatnia nowelizacja przepisów prawa karnego w tym zakresie weszła w życie 18 maja 2015 roku.

Na uwagę zasługuje, że sąd może orzec zakaz prowadzenia pojazdów określonego rodzaju w razie skazania osoby uczestniczącej w ruchu za przestępstwo przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji, w szczególności jeżeli z okoliczności popełnionego przestępstwa wynika, że prowadzenie pojazdu przez tę osobę zagraża bezpieczeństwu w komunikacji (art. 42 § 1 kk). Zakaz ten orzekany jest w latach, od roku do 15 lat.

Zgodnie ze znowelizowanym art. 42 § 2 kk sąd orzeka, na okres nie krótszy niż 3 lata, zakaz prowadzenia wszelkich pojazdów albo pojazdów określonego rodzaju, jeżeli sprawca w czasie popełnienia przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji był w stanie nietrzeźwości, pod wpływem środka odurzającego lub zbiegł z miejsca zdarzenia określonego w art. 173 kk, 174 kk lub 177 kk.

Jeżeli natomiast sprawca dopuści się przestępstwa określonego w art. 178a § 4 kk, lub jeżeli w czasie popełnienia przestępstwa określonego w art. 173 kk, którego następstwem jest śmierć innej osoby lub ciężki uszczerbek na jej zdrowiu albo w czasie popełnienia przestępstwa określonego w art. 177 §2 kk lub w art. 355 §2 kk, był w stanie nietrzeźwości, pod wpływem środka odurzającego lub zbiegł z miejsca zdarzenia, sąd orzeka zakaz prowadzenia wszelkich pojazdów mechanicznych dożywotnio chyba, że zachodzi wyjątkowy przypadek, uzasadniony szczególnymi okolicznościami (art. 42 §3 kk).

¹³ Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. Kodeks wykroczeń (Dz.U. 1971 Nr 12 poz. 114 z późn. zm.), s. 28

W razie ponownego skazania osoby prowadzącej pojazd mechaniczny w/w warunkach sąd obligatoryjnie orzeka zakaz prowadzenia wszelkich pojazdów mechanicznych dożywotnio.

Ponadto na podstawie zapisów art. 178 kk sąd skazując sprawcę, który popełnił przestępstwo określone w art. 173 kk, 174 kk lub 177 kk znajdując się w stanie nietrzeźwości lub pod wpływem środka odurzającego lub zbiegł z miejsca zdarzenia, orzeka karę pozbawienia wolności przewidzianą za przypisane sprawcy przestępstwo w wysokości od dolnej granicy ustawowego zagrożenia zwiększonego o połowę do górnej granicy tego zagrożenia zwiększonego o połowę, np. w sytuacji spowodowania wypadku drogowego ze skutkiem śmiertelnym (art. 177 §2 kk) przez nietrzeźwego kierującego (lub znajdującego się pod wpływem środka odurzającego, albo który zbiegł z miejsca zdarzenia) wymiar kary pozbawienia wolności zostanie więc zwiększony: dolna granica ustawowego zagrożenia zwiększy się z 6 do 9 miesięcy, a górna granica ustawowego zagrożenia z 8 do 12 lat.

Oprócz konsekwencji prawnych kierujący pod wpływem alkoholu lub innych podobnie działających środków muszą liczyć się z wymiernymi konsekwencjami finansowymi, a także społecznymi. Są one rzadko wspominane podczas omawiania tej problematyki, a często w znaczący sposób rzutują na dalszy poziom życia sprawcy.

Do konsekwencji finansowych należy zaliczyć koszty ponoszone m.in. za:

- holowanie samochodu na parking strzeżony (jeżeli była taka konieczność) i jego zabezpieczenie na parkingu strzeżonym;
- zapłacenie orzeczonej grzywny, której maksymalna wysokość może wynieść aż 1 080 tys. zł (w przypadku skazania za przestępstwo);
- pokrycie szkód wyrządzonych w wyniku spowodowania wypadku drogowego lub kolizji drogowej, w czasie kierowania pod wpływem alkoholu, środków działających podobnie do alkoholu lub środków odurzających - wtedy ubezpieczenie AC „nie działa”, natomiast firma ubezpieczeniowa regresem - po wypłaceniu szkody – będzie domagać się kwoty, którą wydatkowała na pokrycie szkody z ubezpieczenia OC. Koszty te nierzadko mogą sięgać kilkudziesięciu tysięcy złotych.

Dodatkowo od 18 maja 2015 roku wprowadzono:

- obligatoryjne świadczenie pieniężne na rzecz Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej w wysokości co najmniej 5 tys. zł (art. 178a § 1 kk) a w przypadku art. 178a § 4 kk co najmniej 10 tys. zł (maksymalnie 60 tys. zł)
- obligatoryjną nawiązkę w wysokości co najmniej 10 tys. zł (maksymalnie obecnie do 100 tys. zł. – od 1.07.2015r. do 200 tys. zł) na rzecz pokrzywdzonego (pokrzywdzonych), a w razie jego śmierci - na rzecz osoby najbliższej (osób najbliższych), której sytuacja życiowa wskutek śmierci pokrzywdzonego uległa znacznemu pogorszeniu. Jeśli ustalenie takiej osoby nie jest możliwe - na rzecz Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej (dotyczy art. 173 kk, art. 174 kk, art. 177 kk lub w art. 355 kk - sprawca w stanie nietrzeźwości, pod wpływem środka odurzającego lub zbiegł z miejsca zdarzenia).

Bardzo istotne są także konsekwencje, które możemy nazwać społecznymi. Osoba skazana za kierowanie w stanie nietrzeźwości lub pod wpływem środków odurzających może mieć problemy ze znalezieniem pracy, ponieważ figuruje w Krajowym

Rejestrze Karnym jako sprawca przestępstwa umyślnego. Ponadto sprawcy najcięższych wypadków drogowych tracą prawo jazdy dożywotnio, co również rodzi wymierne problemy życiowe. W dzisiejszych czasach wymaga się od człowieka mobilności, nie tylko w życiu zawodowym, a orzeczony środek karny w postaci zakazu prowadzenia pojazdów niewątpliwie mobilność tą znacznie ogranicza. Ma to szczególne znaczenie dla młodych ludzi, wchodzących w dorosłe życie i rozpoczynających karierę zawodową.

Należy także pamiętać, że kierowca, który po upływie orzeczonego za kierowanie w stanie nietrzeźwości zakazu prowadzenia pojazdów, chce ponownie odzyskać uprawnienia do kierowania oprócz egzaminu państwowego na odpowiednią kategorię prawa jazdy musi przejść obowiązkowe badania lekarskie i badania psychologiczne.

Zgodnie ustawą o kierujących pojazdami¹⁴ (Dz. U. 2001 nr 30, poz. 151 z późn. zm.) badaniu lekarskiemu (art. 75 ust. 1 pkt. 4) przeprowadzanemu w celu ustalenia istnienia lub braku przeciwwskazań zdrowotnych do kierowania pojazdem i badaniu psychologicznemu (art. 82 ust. 1 pkt. 4a) przeprowadzanemu w celu ustalenia istnienia lub braku przeciwwskazań psychologicznych do kierowania pojazdem podlega kierujący motocyklem, pojazdem silnikowym lub tramwajem, jeżeli kierował pojazdem w stanie nietrzeźwości, w stanie po użyciu alkoholu lub środka działającego podobnie do alkoholu.

Kolejną nowością prawną wprowadzoną w życie w dniu 18.05.2015 roku są tzw. blokady alkoholowe. Zostały wprowadzone zmianą w ustawie z dnia 20 czerwca 1997 r. – Prawo o ruchu drogowym¹⁵ (Dz. U. z 2012 r. poz. 1137, z późn. zm.). Zdefiniowano je w art. 2 pkt. 84. Blokada alkoholowa, to urządzenie techniczne uniemożliwiające uruchomienie silnika pojazdu silnikowego i pojazdu szynowego, w przypadku, gdy zawartość alkoholu w wydychanym przez kierującego powietrzu wynosi, co najmniej 0,1 mg alkoholu w 1 dm³.

Zgodnie z art. 182a § 1 kodeksu karnego wykonawczego¹⁶ jeżeli zakaz prowadzenia pojazdów był wykonywany przez okres, co najmniej połowy orzeczonego wymiaru, a w przypadku zakazu prowadzenia pojazdów orzeczonego dożywotnio (na podstawie art. 42 §3 lub §4 kk) przez okres, co najmniej 10 lat, sąd może orzec o dalszym wykonywaniu tego środka karnego w postaci zakazu prowadzenia pojazdów niewyposażonych w blokadę alkoholową, jeżeli postawa, właściwości i warunki osobiste sprawcy oraz zachowanie w okresie wykonywania środka karnego uzasadniają przekonanie, że prowadzenie pojazdu przez tę osobę nie zagraża bezpieczeństwu w komunikacji. W takiej sytuacji kierowca w prawie jazdy będzie miał wpisany kod 69 informujący służby kontrolne o możliwości kierowania jedynie pojazdem wyposażonym w blokadę alkoholową.

Jeżeli skazany rażąco naruszył porządek prawny w zakresie dotyczącym bezpieczeństwa ruchu drogowego, w szczególności popełnił przestępstwo przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji, sąd może orzec o uchyleniu sposobu wykonywania zakazu prowadzenia pojazdów niewyposażonych w blokadę alkoholową.

¹⁴ Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. o kierujących pojazdami (Dz. U. 2001 nr 30, poz. 151 z późn. zm.), s. 85-92

¹⁵ Ustawa z dnia 20 czerwca 1997 r. Prawo o ruchu drogowym (Dz. U. 1997 nr 98, poz. 602 z późn. zm.), s. 12

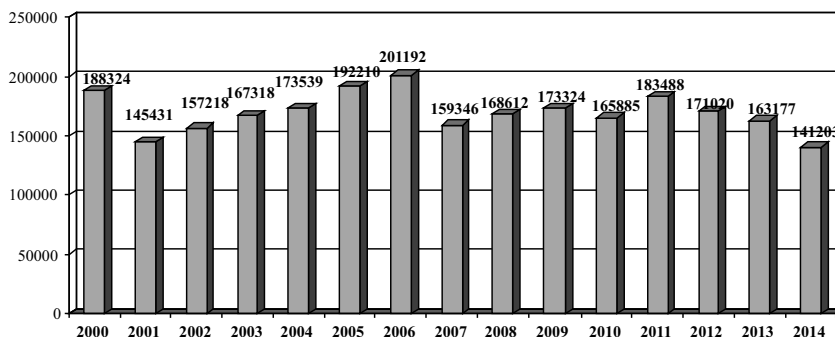
¹⁶ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. 1997 nr 90, poz. 557 z późn. zm.), s. 140

Zakazu tego nie stosuje się w przypadku prowadzenia pojazdów wykorzystywanych do nauki jazdy i egzaminowania, jeżeli skazany jest osobą szkoloną lub egzaminowaną.

Przedmiotowa zmiana poszerza także katalog dokumentów, które kierujący pojazdem jest obowiązany mieć przy sobie (określony w art. 38 ustawy Prawo o ruchu drogowym) i okazywać w trakcie kontroli drogowej. Chodzi tutaj o zaświadczenie o przeprowadzonym badaniu technicznym z wynikiem pozytywnym w zakresie w zakresie wyposażenia pojazdu w blokadę alkoholową, oraz dokument potwierdzający kalibrację blokady alkoholowej (wystawiany przez producenta urządzenia bądź jego upoważnionego przedstawiciela) – przeprowadzanej co 12 miesięcy.

Obserwując przypadki nietrzeźwości za kierownicą na przestrzeni lat, można zauważyć, iż w związku z zaostreniem w 2000 roku odpowiedzialności karnej, w pierwszym roku obowiązywania zaostrenzonych przepisów karnych liczba nietrzeźwych na polskich drogach znacząco się zmniejszyła, z prawie 190 tys. w roku 2000 do niespełna 150 tys. w roku 2001, by w kolejnych latach stale systematycznie wzrastać. W 2006 roku na polskich drogach został osiągnięty kolejny niechlubny rekord - liczba ujawnionych nietrzeźwych kierujących (w tym znajdujących się pod wpływem środków działających podobnie do alkoholu i środków odurzających) przekroczyła 200 tysięcy. W ostatnich latach liczba ta oscyluje w granicach 140 – 160 tys., przy czym rok 2014 zaznaczył się najniższą ilością tego typu przypadków od 2000 roku (141 203).

Liczbę ujawnionych kierujących dopuszczających się przestępstw z art. 178a kk i wykroczeń z art. 87 kw w Polsce (dane KGP), w latach 2000 – 2014 przedstawia poniższy wykres.

Wykres nr 1. Liczba nietrzeźwych kierujących (art. 178a kk i 87 kw) w Polsce w latach 2000-2014

Na uwagę zasługuje fakt doskonalenia policyjnych procedur kontrolnych pozwalających na ujawnianie przypadków kierowania pod wpływem alkoholu i środków działających podobnie do alkoholu. Komenda Wojewódzka Policji w Krakowie, jako pierwsza w kraju (w połowie 2006 roku) wprowadziła zaostreną procedurę kontrolną w tym względzie, polegającą na badaniu stanu trzeźwości kierujących podczas każdej kontroli drogowej - niezależnie od przyczyny podjęcia interwencji.

Taka forma działania ma umocowanie prawne w art. 129 ustawy Prawo o ruchu drogowym. Przepis ten mówi o tym, że czuwanie nad bezpieczeństwem i porządkiem ruchu na drogach, kierowanie ruchem i jego kontrolowanie należą do zadań Policji.

Policjant, w związku z wykonywaniem czynności tych jest uprawniony do żądania poddania się przez kierującego pojazdem lub przez inną osobę, w stosunku do której zachodzi uzasadnione podejrzenie, że mogła kierować pojazdem, badaniu w celu ustalenia zawartości w organizmie alkoholu lub środka działającego podobnie do alkoholu (art. 129 ust. 2 pkt 3 PoRD).

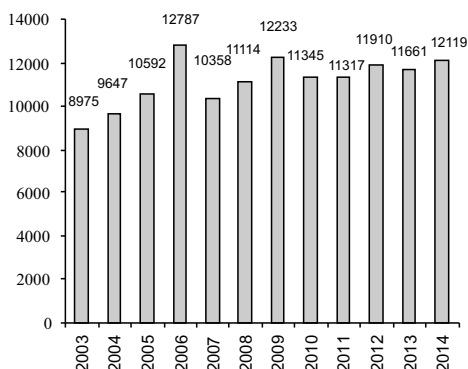
Należy zaznaczyć, że w wielu sytuacjach, ze względu na niewielką dawkę alkoholu w organizmie i często brak widocznych zewnętrznych objawów spożycia alkoholu (*np. wygląd i zachowanie osoby niewskazujące na spożycie alkoholu, brak wyczuwalnego zapachu alkoholu*) lub trudne warunki prowadzenia kontroli drogowych (*np. pora nocna, złe warunki atmosferyczne*) są to dla policjanta przypadki skomplikowane do oceny i rozstrzygnięcia bez użycia specjalistycznego sprzętu. Zobligowanie funkcjonariuszy do każdorazowego używania alkotestu skutkuje szybkim uzyskaniem obiektywnej informacji o stanie trzeźwości kierującego.

Taka praktyka spowodowała, że w Małopolsce ujawnia się wiele przypadków kierowania pojazdem w stanie po użyciu alkoholu (0,2 – 0,5 promila), a więc tych sytuacji, które są najtrudniejsze do stwierdzenia przez policjanta nie przeprowadzającego testu trzeźwości urządzeniem kontrolnym. Procedura badania stanu trzeźwości kierujących przy każdej kontroli drogowej weszła na stałe do taktyki działania małopolskiej Policji, a w ostatnich latach taką formę działania przyjmują też w innych województwach.

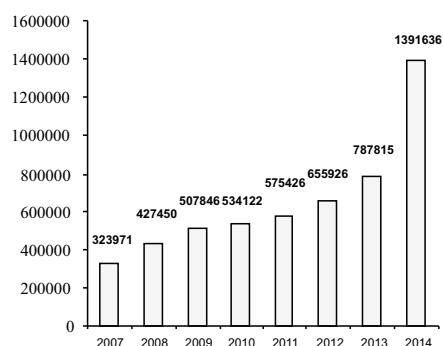
Należy podkreślić, iż jednocześnie nieustannie dąży się do zwiększania ilości kontroli drogowych weryfikujących stan trzeźwości kierującego. Dla przykładu w Małopolsce przeprowadzono w 2007 roku 320 tys. badań kierujących (323 971), a w roku 2013 liczba ta była bliska 800 tys. (787 815), a w 2014 roku aż 1 391 636 – wzrost aż o 77%.

W Polsce liczba badań w 2008 roku wyniosła niespełna 2 mln (1 775 186), w 2013 już blisko 9 mln (8 917 980), a w roku 2014 wyniosła 15 414 183. /dane: Formularz XIII/2 SWD - statystyczna karta policjanta ruchu drogowego - KGP/.

Szczegółowe dane dotyczące ujawnionych nietrzeźwych kierujących w Małopolsce (178a kk i art. 87 kw) i ilość badań kierujących na zawartość alkoholu przedstawiają poniższe wykresy.

Wykres nr 2. Ilość nietrzeźwych kierujących (art. 178a kk i 87 kw) w Małopolsce w latach 2003-2014

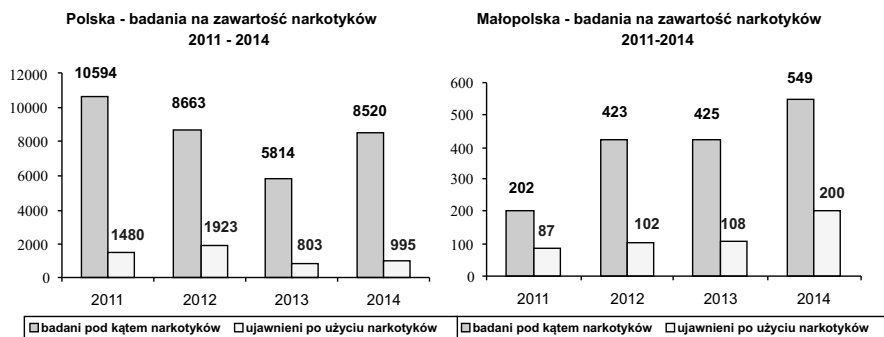
Wykres nr 3. Ilość badań trzeźwości kierujących w Małopolsce w latach 2003-2014

Analizując powyższe dane z województwa małopolskiego można zauważyć, iż w 2007 roku co 31. policyjna kontrola kończyła się ujawnieniem nietrzeźwego kierującego. Obecnie trzeba przeprowadzić aż 115. testów trzeźwości, aby stwierdzić alkohol w organizmie kierującego. To może być jedna z przesłanek świadczących o mniejszej liczbie kierujących na naszych drogach decydujących się na kierowanie pod wpływem alkoholu.

W ostatnich latach policyjne kontrole pokazały jeszcze jedno zagrożenie. Na polskich drogach bardzo wyraźnie wyłania się problem kierowania pojazdami pod wpływem środków działających podobnie do alkoholu i środków odurzających. Policjanci podejmujący kontrole na drodze potrafią coraz skuteczniej ujawniać objawy mogące świadczyć o tym, że kierujący znajduje się pod działaniem takich środków. W walce z tym zagrożeniem pomocne są szybkie testy pozwalające, w ciągu zaledwie kilkunastu minut - jeszcze na miejscu kontroli drogowej, stwierdzić obecność niedozwolonych środków w organizmie. W przypadku dodatniego wyniku, test potwierdzony jest poprzez laboratoryjne badanie krwi (lub moczu) kierującego.

W kolejnych latach w Polsce przeprowadzono następującą ilość testów, w celu ustalenia obecności niedozwolonych środków (w nawiasie podano liczbę pozytywnych wyników – stwierdzenie niedozwolonych środków w organizmie): w 2011 roku było ich 10594 (1480 pozytywnych), 2012 roku 8663 (1923), 2013 roku 5814 (803), 2014 roku 8520 (995).

Poniższe wykresy obrazują ilość badań kierujących na zawartość narkotyków (i ich pozytywnych wyników) w Polsce i Małopolsce.

Wykres nr 4. Ilość badań kierujących na zawartość narkotyków (w tym ujawnieni) w Polsce w latach 2011-2014

Wykres nr 5. Ilość badań kierujących na zawartość narkotyków (w tym ujawnieni) w Małopolsce w latach 2011-2014

Kontrole w zakresie ujawniania szeroko pojętych środków działających podobnie do alkoholu są kolejnym wyzwaniem dla Policji i innych służb.

Analizując zagrożenie stwarzane przez nietrzeźwych kierujących na małopolskich drogach od momentu wprowadzenia zaostrzonej procedury kontrolnej związanej z każdorazowym weryfikowaniem stanu trzeźwości kierującego podczas kontroli drogowej oraz ze stałym znaczącym wzrostem ilości kontroli trzeźwości kierujących można zauważyć, że przestrzeni lat 2005 – 2014 liczba wypadków spowodowanych przez nietrzeźwych kierujących i ofiar tych wypadków zmniejszyły się aż o połowę!

To potwierdza, że takie działanie jest skutecznym sposobem na poprawę bezpieczeństwa na drogach.

Tendencję spadku wypadków powodowanych przez nietrzeźwych kierujących oraz ich skutków w Małopolsce obrazuje poniższy wykres.

Wykres nr 6. Wypadki spowodowane przez nietrzeźwych kierujących w Małopolsce w latach 2005-2014

Biorąc pod uwagę przedstawione dane dotyczące nietrzeźwych kierujących, należy stwierdzić, iż podejmowane w ostatnich latach działania prawne i kontrolne są coraz skuteczniejszymi narzędziami poprawy bezpieczeństwa w ruchu drogowym, które przyniosły efekt w postaci ograniczenia zagrożenia stwarzanego przez nietrzeźwych za kierownicą.

Należy jednak zaznaczyć, iż nietrzeźwość kierujących jest nie tylko problemem prawnym, ale także społecznym i obok skutecznego oddziaływania służb kontrolnych, i zmian legislacyjnych niezbędnym jest równoległe oddziaływanie na świadomość uczestników ruchu drogowego w celu ograniczania społecznego przyzwolenia na kierowanie pojazdami pod wpływem alkoholu, m.in. poprzez uświadamianie skutków takiego zachowania, w tym obok konsekwencji prawnych, także finansowych i społecznych.

Bibliografia:

1. Krystek R. (red.) (2009) *Zintegrowany system bezpieczeństwa transportu, t. I, Diagnoza bezpieczeństwa transportu w Polsce*, Warszawa: Wydawnictwo Komunikacji i Transportu 2009,
2. Jażdżik-Osmólska A. (red.) (2013), *Metoda oraz wycena kosztów wypadków i kolizji drogowych na sieci dróg w Polsce na koniec roku 2012, z wyodrębnieniem średnich kosztów społecznoekonomicznych zdarzeń drogowych na sieci TEN-T*, Warszawa 2013: Instytut Badawczy Dróg i Mostów,
3. Biuro Prewencji i Ruchu Drogowego KGP, *Wypadki drogowe w Polsce w 2013 roku*, wyd. ITS, Warszawa 2014,
4. Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, *Alkohol i kierowca*, Warszawa 2001: Wydawnictwo Edukacyjne Parpa,

5. TNS OBOP, *Raport z badania ilościowego przeprowadzonego w dniach 2-13 marca 2006 r. na próbie 1500 osób przy pomocy wywiadu kwestionariuszowego na zlecenie KR BRD w ramach kampanii „Pileś – nie prowadź!”*, www.krbrd.gov.pl,
6. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny* (Dz.U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.),
7. Ustawa z dnia 26 października 1982 r. *o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi* (Dz.U. 1982 nr 35 poz. 230 z późn. zm.),
8. Ustawa *o kierujących pojazdami* (Dz. U. 2001 nr 30, poz. 151 z późn. zm.),
9. Ustawa z dnia 20 czerwca 1997 roku *Prawo o ruchu drogowym* (Dz.U. 1997 Nr 98 poz. 602 z późn. zm.),
10. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - *Kodeks karny wykonawczy* (Dz.U. 1997 nr 90, poz. 557 z późn. zm.),
11. Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. *Kodeks wykroczeń* (Dz.U. 1971 Nr 12 poz. 114 z późn. zm.).

Spis tabel:

1. Tabela nr 1. Koszty wypadków drogowych i ich ofiar w Polsce w 2012 roku, s. 20,
2. Tabela nr 2. Wypadki w Polsce i ich skutki w latach 1989-2014, s. 21-22,
3. Tabela nr 3. Główne przyczyny wypadków spowodowanych przez nietrzeźwych kierujących Polsce w 2014 roku, s. 24.

Spis wykresów:

1. Wykres nr 1. Liczba nietrzeźwych kierujących (art. 178a kk i 87 kw) w Polsce w latach 2000-2014, s. 29,
2. Wykres nr 2. Ilość nietrzeźwych kierujących (art. 178a kk i 87 kw) w Małopolsce w latach 2003-2014, s. 30,
3. Wykres nr 3. Ilość badań trzeźwości kierujących w Małopolsce w latach 2003-2014, s. 30,
4. Wykres nr 4. Ilość badań kierujących na zawartość narkotyków (w tym ujawnieni) w Polsce w latach 2011-2014, s. 31,
5. Wykres nr 5. Ilość badań kierujących na zawartość narkotyków (w tym ujawnieni) w Małopolsce w latach 2011-2014, s. 31,
6. Wykres nr 6. Wypadki powodowane przez nietrzeźwych kierujących w Małopolsce w latach 2005-2014, s. 32.

PRZESTĘPCZOŚĆ GOSPODARCZA W STRUKTURZE PRZESTĘPCZOŚCI EKONOMICZNEJ W ŚWIETLE BADAŃ WŁASNYCH

Streszczenie: W artykule ukazano aktualne zagrożenia przestępczością gospodarczą (również o charakterze zorganizowanym), która jest przestępczością wielopostaciową, charakteryzującą się bardzo licznymi i wysoce zróżnicowanymi oraz wysublimowanymi formami postępowania sprawców co czyni ją szczególnie groźną dla bezpieczeństwa ekonomicznego państwa. Przedstawiono także system bezpieczeństwa ekonomicznego państwa i zagrożenia tą kategorią przestępczości oraz prawne i organizacyjne, a więc wzajemnie skorelowane formy działań legislacyjnych z działalnością organów ścigania, których zadaniem jest przeciwdziałanie i zwalczanie przestępczości gospodarczej. Ponadto – w oparciu o analizę akt spraw karnych – dokonano rozpoznania istoty oraz mechanizmów przestępczych działań i determinantów kształtujących tę przestępczość jako zjawiska, co pozwala podmiotom do tego zobowiązanym skuteczniej ją zwalczać.

Abstract: The paper presents current economic crime threats (including organised crime) which is a polymorphic in nature and characterized by a large number of different and highly diverse and sophisticated forms of criminal conduct, what makes it particularly dangerous to economic security of the state. The article describes the state's security system and threats imposed by this category of crime as well as legal and organisational, therefore mutually correlated forms of legislative actions with an activity of law enforcement agencies whose duties include prevention and fighting against economic crime. Moreover, based on an analysis of penal case files, a determination was made of an essence as well as of a mechanics of criminal actions and factors that shape this type of crime as phenomena, what in turn will allow to better counteract it by the proper institutions.

Wprowadzenie

Przestępczość gospodarcza destabilizuje system bezpieczeństwa ekonomicznego państwa. Ze względu na stopień złożoności oraz wysokość powodowanych strat przestępczość ta stwarza istotne zagrożenie dla państwa, jak i społeczeństwa, a wynika to z faktu, iż jest ona wielopostaciową, charakteryzującą się licznymi i zróżnicowanymi oraz wysublimowanymi formami postępowania sprawców przestępczością, co czyni ją szczególnie groźną dla bezpieczeństwa ekonomicznego państwa.

Celem niniejszego opracowania jest rozpoznanie istoty przestępczości gospodarczej, jej funkcjonowania w strukturze przestępczości ekonomicznej, jak też –

w oparciu o analizę akt spraw karnych – mechanizmów przestępczych działań i determinantów kształtujących tę przestępczość jako zjawiska, co pozwala podmiotom do tego zobowiązanym skuteczniej ją zwalczać.

1. System bezpieczeństwa ekonomicznego państwa

Istotnym elementem mającym wpływ na bezpieczeństwo państwa jest bezpieczeństwo ekonomiczne rozumiane jako „całokształt czynników oraz uwarunkowań zabezpieczających niezależność gospodarki narodowej, stabilność oraz zróżnicowanie, a także gwarantujących zdolność do nieustannej odnowy i samodoskonalenia się” (K.A. Kłosiński, 2006, s. 41), jak również „zdolność systemu gospodarczego państwa (grupy państw) do takiego wykorzystania wewnętrznych czynników rozwoju i międzynarodowej współzależności ekonomicznej, które będą gwarantowały jego niezagrożony rozwój” (K. Bodziony, 2012, s. 142). Jak z definicji tych wynika, na pojęcie „bezpieczeństwo ekonomiczne” składa się istnienie czynników zabezpieczających niezależność gospodarki narodowej i jej stabilność, zdolność systemu gospodarczego państwa do rozwoju poprzez umiejętność wykorzystywania czynników zewnętrznych (współpracy międzynarodowej) i wewnętrznych oraz do skutecznego przeciwstawienia się negatywnym oddziaływaniom, czyli skutecznego reagowania na wszelkiego rodzaju zagrożenia. Reasumując, w aspekcie bezpieczeństwa ekonomicznego państwa istotne znaczenie przypisać należy: 1) bezpieczeństwu finansowemu, które charakteryzuje się: wymiarem zewnętrznym – rozumianym jako zdolność państwa do zaciągania zobowiązań na rynkach zagranicznych oraz zdolnością do funkcjonowania w warunkach kryzysu (światowego lub regionalnego), a także: wymiarem wewnętrznym – rozumianym jako zdolność systemu finansów publicznych do zapewnienia finansowania gospodarki narodowej oraz zdolnością instytucji finansowych do realizacji narodowych interesów (K.A. Kłosiński, 2006) oraz 2) bezpieczeństwu obrotu gospodarczego¹, które opiera się na istnieniu odpowiednich struktur i rozwiązań organizacyjno-prawnych zabezpieczających interesy uczestników tego obrotu zgodnie z zasadami wolnej konkurencji.

2. Przestępczość gospodarcza w strukturze bezpieczeństwa ekonomicznego państwa

Jedną z najistotniejszych dla bezpieczeństwa ekonomicznego jest mieszcząca się w obszarze socjokulturowym przestępczość gospodarcza (J. Gąsiorowski, *Przestępczość gospodarcza...*, 2014; J. Gąsiorowski, M. Kubica, 2014), jak i system prawny ukierunkowany na zwalczanie wszelkich przejawów tej kategorii przestępczości, w którym fundamentalne znaczenie przypisać należy normom prawa karnego oraz zasadom konkurencji. Przestępczość gospodarcza obejmuje swym zasięgiem w znacznym zakresie kręgi osób pełniących istotne z punktu widzenia gospodarki funkcje, a zatem dotyczy osób zajmujących stanowiska mieszczące się tak w sferze regulacji,

¹ Obrót gospodarczy to „wymiana dóbr i usług odbywająca się z reguły za pośrednictwem pieniądza i środków płatniczych oraz towarzyszące tej wymianie i powstające w jej procesie stosunki prawne między jej uczestnikami” – patrz: J. Skorupka, *Prawo karne gospodarcze. Zarys wykładu*, Warszawa 2007, s. 25.

jak i realnej gospodarki. Generuje to zewnętrzne koszty społeczne gospodarowania, które w zależności od skali zjawiska przestępczości gospodarczej (w tym i o charakterze zorganizowanym) mogą obejmować skalę makroekonomiczną (gospodarka narodowa powiązana z otoczeniem zewnętrznym) oraz mezo- i mikro- skalę (samorządy terytorialne; przedsiębiorstwa sektora publicznego w konkretnym województwie) (J. Tomaszewski, ²⁰¹³). Przestępczość gospodarcza oraz korupcja generuje zewnętrzne koszty społeczne, do których zalicza się: naruszanie zasad demokracji oraz procesów formalnie przyjętych w aktach normatywnych regulujących instytucjonalne podstawy funkcjonowania państwa, wpływ na osłabienie rozwoju ekonomicznego przez „promowanie” firm nieefektywnych, które w istocie podwyższają koszty swojej działalności, i to, że przestępczość gospodarcza obniża jakość otoczenia instytucjonalnego, deformuje system podatkowy oraz szkodzi finansom publicznym naruszając poczucie bezpieczeństwa ekonomicznego określonych grup lub całego społeczeństwa.

W zakres pojęciowy przestępczości gospodarczej wchodzi „czyny zabronione, których popełnienie narusza interesy uczestników obrotu gospodarczego (a zatem podmiotów gospodarczych – przedsiębiorców, jak i dostawców lub konsumentów), a także czyny zabronione godzące w będące elementem gospodarki instytucje finansów publicznych” (J. Gąsiorowski, *Przestępczość gospodarcza...*, 2014, s. 381)². W definicji tej mieszczą się zróżnicowane pod wieloma względami zachowania sprawców tej kategorii przestępstw, które składają się na czyny zabronione popełniane przez sprawców tradycyjnych (określanych mianem sprawców w „niebieskich kołnierzykach”), działających indywidualnie oraz w zorganizowanych grupach przestępczych o charakterze gospodarczym, a więc w sferze przestępczości ekonomicznej, w tym przestępców w „białych kołnierzykach” i w sferze „przestępczości przedsiębiorstw” (J. Gąsiorowski, *Sprawcy przestępstw gospodarczych*, 2011; J. Gąsiorowski, *Sprawcy przestępstw przeciwko mieniu ...*; J. Gąsiorowski, P. Górnik, 2010).

Problematyka przestępstw gospodarczych na gruncie prawa polskiego obejmuje przepisy rozdziału XXXVI Kodeksu karnego zatytułowanego „Przestępstwa przeciwko obrotowi gospodarczemu” (art. 296-309 k.k. stanowiących „trzon” przestępczości gospodarczej) wraz z regułami zawartymi w rozdziałach o ochronie mienia i tajemnicy (*ochronie informacji*). Wymienić tu jeszcze należy przestępstwa, które „towarzyszą” działalności gospodarczej, jak oszustwo i przywłaszczenie, a także często pozostające z nimi w związku fałszerstwa dokumentów wykorzystywanych w obrocie gospodarczym (art. 270-277 k.k. rozdz. pt. *Przestępstwa przeciwko*

² Ponadto: katalog przestępstw gospodarczych akceptowany przez państwa członkowskie Wspólnoty Europejskiej obejmuje czyny ujęte w załączniku do Zaleceń Rady Europy z dnia 25.06.1981 r. No. R 81/12, jak: przestępstwa kartelowe, oszukańcze praktyki i wykorzystywanie sytuacji ekonomicznej przez międzynarodowe związki przedsiębiorstw, nadużycia przy dostawach lub nadużycia subwencji krajowych czy międzynarodowych, przestępstwa komputerowe, tworzenie fikcyjnych przedsiębiorstw, fałszowanie zestawień bilansowych oraz księgowości, oszustwa kapitałowe co do sytuacji ekonomicznej i kapitału towarzystw akcyjnych, naruszanie przez przedsiębiorstwo norm bezpieczeństwa i zdrowia pracowników, przestępstwa na szkodę konsumentów, nieuczciwą konkurencję i reklamę, przestępstwa podatkowe oraz uchylanie się przez przedsiębiorstwa od obowiązku ubezpieczeń społecznych, przestępstwa celne, fałszowanie pieniędzy i papierów wartościowych, przestępstwa giełdowe i bankowe oraz przestępstwa na szkodę środowiska – patrz: *Council of Europe, Legal Affaires, Economic Crime*, Strassbourg 1981, Nr R 81/12.

wiarygodności dokumentów). Powyższe przepisy karne służą ochronie obrotu gospodarczego gospodarki wolnorynkowej i są skierowane zwłaszcza przeciwko patologiom (szczególnie patologii gospodarczej) przynoszącym szkodę państwu lub podmiotom uczestniczącym w działalności gospodarczej.

Zaznaczyć jednocześnie należy, iż współczesna przestępczość gospodarcza, w tym i o zorganizowanym charakterze³, zakresem swym obejmuje szereg innych typów przestępstw, ujętych m.in. w takich aktach prawnych, jak: Kodeks karny skarbowy, Kodeks spółek handlowych i wielu innych. Ponadto, co należy zaznaczyć, w strukturze przestępstw gospodarczych spenalizowanych w przepisach kodeksu karnego i innych ustaw znajdują się także przestępstwa skierowane m.in. przeciwko interesom finansowym Unii Europejskiej⁴, których katalog jest bogaty, a które charakteryzują się niejednorodnym ciężarem gatunkowym, niejednorodnymi ramami prawnymi oraz proceduralnymi⁵.

3. Zakres przedmiotowy badań aktowych

Przestępstwa gospodarcze, tak jak i ich sprawców, można klasyfikować w sposób różny, a więc według powszechnie przyjętych typologii (J. Gąsiorowski, *Sprawcy przestępstw gospodarczych*, 2011). Sprawcy tych przestępstw bowiem zakresem sprzecznego z prawem działania obejmują szeroką sferę działalności przestępczej pełniąc różne kategorie przestępstw gospodarczych, często z udziałem przestępstw kryminalnych i/czy narkotykowych, niejednokrotnie łącząc te wszystkie kategorie przestępczości.

³ Zorganizowaną przestępczością gospodarczą jest „działanie określonego, względnie trwałego układu organizacyjno-ekonomicznego, mającego strukturę rzeczową i osobową, powstałego w celu popełnienia jedno- lub różnorodnych przestępstw prowadzących do pozyskiwania wartości materialnych, a niekiedy również wpływu na władzę” – szerzej patrz: L. Sklepkowski, D. Woźniak, *Zorganizowana przestępczość gospodarcza w Polsce*, „Policja polska wobec przestępczości zorganizowanej” (red. W. Pływaczewski, J. Świerczewski), Szczytno 1997, s. 117.

⁴ Przestępstwa przeciwko interesom finansowym UE zdefiniowane zostały w Konwencji o ochronie interesów finansowych wspólnot europejskich z 26.07.1995 r. (Dz.U. z 2009 r., nr 208, poz. 1603). Osobno opisane są przestępstwa skierowane przeciwko wydatkom (niewłaściwe wykorzystanie lub bezprawne zatrzymanie funduszy) i przeciwko dochodom (bezprawne uszczuplenie dochodów).

⁵ W kodeksie karnym zalicza się do nich następujące artykuły: 1) *Przestępstwa przeciwko działalności instytucji państwowych oraz samorządu terytorialnego* (rozdz. XXIX obejmujący: art. 228 § 1-4 k.k., art. 229 § 1-5 k.k., art. 230 k.k., art. 230a k.k.); 2) *Przestępstwa przeciwko wiarygodności dokumentów* (rozdz. XXXIV: art. 270 § 1-3 k.k., art. 271 k.k., art. 272 k.k., art. 273 k.k.); 3) *Przestępstwa przeciwko mieniu* (rozdz. XXXV: art. 284 § 1-3 k.k., art. 286 § 1 i 3 k.k., art. 287 § 1-2 k.k.); 4) *Przestępstwa przeciwko obrotowi gospodarczemu* (rozdz. XXXVI: art. 296 § 1-4 k.k., art. 296a k.k., art. 297 § 1 i 2 k.k., art. 299 § 1-6 k.k., art. 305 § 1 i 2 k.k.). Natomiast w kodeksie karnym skarbowym zalicza się do nich następujące artykuły: 1) *Przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe przeciwko obowiązkowi podatkowemu i rozliczeniom z tytułu dotacji lub subwencji* (rozdz. 6: art. 54 k.k.s., art. 55 k.k.s., art. 56 k.k.s. – przestępstwa związane z uchylaniem się od opodatkowania; art. 76 k.k.s. – przestępstwa związane z odpowiedzialnością osób zobowiązanych do przestrzegania określonych przepisów podatkowych; art. 82 k.k.s. – przestępstwa związane z dotacją i subwencją); 2) *Przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe przeciwko obowiązkowi celnym oraz zasadom obrotu z zagranicą towarami i usługami* (rozdz. 7: art. 86 k.k.s. i art. 92 k.k.s. – przemyt celny i wyłudzenie celne; art. 87 k.k.s. – oszustwo celne). Funkcjonariusze organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości z państw członkowskich podejmują decyzje w sprawie ewentualnych działań służących ochronie budżetu UE w oparciu o własne przepisy krajowe. Dochodzenia w sprawach karnych obejmujące kilka państw członkowskich są zazwyczaj długotrwałe i podlegają różnym standardom dowodowym, co zmniejsza prawdopodobieństwo skazania sprawców przestępstw.

Tak skonstruowana przestępczość gospodarcza niewątpliwie podnosi stopień zagrożenia dla bezpieczeństwa i porządku publicznego⁶, czyni ją bardziej brutalną, a jednocześnie doskonali mechanizmy wykonawcze w jej różnych przejawach, co utrudnia jej rozpoznanie i zwalczanie. Jest to szczególnie widoczne w dużych, zindustrializowanych i zurbanizowanych ośrodkach miejskich, gdzie sprawcom przestępstw gospodarczych, w tym również i zorganizowanym grupom przestępczym o takim charakterze, działa się swobodniej ze względu na dużą liczbę osób fizycznych i prawnych, zamieszkujących i prowadzących działalność gospodarczą na terenie miast, które mogą stać się przedmiotem podejmowanych przez nich działań przestępnych. Jednym z bardziej zagrożonych tego typu przestępczością regionem jest województwo śląskie⁷. Dlatego też aby rozpoznać mechanizmy przestępczych działań poddano analizie akta spraw karnych, których przedmiotem były sprawy podlegające jurysdykcji Sądu Okręgowego w Katowicach oraz sądów rejonowych kilkunastu miast woj. śląskiego⁸ o zróżnicowanej liczbie mieszkańców.

Biorąc powyższe pod uwagę za cel przedmiotowych badań przyjęto ustalenie zakresu przestępczości gospodarczej dokonywanej przez sprawców tej kategorii czynów zabronionych, ustalenie czynników egzo- i endogennych mających wpływ na konkretne zachowania (motywy popełniania przestępstw) tych sprawców przestępstw oraz stworzenia sylwetki współczesnego przestępcy gospodarczego. Aby osiągnąć zakładany cel, a zatem ustalić cechy składające się na sylwetkę współczesnego sprawcy przestępstwa gospodarczego przy wyborze spraw karnych nie

⁶ Termin „bezpieczeństwo”, patrząc z perspektywy etymologicznej, pochodzi z połączenia wyrazów „bez” (brak jakiejś cechy, rzeczy lub osoby) i „pieczy” (otaczanie opieką kogoś, czegoś, dbanie o kogoś, o coś, troskliwość, staranie). Połączenie tych dwóch wyrazów oznacza „stan pewności, spokoju, zabezpieczenia oraz jego poczucia co oznacza brak zagrożenia oraz ochronę przed niebezpieczeństwem” [M. Cieślarczyk, *Teoretyczne i metodologiczne podstawy badania problemów bezpieczeństwa i obronności państwa*, Siedlce 2011, s. 29]. Pojęcie „porządku” oznacza strukturę, układ, plan czegoś (regularny bądź wg jakiejś idei), harmonię, natomiast „publiczny” oznacza powszechny, służący ogółowi, dostępny, przeznaczony dla wszystkich, odnoszący się do ogółu ludzi, do całego społeczeństwa [Słownik współczesnego języka polskiego (red. A. Sikorska-Michalak, O. Wojniłko), Warszawa 1998, s. 109 i 213]. Zatem bezpieczeństwo i porządek publiczny to pojęcia nierozdzielnie łączące się z funkcjonowaniem państwa oraz z ideą prawa i jego kształtowaniem, a zatem jest to „faktycznie istniejący układ stosunków społecznych, uregulowany przez zespół norm prawnych i innych norm społecznie akceptowanych, gwarantujący niezakłócone i bezkonfliktowe funkcjonowanie jednostek w społeczeństwie” – patrz: A. Misiuk, *Administracja porządku i bezpieczeństwa publicznego. Zagadnienia prawno-ustrojowe*, Warszawa 2008, s. 18.

⁷ Województwo śląskie – jednostka samorządu terytorialnego i jednostka podziału administracyjnego Polski o powierzchni 12.333,09 km², położona na obszarze Niziny Śląskiej, Wyżyny Śląsko-Krakowskiej, Kotliny Oświęcimskiej, Pogórza Zachodniobeskidzkiego, Beskidów Zachodnich. Obejmuje wschodnią część historycznych ziem Górnego Śląska i część zachodniej Małopolski, w tym Zagłębie Dąbrowskie, Zagłębie Krakowskie, Żywiecczynę i Częstochowę. Zamieszkuje je 4,59 mln osób (co stanowi niemal 12% ludności Polski). Województwo śląskie jest drugim województwem pod względem liczby ludności w Polsce (po woj. mazowieckim). Jest województwem o najwyższym stopniu urbanizacji i gęstości zaludnienia. Siedzibą władz województwa są Katowice. Województwo śląskie jest podzielone na 19 miast na prawach powiatów oraz 17 powiatów. Na III stopniu podziału administracyjnego, województwo składa się ze 167 gmin, w tym 49 gmin miejskich, 22 gmin miejsko-wiejskich oraz 96 gmin wiejskich. Województwo jest położone w południowej Polsce i graniczy z: Czechami, Słowacją oraz z województwami: łódzkim, małopolskim, opolskim i świętokrzyskim. Głównymi gałęziami gospodarki woj. śląskiego są usługi i przemysł. Najmniej ludności pracuje w rolnictwie i leśnictwie – źródło: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Wojew%C3%B3dztwo%C5%9B1%C4%85skie> (dostęp: 27.05.2015 r.).

⁸ Sąd Okręgowy (V i XVI Wydział Karny) w Katowicach rozpatrywał sprawy karne kierowane tam zgodnie z właściwością rzeczową w I instancji, oraz sprawy rozpatrywane w ramach odwołania (II instancja) przez sądy rejonowe z podległych terytorialnie różnych miast: Będzin (65 tys. mieszkańców), Bytom (183 tys.), Chorzów (115 tys.), Cieszyń (36 tys.), Czeladź (37 tys.), Częstochowa (241 tys.), Dąbrowa Górnicza (140 tys.), Gliwice (196 tys.), Jaworzno (95 tys.), Katowice (312 tys.), Mikołów (39 tys.), Mysłowice (76 tys.), Ruda Śląska (143 tys.), Rybnik (142 tys.), Sosnowiec (225 tys.), Siemianowice Śląskie (71 tys.), Tychy (130 tys.), Tarnowskie Góry (61 tys.).

sugerowano się najbardziej nośnymi tzw. „*sprawami aferowymi*”, znanymi szerokiej publiczności z licznych doniesień medialnych (*vide: Amber Gold, SKOK-i itp.*), a sprawami karnymi o „*zwykłym*” ciężarze gatunkowym, których sprawcy to ludzie żyjący obok nas, z którymi często codziennie się stykamy.

3.1. Analiza ilościowa badanych spraw karnych

Założonym kryteriom badawczym odpowiadało 76 spraw karnych podlegających jurysdykcji SO w I instancji, jak i spraw karnych orzekanych w wybranych miastach na terenie woj. śląskiego, a w SO rozpatrywanych w II instancji. Ponadto analizie poddano akta spraw rozpatrywanych w sądach rejonowych znajdujących się na terenie woj. śląskiego za lata 2010-2014 w wybranych kategoriach przestępstw gospodarczych.

Badaniami empirycznymi objęto już zakończone prawomocnym wyrokiem sprawy karne gospodarcze znajdujące się w zasobach archiwalnych lub w sekcjach wykonawczych sądów. Przedmiotem każdej badanej sprawy były czyny zabronione wchodzące w zakres przestępczości gospodarczej ukierunkowane przez sprawców na osoby fizyczne, jak też na instytucje państwowe i prywatne prowadzące działalność finansową, usługową, bez względu na ich formy organizacyjno-prawne, jak i kapitał. Przedmiotowe sprawy obejmowały przestępstwa popełniane przez sprawców indywidualnie (lub w ramach współsprawstwa), jak i popełniane w zorganizowanych grupach przestępczych, a więc w ramach „*porozumienia co najmniej trzech sprawców, w którym istnieje element organizacji, polegającej na ustaleniu podziału ról i koordynacji działania uczestników przy popełnianiu przestępstw, (...)*” (Uchwała Izby Karnej SN z dnia 19.01.1962 r.), czyli w sytuacji, gdy co najmniej jednemu z członków grupy (zazwyczaj „*bosowi*”) przedstawiono zarzuty z art. 258 k.k. dotyczącego udziału w zorganizowanej grupie lub związku mających na celu popełnienie przestępstwa i art. 65 k.k. (przesłanki zaostrożenia odpowiedzialności karnej sprawcy, który z popełnienia przestępstwa uczynił sobie stałe źródło dochodu lub popełnił przestępstwo w zorganizowanej grupie przestępczej).

W wielu przypadkach działalność przestępcza, bez względu na to czy była realizowana indywidualnie czy w sposób zorganizowany, nie ograniczała się wyłącznie do kategorii przestępstw gospodarczych, a przeplatała się z popełnianymi przestępstwami innych kategorii, jak np. pospolitymi (inaczej: kryminalnymi) i/lub narkotykowymi⁹ jednocześnie, co powodowało, że przy kwalifikacji przestępstw stosowano różne przepisy jednej ustawy, jak i przepisy karne zawarte w innych ustawach penaliżujących popełniane przez sprawców czyny przestępcze. Powyższe dane prezentuje tabela 1.

⁹ Przesłanki przestępstwa narkotykowego polegają na: „*nielegalnej produkcji i wyrobieniu narkotyków, handlem nimi oraz wprowadzaniem do obrotu*” – patrz: M. Jędrzejko, K. Piórkowska, *Leksykon narkomanii*, Pułtusk 2004, s. 154.

Tabela nr 1 Łączna liczba spraw karnych gospodarczych z podziałem na przestępstwa o charakterze indywidualnym i zorganizowanym z uwzględnieniem przestępstw pospolitych i narkotykowych

Lp.	Kategoria spraw karnych	Łączna liczba spraw karnych					
		Sprawy indywidualne		Sprawy zorganizowane		Łącznie	
		Sprawy	Sprawcy	Sprawy	Sprawcy	Sprawy	Sprawcy
1	Sprawy gospodarcze	44	50	32	158	76	208
w tym:							
2	Przestępstwa pospolite	5	5	7	29	12	34
3	Przestępstwa narkotykowe	11	11	8	43	19	54

Źródło: Opracowanie własne

Jak z powyższych danych wynika, na łączną liczbę 76 spraw karnych o charakterze gospodarczym (poz. 1 tabeli 1) w 44 przypadkach (57,90%) sprawcy popełniali przestępstwa w sposób indywidualny, a w działaniach tych uczestniczyło 50 sprawców (24,03% populacji). Różnica w liczbie spraw a sprawców wynika z faktu, że w trzech sprawach sprawcy popełnili przestępstwa w dwuosobowej konfiguracji (współprawnstwo). W 32 przypadkach (42,10%) przestępcze działania były realizowane w zorganizowanych grupach przestępczych, przy czym łączna liczba członków tych grup przestępczych liczyła 158 osób (75,97% populacji). Łącznie dało to liczbę 208 sprawców popełniających przestępstwa gospodarcze w analizowanych sprawach.

W tabeli uwzględniono także popełnione przez sprawców przestępstw gospodarczych tzw. przestępstwa uboczne, a więc popełnione przy realizacji przestępstw stanowiących analizowaną kategorię czynów zabronionych (lub w tym samym okresie czasu) przestępstwa kryminalne i narkotykowe.

Jak z zebranych danych wynika, sprawcy w 12 sprawach karnych (poz. 2 tabeli 1) obejmujących przestępstwa gospodarcze popełnili także przestępstwa kryminalne (15,78%). Motywem działania sprawców była chęć „uzupełnienia” korzyści majątkowych¹⁰ osiąganych z przestępczości gospodarczej o łatwiejsze i szybsze w realizacji czyny zabronione. Na powyższą liczbę spraw kryminalnych sprawcy w 5 przypadkach działali indywidualnie (5 sprawców), a w 7 w sposób zorganizowany, a więc w grupach złożonych z co najmniej trzech sprawców (29 osób). Były to przestępstwa kwalifikowane jako kradzieże z włamaniem, rozboje i/czy wymuszenia rozbójnicze.

Podobnie wygląda stan przestępczości narkotykowej (poz. 3 tabeli 1) popełnianej w strukturze przestępczości gospodarczej. Motyw działania sprawców był podoby, tj. koncentrował się wokół „uzupełnienia” korzyści majątkowych osiąganych z przestępczości gospodarczej, a przyczyną podjęcia się tej działalności był dostęp do osób, które trudniły się nielegalną produkcją i wyrobem narkotyków, handlem nimi oraz wprowadzaniem do obrotu. Ta kategoria przestępstw wystąpiła w 19 sprawach karnych (25,00%), przy czym sprawcy indywidualni popełnili przestępstwa w 11 przypadkach, a zorganizowani w 43 (w różnych konfiguracjach personalnych). Łącznie przestępczością narkotykową zajmowało się przy realizacji przestępstw gospodarczych 54 sprawców (25,96% całej populacji).

¹⁰ Art. 115 § 4 k.k.: „Korzyścią majątkową lub osobistą jest korzyść zarówno dla siebie, jak i dla kogo innego”.

Reasumując, na 76 spraw karnych gospodarczych, w 44 sprawach 16 sprawców dopuściło się – obok przestępstw *stricte* gospodarczych – przestępstw pospolitych i narkotykowych (co stanowi 7,69% całej populacji), a w 32 sprawach gospodarczych w 15 przypadkach sprawcy popełniając przestępstwa gospodarcze dopuścili się czynów wchodzących w zakres przestępstw pospolitych i narkotykowych w formach zorganizowanych, w których uczestniczyło 72 sprawców (co stanowi 34,61% całej populacji). Jak z powyższego wynika, na łączną liczbę 76 spraw gospodarczych w 31 sprawach (40,78% łącznej liczby spraw) sprawcy dopuścili się również innych przestępstw, ogólnie zaliczanych do pospolitych i narkotykowych, a na łączną liczbę 208 sprawców gospodarczych 88 sprawców (42,30% populacji) popełniło czyny zabronione o charakterze pozagospodarczym.

Dla uzyskania pełnego obrazu omawianego zjawiska pod względem statystycznym analizie poddano dane charakteryzujące sprawców przestępstw gospodarczych, takie jak płeć, ich wiek, wykształcenie i źródło utrzymania, w tym również członków zorganizowanych grup przestępczych kwalifikację prawną czynów zabronionych, których sprawcy się dopuszczali oraz wysokość i rodzaj strat spowodowanych przez sprawców.

3.2. Sprawcy przestępstw gospodarczych w świetle badań aktowych

Jak z powyższych danych wynika, na 76 zbadanych spraw karnych dotyczących przestępczości gospodarczej w realizacji tego typu działań przestępczych uczestniczyło łącznie 208 osób, w tym 192 mężczyzn i 16 kobiet (odpowiednio 92,30% i 7,70% populacji), przy czym konfiguracja sprawców w kontekście kategorii popełnianych przestępstw oraz płci ilustruje poniższa tabela:

Tabela nr 2 Łączna liczba sprawców gospodarczych z uwzględnieniem przestępstw pospolitych i narkotykowych

Lp.	Kategoria przestępstwa	Łączna liczba sprawców					
		Sprawcy indywidualni		Sprawcy zorganizowani		Łącznie	
		mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety
1	Przestępstwa gospodarcze	47	3	145	13	192	16
	Razem:	50		158		208	
2	Przestępstwa pospolite	5	-	25	4	30	4
3	Przestępstwa narkotykowe	8	3	34	9	42	12

Źródło: Opracowanie własne

Wśród sprawców, którzy popełnili wyłącznie czyny zabronione kwalifikowane do przestępstw *stricte* gospodarczych (poz. 1 tabeli 2) mieści się grupa licząca 50 sprawców, którzy popełniali przestępstwa indywidualnie, w tym 47 mężczyzn i 3 kobiety (odpowiednio 94,00% i 6,00% tej populacji) oraz 158 członków zorganizowanych grup przestępczych, w tym 145 mężczyzn i 13 kobiet (odpowiednio 91,78% i 8,22% tej populacji). Część z tej liczby sprawców dopuściła się czynów o charakterze

przestępstw pospolitych (poz. 2 tabeli 2) – 34 osoby (16,34% całej populacji), w tym 30 mężczyzn (14,42%) i 4 kobiety (1,92%), jak również przestępstw narkotykowych (poz. 3 tabeli 3) – w tym 42 mężczyzn (20,19%) i 12 kobiet (5,77%), co obejmuje łącznie 54 sprawców (25,96% całej populacji) tej kategorii przestępstw.

Zaznaczyć należy, że w populacji tej znajduje się nieliczna grupa osób, które popełniały (motywowane różnymi przyczynami, zazwyczaj o charakterze materialnym) – w czasie przestępczej działalności łącznie (w różnym stosunku liczbowym poszczególnych kategorii czynów) przestępstwa gospodarcze, kryminalne i narkotykowe.

W tabeli 3 zaprezentowano strukturę ilościową sprawców przestępstw gospodarczych w aspekcie skazania, uniewinnienia i umorzenia wobec nich postępowań sądowych.

Tabela 3 Struktura ilościowa sprawców przestępstw gospodarczych

Płeć	Skazania	Uniewinnienia	Umorzenia	Ogółem
Mężczyźni	181	4	7	192
Kobiety	13	1	2	16
Razem:	194	5	9	208

Źródło: Opracowanie własne

Z łącznej liczby 208 sprawców uczestniczących w realizacji przestępstw gospodarczych skazano 194 osoby (93,27% całej populacji), w tym 181 mężczyzn (87,02%) i 13 kobiet (6,25%). W 5 przypadkach [2,40% całej populacji, w tym 4 mężczyzn (1,92%) i 1 kobietę (0,48%)] sprawców uniewinniono ze względu na brak dowodów winy, a w 9 przypadkach, co stanowi 4,33% populacji [w tym 7 mężczyzn (3,37%) i 2 kobiety (0,96%)] umorzono sprawy na etapie postępowania sądowego, przy czym w 2 przypadkach (0,96%) umorzenie nastąpiło ze względu na zgon sprawców (mężczyźni).

Jeżeli chodzi o strukturę wiekową badanej populacji to stwierdzić należy, że kształtuje się ona w sposób zróżnicowany. Informacje o wieku uczestników działań przestępczych zawiera tabela 4.

Tabela 4 Wiek sprawców przestępstw gospodarczych

Wiek	Mężczyźni	Kobiety	Ogółem
Do 20	24	-	24
21-30	29	2	31
31-40	39	4	43
41-50	50	2	52
51-60	34	5	39
61-70	13	2	15
Powyżej 70	3	1	4
Ogółem	192	16	208

Źródło: Opracowanie własne.

Jak z powyższego wynika, ze względu na wiek w chwili podjęcia się przestępczej działalności, najliczniejszą grupę stanowili sprawcy w wieku od 41 do 50 lat (52 osoby) i od 31 do 40 lat (43 osoby) co odpowiednio stanowi 25,00% i 20,67% badanej populacji. W grupie tej, liczącej łącznie 95 osób (45,67%), było 89 mężczyzn (42,79%) i 7 (3,37%) kobiet.

Następnymi w kolejności co do liczebności byli sprawcy w wieku od 51 do 60 lat – 39 osób (18,75%), natomiast sprawców w wieku od 21 do 30 lat – 31 osób (14,90%), zaś poniżej lat 20 zarejestrowano 24 osoby (11,54%), a w przedziale od 61 do 70 lat – 15 osób (7,21%). Znamienny jest fakt, iż w grupie sprawców odnotowano również 4 osoby [3 mężczyzn (1,44%) i 1 kobieta (0,48%) co stanowi 1,92% populacji], które w chwili dokonywania przestępstw miały powyżej 70. lat.

Jak z powyższego wynika, zdecydowaną większość wśród badanych sprawców stanowili mężczyźni – 192 (92,30% całej populacji), przy czym ich dominująca grupa zamyka się w liczbie 165 (79,32%) i w przedziale wiekowym od 21 do 60 lat. Udział kobiet w tej grupie wiekowej ograniczał się do 13 osób (6,25%).

W sposób zróżnicowany kształtuje się również wykształcenie i źródło utrzymania – wyniki analizy prezentują tabele nr 5 i 6.

Tabela 5 Wykształcenie sprawców przestępstw gospodarczych

Płeć	Podstawowe	Zawodowe	Średnie	Wyższe	Ogółem
Mężczyźni	36	39	68	49	192
Kobiety	-	2	7	7	16
Razem:	36	41	75	56	208

Źródło: Opracowanie własne.

Wykształcenie sprawców (na poziomie pierwszego i drugiego stopnia) występujących w analizowanych sprawach przedstawia się następująco: 36 sprawców (17,30%) legitymowało się wykształceniem podstawowym, 41 sprawców (19,71%) wykształceniem zawodowym, średnim 75 osób (36,06%), a wyższym 56 sprawców (26,93%) całej populacji.

Z danych tych wynika, że dominowali sprawcy z wykształceniem średnim – 75 osób, w tym 68 (32,70%) mężczyzn i 7 (3,36%) kobiet. W pozostałych grupach również mężczyźni stanowili zdecydowaną większość: na 192 mężczyzn (92,30% z łącznej liczby 208 sprawców) wykształcenie średnie miało 68 (32,70%), wyższe – 49 (23,55%), zawodowe – 39 (18,75%), a podstawowe – 36 (17,30%) mężczyzn. Kobiety odpowiednio: na 16 (7,69%) wykształcenie średnie miało 7 (3,36%), wyższe – również 7 (3,36%), a zawodowe – 2 (0,96%).

W przypadku sprawców zorganizowanych grup przestępczych istotne znaczenie przypisać należy źródłom utrzymania. Jak bowiem wynika z analizy spraw karnych, motywy którymi kierowała się część tych sprawców przystępując do indywidualnej działalności przestępczej czy w grupach przestępczych o zorganizowanym charakterze nie wynikała wyłącznie z chęci zdobycia korzyści majątkowych, a niejednokrotnie z konieczności utrzymania się z powodu braku stałego źródła

dochodu¹¹. Zaznaczyć należy, że dane zawarte w poniższej tabeli wynikają w większości przypadków ze składanych przez oskarżonych deklaracji w trakcie postępowania karnego.

Tabela 6 Deklarowane źródło utrzymania sprawców przestępstw gospodarczych

L.p.	Źródło utrzymania	Mężczyźni	Kobiety	Ogółem
1	Przedsiębiorstwa państwowe / instytucje państwowe / samorządowe	18	3	21
2	Właściciel / współwłaściciel firmy prywatnej	27	5	32
3	Pracownik firmy prywatnej	52	4	56
4	Emerytura / renta	3	1	4
5	Zasiłek dla bezrobotnych / renta socjalna / zapomogi	39	1	40
6	Praca dorywcza	46	-	46
7	Nie pracuje	1	-	1
8	Na utrzymaniu rodziny	-	2	2
9	Uczeń / student	6	-	6
Razem:		192	16	208

Źródło: Opracowanie własne.

Stałym źródłem dochodów (objętych pkt. 1-4 tabeli 6) wykazało się 113 osób (54,32%) z badanej populacji [100 mężczyzn (48,07%) i 13 kobiet (6,25%)]. W przedsiębiorstwach państwowych (kopalnie, huty, szkoła średnia, teatr, Państwowa Straż Pożarna, policja itd.) zatrudnionych było 21 osób, co stanowi 10,10% całej populacji, natomiast w stosunku do osób deklarujących stałe źródło dochodów – 18,58%. Właścicielami lub współwłaścicielami własnych przedsiębiorstw, zazwyczaj niewielkich o profilu handlowo-usługowym, z reguły o lokalnym zasięgu było łącznie 32 sprawców [15,38% populacji i odpowiednio: 27 mężczyzn (12,98%) i 5 kobiet (2,40%)]. W różnych firmach prywatnych zatrudnionych było 56 sprawców (26,92% całej populacji i 49,55% deklarujących stałe źródło dochodu), z czego większość – 52 osoby to mężczyźni (25,00%), a w 4 przypadkach kobiety (1,92%). Natomiast utrzymaniem w oparciu o emeryturę lub rentę wykazały się 4 osoby (1,92% całej populacji i 3,54% utrzymujących się ze stałych źródeł dochodów) [odpowiednio 3 mężczyzn (2,65%) i 1 kobieta (0,89%) populacji osób mających stałe źródło dochodów].

Innymi, jednak nie o stałym charakterze, źródłami utrzymania wykazali się pozostali sprawcy. Utrzymywaniem z zasiłków dla bezrobotnych (oraz z doraźnych zapomóg instytucji socjalnych i rent socjalnych) wykazało się 39 mężczyzn (18,75%) i 1 kobieta (0,48%) [łącznie 40 osób co stanowi (19,23%) badanej populacji]. Pracę dorywczą deklarowało 46 (22,11%) mężczyzn, przy czym w trakcie postępowań w większości przypadków nie określili oni bliżej miejsca, rodzaju i czasookresu

¹¹ Ze składanych przez wielu sprawców wyjaśnień w trakcie postępowań karnych decyzję o przystąpieniu do zorganizowanych grup przestępczych podejmowali oni ze względu na brak zatrudnienia (na co rzutowało np. zbyt niskie wykształcenie), a w wielu przypadkach znajomość z członkami tych grup przestępczych.

zatrudnienia. Na utrzymaniu rodziny były 2 kobiety (0,96%). Ponadto wśród sprawców było 6 mężczyzn (2,88%), którzy w czasie popełniania przestępstw byli uczniami szkół lub studentami. Z wyjaśnień złożonych przez 1 mężczyznę (0,48%) wynikało, że nie posiadał on jakiegokolwiek źródła utrzymania (odmówił on jednocześnie informacji co do warunków bytowych)

Reasumując, dominującą grupę wiekową stanowili mężczyźni w wieku od 31 do 50 lat [89 (42,79%) sprawców badanej populacji, w tym w wieku od 41 do 50 lat (52 osoby – 25,00%) i od 31 do 40 lat (43 osoby – 20,67%)] o wykształceniu średnim i wyższym [117 osób (56,25%)], zatrudnieni w prywatnych przedsiębiorstwach handlowo-usługowych [52 (25,00%)] oraz wykonujący prace dorywcze [46 (22,11%)].

3.3. Kwalifikacja prawna czynów zabronionych w analizowanych sprawach karnych

Z analizy akt spraw sądowych wynika, że sprawcy w zdecydowanej większości przypadków popełniali przestępstwa *stricte* gospodarcze, stanowiące „trzon” tej kategorii przestępstw (spenalizowane w rozdz. pt. *Przestępstwa przeciwko obrotowi gospodarczemu* k.k.), jak też przestępstwa o charakterze gospodarczym¹², a więc mające związek z obrotem gospodarczym, jak np. fałszowanie dokumentów (art. 270 k.k. i nast.) i pieniędzy (art. 310 k.k. i nast.) włącznie z posługiwaniem się nimi w obrocie gospodarczym itp., również z uwzględnieniem ich zorganizowanych form. W przypadku tej kategorii przestępstw miały także zastosowanie przepisy art. 258 k.k. i art. 65 k.k., ale także czyny pozakodeksowe spenalizowane w różnych aktach prawnych, jak np. w: ustawie z 10.09.1999 r. – Kodeks karny skarbowy, ustawie z 4.02.1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych, ustawie z 13.09.2002 r. o napojach spirytusowych, ustawie z 18.10.2006 r. o wyrobie napojów spirytusowych oraz rejestracji i ochronie oznaczeń geograficznych napojów spirytusowych, ustawie z 16.11.2000 r. o przeciwdziałaniu wprowadzaniu do obrotu finansowego wartości majątkowych z nielegalnych lub nieujawnionych źródeł oraz przeciwdziałaniu finansowaniu terroryzmu, ustawie z dnia 29.09.1994 r. o rachunkowości i ustawie z dnia 29.08.1997 r. – Prawo bankowe.

Jak wcześniej zasygnalizowano, w wielu przypadkach przestępczość gospodarcza nie ograniczała się wyłącznie do jednej kategorii, a przeplatała się z przestępstwami pospolitymi i/lub narkotykowymi. Tak więc wśród przestępstw kryminalnych, a więc czynów karalnych ukierunkowanych na osiągnięcie korzyści majątkowej poprzez wejście przez sprawców w sposób nielegalny (również z użyciem siły lub groźby karalnej, z uwzględnieniem przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu) w posiadanie cudzego mienia ruchomego, w badanych sprawach karnych występowały m.in. przestępstwa określone w art. 278-281 k.k., art. 148 k.k., art. 258 k.k. i art. 65 k.k.¹³ Zasady te dotyczyły także kategorii przestępstw narkotykowych spenalizowanych w ustawie z dnia 29.07.2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii.

¹² Dominowały tu następujące rodzaje przestępstw: art. 228 k.k.; art. 231 k.k.; art. 272 k.k.; art. 274 k.k.; art. 286 k.k.; art. 294 k.k.; art. 296 k.k.; art. 297 k.k.; art. 298 k.k.; art. 299 k.k. oraz art. 258 k.k.

¹³ Dominowały tu przestępstwa opisane w treści: art. 148 k.k.; art. 239 k.k.; art. 263 k.k.; art. 270 k.k.; art. 272 k.k.; art. 275 k.k.; art. 276 k.k.; art. 278 k.k.; art. 279 k.k.; art. 280 k.k.; art. 281 k.k.; art. 288 k.k.; art. 291 k.k.; art. 294 k.k. oraz art. 258 k.k.

Na łączną liczbę 76 spraw karnych w 3 sprawach (3,95%) sprawcom przedstawiono zarzuty za dokonanie zabójstwa (148 k.k.). W grupie tej było 11 mężczyzn (5,29%), którzy współdziałali przy realizacji przestępstw ze sobą wykonując zadania wynikające z wcześniej planowanych działań w zorganizowanych grupach przestępczych. W sprawach tych w czterech przypadkach stwierdzono współsprawstwo sprawców (2 sprawy po 4 osoby, którym przedstawiono zarzuty z art. 258 k.k. i 148 k.k. oraz 1 sprawa, w której uczestniczyły przy realizacji przestępstwa 3 osoby).

3.4. Straty spowodowane przez sprawców przestępczości gospodarczej

Straty spowodowane przez sprawców przestępstw, jak też osiągnięte przez nich korzyści majątkowe z przestępczej działalności (w przypadku przestępstw narkotykowych), w świetle materiału badawczego, w analizowanym okresie czasu prezentuje tabela 7.

Tabela nr 7 Straty łączne spowodowane przez sprawców przestępstw gospodarczych z uwzględnieniem przestępstw pospolitych i narkotykowych

Lp.	Kategoria przestępstwa	Straty w PLN	Korzyść majątkowa w PLN
1	Przestępstwa gospodarcze	37.895.654	-
2	Przestępstwa pospolite	3.054.362	-
3	Przestępstwa narkotykowe	-	36.593
Razem:		40.950.016	36.593
Łącznie:		40.986.609	

Źródło: Opracowanie własne

Kwota strat spowodowanych przez sprawców przestępstw *stricte* gospodarczych osiągnęła sumę 37.895.654 zł. (poz. 1 tabeli 7). Straty spowodowane przestępstwami pospolitymi, występującymi obok przestępstw gospodarczych (poz. 2 tabeli 2) wyniosły sumę 3.054.362 zł, natomiast osiągnięte przez sprawców korzyści majątkowe z przestępczości narkotykowej wyniosły kwotę 36.593 zł. (poz. 3 tabeli 7). Łączna kwota strat spowodowana przestępczą działalnością sprawców przestępstw gospodarczych (z uwzględnieniem przestępstw kryminalnych i korzyściami majątkowymi osiągniętymi z popełniania przestępstw narkotykowych) wyniosła 40.986.609 zł. Straty te powstały w ramach realizacji prostych czynności przestępnych, jak i szeregu skomplikowanych działań o mniej lub bardziej złożonej formie. Poszczególne ataki kierowane były na różnorodne dobra możliwe do zdobycia w ramach prowadzonej działalności gospodarczej osób prawnych i fizycznych, jak i w ramach klasycznych przestępstw kryminalnych oraz narkotykowych.

4. Wnioski

Reasumując stwierdzić należy, że dominującą grupę wiekową wśród sprawców objętych przedmiotowymi badaniami, popełniających przestępstwa gospodarcze stanowili mężczyźni w wieku od 31 do 50 lat. W grupie tej, liczącej 89 mężczyzn, 52 z nich było w przedziale wiekowym od 41 do 50 lat, a 43 – w wieku od 31 do 40 lat.

Wykształceniem średnim i wyższym legitymowało się 117 mężczyzn. 52 z nich utrzymywało się zatrudniając się w prywatnych przedsiębiorstwach handlowo-usługowych, a część (46 mężczyzn) wykonywało prace dorywcze, nie mogąc znaleźć stałego zatrudnienia lub nie chcąc takiego – mimo możliwości – pozyskać.

Na podstawie 76 analizowanych spraw karnych gospodarczych ustalono, że w 44 sprawach 16 sprawców popełniło – obok przestępstw *stricte* gospodarczych – również przestępstwa pospolite, w tym i narkotykowe, a w 32 sprawach – w 15 przypadkach sprawcy popełniając przestępstwa gospodarcze dopuścili się czynów wchodzących w zakres przestępstw pospolitych i narkotykowych w formach zorganizowanych, w których łącznie uczestniczyło 72 sprawców. Jak z tego wynika, na łączną liczbę 76 spraw gospodarczych w 31 analizowanych sprawach sprawcy dopuścili się również innych przestępstw, ogólnie zaliczanych do pospolitych i narkotykowych, a na łączną liczbę 208 sprawców gospodarczych 88 sprawców popełniło czyny zabronione o charakterze pozagospodarczym.

Z danych uzyskanych z badanych spraw karnych wynika, że sprawcy przestępstw gospodarczych (z uwzględnieniem przestępstw kryminalnych i korzyściami majątkowymi osiągniętymi z popełniania przestępstw narkotykowych) popełniając przestępstwa spowodowali łączne straty w wysokości 40.986.609 zł. W kwocie tej sprawcy przestępstw *stricte* gospodarczych spowodowali znaczne straty majątkowe na sumę 37.895.654 zł, natomiast przestępstwami pospolitymi – sumę 3.054.362 zł, a osiągnięte przez sprawców korzyści majątkowe z przestępczości narkotykowej wyniosły kwotę 36.593 zł.

Głównym przedmiotem wykonawczym, na którym sprawcy grup przestępczych realizowali swoje zachowania przestępcze były przede wszystkim pieniądze, jako szczególna postać rzeczy, które przez sprawców przestępstw gospodarczych były pozyskiwane w gotówce podczas realizacji różnych typów przestępstw, jak również były przedmiotem cywilnoprawnych umów handlowych, umów o kredyt, dotację, subwencję itd.). W tej kategorii działalności przestępnej istotną rolę odgrywały dokumenty¹⁴ – w tym dokumenty tożsamości (dowody osobiste, paszporty), którymi sprawcy posługiwali się potwierdzając swoją tożsamość, oraz dokumenty stanowiące podstawę zawarcia umowy handlowej (faktury, rachunki, oświadczenia) i kredytowej (wnioski, zaświadczenia). Sprawca realizując swe przestępcze działania na dokumentach przypisuje zawartym w nich danym takie cechy dodatnie, których w rzeczywistości sprawcy – jako podmioty ubiegające się o zawarcie umowy handlowej lub kredyt (czy poręczyciele) – nie posiadają, a które w następstwie ich przedłożenia u kontrahenta czy w instytucji finansowej wpływają na pozytywną decyzję handlową, kredytową itd.

¹⁴ Art. 115 § 14 k.k.: „Dokumentem jest każdy przedmiot lub inny zapisany nośnik informacji, z którym jest związane określone prawo, albo który ze względu na zawartą w nim treść stanowi dowód prawa, stosunku prawnego lub okoliczności mającej znaczenie prawne”.

W niektórych przypadkach sprawcy dokonywali, obok przestępstw gospodarczych, również przestępstwa zaliczane do pospolitych, wymierzonych przeciwko życiu, zdrowiu i mieniu, a zyski, które uzyskiwali pochodziły z popełniania różnych przestępstw, jak np. kradzieże, kradzieże z włamaniem, rozboje, wymuszenia rozbójnicze, oszustwa itp., przy czym – obok gotówki – sprawcy przywłaszczali jej substytut, czyli przedmioty posiadające wartość użytkową i materialną dające się wyrazić w pieniądzu (np. sprzęt RTV, Hi-Fi, AGD, wyposażenie mieszkań czy samochody, dzieła sztuki, alkohol, papierosy itd.), ale na równi z pieniędzmi przez sprawców pożądane. W nielicznych przypadkach natomiast sprawcy popełniali również przestępstwa narkotykowe. W ramach tej kategorii przestępczości sprawcy produkowali i wyrobiali narkotyki i substancje psychotropowe oraz handlowali nimi (i oprzyrządowaniem służącym do realizacji tych przestępstw) i wprowadzali do obrotu w celu osiągnięcia korzyści materialnej.

Ubočnym przedmiotem wykonawczym, jak już uprzednio sygnalizowano, będącym najczęściej skutkiem podejmowanych działań przestępczych we wszystkich kategoriach przestępstw były: zdrowie i życie ofiar, przy czym motywem działania sprawców, tj. pozbawienie życia (zamierzone lub niezamierzone) ofiar była zazwyczaj chęć osiągnięcia korzyści majątkowej.

Motywe¹⁵ działania sprawców przy popełnianiu przestępstw gospodarczych była przede wszystkim chęć powiększenia swojego stanu majątkowego, a w przypadku przestępstw pospolitych/narkotykowych – chęć „uzupełnienia” korzyści majątkowych osiągniętych z przestępczości gospodarczej ze względu na łatwiejsze i szybsze w realizacji czyny zabronione (kradzieże z włamaniem, rozboje i/czy wymuszenia rozbójnicze itp.). W zależności od możliwości intelektualnych oraz organizacyjnych sprawcy działali indywidualnie, jak i w zorganizowanych (wielosobowych) grupach przestępczych, a więc grupach osób pozostających w związku (organizacji) o wielopoziomowej – hierarchicznej, a częściej sieciowej strukturze¹⁶, z jednym bądź

¹⁵ Każde zachowanie człowieka mające znamiona czynu zabronionego, cechuje się określoną motywacją, rozumianą jako „bodziec natury psychicznej, jak i fizjologicznej, który skłania człowieka do ściśle określonego działania, aby osiągnąć zamierzony cel” [J. Tokarski (red.), *Słownik Wyrazów Obcych*, Warszawa 1980, s. 494]. Teoria i orzecznictwo nie rozwiązały w sposób jednoznaczny problemu rozumienia pojęcia „motyw”, które coraz częściej zastępowany jest pojęciem „proces motywacyjny”, utożsamianym z procesami regulującymi działanie tak, aby doprowadziło ono do określonego wyniku [C.N. Coffey, M.H. Appley, *Teoria i badania*, Warszawa 1972, s. 43]. Wiąże się to z faktem, iż „...rekonstrukcja procesu motywacyjnego zachodzącego w psychice konkretnego sprawcy określonego czynu musi opierać się przede wszystkim na analizie jego osobowości, poziomu umysłowego, reakcji emocjonalnych, stosunku do otoczenia i zachowania się w różnych sytuacjach życiowych. Dopiero suma tych danych osobopoznawczych w zestawieniu z okolicznościami popełnionego czynu daje podstawę do prawidłowej jego oceny od strony podmiotowej” [Orzeczenie Izby Karnej Sądu Najwyższego, OSNKW 1974, z. 1, poz. 10].

¹⁶ Bez względu na kategorię prowadzonej działalności przestępczej, sprawcy przestępstw działając w strukturze zorganizowania wypracowali szereg zasad i reguł oraz podjęli się realizacji przedsięwzięć, które pozwalają im osiągać znaczne i stałe zyski oraz – co jest nie mniej istotne – zapewnić bezpieczeństwo członkom grupy. Wśród tych przedsięwzięć wymienić należy takie, które polegają na: zorganizowaniu i zapewnieniu hierarchicznej struktury wzorowanej na podmiotach gospodarczych, gdzie podział zadań zależny jest od kwalifikacji danego członka, wewnętrznej i zewnętrznej hermetyczności prowadzenia działań oraz mobilności i międzynarodowemu charakterze. Na przestrzeni ostatnich lat daje się jednak zauważyć istotną zmianę w strukturze funkcjonowania powyższego modelu zorganizowanej grupy przestępczej: członkowie tych grup dostosowując się do zmieniających się warunków [prawno-organizacyjnych (m.in. i aktywizacji organów ścigania itp.)] zmieniają strukturę typu hierarchicznego na strukturę tzw. „sieci przestępczych”, a więc rozproszoną, elastyczną, składającą się z wielu elementów (zwanych też węzłami lub ogniwami), którymi są osoby lub grupy osób, wraz z odnoszącymi się do nich wzajemnymi, dwustronnymi lub wielostronnymi relacjami o charakterze przestępczym lub gospodarczym. Elementy te nie są ze sobą powiązane w sposób stały, ale współpracują na zasadzie doboru, uwzględniając posiadane umiejętności lub możliwości finansowe. Doboru

kilkoma przywódcami, w często zmieniających się konfiguracjach personalnych, których pozycja i udział zależny był od ich predyspozycji, umiejętności lub kapitału, i których celem działania było osiągnięcie korzyści materialnych, osobistych, władzy, wpływu bądź wszystkich tych elementów łącznie. Te względy powodowały, że osoby organizujące i często kierujące zorganizowanymi grupami przestępczymi w działalności tę wciągały szereg osób związanych z nimi zawodowo (bez których najczęściej nie byłoby możliwe zrealizowanie działalności przestępczej), jak też i osoby nie związane z prowadzoną działalnością gospodarczą, ale wykorzystujące nadarzającą się okazję (tzw. sprawcy okazjonalni) czy osoby podejmujące się tego typu działalności ze względu na ich trudną sytuację zawodową, rodzinną (sprawcy sytuacyjni) itp.¹⁷

Z treści składanych przez sprawców wyjaśnień w trakcie prowadzonych postępowań przygotowawczych i sądowych wynika, że dla większości z nich podjęcie decyzji o formie własności podmiotów pokrzywdzonych przy popełnieniu przestępstwa była obojętna, a wyboru podmiotu, tak osób fizycznych, jak i prawnych dokonywano raczej przypadkowo (co nie znaczy, że w trakcie przygotowania przestępstwa nie zwracano uwagi na stan majątkowy ofiary, łatwość w dokonaniu czynu zabronionego itp.).

Uwagę przy typowaniu podmiotów sprawcy natomiast koncentrowali w przypadku instytucji finansowych, jak banki czy instytucje udzielające dotacji, subsydiów itd., gdyż brali pod uwagę bardziej dostępność kredytów, dotacji lub subsydiów, a zwłaszcza mniejszy w porównaniu do wymogów innych banków lub instytucji stopień sformalizowania procedur (kredytowych, dotacyjnych itd.), a więc i ilość, i jakość niezbędnych do przedłożenia dokumentów. Ten element był szczególnie pożądanym przez sprawców, którzy w realizowanym modus operandi wykotzystywali prowadzoną przez siebie lub wspólników infrastrukturę przedsiębiorstwa, albo którzy przy realizacji przestępstw wykorzystać chcieli posiadaną przez siebie czy też dostępną im bazę techniczną niezbędną przy fałszowaniu dokumentów.

W przypadku przestępstw kryminalnych sprawcy niejednokrotnie popełniali przestępstwa pod wpływem chwili, potrzeb, często działając okazjonalnie lub/i sytuacyjnie, ale także i po uprzednim zaplanowaniu (indywidualnie, a czasami w zorganizowanej grupie przestępczej). Przestępstwa narkotykowe natomiast popełniane były w zdecydowanej większości przypadków świadomie i stanowiły „uzupełnienie” korzyści materialnych pozyskiwanych w ramach realizowanych przestępstw gospodarczych.

takiego dokonuje się pod kątem konkretnego zadania (przestępstwa) bądź też krótkich horyzontów czasowych. Poza tym utrata jednego z węzłów nie destabilizuje całości organizacji, co pozwala dalej skutecznie realizować wyznaczone cele przestępcze. Przy tego typu konstrukcji funkcjonowanie organizacji nie wymaga stałej aktywności przywództwa i prowadzenia bieżącego nadzoru nad wykonawstwem. Są to zatem zorganizowane sieci przestępcze (ang. *organised criminal network*), w ramach których osoby indywidualne: a) podejmują przestępczą działalność w często zmieniających się konfiguracjach personalnych, b) nie muszą uważać się za jedną, stałą grupę, c) ich pozycja i udział zależy od ich predyspozycji, umiejętności lub kapitału, jaki mogą wnieść do przedsięwzięcia, i – co należy podkreślić – d) są to zwykle (znani w środowisku) zawodowi przestępcy – szerzej patrz: K. Haręźlak, M. Kozielski, *Metody analizy sieci kryminalnych*, „Studia Informatica” 2010, nr 2A (89), s. 35-36; także: M.A. Kędzierski, *Sieciwowość współczesnych organizacji przestępczych funkcjonujących w obszarze przestępczości zorganizowanej i terroryzmu*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” Nr 10 (6) 2014, s. 74.

¹⁷ Tezę tę potwierdza pogląd K. Tiedemanna, że w zasadzie każdy, biorący udział w działalności gospodarczej, w pewnych warunkach gotów jest popełnić przestępstwo gospodarcze – H. Egli, *Grundformen Wirtschaftsverbrecher, Aktuelle Beitrage zur Wirtschaftskriminalitat*, Schriftenreihe, Schimmelpfeng, 1974, t. 4, s. 33.

Zakończenie

Przestępczość gospodarcza w Polsce zaistniała w okresie transformacji z całą wyrazistością w jej nowych formach. Przestępczość ta popełniana sposobami wyrafinowanymi, intelektualnymi i bez stosowania przemocy powoduje duże straty materialne i moralne w społeczeństwie. Wynika to z faktu, iż w strukturach tej przestępczości czynów tych dopuszczają się ludzie wywodzący się z różnych środowisk, a więc najbardziej niebezpieczni dla bezpieczeństwa ekonomicznego państwa – sprawcy „w białych kołnierzykach”, jak też i najliczniejsi – sprawcy w „niebieskich kołnierzykach”.

Ta reguła występuje także w ramach przedmiotowych badań empirycznych. Sprawcy w „niebieskich kołnierzykach”, tak jak i lepiej sytuowani środowiskowo i ekonomicznie, także stosują skomplikowane w swej strukturze mechanizmy przestępcze, chociaż często na mniejszą skalę, niż sprawcy „w białych kołnierzykach”. Taki układ powoduje także, że część sprawców popełnia – obok przestępstw *stricto* gospodarczych, groźnych dla bezpieczeństwa państwa – także przestępstwa pospolite i narkotykowe, podnosząc tym samym zagrożenie dla społeczeństwa.

Względy te winny zatem przesądzić o zwróceniu wzmoczonej uwagi doktryny oraz praktyków w celu podjęcia próby doszukania się przyczyn i uwarunkowań jej zaistnienia, kształtowania się oraz ewolucji poprzez analizę jurystycznych, kryminologicznych, kryminalistycznych i polityczno-kryminalnych aspektów, aby takie służby państwowe, jak organy ścigania, kontroli i wymiaru sprawiedliwości mogły skutecznie przeciwdziałać oraz zwalczać tę przestępczość (a ustawodawcy tworzenie prawa karnego materialnego, jak i prawa gospodarczego). Nie ulega bowiem wątpliwości, że efekt przeciwdziałania przestępczości o tak skomplikowanych mechanizmach, jakie stosują współcześnie sprawcy przestępstw gospodarczych, zależy nie tylko od sprawnego narzędzia jakim dysponują organy zwalczające tę przestępczość, tj. od aktualnie obowiązującego systemu prawnego – ale także (a może przede wszystkim) od specjalistycznego przygotowania osób, które tym prawem będą się posługiwać w celu zapewnienia jak najwyższego stopnia bezpieczeństwa ekonomicznego państwa.

Bibliografia:

- 1 Bodziony K., (2012). Rola służb specjalnych w systemie instytucji odpowiedzialnych za bezpieczeństwo ekonomiczne. *Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego*. Nr 7. s. 132.
- 2 Cieślarczyk, M. (2011). *Teoretyczne i metodologiczne podstawy badania problemów bezpieczeństwa i obronności państwa*. Siedlce, Wydawnictwo: Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach.
- 3 Coffey, C.N., Appley, A.H. (1972). *Motywacja. Teoria i badania*. Tłumaczenie: K. Rosner, P. Graff, J. Radzicki. Warszawa, wyd. PWN.
- 4 Council of Europe, *Legal Affairs, Economic Crime*, Strassbourg 1981, Nr R 81/12.
- 5 Egli, H. (1974). Grundformen Wirtschaftsverbrecher. *Aktuelle Beiträge zur Wirtschaftskriminalität*, Schriftenreihe, Schimmelpfeng, t. 4, s. 33.
- 6 Gąsiorowski, J., Górnik, P. (2010). Odpowiedzialność karna podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary. [W:] P. Górnik, J. Kaleta, T. Miłkowski, J. Słobosz, M. Wróbel (red.). *Unia Europejska – Wspólny Rynek także dla przestępców. Zabezpieczenie mienia oraz dowodów*

- w postępowaniach karnych w sprawach finansowych (s. 117-127). Katowice. Wydawnictwo Szkoły Policji w Katowicach.
- 7 Gąsiorowski, J. (2014). Przystępczość gospodarcza – istotne zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa. [W:] K. Flaga-Gieruszyńska, E. Cała-Wacinkiewicz, D. Wacinkiewicz (red.). *Bezpieczeństwo jako podstawowa potrzeba człowieka. Zbiór studiów* (s. 337-402). Gorzów Wielkopolski. Wydawnictwo Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim.
 - 8 Gąsiorowski, J., Kubica, M. (2014). Przystępczość zorganizowana – istotne zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa. [W:] J. Piwowarczyk, A. Czop, J. Kaleta (red.). *Realizacja zadań bezpieczeństwa. Jakość, prakseologia, praworzędność* (s. 85-124). Kraków. Wydawnictwo: Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie.
 - 9 Gąsiorowski, J. (2011). Sprawcy przestępstw gospodarczych. [W:] M. Capiga, B. Galica, J. Harasim, M. Kula, M. Palupska, K. Pera, I.M. Smandek, M. Wróblewska-Banaś, K. Znanińska (red.). *Acta Securitatea. Wybrane zagadnienia problematyki bezpieczeństwa wewnętrznego*. (s. 47-81). Katowice. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowości i Finansów w Katowicach.
 - 10 Gąsiorowski, J. (2015). Sprawcy przestępstw przeciwko mieniu z terenu województwa śląskiego w świetle badań aktowych za lata 2004-2012 [W:] W. Horyń, N.A. Fechner (red.). *Bezpieczeństwo – wielorakie perspektywy. Bezpieczeństwo z perspektywy środowisk i obszarów* (s. 315-335), Poznań. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa w Poznaniu.
 - 11 Haręźlak, K., Kozielski, M. (2010). Metody analizy sieci kryminalnych. *Studia Informatica.*, Nr 2A (89). s. 35-36.
 - 12 Jędrzejko, M., Piórkowska, K. (2004). *Leksykon narkomanii*. Wydawnictwo: Wyższa Szkoła Humanistyczna w Pułtuskach.
 - 13 Kędziński, M.A. (2014). Sieciowość współczesnych organizacji przestępczych funkcjonujących w obszarze przestępczości zorganizowanej i terroryzmu. *Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego*. Nr 10. s. 74.
 - 14 Kłosiński, K.A. (2006). *Światowe determinanty bezpieczeństwa ekonomicznego*. [W:] T. Guz, K.A. Kłosiński, P. Marzec (red.). *Bezpieczeństwo ekonomiczne państw*. Lublin-Tomaszów Lubelski. Wydawnictwo: Polihymnia.
 - 15 Misiuk, A. (2008). *Administracja porządku i bezpieczeństwa publicznego. Zagadnienia prawno-ustrojowe*. Warszawa. Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
 - 16 Sklepkowski, L., Woźniak, D. (1997). Zorganizowana przystępczość gospodarcza w Polsce. [W:] W. Pływaczewski, J. Świerczewski (red.). *Policja polska wobec przystępczości zorganizowanej* (s. 117). Szczytno. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie.
 - 17 Skorupka, J. (2007). *Prawo karne gospodarcze. Zarys wykładu*. Warszawa. Wydawnictwo LexisNexis.
 - 18 Sikorska-Michalak, A., Wojniłko, O. (red.). *Słownik współczesnego języka polskiego*. Warszawa. Wydawnictwo: Przegląd Reader's Digest.
 - 19 Tokarski, J. (red.), (1980). *Słownik Wyrazów Obcych*. Warszawa. Wydawnictwo Naukowe PWN.
 - 20 Tomaszewski, J. (2013). Wzrost i rozwój gospodarczy a przystępczość gospodarcza [W:] M. Chrabkowski, C. Tatarczuk, J. Tomaszewski (red.). *Bezpieczeństwo w administracji, gospodarce i biznesie. Aksjologia zjawisk kryzysowych w administracji i sektorze publicznym*. (s. 217-241). Gdynia. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Administracji i Biznesu im. E. Kwiatkowskiego w Gdyni.

Akty prawne:

- 1 Konwencja o ochronie interesów finansowych wspólnot europejskich z 26.07.1995 r. (Dz.U. z 2009 r., nr 208, poz. 1603).
- 2 Ustawa z dnia 6.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2007 r. Nr 78, poz. 483, z późn. zm.).
- 3 Ustawa z dnia 10.09.1999 r. – Kodeks karny skarbowy (T.j. Dz.U. z 2007 r. Nr 111, poz. 765 z późn. zm.).
- 4 Ustawa z dnia 15.09.2000 r. – Kodeks spółek handlowych (Dz.U. Nr 94, poz. 1037).
- 5 Ustawa z dnia 4.02.1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (T.j. Dz.U. z 2006 r. Nr 90, poz. 631 z późn. zm.).
- 6 Ustawa z dnia 13.09.2002 r. o napojach spirytusowych (Dz.U. Nr 166, poz. 1362 z późn. zm.).

- 7 Ustawa z dnia 18.10.2006 r. o wyrobie napojów spirytusowych oraz rejestracji i ochronie oznaczeń geograficznych napojów spirytusowych (Dz.U. Nr 208, poz. 1539 z późn. zm.).
- 8 Ustawa z dnia 16.11.2000 r. o przeciwdziałaniu wprowadzaniu do obrotu finansowego wartości majątkowych z nielegalnych lub nieujawnionych źródeł oraz przeciwdziałaniu finansowaniu terroryzmu (Dz.U. z 2003 r. Nr 153, poz. 1505 z późn. zm.).
- 9 Ustawa z dnia 29.09.1994 r. o rachunkowości (Dz.U. z 2002 r. Nr 76, poz. 694 z późn. zm.).
- 10 Ustawa z dnia 29.08.1997 r. – Prawo bankowe (Dz.U. Nr 140, poz. 939 z późn. zm.).
- 11 Ustawa z dnia 29.07.2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii (Dz.U. z 2005 r. Nr 179, poz. 1485 z późn. zm.).
- 12 Uchwała całej Izby Karnej Sądu Najwyższego z dnia 19.01.1962 r., VI KO-90/60, Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Warszawa 1962.
- 13 Orzeczenie Izby Karnej Sądu Najwyższego, OSNKW 1974, z. 1, poz. 10.

Strony internetowe:

- 1 <http://pl.wikipedia.org/wiki/Wojew%C3%B3dztwo%C5%9B%C4%85skie>
(dostęp: 27.05.2015 r.).

Ewa Piotrowska-Oberda
Uniwersytet Jana Kochanowskiego, Kielce

Katarzyna Oberda
WSB-NLU, Nowy Sącz

PRZESTĘPSTWA GOSPODARCZE W MEDIACH W LATACH 1988 -2010 W ŚWIETLE NARODOWEGO KORPUSU JĘZYKA POLSKIEGO

Streszczenie: Głównym celem przeprowadzonych badań jest prześledzenie dynamiki zmian przestępczości gospodarczej w Polsce w latach 1988 -2010 w oparciu o analizę ilościową i jakościową z uwzględnieniem medialnego środka przekazu w podziale na typ, kanał i frekwencję. Zastosowana metodologia badań przynależy do światowej metodologii badań korpusowych i wykorzystuje materiał badawczy pochodzący z Narodowego Korpusu Języka Polskiego. Celem badań jest przedstawienie dynamiki zmian przestępczości gospodarczej, ukazanie różnych aspektów przestępstw gospodarczych oraz określenie roli mediów, jako nośnika informacji o przestępstwach.

Summary: The main objective of the study is to investigate the dynamic changes of economic offences in Poland between 1988 and 2010, based on quantitative and qualitative analysis with regard to media broken down by type, channel, and frequency. The research methodology belongs to the corpus research methodology and uses the data derived from the National Corpus of Polish. The objective of the research is to present the dynamics of changes in economic offences, to show the different aspects of economic offences and define the role of the media as an information medium of economic offences.

Wprowadzenie

W polskim prawie karnym przestępstwo gospodarcze przynależy do prawa karnego wykonawczego, które jest uregulowane przez *Kodeks karny wykonawczy*¹. Mianem przestępstw gospodarczych określa się wszystkie czyny zabronione, godzące lub zagrażające ponadindywidualnym dobrom w sferze życia gospodarczego. Polegają one na naruszeniu zaufania związanego z pozycją sprawcy lub instytucją życia gospodarczego, zagrażające utratą zaufania do systemu gospodarczego bądź należących do niego instytucji.

¹ Dz.U. 1997 Nr 90, poz. 557 z póź. zm.

Przestępstwa gospodarcze naruszają interesy wszystkich osób uczestniczących w obrocie gospodarczym. Rozdział XXXVI *Kodeksu karnego* (1997) określa przestępstwa gospodarcze, jako czyn z artykułu 296 § 1 k.k., polegający na nadużyciu zaufania przez osoby zajmujące się kierowaniem podmiotami gospodarczymi i prowadzeniem ich spraw majątkowych lub działalności gospodarczej.

Sprawca przestępstwa, może popełnić je przeciw dobrom i interesom osób fizycznych, osób prawnych, jak i jednostek organizacyjnych pozbawionych osobowości prawnej. Przestępstwo to można popełnić zarówno przez przekroczenie uprawnień wynikających z pełnomocnictw, jak i poprzez niedopełnienie ciążącego na osobie obowiązku. Drugi ze wspomnianych powyżej przypadków dotyczy sytuacji, gdy sprawca nie wykonuje czynności faktycznych lub prawnych, do których wykonania jest zobowiązany z mocy prawa lub treści czynności prawnych.

Przestępstwo określone w art. 296 § 1 k.k. jest przestępstwem skutkowym. Dla ważności tego przestępstwa znaczna szkoda majątkowa musi zostać wyrządzona mocodawcy. Co więcej, między skutkiem w postaci wyrządzenia istotnej szkody majątkowej a zachowaniem się sprawcy, które polega na nadużyciu uprawnień bądź niedopełnieniu obowiązków zachodzi szczególna więź. Związek przyczynowy musi być ustalony tylko w momencie, gdy sprawca czynu zrealizował znamię wspomnianej czynności sprawczej poprzez działanie. W przypadku zaniechania istotne jest ustalenie, że na sprawcy ciążył obowiązek wykonania konkretnej czynności. Ponadto, zarówno w przypadku zaniechania jak i działania, niezbędne jest ustalenie, czy występuje szczególne powiązanie normatywne, które przesądza o wystąpieniu przestępstwa gospodarczego².

Chociaż uwarunkowania prawne przestępstw gospodarczych są istotnym aspektem określającym przestępstwa i ich rodzaje, to jednak po ogólnym zdefiniowaniu terminu *przestępstwo gospodarcze* głównym celem niniejszej pracy jest określenie charakteru zmian przestępczości gospodarczej omawianej lub opisywanej w mediach w Polsce w latach 1988 -2010, ze zwróceniem uwagi na dynamikę zmian w dziedzinie przestępstw gospodarczych.

Kierunki zmian przestępczości gospodarczej w kraju w ostatniej dekadzie dwudziestego wieku i w pierwszej dekadzie dwudziestego pierwszego wieku są przedmiotem przeprowadzonej analizy ilościowej i jakościowej z uwzględnieniem medialnego środka przekazu w podziale na typ, kanał i częstość wystąpień. Zastosowana metodologia badań przynależy do metodologii badań korpusowych i wykorzystuje materiał badawczy pochodzący z Narodowego Korpusu Języka Polskiego (NKJP). Celem szczegółowym badań jest ukazanie różnych aspektów przestępstw gospodarczych w Polsce oraz określenie roli mediów, jako nośnika informacji o przestępstwach gospodarczych w omawianym okresie.

Przestępstwa gospodarcze w ujęciu diachronicznym

Zainteresowanie patologią gospodarczą, do której przynależą przestępstwa gospodarcze pojawiło się już w pierwszych formacjach społecznych (Gašiorowski, 1999). Społeczności starożytne Aten czy Rzymu nie były wolne od przestępstw, za które

² Wyrok Sądu Najwyższego z 8 lutego 2000 r., V KKN 557/99, LEX nr 50997.

odpowiedzialność ponosił właściciel metojsów w Grecji i wyzwoleńców w Rzymie (Gąsiorowski, 1999). Zakres przestępstw gospodarczych, jako zjawiska patologicznego sięgającego czasów starożytnych ulegał rozszerzeniu wraz z rozwojem działalności ekonomicznej państw europejskich (Wałek-Czarnecki, 1948, Jaczynowska, 1986, Lesiński, 1995).

Rozwój historyczny przestępstw gospodarczych w Polsce i na świecie znajduje swoje odzwierciedlenie na kartach historycznych dziejów prawa sądowego (Borkowska-Bagieńska et al., 1994, Borkowska-Bagieńska, 2006). Borkowska-Bagieńska (2006) omawiając historię prawa karnego, cywilnego, materialnego i procesowego przedstawia chronologicznie przykłady przestępstw gospodarczych w epoce feudalnej, kapitalistycznej i socjalistycznej.

Przestępstwa, ich charakter oraz postępowanie karne mają swoje odzwierciedlenie w literaturze Wałka-Czarneckiego (1948), Bednarzaka (1971), Jaczynowskiej (1986), Borkowskiej-Bagieńskiej et al. (1994), czy Lesińskiego (1995). Przestępstwo rozumiane, jako pojęcie korzyści majątkowej będące przesłanką konkretnego działania sprawcy stanowi dążenie do przysporzenia mienia i polepszenia sytuacji majątkowej (Bednarzak, 1971).

Metodologia badawcza

Metodologia badawcza zastosowana w niniejszej pracy jest metodologią badań korpusowych, natomiast materiał badawczy pochodzi z podkorpusu zrównoważonego Narodowego Korpusu Języka Polskiego. Korpus językowy, jako termin specjalistyczny zapożyczony z języka angielskiego, oznacza *machine-readable texts* (McEnery, Wilson, 2001) i obejmuje zbiór tekstów opracowywanych komputerowo.

Narodowy Korpus Języka Polskiego stanowi zbiór książek, czasopism, artykułów, audycji radiowych i telewizyjnych. Jest on referencyjnym korpusem współczesnej polszczyzny obejmującym ponad półtora miliarda słów, których źródła pochodzenia obejmują nie tylko klasyczną czy specjalistyczną literaturę, ale także codzienną prasę, teksty ustne i pisemne zamieszczone w Internecie. Tematyczne i gatunkowe zróżnicowanie tekstów oraz służących temu celowi zróżnicowanie mediów, jako technicznych środków przekazu służy reprezentatywności i wiarygodności korpusu ze zwróceniem uwagi na jego wielkość. Z uwagi na reprezentatywność korpusu i jego zrównoważenie (Gries, 2009, Baker, 2006) jest on często wykorzystywany do pracy specjalistycznej w różnych dziedzinach humanistycznych, społecznych i informatycznych.

Podkorpus zrównoważony Narodowego Korpusu Języka Polskiego składa się z ok. 250 mln słów i opiera się na tekstach, które powstały po roku 1945. Struktura podkorpusu zrównoważonego obejmuje książki - 29%, do których należy literatura piękna - 16%, literatura faktu - 5.5%, książki naukowo-dydaktyczne - 2% oraz książki i prasa informacyjno-poradnikowa - 5.5%, prasę -50% wśród której znajdują się prasa - 50%, gazety - 26%, periodyki - 24%, oraz inne teksty pisane np. urzędowe pisma, listy - 4%, Internet -7%, a także teksty mówione, do których należą konwersacje naturalne, konwersacje medialne, protokoły sejmowe - 10% (NKJP).

Metodologia badawcza przestępstw gospodarczych przeprowadzona w oparciu o Narodowy Korpus Języka Polskiego umożliwia prześledzenie nie tylko frekwencji badanego leksemu (Hebda 2011), czy przeprowadzenie jego analizy składniowej

i semantycznej (Miechowicz-Mathiasen, Scheffler 2008), ale także umożliwia konceptualizację wybranego pojęcia w czasie (Fabiszak, Hebda, Konat 2012). Przy zastosowaniu tej metodologii została przeprowadzona analiza ilościowa i jakościowa materiału badawczego dotyczącego przestępczości gospodarczej omawianej w Polsce w latach 1988 - 2010 z uwzględnieniem medialnego środka przekazu.

Przestępstwa gospodarcze - omówienie wyników

Badania korpusowe przeprowadzone w oparciu o podkorpus zrównoważony Narodowego Korpusu Języka Polskiego wykazały, że przestępstwa gospodarcze zostały odnotowane w polskich mediach w latach 1988-2010, co ilustrują następujące wykresy.

Wykres nr 1 poniżej przedstawia częstość wystąpień terminu *przestępstwo gospodarcze*, w podkorpusie zrównoważonym w latach 1988 i 2010 na 1000 akapitów.

Wykres nr 1 Profil diachroniczny dla terminu *przestępstwo gospodarcze*

Frekwencje obliczono w 1.69s.

(źródło: NKJP podkorpus zrównoważony)

Profil diachroniczny dla terminu *przestępstwo gospodarcze* zilustrowany krzywą częstości wystąpień na 1000 akapitów wyraźnie wskazuje na fluktuację zmian, ilustrując wzrost wystąpień tego terminu w mediach w latach 1992, 1997, 2001, 2003, 2006 i 2008. Krzywa częstości wystąpień odmawianego terminu osiągnęła szczyt w roku 1997, co stanowi 0.017 wystąpień na 1000 akapitów, natomiast w latach 1988-1991, 1995, 1999-2000, 2005, 2007, 2008-2009 frekwencja terminu *przestępstwo gospodarcze* była na poziomie zerowym.

Wyniki wyszukiwania tego terminu użytego w liczbie mnogiej w celu określenia częstości wystąpień w tym samym okresie badawczym widoczne są na wykresie nr 2 poniżej.

Wykres nr 2 Profil diachroniczny dla terminu *przestępstwa gospodarcze*
Frekwencje obliczono w 1.698s.
(źródło: NKJP podkorpus zrównoważony)

Profil diachroniczny dla terminu *przestępstwa gospodarcze* w podkorpusie zrównoważonym wyraźnie skazuje na wzrost wystąpień tego terminu w mediach w latach 1992, 1996, 1998, 2000, 2002, 2003 i 2007. Krzywa częstości wystąpień odwanianego terminu osiągnęła szczyt w roku 1992 z wynikiem 0.024 wystąpień na 1000 akapitów, natomiast w roku 2008 osiągnęła najniższy poziom tzn. 0.004. wystąpień na 1000 akapitów. W latach 1988-1991, 1993-1994 frekwencja terminu *przestępstwa gospodarcze* była na poziomie zerowym.

Wyniki analizy rejestru podkorpusu zrównoważonego Narodowego Korpusu Języka Polskiego w odniesieniu do przestępstw gospodarczych zawierają informacje funkcjonalne umożliwiające sprawdzenie frekwencji występowania terminu *przestępstwa gospodarcze* w różnych mediach uznanych za zróżnicowany rejestr współczesnej polszczyzny. Poniżej zamieszczony wykres słupkowy przedstawia frekwencję terminu *przestępstwa gospodarcze* obliczonego w 0.062s w różnych medialnych rejestrach językowych (patrz wykres nr 3).

Wykres nr 3 Profil występowania terminu *przestępstwa gospodarcze* w NKJP w latach 1988-2010 (źródło: NKJP podkorpus zrównoważony)

W omawianym okresie w Polsce termin *przestępstwa gospodarcze* najczęściej tzn. 0.557 na 1 milion słów występował w tekstach "quasi-mówionych", na przykład w sprawozdaniach stenograficznych Sejmu Rzeczypospolitej Polski, następnie tekstach publicystycznych tzn. 0.456 na 1 milion słów, tekstach urzędowych 0.29 na 1 milion słów oraz tekstach informacyjno-poradnikowych - 0.248 na 1 milion słów, literaturze faktu - 0.134 na 1 milion słów i literaturze 0.033 na 1 milion słów.

Wyniki analizy ilościowej terminu *przestępstwa gospodarcze* w różnych kanałach, w których generowane były wyżej wymienione typy tekstów wyraźnie wskazują na znaczenie prasy, jako podstawowego medium przekazu informacji na temat przestępstw gospodarczych. Prasa specjalistyczna - 0.517 na 1 milion słów, dzienniki - 0.485 na 1 milion słów i tygodniki - 0.432 na 1 milion słów zajmują czołowe miejsce w rankingu kanałów przekazu w dziedzinie przestępstw gospodarczych, które uwzględnione są w taksonomii Narodowego Korpusu Języka Polskiego. Na ostatnich dwóch miejscach plasują się książka - 0.144 na 1 milion słów i Internet - 0.05 na 1 milion słów (patrz wykres nr 4).

Wykres nr 6 Profil występowania terminu *przestępstwa gospodarcze* w liczbie mnogiej w kanałach NKJP w latach 1988-2010
(źródło: NKJP podkorpus zrównoważony)

Wśród prasy, w której najczęściej omawiane były przestępstwa gospodarcze, znajdują się *Polityka*, *Dziennik Zachodni*, *Dziennik Bałtycki*, *Dziennik Łódzki*, *Gazeta Krakowska*, *Gazeta Wrocławska*, *Gazeta Poznańska*, *Życie Warszawy*, *Gazeta Wyborcza*, czy *Super Express*.

Różnorodność tematyczna w odniesieniu do przestępstw gospodarczych umożliwia omówienie wszystkich wystąpień odnotowanych w Narodowym Korpusie Języka Polskiego, toteż analiza jakościowa została ograniczona do typu i kanału przekazu w mediach oraz różnych aspektów przestępstw gospodarczych w okresie, w którym wystąpił szczyt występowania tego terminu w mediach.

W okresie od 1988 do 2010 termin *przestępstwa gospodarcze* zdecydowanie zajmował pierwszą pozycję w tekstach "quasi-mówionych", takich jak sprawozdania stenograficzne Sejmu Rzeczypospolitej Polski. W świetle tych sprawozdań stenograficznych można stwierdzić, iż na przestrzeni dwóch dekad przestępstwa gospodarcze były przedmiotem dyskusji polskich polityków, o czym świadczy rejestr dyskusji wybranych przykładów zamieszczonych poniżej w Tabeli nr 1.

Tabela nr 1 Wybrane przykłady tekstów "quasi-mówionych", opartych na sprawozdaniach stenograficznych z obrad Sejmu RP

Identyfikator tekstu: IPIPAN_7121001101601	Tytuł: <i>Sprawozdanie stenograficzne z obrad Sejmu RP z dnia 28.05.1992, 1 kadencja, 16 posiedzenie, 1 dzień</i>	
Kanał: kanal_prasa_inne	Typ: typ_qmow	Data publikacji: 1992
Autorzy: Kancelaria Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej,		
<p>W tym kontekście można rzec, że projekt ustawy o ograniczeniu działalności gospodarczej przez osoby zajmujące funkcje publiczne wychodzi naprzeciw społecznym zapotrzebowaniom na tego rodzaju unormowania prawne. Chciałbym być dobrze zrozumiany. Akceptując ów projekt, generalnie nie chciałbym przeceniać jego roli. Nie chcę twierdzić, że wraz z uchwaleniem tego projektu zlikwidujemy wszystkie afery i inne przestępstwa gospodarcze. Pewne jest jednak, że przyjęcie przez parlament tych unormowań przyczyni się niewątpliwie do zdjęcia chociażby części odium z kierowniczych gremiów władzy państwowej, postawi je poza podejrzeniami o uprawianie prywaty bądź też stwarzanie odpowiednich warunków dla tego typu działalności. Jest to szczególnie ważne w naszym kraju, ponieważ w okresie przejściowym bezprecedensowego przechodzenia od jednego do drugiego ustroju nie działa jeszcze prawdziwy rynek, wiele jest nieuczciwego biznesu, a sprawność celnych, fiskalnych czy też innych służb państwowych pozostawia wiele do życzenia</p>		
Identyfikator tekstu: IPIPAN_7121001304302	Tytuł: <i>Sprawozdanie stenograficzne z obrad Sejmu RP z dnia 21.01.1999, 3 kadencja, 43 posiedzenie, 2 dzień</i>	
Kanał: kanal_prasa_inne	Typ: typ_qmow	Data publikacji: 1999
Autorzy: Kancelaria Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej,		
<p>Panie Marszałku! Panie Ministrze! Panie i Panowie Posłowie! Chodzi mi o dwa artykuły - art. 1 ust. 2 i art. 3. Projekt ustawy o zmianie ustawy o Trybunale Stanu wprowadza zapis o odpowiedzialności przed Trybunałem Stanu również posłów i senatorów - i bardzo dobrze - natomiast odpowiedzialność przed Trybunałem Stanu miałyby się ograniczać jedynie do sytuacji nieprzestrzegania przez posłów art. 107 konstytucji przytaczanego tu już wcześniej. Chodzi o jakiegoś przestępstwa gospodarcze. Pytam, a co z innymi przestępstwami?</p>		
Identyfikator tekstu: IPIPAN_7121001402503	Tytuł: <i>Sprawozdanie stenograficzne z obrad Sejmu RP z dnia 05.07.2002, 4 kadencja, 25 posiedzenie, 3 dzień</i>	
Kanał: kanal_prasa_inne	Typ: typ_qmow	Data publikacji: 2002
Autorzy: Kancelaria Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej,		
<p>Następnie pan premier oświadczył, że w związku z tym, iż osoba, której przedstawiono zarzut o przestępstwa gospodarcze, jest przewodniczącym komisji nadzoru, która nadzoruje obecnie instytucje dysponujące kilkudziesięcioma miliardami złotych, a w przyszłości - bo chodzi tutaj przede wszystkim o fundusze emerytalne, czyli oszczędność przymusową - będzie to kilkaset miliardów złotych rosnące z miesiąca na miesiąc, czyli że główną osobą w organie nadzoru jest osoba poważnie podejrzana o przestępstwa gospodarcze z postępowaniem karnym przeciwko sobie na karku, pan premier zadeklarował, że w takiej sytuacji uczyni wszystko co możliwe, aby pan przewodniczący Monkiewicz podał się do dymisji.</p>		
Identyfikator tekstu: IPIPAN_7121001405901	Tytuł: <i>Sprawozdanie stenograficzne z obrad Sejmu RP z dnia 14.10.2003, 4 kadencja, 59 posiedzenie, 1 dzień</i>	
Kanał: kanal_prasa_inne	Typ: typ_qmow	Data publikacji: 2003
Autorzy: Kancelaria Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej,		
<p>Trudno się dziwić, że kierownictwo koalicji SLD-UP wpada w panikę w sytuacji, kiedy minister spraw wewnętrznych i administracji opowiadał w Wysokiej Izbie o sukcesach w zwalczaniu korupcji i przestępczości, a następnego dnia "Rzeczpospolita" przedstawiła najbliższego współpracownika ministra jako osobę, co do której są uzasadnione podejrzenia o korupcję, i osobę podejrzaną o przestępstwa gospodarcze na dużą skalę.</p>		

Przestępstwa gospodarcze były przedmiotem obrad Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej nie tylko w zakresie udoskonalania władzy ustawodawczej, wykonawczej czy

sądowniczej, ale także omawiane były różne aspekty przestępstw gospodarczych, włączając przestępstwa gospodarcze popełnione przez wysokich funkcjonariuszy państwowych, informacje zawarte w mediach na ten temat oraz ustosunkowanie się władz stanu do tych informacji.

W badanym okresie ożywiona debata prasowa na temat przestępstw gospodarczych przypada na lata 2000 -2004, w których aktywnie uczestniczyła prasa taka jak *Polityka*, *Gazeta Krakowska*, *Gazeta Poznańska*, *Gazeta Wrocławska*, *Życie Warszawy*, czy *Dziennik Łódzki*. Tabela nr 2 przedstawia wybrane losowo próbki z rejestrów dotyczących przestępstw gospodarczych omawianych w Polsce w tym okresie.

Tabela nr 2 Wybrane przykłady tekstów publicystycznych w prasie w latach 2000 -2004

Identyfikator tekstu: IJPPAN_p00002606807	Tytuł: <i>Tydzień w kraju</i>	Źródło: Polityka nr 2333
Kanał: kanał_prasa_tygodnik	Typ: typ_publ	Data publikacji: 2002
Autorzy:		
Były rzecznik MSWiA Paweł C. został aresztowany na trzy miesiące. Jest on podejrzany o przestępstwa gospodarcze związane z działalnością PZU Życie, którym zarządzał wówczas Grzegorz Wieczerzak. W areszcie znalazł się także Roman K., komendant bydgoskiej policji. Jest on podejrzewany o tuszowanie przestępstw jednego z najbogatszych mieszkańców Bydgoszcy.		
Identyfikator tekstu: PWN_1302900002030	Tytuł: <i>Korporacja zbrodni</i>	Źródło: Życie Warszawy nr 1/02
Kanał: kanał_prasa_dziennik	Typ: typ_publ	Data publikacji: 2002
Autorzy:		
Prawdopodobnie za tym nowym sojuszem stoi niejaki N., oficjalnie biznesmen, a w rzeczywistości człowiek, który wymyślił wiele bandyckich patentów na przestępstwa gospodarcze. N. robił interesy z większością bossów starej gwardii i jest jedną z szarych eminencji półświatka - mówi nasz informator.		
Identyfikator tekstu: IJPPAN_PolPr_GKc01289	Tytuł: <i>Zawinił podwójny gaz</i>	Źródło: Gazeta Krakowska
Kanał: kanał_prasa_dziennik	Typ: typ_publ	Data publikacji: 2002
Autorzy:		
W swoim podsumowaniu szef nowotarskiej prokuratury Józef Palenik podkreśla, że przestępczość wzrosła w powiecie nowotarskim o 12 procent, wzrost ten porównuje z sąsiednimi powiatami: w nowosądeckim wzrost o 18,3 proc, w myślenickim - o 18,2 a w tatrzańskim - aż o 52,1 proc. w stosunku do roku 2000. Jeśli chodzi o kategorie przestępstw, wskaźniki przedstawiają się następująco: kradzieże - wzrost o 12,04 proc., kradzieże samochodów - spadek o 20,4 proc., włamania - spadek o 5,9 proc., rozboje i wymuszenia rozbójnicze - spadek o 4,3 proc., bójki i pobicia - spadek o 4,3 proc., przestępstwa gospodarcze - wzrost o 22,2 proc. i owe nieszczęsne, zawyżające statystykę przestępstwa drogowe - wzrost o 390 procent (z 80 w 2000 roku do 392 w roku 2001). (Ostatni, trzeci odcinek "Prokuratorskich statystyk" za tydzień)		
Identyfikator tekstu: IJPPAN_PolPr_GWroc00553	Tytuł: <i>Złe związki</i>	Źródło: Gazeta Wrocławska
Kanał: kanał_prasa_dziennik	Typ: typ_publ	Data publikacji: 2003
Autorzy: Janusz Michalczuk,		
Aldona Kamela-Sowińska jest profesorem Akademii Ekonomicznej w Poznaniu. Na fotelu ministra skarbu państwa zasiadała pół roku, ale zasłynęła z energicznych działań. Doprowadziła do zwolnienia Władysława Jamrożego ze stanowiska prezesa Totalizatora Sportowego. W tym celu rząd zebrał się na tajnym posiedzeniu, na którym zmienił statut firmy, a w nocy wydrukowano monitor rządowy. Nieco później wyrzuciła Grzegorza Wieczerzaka ze stanowiska prezesa PZU Życie. Dziś obaj przebywają w areszcie, są podejrzani o przestępstwa gospodarcze.		

Identyfikator tekstu: IJPPAN_PolPr5c00973	Tytuł: <i>Poszukiwani młodzi, fachowi i odważni</i>	Źródło: Dziennik Łódzki
Kanał: kanał_prasa_dziennik	Typ: typ_publ	Data publikacji: 2004
Autorzy: Mariusz Goss,		
<p>Jaką miał pan wiedzę o łódzkiej policji i mieście?</p> <p>- Moja wiedza brała się z analizy biuletynów Komendy Głównej Policji, gdzie statystycznie ujęte są poszczególne rodzaje przestępstw: zabójstwa, rozboje, włamania, kradzieże, przestępstwa gospodarcze. W statystykach Łódź nie stała najlepiej. A jakie były wrażenia po przyjeździe?</p>		

Przedstawione powyżej przykłady ukazują rangę i zakres popełnianych przestępstw gospodarczych na różnych szczeblach funkcjonowania państwa polskiego. Rola współczesnych mediów, a zwłaszcza analizowanej prasy w zakresie zamieszczania informacji na temat przestępstw gospodarczych służy nie tylko przekazowi informacji, ale jest także obiektywnym rejestratorem zdarzeń. Przedstawione w mediach informacje na temat podejrzenia popełnienia przestępstwa gospodarczego mobilizuje inne służby państwowe takie jak policja, czy prokuratura do intensywnej pracy w tym zakresie, co w konsekwencji może prowadzić do zmian prawa karnego i wykonawczego.

Analiza jakościowa przestępstw gospodarczych wykazała, iż w mediach przestępstwa gospodarcze były przedstawiane w różnorodnych aspektach. Analiza tekstów źródłowych pozwala stwierdzić, iż w omawianym okresie przestępstwa gospodarcze były omawiane w kontekście:

- a) zarzutów popełnienia przestępstwa gospodarczego przez wysokich rangą urzędników państwowych³,
- b) uchylecia immunitetu poselskiego urzędnikom państwowym za popełnienie przestępstw gospodarczych⁴,
- c) prac legislacyjnych nad ustawami zmierzającymi do ograniczenia liczby przestępstw gospodarczych w różnych dziedzinach życia gospodarczego⁵,
- d) uwłaszczenia nomenklatury komunistycznej i braku karania winnych za popełnione przestępstwa gospodarcze⁶,
- e) prowadzonych śledztw gospodarczych, np. wątek gospodarczy łódzkiej ośmiornicy⁷,
- f) osób karanych za przestępstwa gospodarcze⁸,
- g) licencji dla osób niekaranych za przestępstwa gospodarcze np. w dziedzinie usług zarządzania i administrowania budynkami, usług turystycznych⁹,

³ (patrz identyfikator tekstu: IPIPAN_712100140250, IPIPAN_7121001405901).

⁴ (patrz identyfikator tekstu: IPIPAN_7121001402503, IPIPAN_7121001405901).

⁵ (patrz identyfikator tekstu: IPIPAN_7121001101002, IPIPAN_7121001101601, IPIPAN_7121001304302).

⁶ (patrz identyfikator tekstu: IPIPAN_7121001309402).

⁷ (patrz identyfikator tekstu: PWN_1302900000676, IJPPAN_p00002611083, IJPPAN_p00002601433, IJPPAN_1204913060514, IJPPAN_1204913040124, IJPPAN_PolPr_DZa02307, IJPPAN_PolPr0300720, IJPPAN_PolPr0300306)

⁸ (patrz identyfikator tekstu: PWN_1302900002753, PWN_1302900002755, PWN_1302900002030, PELCRA_1303919950410, PELCRA_1303919970408, PELCRA_1303919980327, IJPPAN_PolPr_TS00557, IJPPAN_p00008200286, IJPPAN_p00002609832, IJPPAN_PolPr_SIP00147).

⁹ (patrz identyfikator tekstu: PWN_1302900001162, IJPPAN_PolPr_DZa01962).

- h) przestępstw gospodarczych popełnionych przez żołnierzy zawodowych w siłach zbrojnych polskiej armii¹⁰,
- i) przestępstw gospodarczych popełnionych w sferze ubezpieczeń, np. broker przestępstwo gospodarcze jako nowa forma przestępstw związana z działalnością brokerską¹¹,
- j) organów zajmujących się ściganiem przestępstw gospodarczych takich jak policja, prokuratura, sądownictwo, detektywi¹².

To właśnie kontekst, w jakim pojawiają się przestępstwa gospodarcze wskazuje na różnorodność aspektów związanych z tym zagadnieniem w określonych ramach czasowych.

W oparciu o badany materiał można stwierdzić, iż okres od 1992 do 2010 włączając pierwszy etap prywatyzacji w Polsce w latach 1991-2004, stał się graniczną datą dynamicznego rozwoju przestępstw gospodarczych w Polsce związanych z przekształceniami własnościowymi. Do nich można zaliczyć korupcję przedstawicieli wiodących organów założycielskich, świadome i celowe zaniżanie wartości przedsiębiorstw lub zaniżoną wyprzedaż składników majątkowych sprywatyzowanych przedsiębiorstw.

Innym rodzajem przestępstw gospodarczych omamianym w tym okresie są przestępstwa dokonywane w ramach systemu bankowego i systemu celnego. Wynikają one z nieprzestrzegania prawa bankowego, fałszowania dokumentów, wyłudzenia pożyczek bankowych lub kredytów, czy też prawa celnego polegającego na zaniżaniu wartości celnych importowanych towarów

W przestępstwach gospodarczych obok korupcji istotnym rodzajem przestępstw przeciwko obrotowi gospodarczemu jest wyłudzenie. Wynika ono nie tylko z nieprzestrzegania prawa bankowego, ale również przepisów dotyczących ubezpieczeń i dotyczy wyłudzeń odszkodowań z tytułu umowy ubezpieczenia. Zasadniczo polega ono na fałszowaniu dokumentów, wykorzystaniu sfałszowanych dokumentów, jako autentycznych oraz poświadczeniu nieprawdy w sfałszowanych dokumentach. Ten rodzaj przestępstw gospodarczych przyczyniał się również do udaremniania przetargów publicznych i prania brudnych pieniędzy.

W działaniach zmierzających do zmniejszenia liczby przestępstw gospodarczych i wyeliminowania patologicznego zachowania osób odpowiedzialnych za funkcjonowanie państwa i strategicznych obszarów działalności gospodarczej przewijają się prace nad szerokim spektrum ustaw podjętych przez Sejm Rzeczypospolitej Polski w omawianym okresie. Wzmoczoną dyskusję na temat przestępstw gospodarczych w latach 1991 -1997 (patrz Wykres nr 1 powyżej) można wytłumaczyć pracami legislacyjnymi nad zmianą regulacji prawnych *Kodeksu Karnego* (1997) odnośnie przestępstw gospodarczych. To właśnie w roku 1997 uchwalona została *Ustawa z dnia 6 czerwca 1997r. – Kodeks karny Rozdział XXXVI. Przestępstwa przeciwko obrotowi gospodarczemu*, w oparciu, o którą definiowany jest w niniejszej pracy termin

¹⁰ (patrz identyfikator tekstu: PWN_1302900002042).

¹¹ (patrz identyfikator tekstu: IJPPAN_p00009600245).

¹² (patrz identyfikator tekstu: PELCRA_1303919960208, IJPPAN_p00002614609, IJPPAN_p00002614489, IJPPAN_p00002611083, IJPPAN_p00002629095, IJPPAN_p00002611083, IJPPAN_PolPr_DBB01559, IJP_PANp0porqea00265).

przestępstwo gospodarcze zgodnie z artykułem 296 § 1 k.k. Ponadto, należy pamiętać, że również w roku 1997 podjęta została *Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997r. o ograniczeniu prowadzenia działalności gospodarczej przez osoby pełniące funkcje publiczne*. Wobec powyższego można wnioskować, podjęte zostały działania legislacyjne, aby wyeliminować jeden aspekt przestępstw gospodarczych, a mianowicie zarzut popełnienia przestępstwa gospodarczego przez wysokich rangą urzędników państwowych.

Wzrost wystąpień omawianego terminu w mediach odnotowano w latach w latach 1992, 1996-1998, 2000-2003, 2006-2008, co również można wytłumaczyć pracami legislacyjnymi Sejmu Rzeczypospolitej Polski skutkującymi takimi ustawami jak np. *Ustawa z 30 czerwca 2000r. –Prawo własności przemysłowej*, *Ustawa z 15 września 2000 r.- Kodeks spółek handlowych*, *Ustawa z 16 listopada 2000 r. o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu*, *Ustawa z 26 października 2000 r. o giełdach towarowych*, *Ustawa z 29 listopada 2000 r. o obrocie z zagranicą towarami, technologiami i usługami o znaczeniu strategicznym dla państwa, a także dla utrzymania międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa*, *Ustawa z 2 marca 2001 r. o wyrobie alkoholu etylowego oraz wytwarzaniu wyrobów tytoniowych*, *Ustawa z dnia 22 czerwca 2001r. o wykonywaniu działalności gospodarczej W zakresie wytwarzania i obrotu materiałami wybuchowymi, bronią, amunicją oraz wyrobami i technologią o przeznaczeniu wojskowym lub policyjnym*, *Ustawa z 24 sierpnia 2001 r. o ostateczności rozrachunku w systemach płatności i systemach rozrachunku papierów wartościowych oraz zasad nadzoru nad tymi systemami*, *Ustawa z 28 lutego 2003r. –Prawo upadłościowe i naprawcze*, *Ustawa z 22 maja 2003 r. o pośrednictwie ubezpieczeniowym*, *Ustawa z 22 maja 2003r. działalności ubezpieczeniowej*, *Ustawa z 14 lutego 2003 o udostępnianiu informacji gospodarczych*, czy *Ustawa z 27 maja 2004r. o funduszach inwestycyjnych*. Po uwzględnieniu czynników zewnętrznych takich jak np. polskie ustawodawstwo w latach 2000-2004 można stwierdzić, że zakres i rodzaj popełnionych przestępstw gospodarczych wymusił na polskim organie ustawodawczym zmianę przepisów w tym zakresie celem ograniczenia zachowania patologicznego w sferze ekonomicznej.

Przyczyny zachowania patologicznego są różnorodne i uwarunkowane predyspozycjami osób popełniających przestępstwo gospodarcze oraz uwarunkowaniami zewnętrznymi sprzyjającymi popełnieniu przestępstw gospodarczych. Z przeanalizowanego materiału wynika, że jedną z przyczyn popełnienia przestępstw jest nieuczciwość pracowników, sprzyja ona bowiem niewywiązywaniu się z obowiązków oraz nieprzestrzeganiu reguł społecznych czy norm moralnych powszechnie uznanych za obowiązujące. Brak uczciwości, jako cechy ludzkiej pracowników, często prowadzi do nadużycia ze strony pracowników. Z badań ekspertów Euler Hermes wynika, "że to zjawisko nasila się szczególnie teraz, w okresie kryzysu gospodarczego. Obecna sytuacja gospodarcza, tj. cięcie kosztów m.in. poprzez obniżki płac, skracanie czasu pracy czy w ostateczności zwolnienia pracowników, również wpływa na wzrost „skłonności” pracowników do nadużyć"¹³.

Inną przyczyną zewnętrzną sprzyjającą popełnianiu przestępstw gospodarczych jest bezrobocie i trudna sytuacja finansowa. Ofiarą zorganizowanych grup przestępczych stają się bezrobotni, są oni, bowiem wykorzystywani, jako tzw. słupy

¹³ (patrz identyfikator tekstu: IJPPAN_p00009601073).

w dziedzinie bankowości. Zorganizowane grupy przestępcze wykorzystują "słupy" do wyłudzenia kredytów w oparciu o fałszywą umowę o pracę i zakup produktów na raty¹⁴.

Zakończenie

Dynamika zmian przestępczości gospodarczej w kraju w latach 1988-2010 wyraźnie wskazuje na intensywny jej wzrost w okresie pierwszej prywatyzacji w Polsce w latach 1991-2004 i głównie dotyczy korupcji przedstawicieli organów założycielskich polegającej na zaniżaniu wartości prywatyzowanych przedsiębiorstw. Jest połączona z oszustwem, lub wyłudzeniem w zakresie działalności ubezpieczeń społecznych, bankowych, górniczej, paliwowej lub celnej i transgranicznej. Zaniżanie składników majątkowych prywatyzowanych przedsiębiorstw dla celów podatkowych wynika z łamania nie tylko prawa karnego, ale także prawa gospodarczego.

Analiza jakościowa połączona z analizą ilościową wskazała na wystąpienie niektórych rodzajów przestępstw gospodarczych wywołanych zmianami zachodzącymi w nowej postkomunistycznej rzeczywistości w okresie transformacji społeczno-politycznej. Zachowania niektórych wysokich funkcjonariuszy państwowych, organów ścigania, oraz przedstawicieli organów założycielskich zostały jedynie zaznaczone, zatem mogą stanowić ją dalszy etap badania w zakresie psychologii zachowań patologicznych.

Bibliografia:

1. Baker, P. (2006). *Using corpora in discourse analysis*. London: Continuum.
2. Bednarzak, J. (1971). *Przestępstwo oszustwa w polskim prawie karnym*. Warszawa: Wydawnictwo prawnicze.
3. Borkowska-Bagieńska E., Krasowski K., Lesiński B., Wałachowicz J. (1994). *Historia państwa i prawa Polski. Zarys wykładu*, Poznań: Dom Wydawniczy ABC Sp. z o.o.
4. Borkowska-Bagieńska E. (2006). *Historia prawa sądowego*. Warszawa: LexisNexis.
5. *Dz.U.* 1997 nr 90.
6. *Dz.U.* 2004 nr 173.
7. Fabiszak, M., Hebda, A., Konat, B. „Dichotomy between private and public experience: The case of Polish wierzyć 'believe'". *Selected Papers from UK-CLA Meetings*, vol. 1, 2012 s. 164–176.
8. Gąsiorowski, J. „Przestępczość gospodarcza w rozwoju historycznym. Jej istota i geneza.”
9. *Przegląd Policyjny* 1999 nr 4 s. 147-155.
10. Grabarczyk, G. (2002). *Przestępczość gospodarcza na tle przemian ustrojowych w Polsce*, Toruń: TNOiK Dom Organizatora.
11. Gries, S. T. (2009). *Quantitative corpus linguistics with R. A practical introduction*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
12. Hebda, A. (2011). „Onde and envy: A diachronic cognitive approach" [W:] Jacek Fisiak, ed., *Studies in Old and Middle English*. Frankfurt am Main: Peter Lang, s. 107–126.
13. Jaczynowska, M. (1986). *Historia starożytnego Rzymu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
14. *Kodeks Karny* (1997) *Ustawa z dnia 6 czerwca 1997* [W:] *Dz.U.* 1997 nr 88 poz. 553.
15. Lesiński, B. (red.) (1995). *Historia państwa i prawa. Wybór tekstów źródłowych*. Poznań: Wydawnictwo Ars Boni et aequi.

¹⁴ (patrz identyfikator tekstu: IJPPAN_PolPr_DZa01816).

16. McEnery, T., Wilson, A. (2001). *Corpus linguistics. An introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
1. Miechowicz-Mathiasen, K., Scheffler P. (2008). „A corpus-based analysis of the Polish verb *podobać się*” [W:] Jacek Witkoś, ed., *Elements of Slavic and Germanic grammars: a comparative view. Papers on topical issues in syntax and morphosyntax*. Frankfurt, Berlin: Peter Lang.
1. NKJP Narodowy Korpus Języka Polskiego./<http://nkjp.pl/>
1. *Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997r. o ograniczeniu prowadzenia działalności gospodarczej* [W:] *Dz.U.* 1997 nr 106 poz. 679.
2. *Ustawa z 30 czerwca 2000r. –Prawo własności przemysłowe*, [W:] *Dz.U.* 2001 nr 49 poz. 508.
2. *Ustawa z 15 września 2000 r.- Kodeks spółek handlowych*, [W:] *Dz.U.* 2000 nr 94 poz. 1037.
2. *Ustawa z 16 listopada 2000 r. o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu*, [W:] *Dz.U.* 2000 nr 116 poz. 1216.
2. *Ustawa z 26 października 2000 r. o giełdach towarowych*, [W:] *Dz.U.* 2000 nr 103 poz. 1099.
2. *Ustawa z 29 listopada 2000 r. o obrocie z zagranicą towarami, technologiami i usługami o znaczeniu strategicznym dla państwa, a także dla utrzymania międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa*, [W:] *Dz.U.* 2000 nr 119 poz. 1250.
2. *Ustawa z 2 marca 2001 r. o wyrobie alkoholu etylowego oraz wytwarzaniu wyrobów tytoniowych*, [W:] *Dz.U.* 2001 nr 31 poz. 353.
2. *Ustawa z dnia 22 czerwca 2001r. o wykonywaniu działalności gospodarczej w zakresie wytwarzania i obrotu materiałami wybuchowymi, bronią, amunicją oraz wyrobami i technologią o przeznaczeniu wojskowym lub policyjnym*, [W:] *Dz.U.* 2001 nr 67 poz. 679.
2. *Ustawa z 24 sierpnia 2001 r. o ostateczności rozrachunku w systemach płatności i systemach rozrachunku papierów wartościowych oraz zasad nadzoru nad tymi systemami*, [W:] *Dz.U.* 2001 nr 123 poz. 1351.
2. *Ustawa z 28 lutego 2003r. –Prawo upadłościowe i naprawcze*, [W:] *Dz.U.* 2003 nr 60 poz. 535.
2. *Ustawa z 22 maja 2003 r. o pośrednictwie ubezpieczeniowym*, [W:] *Dz.U.* 2003 nr 124 poz. 1154.
3. *Ustawa z 22 maja 2003r. działalności ubezpieczeniowej*, [W:] *Dz.U.* 2003 nr 124 poz. 1151.
3. *Ustawa z 14 lutego 2003 o udostępnianiu informacji gospodarczych* [W:] *Dz.U.* 2003 nr 50 poz. 424.
3. *Ustawa z 27 maja 2004r. o funduszach inwestycyjnych*. [W:] *Dz.U.* 2004 nr 146 poz. 1546.
3. *Ustawa z 2 lipca 2004r. o swobodzie działalności gospodarczej* [W:] *Dz.U.* 2004 nr 173 poz. 1807.
3. Wałek-Czarnecki, T. *Historia gospodarcza świata starożytnego*. Kraków: Trzaska, Evert i Michalski 1948.
3. *Wyrok Sądu Najwyższego z 27 czerwca 2001 r.*, V KKN 49/99, LEX nr 51678.
http://www.e-podatnik.pl/arttykul/fiskus/10702/Przestepstwo_naduzycia_zaufania_art_296_k_k.html

Kinga Burny
Daria Burny
Łukasz Sitko
WSB-NLU Nowy Sącz
Wydział Psychologii

ANALIZA I WPŁYW KLUCZOWYCH ŚRODOWISK ŻYCIA ADOLESCENTA NA POWSTAWANIE I ESKALACJĘ ZACHOWAŃ PRZESTĘPCZYCH I AGRESYWNYCH

Streszczenie. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie najważniejszych czynników wpływających na powstawanie i eskalację zachowań przestępczych oraz agresywnych. Chcemy skoncentrować się na kluczowych środowiskach życia młodego człowieka, które w sposób znaczący wpływają na kształtowanie jego zachowania. Przyjmując założenie, że w obecnym świecie przestępczość wśród młodzieży stała się dość powszechnym zjawiskiem to chcemy dokonać analizy sytuacji adolescenta skupiając się na najważniejszych środowiskach jego życia tj. rodzinne, rówieśnicze, a także masowego przekazu. Chcemy podkreślić, iż te środowiska są kluczowe dla procesu wychowania i kształtowania jednostki do pełnienia ról w życiu społecznym. Mogą zarówno generować negatywne wzorce zachowania, które mogą być istotnymi czynnikami decydującymi o wejściu nieletniego na drogę przestępczą. Mamy nadzieję, że nasz artykuł okaże się wartościowym materiałem dla studentów pedagogiki, psychologii i socjologii a także nauczycieli, wychowawców oraz dla wszystkich osób, które mogą w swojej pracy spotkać się z problemami przestępczymi wśród nieletnich.

Summary. The purpose of this article is to present the most important factors influencing the emergence and escalation of criminal behavior and aggressive. We want to focus on the core of the life of a young man that significantly influence the shaping of his behavior. Assuming that in the current world of crime among young people has become a fairly common phenomenon that we want to analyze the situation of adolescent focusing on the most important environments of their lives, ie. Family, peer, and the mass media. We want to emphasize that these environments are critical to the process of education and shaping individuals to roles in society. They can generate both negative patterns of behavior that may be important factors in deciding to enter the path of criminal juvenile. We hope that our article will prove a valuable resource for students of pedagogy, psychology and sociology as well as teachers, educators and all persons who may in their work to meet the problems of crime among minors.

Wstęp

Agresja oraz przestępczość to pojęcia o negatywnym zabarwieniu. Często to właśnie zachowania agresywne są poprzedzane przed popełnieniem przestępstwa. Jak pisał Antoni Kępiński: Agresja idzie w parze z lękiem, więc trudno jednoznacznie sklasyfikować uwarunkowania, które generują jej powstawanie. Psychika człowieka jest specyficzną i bardzo delikatną materią, która ulega modyfikacjom ze strony otoczenia zewnętrznego. To w jej strukturze znajduje się mechanizm obronny jakim jest agresja. To często przez nią człowiek wyraża swoje niezaspokojone emocje, uczucia czy potrzeby. Uwarunkowania agresji zapisane są w osobowości człowieka jak również w jego środowiskach społecznych. Przyczyn agresji i zachowań przestępczych należy szukać w otoczeniu, które mogą je nasilać tj. w rodzinie, szkole, grupie rówieśniczej oraz w otoczeniu kulturalnym – silnym wpływem mediów. W rodzinie, która stanowi solidny fundament na którym kiełkują wyobrażenia o samych sobie, gdzie tworzy się tożsamość jednostki. Szkoła, która uczestniczy w procesie wychowania i rozwoju jednostki, kształtuje ją do życia w społeczeństwie. Często problemy w zachowaniu adolescenta wynikają z wadliwego funkcjonowania i specyfiki najbliższego otoczenia, które generuje i wzmacnia zachowania dewiacyjne. Miejsca w których jednostka powinna mieć możliwość kreowania swojej tożsamości i egzystencji. Nierzadko owe środowiska są powodem do jej tłumienia i niszczenia.

Adolescencja jest okresem buntu, przeżywania kryzysów jak i szukaniem swojego sensu życia przez większość nastolatków. To czas samookreślenia i identyfikacji ze społeczeństwem. Trudności wynikające z nieprawidłowego funkcjonowania środowisk tj. błędów wychowawczych, stosowanie niewłaściwych postaw rodzicielskich, braku opieki ze strony rodziców – eskalują tendencję do zachowań patologicznych. Generuje to wiele kryzysów, które w konsekwencji doprowadzają adolescenta do zachowań agresywnych i przestępczych.

Rola rodziny w etiologii zachowań przestępczych

Spośród wszystkich grup o więzi osobowej rodzina niewątpliwie zajmuje szczególne miejsce ze względu na zadania i funkcje, jakie spełnia, a które przecież mają wielkie znaczenie dla jednostki, jak i dla całości życia społecznego. Rodzina jest „środowiskiem życiowym niemal każdego człowieka. Stanowi integralną część każdego społeczeństwa, zarazem jego najmniejszą i podstawową komórkę. Jest najważniejszą grupą społeczną, w której człowiek przychodzi na świat i z którą łączą go wielorakie związki do końca życia. Jest grupą małą, pierwotną, o przewadze więzi osobistych, odznacza się międzypokoleniową i wielopokoleniową trwałością więzi, a członkostwo w niej jest autentyczne, dobrowolne i w zasadzie nierozzerwalne (za wyjątkiem porzucenia, rozvodu)” (Kawula 1999, s. 49). Zatem rodzina jest pierwszym kręgiem środowiskowym, do którego wkracza każdy z nas w chwili urodzenia. To w niej głównie kształtują się wyobrażenia o świecie i o własnym miejscu w nim. Należy podkreślić iż, rola rodziny w kształtowaniu postaw i osobowości dziecka jest tym większa, iż oddziałuje ona w okresie, w którym człowiek jest najbardziej chłonny i podatny na wpływy. Według prof. W. Świątkiewicza - „Człowiek oczyma rodziny

patrzy na otaczający go świat społeczny, uczy się go nazywać i klasyfikować, uznawać za przyjazny lub wrogi, swój lub obcy. W jej perspektywie postrzega sens swojego życia, formułuje własne cele życiowe i sposoby ich osiągnięcia. Tak właśnie kształtowana jest podstawowa rzeczywistość kultury, która na zawsze już stanie się symbolicznym układem odniesienia zarówno wówczas, gdy w swoim dorosłym życiu człowiek będzie twórczo rozwijał rodzinne doświadczenia, jak i wtedy, gdy będzie im własnym postępowaniem zaprzeczał”. (Świątkiewicz 1998, s. 9) Należy też nadmienić, iż wielu myślicieli poczynając od Arystotelesa, aż do dzisiaj podkreśla, że rodzina jest wspólnotą służącą do kształtowania życia jednostkowego i stanowi fundament życia społecznego. Uczestniczy ona w życiu społeczności lokalnej i religijnej narodu, społeczeństwa oraz państwa. To właśnie od rodziny zależy czy ukształtuje ona twórczego i pożytecznego czy biernego i szkodliwego członka społeczeństwa. W niej człowiek przeżywa najważniejsze wydarzenia życiowe takie jak: pierwsze kroki, pierwsze słowa, pójście do przedszkola, szkoły, narodziny rodzeństwa, dojrzewanie, pierwsza miłość, itd. Najbliższe otoczenie jednostki, jakim jest rodzina, oddziałuje na jednostkę tworząc warunki, które sprzyjając rozwojowi i zabezpieczają jej prawidłowy rozwój emocjonalny (chroniąc przed niedostosowaniem społecznym) lub hamują go. Szczególnie ważny jest nierozzerwalny związek matki z dzieckiem, zapewniający noworodkowi poczucie ścisłej więzi z drugą osobą. Jeżeli dziecko ma się dobrze rozwijać, musi on zostać zachowany. Aby dziecko mogło zaufać swoim siłom, niezwykle istotne jest, by rodzice ofiarowali mu wystarczająco wsparcia, czułości i czasu, a także, by byli cierpliwi i kierowali dzieckiem oraz pokazywali mu jak należy współistnieć z innymi. Odpowiednie kierowanie dzieckiem oznacza wyznaczanie granic, pomaganie oraz dawanie mu przykładu. Dziecko chce się wzorować na osobach o wiele większych, silniejszych i bogatszych w wiedzę, chce być wprowadzane w życie i musi się dowiedzieć na co zezwała kultura w której żyjemy, oraz co jest pożądane w sensie społecznym. Niektóre dzieci pozostają w relacji, w której nie znajdują poczucia bezpieczeństwa, wsparcia, czułości, akceptacji, miłości, a w obecności osób dorosłych nie czują się dobrze, w takich przypadkach niezaspokojone potrzeby potrafią wyzwolić potężną siłę, która połączona z trudnymi warunkami życia potrafi stać się podstawą zachowań agresywnych i przestępczych. Zatem dzieci mające zaburzone stosunki uczuciowe z rodzicami, emocjonalnie odrzucane przez rodziców wykazują zazwyczaj postawę lękową i wrogość – co niestety sprzyja ich nieprawidłowej socjalizacji i ukształtowaniu niewłaściwej osobowości (Maślička 1999). Należy również podkreślić, że wpływ rodziców na atmosferę panującą w rodzinie jest znacznie większy niż pozostałych członków rodziny. Chociaż oboje rodzice pełnią ważną rolę w procesie wychowania jednostki, jednak różni się ona w wykonaniu ojca i matki. Do szczególnej roli matki należy przede wszystkim poczęcie nowego życia, ciąża, poród, karmienie pielęgnowanie dziecka. (Grochocińska 1999, s. 12). Oczekuje się od niej ekspresji uczuć takich jak: ciepło, wsparcie, zrozumienie, pocieszenie, zaspokojenie wszelkich potrzeb (bezpieczeństwa, bliskości), tworzenie pełnej miłości atmosfery rodzinnej. Ogromne znaczenie ma miłość macierzyńska, która jest bezwarunkowa i niezbędna dla rozwoju uczuciowego dziecka, gdyż wokół niej będą układały się stosunki dziecka najpierw z matką, a następnie z innymi członkami rodziny, grup społecznych itd. Dlatego często o matce mówi się „gospodyni domowego ogniska”. Matka uczy jak kochać, jak okazywać miłość, jak dawać uczucie i jak

je czerpać od innych (Grochocimska 1999, s. 12). Szczególnie ważna jest obecność matki w początkowych latach życia dziecka, kiedy poznaje cały świat. Matka wspiera jego aktywność poznawczą, reaguje na komunikaty dziecka, tłumaczy, dopytuje, wyznacza granice, a wszystko to dzieje się instynktownie. Kobieta z natury jest bardziej delikatna, wrażliwa oraz łagodna i te cechy mają ogromny wpływ na kształtowanie charakteru i osobowości dziecka, a w szczególności jego rozwoju moralnego, odczuć empatycznych, hierarchii wartości. Z kolei od ojca opinia społeczna wymaga nieporównywanie mniej, a mianowicie „od ojca oczekuje się działalności, siły, zaradności, odpowiedzialności za podejmowanie zadania, czuwanie nad przestrzeganiem norm społecznych, stwarzanie oparcia dla żony i całej grupy rodzinnej” (Grochocimska 1999, s. 12). Zatem, uznawany jest za żywiciela rodziny, którego zadaniem jest utrzymywanie jej i dostarczanie środków do życia (Jundziłł 1989). Jest on symbolem siły fizycznej, stanowczości, stabilności, ładu, konsekwencji i bezpieczeństwa. Są to cechy niezwykle ważne we wdrażaniu dzieci do przestrzegania zasad moralnych. Ojciec poprzez stawianie wymagań uczy dziecko jak pokonywać życiowe trudności, jak być skutecznym, szlachetnym, prawym człowiekiem. Ponadto mobilizuje je do radzenia sobie z różnymi problemami, stymuluje jego rozwój społeczny i przygotowuje je do dojrzałego życia. Miłość ojcowska inspirowa jednostkę do pracy nad sobą, do samodoskonalenia, rozwijania swoich pasji, umiejętności, zdolności. Należy również podkreślić, iż ojciec stanowi pierwszy wzorzec męskości dla synów jak i córek. Jeśli ojciec nie spełnia właściwie swojej roli, jest często nieobecny, nie angażuje się w życie rodzinne, jest surowy, niedostępny, agresywny wówczas chłopiec szuka wzoru męczyzny w filmach, książkach i naśladuje męską surowość, oraz bezwzględność. Z kolei dla córki, która miała pozytywne kontakty z ojcem, jest on wzorem przyszłego męża. Podświadomie szuka ona podobnego partnera życiowego. Można zatem zauważyć, że ojciec spełnia rolę „mistrza”, który wyprowadza dziecko z domu i otwiera przed nim cały świat. Należy również podkreślić, iż obecnie można zauważyć, że nastąpiło wyraźne przekształcenie ról matki i ojca, w kierunku ich współdziałania. Związane jest to z lepszym wykształceniem i kwalifikacjami zawodowymi kobiet. Ojciec przestał być już jedyną osobą, która zabezpiecza materialnie rodzinę, bo w zdecydowanej większości pracuje też matka. Role matki i ojca są potrzebne, gdyż wzajemnie się uzupełniają i są niezbędne do prawidłowego rozwoju dziecka. Warto też zwrócić uwagę, iż istotne znaczenie w kształtowaniu pozytywnych relacji w rodzinie ma komunikacja. Przebiega ona głównie na 3 zasadniczych płaszczyznach: pomiędzy małżonkami, między rodzicami i dziećmi, między rodzeństwem. Komunikacja między małżonkami dotyczy głównie sfery intymnej, wymiany informacji o tym jak dziecko będzie wychowane, w jakich tradycjach, wartościach, dotyczy także rozwiązywania problemów dnia codziennego itd. Z kolei komunikacja między rodzicami i dziećmi obejmuje głównie wymianę informacji odnośnie potrzeb dziecka, jego problemów w szkole, środowisku rówieśniczym. Ponadto rodzice uczą dziecka asertywności, kultury słowa, radzenia sobie z sytuacjami trudnymi, stresem itd. Natomiast komunikacja między rodzeństwem pomaga dzieciom głównie zrozumieć i doświadczyć, na czym polega współpraca i współdziałanie. Dziecko zdobywa wiedzę, jakie zachowania są społecznie akceptowane, a jakie nie. Zatem należy podkreślić, iż to właściwy klimat rodzinny, wzajemna komunikacja wywierają istotny

wpływ na kształtowanie się osobowości dziecka, jego równowagi emocjonalnej i zdrowia psychicznego. Więź jaką dziecko nawiąże z rodzicami, będzie wzorem dla kształtowania się w przyszłości jego odniesień interpersonalnych indywidualnych i społecznych. Największym zagrożeniem dla prawidłowego rozwoju młodego człowieka jest rodzina dysfunkcyjna. A mianowicie „Każda rodzina boryka się z problemami dnia codziennego, które trzeba pokonywać. Są rodziny potrafiące sprostać tym obowiązkom. Takie rodziny, które pomyślnie rozwiązują swoje problemy, kierując się chęcią utrwalenia swojej wspólnoty i realizacji przypisanych im funkcji nazywamy rodzinami funkcjonalnymi. Rodziny, które nie potrafią wypełniać należycie swych funkcji, nazywamy rodzinami dysfunkcyjnymi” (Kawula, Brągiel, Janke 1989, s. 129). Takie rodziny są źródłem napięć, lęku, strachu, wstydu, bezradności dla dzieci jak i dla dorosłych członków. Dzieci często żyją w izolacji społecznej spowodowanej utrzymaniem „tajemnicy rodzinnej” zatem, aby przetrwać w takiej rodzinie muszą przystosować się do sposobu jej życia, gdyż są zbyt słabe, aby coś zmienić. A. Ratajczak, rozpatrując dezorganizację rodziny z punktu widzenia jej wpływu na przestępcze zachowania nieletnich - do ujemnych, dysfunkcyjnych i patogennych czynników zalicza: (Ratajczak 1977) zakłóconą strukturę rodziny, złe pożyacie rodziców, zakłócone stosunki uczuciowe między rodzicami a dzieckiem, stosowanie niewłaściwych metod wychowawczych, występowanie w rodzinie wzorców przestępczych, alkoholizm, złe warunki mieszkaniowe i materialne, braki w wykształceniu. Wszystkie te czynniki dysfunkcji rodziny powodują istotne zakłócenia procesu zaspokojenia wszelkich potrzeb jej członków. Dzieci żyjące w takich rodzinach stanowią grupę podwyższonego ryzyka, co oznacza wyższe prawdopodobieństwo wystąpienia trudności wychowawczych, niedostosowania społecznego, a także naruszania norm prawnych. Dysfunkcja rodzinna, może przybierać różne formy: rodzina z problemem alkoholowym, rodzina przestępcza, rodzina niepełna, rodzina wielodzietna, rodzina „bez miłości”. Rodzina z problemem alkoholowym dotyczy głównie rodzin „w której choćby jeden z jej członków jest uzależniony od alkoholu. Osoba pijąca w sposób destrukcyjny dostarcza wszystkim innym problemów życiowych, finansowych i uczuciowych” (Sztander 1993, s. 29). Często alkohol pociąga za sobą inne formy patologii takie jak : przemoc fizyczna, przemoc seksualna, przemoc psychiczna, problemy finansowe, problemy w kontaktach z ludźmi, problemy z prawem. Sytuacja ta u członków rodziny, a w szczególności dzieci powoduje strach, lęk, gniew, smutek, napięcie, wstyd i upokorzenie. Związane jest to z rozpadem systemu więzi i oparcia, który powinien istnieć w domu rodzinnym, dając tym samym poczucie bezpieczeństwa. Wówczas zostaje stworzony świat pozorów, który jest próbą zaprzeczenia istniejącej rzeczywistości. Efektem tego rodzaju negatywnych przeżyć jest dostosowanie się do nienormalności i nieświadome wejście przez dzieci w role narzucone im przez dorosłych. Typowe role, w które często wchodzi dzieci z rodzin alkoholowych to: (Robinson 2005)

- **Rola bohatera rodzinnego** – pełni ją zwykle najstarsze dziecko, które czuje się odpowiedzialne za rodzinę. Jest to opiekun rodzeństwa i „wizytówka rodziny”. Zaniedbuje własne potrzeby. Zwykle ma trudności z wypoczynkiem i odprężeniem się, czego następstwem mogą być schorzenia psychosomatyczne. Wypiera i tłumi złość na rodziców. Ma poczucie winy, wstydu, żyje w ciągłym napięciu i lęku.

- **Rola maskotki** – pełni ją zwykle najmłodsze dziecko, które specjalizuje się w rozładowywaniu napięć rodzinnych poprzez żarty, rozśmieszanie, dowcipkowanie. Stara się, aby wszyscy byli weseli. Na zewnątrz dziecko to jest roześmiane, wesołe, lecz od środka jest pełne strachu, rozpacz, lęku, cierpienia i samotności. W przyszłości często, charakteryzują się one niską odpornością na stres oraz nierzadko sięgają po alkohol lub narkotyki.
- **Rola kozła ofiarnego, czarnej owcy** – dziecko to swoim zachowaniem stara się odwrócić uwagę od głównego problemu rodziny jakim jest alkohol, poprzez sprawianie problemów wychowawczych, sięganie po używki, wdawanie się w konflikty, bójkę. Na sytuacje trudne reaguje buntem. Najczęściej aprobatę znajduje w grupach z marginesu społecznego. Dziecko takie czuje złość, wściekłość, spozstrzega świat jako wrogi i nieprzyjazny. Może mieć skłonność do zachowań autodestrukcyjnych oraz aby ulżyć cierpieniu sięga po alkohol i inne środki psychoaktywne.
- Rola dziecka we mgle, niewidocznego dziecka – również najczęściej jest to jedno z młodszych dzieci. Przed chaosem i awanturami ucieka w świat marzeń poprzez „schodzenie z oczu”, izolowanie się od ludzi. W domu znajduje „swój kącik”, w którym go nie widać i tym samym nie sprawia problemów. Postrzegane jest jako dziwne, niewidzialne. Ma trudności w nawiązywaniu kontaktów z innymi ludźmi. Boi się rzeczywistości i nie potrafi się w niej poruszać. Dziecko takie w głębi duszy doświadcza przerażenia, żalu, bezradności, cierpienia i lęku. Jest samotne i zamknięte w sobie. W dorosłym życiu ma trudności w nawiązywaniu kontaktów oraz łatwo znieczula się sięgając po leki, alkohol, narkotyki.

Nie ulega wątpliwości, że wzorce funkcjonowania dzieci z rodziny z problemem alkoholowym utrwalają i wywierają znaczący wpływ na ich dorosłe życie. Drugim typem rodziny dysfunkcyjnej jest rodzina przestępcza, czyli taka w której co najmniej jedno z rodziców lub rodzeństwa weszło na drogę przestępstwa. Zazwyczaj dzieci w takich rodzinach uczą się na zasadzie modelowanie tzn. jeżeli ojciec lub matka jest przestępcą, dla dziecka ich sposób życia stanowi wzór. Ten związek jest szczególnie silny między ojcem – kryminalistą a synem, który z młodocianego wyrósł na dorosłego przestępcę (Hollin, Browne, Palmer 2004). Ponadto posiadanie rodzeństwa o skłonnościach przestępczych również zwiększa ryzyko wejścia w kolizję z prawem (Hollin, Browne, Palmer 2004). Wówczas u takich dzieci często występuje rodzaj dumy z powody przynależności do takiej rodziny, mogą przejawiać zachowania agresywne, sprawiać trudności wychowawcze w szkole ponieważ nie zgadzają się one na życie zgodne z obowiązującymi normami. Mają one również skłonność do natychmiastowego zaspokajania swoich potrzeb zatem często wchodzą do grup demonstrowujących siłę, które im to umożliwiają. Należałoby zatem stwierdzić, że zachowania przestępcze negatywnie wpływają na psychikę dzieci i ich funkcjonowanie oraz stanowią dla nich zły przykład. Bez wątpienia niekorzystny wpływ na rozwój osobowości dziecka ma także rodzina niepełna czyli taka, w której dziecko wychowywane jest przez jednego z rodziców. Może być to spowodowane długotrwałą nieobecnością jednego z rodziców, śmiercią, rozwodem, pobytem w szpitalu, wyjazdem itd. Bardzo często w takich rodzinach powstają trudności wychowawcze, gdyż do prawidłowego rozwoju psychicznego dzieci potrzebne jest obcowanie zarówno z matką jak

i ojcem ponieważ ze względu na naturalne różnice między mężczyznami, a kobietami zaspokajają oni różne potrzeby dzieci. Dzieci wychowywane bez ojca wykazują więcej napięć emocjonalnych, mają trudności w nawiązywaniu kontaktów, mają mniejsze poczucie bezpieczeństwa, mogą mieć również niższą motywację do osiągnięć wynikać to może z braku równowagi emocjonalnej. Ponadto brak wzoru ojca może utrudniać dziecku prawidłowe funkcjonowanie związane z płcią, a w przeszłości może uniemożliwiać budowanie prawidłowych relacji z partnerką oraz pełnienie ról rodzicielskich (Czerdecka 1994). Z kolei brak matki powoduje problemy z okazywaniem uczuć, wyrażaniem ich, z odczuwaniem, może pojawić się poczucie niższej wartości np. jestem niczyj, nikt mnie nie chce itp. Matka jest właśnie tą osobą, która poprzez obcowanie z dzieckiem rozwija i wzmacnia u niego poczucie pewności oraz miłości. Ponadto uczy kochać i rozumieć innych ludzi. Utrata matki jest wielką tragedią szczególnie dla dziewczynki, gdyż silnie odbija się to na jej psychice i powoduje zaburzone funkcjonowanie w dorosłym życiu jeśli chodzi o pełnienie przez nią roli żony i matki. Dziewczynki, które w dzieciństwie nie miały możliwości obcowania z matką, nie miały tym samym okazji, aby obserwować i uczyć się przez naśladownictwo i modelowanie roli związanej z płcią. Często to może powodować wiele trudności i sytuacji problemowych, a rezultacie może prowadzić do poczucia bezradności i bezwartościowości. Reasumując można stwierdzić, że rodziny niepełne dostarczają swoim członkom negatywnych doznań oraz psychicznie obarczają przeżyciami, które mogą mieć różny charakter, rozległość i skutki. Jedynie zgodna, szczęśliwa rodzina stanowi wzorzec ładu organizacyjnego i moralnego. Chroni i wspomaga w trudnych sytuacjach oraz stanowi niezastąpioną podporę emocjonalną i ostoję bezpieczeństwa. Kolejnym typem rodziny dysfunkcyjnej jest rodzina wielodzietna, czyli taka, w której jest czworo i więcej dzieci. Wiele badań dowodzi, że przestępcy wywodzą się na ogół z rodzin wieloosobowych (Hollin, Browne, Palmer 2004). Prawdopodobnie jest to związane z tym, iż posiadanie rodzeństwa o skłonnościach przestępczych, może zwiększać ryzyko zejścia na drogę przestępstwa, dzieje się tak w wyniku procesu modelowania (Hollin, Browne, Palmer 2004). W rodzinach wielodzietnych troska i uwaga rodziców rozkłada się na większą liczbę dzieci i może to powodować u nich trudności w nadzorowaniu swoich dzieci, kierowaniu nimi, oraz odpowiednim reagowaniu na różne zachowania. Taki właśnie sposób sprawowania władzy rodzicielskiej może nasilać przestępczość. Ponadto często podkreśla się również, iż dzieci będące członkami takich dużych rodzin nie mają sposobności nawiązania z rodzicami bliskich więzi, które jak wiadomo działają jako czynnik ochronny, zapobiegający przestępczości. Ostatnim typem rodziny dysfunkcyjnej jest rodzina „bez miłości”. Za pozornym szczęściem finansowym i zaspokajaniem wszelkich potrzeb materialnych kryje się patologia. Rodzice próbują dzieciom tym sposobem wynagrodzić brak czasu. W rzeczywistości dzieci w takich rodzinach nie znajdują poczucia bezpieczeństwa, wsparcia, czułości, akceptacji, miłości. Odczuwają niedostatek uczuć, tęsknotę, niepewność, trudno im odnaleźć swoje miejsce w życiu, bo nie znają nawet swojego miejsca w rodzinie. W takich przypadkach niezaspokojone potrzeby potrafią wyzwolić potężną siłę, która połączona z trudnymi warunkami życia potrafi stać się podstawą zachowań agresywnych i przestępczych. Ponadto jeśli dziecko nie będzie odczuwało wsparcia i szacunku w domu, będzie poszukiwać tych wartości wśród rówieśników, a między rodzicami a dzieckiem powstanie ogromna

emocjonalna przepaść. Podsumowując należy stwierdzić, że wszelkie zakłócenia środowiska rodzinnego stanowią wystarczający czynnik patogenny, który może doprowadzić do powstawania zaburzeń zachowania. Ponadto dom rodzinny powinien być miejscem gdzie dziecko znajdzie schronienie przed złem świata zewnętrznego, gdzie będzie czuć się potrzebne i wartościowe.

Wpływ środowiska szkolnego i rówieśniczego na powstawanie zachowań agresywnych

Kluczowym środowiskiem wychowawczym wpływającym na zachowanie jednostki jest szkoła. To właśnie w tej instytucji młody człowiek ma do czynienia z rówieśnikami oraz nauczycielami. Odnajduje swoje autorytety z których stara się czerpać zarówno pozytywne jak i negatywne wzorce zachowań. Szkoła jest miejscem gdzie można zdobyć wiedzę i umiejętności, pozwala również przygotować młodego człowieka do dorosłego życia. Kształtuje postawy wobec norm i wartości. Pomaga również zaspokajać potrzeby niezbędne do prawidłowego rozwoju psychospołecznego, uczy samodzielności, a także nawiązywania kontaktów z rówieśnikami – istotnych z punktu socjalizacji młodzieży (Banach 1995). Sytuacja dziecka na terenie szkoły, jego powodzenia oraz niepowodzenia, jakie napotyka podczas realizacji podejmowanych zadań i obowiązków szkolnych, kontakty rówieśnicze i pozycja w zespole uczniowskim wywierają kluczowy wpływ na proces jego uspołeczniania i w dużym stopniu warunkują późniejszy, pomyślny start w świecie dorosłych (Kołakowska-Przełomiec 1997).

J. Konopnicki uważa, że **zachwianie równowagi między środowiskiem a jednostką występuje zaburzenie w zachowaniu**, które cechuje się początkowo ich najłagodniejszymi formami (niepowodzenie w nauce, bunt przeciw autorytetom), po czym przechodzi się do form bardziej przenikliwych, które doprowadzają do przestępczości. Warunki środowiskowe szczególnie nieprzemysłane, które nie są dostosowane do indywidualnych potrzeb rozwojowych generują zaburzenia w zachowaniu tj. niepowodzenia w nauce, bunt, wagarowanie, agresywność, kradzieże (Konopnicki 1964). Linię rozwojową zaburzeń w zachowaniu się przedstawiają trzy fazy:

- **Faza I** – występuję w postaci bezpośredniej reakcji na zmianę warunków funkcjonowania tj. niepowodzenie w nauce szkolnej, bunt przeciwko autorytetowi, niestałość emocjonalna, wagary;
- **Faza II** – występują reakcje bardziej skomplikowane – kradzieże, kłamstwo, agresywność;
- **Faza III** – całkowita aspołeczność (chuligaństwo, przestępczość) (Konopnicki 1964).

Analizując fazy wpływające na stopniowe zmiany destrukcyjne w zachowaniu i rozwoju nieletniego należy odwołać się do dwóch ciekawych teorii wyjaśniających agresję. Pierwszy nurt zakłada, że każdy człowiek ma wrodzone pozytywne cechy, ale także wrodzone skłonności do zachowania agresywnego (Konhstamm 1989). Takie skłonności muszą znaleźć miejsce na wyładowanie nadmiaru emocji. Agresja może spełniać rolę środka zaradczego, który ma regulować napięcia emocjonalne. Wedle

drugiego nurtu - człowiek jest od urodzenia dobry. Wpływ otoczenia, środowiska sprawia, że ujawnia się agresja. Według tej koncepcji stwierdza się, że w każdym człowieku jest pierwiastek agresji i tylko od środowiska, w jakim przebywa, zależy, czy agresja zostanie wywołana oraz w jakim stopniu będzie nasiloną (Konhstamm 1989). Reasumując to negatywne czynniki tkwiące w środowisku mogą generować i eskalować zachowania agresywne.

Zadaniem i funkcją szkoły nie tylko jest nauczanie i kształcenie jednostki ale również wychowanie i kształtowanie w uczniach postaw społecznych i moralnych. Istnieje zatem związek między oddziaływaniami szkoły a zachowaniami uczniów, również tymi o charakterze agresywnym i przestępczym. Szkoła składa się z wielu podsystemów, w których interesy nie zawsze są zgodne z kierunkiem działania. Wielu psychologów uważa, że szkoła jest źródłem agresji, dlatego, że: "obok szczytnych i oficjalnych funkcji, ma drugie życie ukryte pod warstwą formalnych celów czy wydarzeń" (Karkowska 1998, s. 7). Zależność szkoły i jej wpływ na zachowanie uczniów H. Kołakowska – Przełomiec charakteryzuje następująco: nie osiąga dobrych wyników w nauce, wywołuje niezadowolenie nauczycieli oraz rodziców. Dla dziecka może powstać trudna sytuacja konfliktowa w szkole jak i w domu, która prowadzić może do dalszych niewłaściwych zachowań nieletniego. Nieletni może sprawiać trudności wychowawcze w szkole i aby uniknąć nieprzyjemnych sytuacji z tym związanych – zaczyna wagarować. Sytuacja doprowadza do pogłębienia problemów dydaktycznych i w konsekwencji powoduje to drugoroczność. Brak osiągnięć edukacyjnych, może wywołać potrzebę szukania sukcesów oraz uznania poza środowiskiem szkolnym (Kołakowska-Przełomiec 1997). Przyczyną wagarów oraz niepowodzeń szkolnych jest lęk przed karą. Negatywna ocena i strach przed reakcją rodziców wywoływał u nieletniego mechanizm obronny poprzez kłamstwo (Spionek 1956). Niechęć do szkoły mogą również wywoływać postawy nauczycielskie. Nauczyciele, którzy w dużej mierze skupiają się na pracy z uczniami zdolnymi, bardziej twórczymi i kreatywnymi nie powinni zapominać o uczniach słabszych i potrzebujących pomocy oraz uwagi z ich strony, ponieważ: "zaniechywanie w zakresie odpowiednich warunków życia i rozwoju jest poważną krzywdą wyrządzoną najslabszym członkiem społeczeństwa. Niedocenienie dziecka może powodować u niego duże straty" (Jundziłł 1993, s. 9). Należy pamiętać, że "uczeń jest żywą, wrażliwą i świadomą istotą i nie może być przedmiotem manipulacji, co często ma miejsce w środowisku szkolnym" (Pospiszyl 2009, s. 83), dlatego każde niesprawiedliwie potraktowanie ucznia w jego ocenie może być próbą manipulacji niosącą za sobą szereg skutków tj. niechęcią do szkoły, rówieśników, nauczycieli. Niechęć nieletniego może generować niewłaściwe zachowanie agresywne bądź ucieczkę przed trudnościami – wagarami. Niepowodzenia szkolne stanowią przyczynę do formowania się i eskalowania zachowań agresywnych: chuligaństwa, narkotyzowania się, a także przestępczości. Dochodzić może również do autoagresji – która może pełnić funkcję obronną, polegającą na redukcji swojego cierpienia oraz gniewu. Głównym zadaniem aktów autoagresji jest uwolnienie nadmiaru tłumionych emocji. Ciało jest fundamentem naszej tożsamości co potwierdza ciekawym stwierdzeniem znany psycholog osobowości Gordon Allport: dla którego ciało i związane z nim doznania są kotwicą tożsamości (Babiker 2002). Najgorszym skutkiem jest odbieranie sobie życia przez młodych ludzi (Pospiszyl 2009). Skutki odtrącenia przez środowisko są bardzo

przykre dla samej jednostki, głównie jeżeli chodzi o nauczyciela – który winien być autorytetem dla ucznia. „Człowiek odtrącony silnie, intensywnie i wcześniej to potencjalny chuligan i zabójca. Odtrącony za późno to samobójca” (Kaczyńska 2003, s. 369). Analizując zatem istotny jest dobry stosunek nauczyciela do ucznia gdyż ma to kluczowy wpływ na powstawanie różnych wzorców zachowań. Młodzi ludzie często czerpią wzorce od osób dorosłych, a warto nadmienić, iż: agresji można się nauczyć za pomocą naśladownictwa oraz identyfikacji (Pospiszyl 1974).

Na powstawanie zaburzeń w zachowaniu uczniów wpływać mogą następujące czynniki:

- **przyczyny organizacyjne** – przejawiające się w niedostatku systemu szkolnego, programów nauczania i podręczników oraz systemu kształcenia;
- **przyczyny psychologiczno - społeczne**: nieznanostwo ucznia przez nauczyciela;
- **przyczyny pedagogiczne**: zbyt mało uwagi przywiązuje się do wyrabiania w uczniach pozytywnej motywacji uczenia się, do nauki przymusza się za pomocą sankcji, nakazów czy poleceń;
- **błędy wychowawcze**: niesprawiedliwe traktowanie uczniów, okazywanie wyższości wobec uczniów, brak zainteresowania sprawami osobistymi uczniów, niewystarczająca znajomość uczniów (Migala 2011).

Ponadto wielu badaczy przestępczości nieletnich podkreśla, iż złe warunki szkolne odegrały decydującą rolę w wykojeniu się dużego procentu młodzieży. Dzieci niezdolne, zaniedbane pedagogicznie, upośledzone ekonomicznie, niejednokrotnie właśnie w szkole nabywają wrogiego stosunku do społeczeństwa. Czują się gorsze, niepotrzebne, obce środowisku szkolnemu, znajdują w gangu i w działalności przestępczej wyzwoleń swą nienawiści i zaspokojenie potrzeby oparcia społecznego (Kaczyńska 2003).

Na proces socjalizacji oraz kształtowania jego zachowań oraz postaw oprócz środowiska szkolnego mają grupy rówieśnicze do jakich przynależy nieletni. W literaturze można odnaleźć następującą definicję tego słowa: „Socjalizacja to złożony, wielostronny proces uczenia się, dzięki któremu człowiek, istota biologiczna, staje się istotą społeczną, członkiem określonego społeczeństwa i reprezentantem określonej kultury. Jest to proces stawania się takim, jakim chce nas mieć nasze otoczenie społeczne” (Szacka 2003, s. 132). Poprzez ten proces określane są cechy osobowości, poglądy, a poprzez kulturę człowiek poznaje samego siebie i innych. Ponadto chęć przebywania z rówieśnikami jest naturalną potrzebą dziecka już od najmłodszych lat. Kluczowy natomiast jest okres dojrzewania w którym to zmniejsza się zależność emocjonalna dziecka od rodziców za to zwiększa się autorytet wobec rówieśników i opinia środowiska koleżeńskiego ma coraz to większe znaczenie (Kossowska, Mościckier 1978). Uczestniczenie w grupie rówieśniczej ma wpływ na zachowanie człowieka i jest tym silniejszy, im jednostka jest bardziej słaba psychicznie oraz odrzucona przez środowisko szkolne czy rodzinne. Nadmienić należy, że każde środowisko (społeczne, naturalne, kulturalne) jest ze sobą silnie sprzężone. Każde z nich jest układem złożonym i ważnym czynnikiem determinującym rozwój jednostki (Smykowska 2008).

Najważniejszą cechą każdego środowiska jest oddziaływanie prowadzące do trwałej zmiany osoby, na którą oddziałuje. Ze środowiskiem społecznym ściśle związane jest takie pojęcie jak grupa społeczna charakteryzująca się jako: „wszelki zbiór osób, który możemy ujmować jako całość ze względu na jakiegokolwiek godne uwagi stosunki zachodzące pomiędzy jego członkami” (Ossowski 2001, s. 148). Potencjalnie dobrym otoczeniem dla nastolatka jest środowisko szkolne, rówieśnicze. Okazuje się natomiast, że przynależność do grup rówieśniczych może pełnić funkcję zaspokajania potrzeb psychicznych i społecznych, ale również może mieć negatywne oddziaływanie na jednostkę. Wzrost znaczenia grupy koleżeńskiej przy jednoczesnym osłabieniu więzi rodzinnej powoduje większe prawdopodobieństwo wystąpienia u nieletniego zachowań dewiacyjnych (Kossowska, Mościkier 1978).

Grupy rówieśnicze mogą być źródłem zachowań agresywnych ponieważ nastolatek w okresie adolescencji poszukuje swojej tożsamości. Autodefinicja siebie musi być potwierdzona przez jego najbliższe otoczenie społeczne. Brak stabilnego obrazu siebie oraz uzyskania wsparcia otoczenia może być podstawą wystąpienia stanu patologicznego i tym samym generować zachowania agresywne w pracach Eriksona fachową nazwą określa się to jako – dyfuzję tożsamości (Boksański 2005).

Przyczyny które mogą wywoływać agresję, tkwią w kontaktach ze środowiskiem rówieśniczym – klasą szkolną czy grupą nieformalną poza szkołą. Nie wszyscy jednak znajdują swoje miejsce w grupie społecznej. Nierzadko zdarza się, że uczestnictwo w grupie może być traumą psychiczną dla nieletniego. Czasem wystarczy niewiele aby agresor zaczął znęcać się nad swoją ofiarą, gdyż: „Silna agresywność osób receptywnych – aktywnych może mieć charakter instrumentalny – agresja często służy zaspokajaniu potrzeby pokazania się czy potrzeby zależności (Szostak 1971, s. 308). Agresorami bywają nie tylko chłopcy, ale również dziewczęta. Ponadto należy nadmienić, iż Terrie E. Moffit oraz Avshalom Caspi w swoich badaniach stwierdzili, iż okres adolescencji w przypadku dziewcząt jest najbardziej istotnym okresem rozwoju zachowań destrukcyjnych (Biel 2008). Podsumowując samo zachowanie agresywne może przejawiać formę obrony, tworzeniem “muru samoobrony” oraz być potwierdzeniem własnej egzystencji (Biel 2008).

Zależność środków masowego przekazu na powstawanie zachowań agresywnych

Kolejnym czynnikiem wpływającym na agresywne i przestępcze zachowania wśród młodych ludzi to środki masowej komunikacji. To właśnie media, a raczej nowe media zdominowały społeczną świadomość. Zatem pojawia się pytanie czym są nowe media?

Mimo bardzo bogatej literatury poświęconej temu tematowi, nielekką jest odszukać konkretnej definicji tego pojęcia. W szerokim znaczeniu obejmują nie tylko telewizję, radio i prasę, ale także technologię ułatwiającą komunikację międzyludzką tj. Internet, komputer, telefon komórkowy, tablet, aparat fotograficzny oraz kamera (Kubacka 2007). Czym jeszcze charakteryzują się nowe media? (Pyżalski 2009).

1. Cyfrowośćią

Tradycyjne media posiadały właściwość analogową. Zatem, do wydrukowania książki potrzebne były metalowe czcionki, które wytłaczano na papierze. Całość działania wymagała dość większego przedsięwzięcia. W przypadku nowych mediów słowa, obrazy zostały przekodowane, przyjmując jednocześnie postać cyfrową. W gruncie rzeczy spowodowało to lawinę negatywnych skutków. A mianowicie, dane zatraciły swoją fizyczną postać (książki, filmy, płyty), stały się łatwo dostępne. Ponadto, dane te mogą być przechowywane przetwarzane na nośnikach danych (płyta CD, pendrive) oraz kopiowane i modyfikowane (Pyżalski 2009).

2. Łatwością modyfikacji materiału

Cyfrowość ułatwia modyfikację materiału. Obecnie przerobienie cyfrowego zdjęcia nie należy do trudnych czynności, nie wymaga od użytkownika wyspecjalizowanych zdolności informatycznych. Wystarczy jedynie odpowiedni program do przeróbki zdjęć (Pyżalski 2009).

3. Interaktywność

W wcześniejszych mediach wyraźnie wyeksponowany był nadawca materiału medialnego oraz odbiorca medialnego produktu. Dzisiejsze media silnie uaktywniły odbiorcę. Ma on możliwość nie tylko dokonania wyboru treści, opublikowania jej, ale również może wyrazić opinię i udostępnić ją wśród innych użytkowników (Pyżalski 2009).

Stałe poszerzanie się możliwości medialnych, zwiększona aktywność użytkowników, technika tworzenia i zamieszczania własnych materiałów nie zawsze pociąga za sobą pozytywne skutki. Jeden z badaczy nowych mediów Henry Jenkins stwierdził: „, Gdy ludzie biorą media w swoje ręce, efekty mogą być fantastycznie kreatywne; mogą oznaczać także problemy dla wszystkich zaangażowanych” (Pyżalski 2009, s. 17). W niniejszej publikacji chcielibyśmy skoncentrować się na końcowej części cytowanego fragmentu.

Grupą szczególnie podatną na oddziaływania medialne są dzieci. To właśnie one najbardziej narażone są na ich negatywny wpływ. Najmłodszy nie posiadają jeszcze dobrze ukształtowanych postaw, solidnie zbudowanego systemu norm, wartości by samodzielnie i mądrze dokonać właściwej oceny odbieranych informacji. Mamy tu na myśli telewizję i komputer.

• TELEWIZJA

W codziennym życiu człowieka szczególną rolę odrywa telewizja. Wokół niej kręci się życie wielu rodzin. Często rodzice zabiegani, zajęci zawodowymi i rodzinnymi problemami nie zawsze zwracają uwagę na treści oglądane przez dzieci. Pierwsze obrazy przemocy można zauważyć już w kreskówkach. Gdzie brzydkie, szkaradne stworki wyzywane są od głupków, śmieci, durniów z pewnością nie uczą młodych odbiorców ani dobra, ani szacunku. Należy podkreślić, iż dziecko oglądając kreskówki podlega procesowi identyfikacji. Na tym etapie nie jest w stanie samo rozróżnić świata fantastycznego od rzeczywistego. Nie potrafi jeszcze zinterpretować

tego co dzieje się naprawdę w realnym świecie, a tym co zostało wymyślone (Hendrykowska 2001). Również filmy przesycone są scenami przemocy. Długotrwałe ich oglądanie nie budzi u nastoletnich widzów ciepłych emocji, wręcz przeciwnie. Obrazy przemocy powszechnieją, odrażają odbiorcę, stopniowo przyzwyczajają go do scen przepelnionych krwią, a także powodują zmniejszenie współczucia w stosunku do ofiary. Filmy pokazują również sposoby dokonywania przestępstw, pomysłu na ucieczkę z domu, szybkie zdobycie pieniędzy, jak również skłaniają do prowadzenia życia wbrew zasadom (Jachyra 2011). Bardzo łatwo zauważyć, że dzieci i młodzież przyjmują wzorce zachowań swoich bohaterów, idoli. I tym właśnie zagadnieniem zajmowali się twórcy społecznej teorii uczenia się – Richard H. Walter i Albert Bandura. Wykazali, iż dzieci uczą się zachowań agresywnych poprzez obserwację i naśladowanie zachowań agresywnych u innych. Tak więc postać, którą obserwują jest „modelem”. W okresie adolescencji dla większości bohater z ekranu jest ważną postacią w życiu. Próbuje postępować tak jak „model”, mówią, porusza się, gestykuluje, przyjmują styl ubioru idola (Kubacka, Kołodziejczyk 2007). Najgroźniejsze jest to, że młodzi często utożsamiają się z tzw. „czarnymi charakterami”, popisują się wśród swoich kolegów siłą, próbują uzyskać nad nimi przewagę. Podobnie jak w filmach tworzą gangi, zachowują się tak jak gani w filmach, dokonują rozboju, kradzieży, szantażu (Hendrykowska 2001). W celu oduczenia młodzieży agresywnych zachowań, twórcy zalecili stosowanie kar i nagród. Zasada jest prosta : jeżeli agresywne zachowanie „modela” zostanie nagrodzone, to obserwuje się wzrost agresji wśród obserwatorów. Z kolei, jeżeli zachowanie negatywne zostanie ukarane, jej poziom spada. Należy nadmienić, iż całe życie człowieka nastawione jest na osiągnięcie nagród i unikanie kar. Pod wpływem tak działającego systemu człowiek uczy się powtarzać te zachowania, które były nagradzane (Jachyra 2011).

Nie uogólniamy, iż samo oglądanie zachowań agresywnych wpływa na zachowania negatywne wśród młodych widzów. Bardzo ważne jest, aby programy telewizyjne dostarczały młodym ludziom wartościowy przekaz, dobro zwycięża a zło zostaje ukarane. Niestety, wiele produkcji telewizyjnych dostarcza nam widzom ubogie przekazy, łamiące tę zasadę. Nie kontrolowany przez osoby dorosłe kontakt dziecka z telewizją staje się w obecnych czasach poważnym problemem. Dlatego ważne jest, aby towarzyszyli przy nim rodzice, którzy wyjaśnią, nadadzą sens temu co dla najmłodszych nie jest jeszcze znane i zrozumiałe.

• **KOMPUTER**

Z obserwacji życia codziennego można zauważyć, że ulubionym zajęciem dzieci i młodzieży są gry komputerowe. To im najwięcej poświęcają czasu, odrywając się tym samym od zajęć bardziej ambitnych. Czasami dla rodziców sposób w jaki korzystają ich pociechy jest dla nich wygodny. Mogą mieć czas dla siebie i spokój po wyczerpującym dniu. Młodzi gracze przebywają w wirtualnym świecie wraz ze swoimi bohaterami po kilkanaście godzin dziennie. Przemierzają labirynty, lochy, stare poniszczone zamki, wypełnione przedziwnymi postaciami z nierealnymi mocami. Ten obraz sprawia, że w świadomości młodych wyrabia się pogląd, iż świat tak powinien wyglądać. Gracz jest nie tylko uczestnikiem ale również inicjatorem agresywnych zachowań. Dziecko wychowane w internetowym świecie siły i bezwzględności zaczyna zatracać granicę między tym co dobre, a co złe. Nie zdaje sobie sprawy,

że świat w którym żyje różni się od tego przedstawionego w grach komputerowych (Huk 2012).

Na podstawie badań przeprowadzonych przez polskich i zagranicznych badaczy wysunięto kilka wniosków dotyczących graczy komputerowych, a mianowicie:

- istnieje związek między czasem spędzonym w sieci a stopniem integracji z rodziną – gry osłabiają więzi rodzinne;
- agresywne gry sprzyjają agresywnym zachowaniom – im dłuższy czas spędzony w sieci gier, tym częstsze i brutalniejsze reakcje wobec innych osób;
- gry sprzyjają integracji subkulturowej – gracze sieciowi;
- gry zmniejszają zainteresowanie nauką, sportem, dbałością o zdrowie;
- obniżają zdolności empatyczne, koncyliacyjne oraz odczułają;
- zniechęcają do kompromisowości, dialogu, szanowania odmienności;
- utrudniają funkcjonowanie w grupie o dużej różnorodności postaw i zachowań;
- utrudniają, a nierzadko uniemożliwiają zrozumienie takich wartości – zjawisk jak: życie, śmierć, miłość, przyjaźń (Huk 2012).

Warto nadmienić, iż problem nie polega na istnieniu komputerów czy Internetu ale na sposobie korzystania z nich. Nowe technologie dostarczają nam, użytkownikom, nowych możliwości. Poruszając się po świecie internetowym wzbogacamy swoją wiedzę oraz doskonalimy nasze umiejętności. Niestety zdarza się, że nowe technologie stają się w rękach młodzieży narzędziem do wyrządzenia krzywdy innym.

• FORMY AGRESJI ELEKTRONICZNEJ

Jednym z najpowszechniejszych zachowań antyspołecznych z użyciem mediów elektronicznych jest **cyberbullying** (cyberprzemoc), który definiowany jest jako : „agresywny, celowy akt, realizowany przez grupę lub jednostkę, z użyciem elektronicznych form kontaktu, powtarzalny lub długotrwały, wobec ofiary, która nie może się łatwo obronić” (Pyżalski 2012, s. 122). Do typowych działań tego rodzaju przemocy zalicza się (Huk 2012):

- rozsyłanie kompromitujących i ośmieszających materiałów w sieci (zdjęć, filmików bez zgody ofiary);
- wyzywanie, zastraszanie przy użyciu mediów elektronicznych;
- poczucie anonimowości i bezkarności sprawców;
- podstępne zdobywanie numeru telefonu lub adresu email ofiary;
- przyłączanie się do grupy do mobberów.

Wymienionej wyżej akty przemocy mogą sprawiać wrażanie niewinnych żartów ze strony nastolatków, to w rzeczywistości potrafią wyrządzać ogromną krzywdę. Tego typu działania mogą doprowadzić do załamania psychicznego, depresji czy w najgorszym przypadku samobójstwa lub próby samobójczej (Huk 2012).

I tak, wśród internautów powszechne jest antyspołeczne zachowanie określane jako **trollowanie**. Nazywa ta wywodzi się ze skandynawskich bajek, gdzie trollami nazywano stworzenia podstępne. Pojęcie to jest definiowane jako celowe, nieprzyjazne zachowanie wobec użytkowników mające na celu zakłócenie prowadzonej dyskusji. W określeniu wirtualnym trollem nazywa się użytkownika, który publikuje nieprawdziwe informacje powodujące zamieszanie wśród innych internautów. Osoba

taka zachowuje się agresywnie. Miejscem gdzie lawiruje troll to przeważnie grupy dyskusyjne, forum, pokoje czatowe, blogi oraz inne miejsce wymiany myśli między użytkownikami. Głównym zadaniem trolla jest wzbudzenie wśród innych negatywnych emocji. Satysfakcję osiąga w momencie, kiedy doprowadzi do kłótni wśród uczestników. Troll uznaje, że osiągnie zwycięstwo w momencie kiedy administrator zamknie dyskusje na forum (Jachyra 2011).

W gronie nastolatków popularnym zachowaniem agresywnym z użyciem mediów elektronicznych jest **stalking**. Polega na długotrwałym i uporczywym, złośliwym nękanii ofiary. Wśród młodzieży prześladowanie objawia się na wiele sposobów :

- notoryczne wysyłanie wiadomości SMS;
- uporczywe wydzwanianie do ofiary - „głuche telefony”;
- rozsyłanie fałszywych informacji i plotek;
- podszywanie się pod ofiarę;
- dodawanie obraźliwych komentarzy na portalach społecznościowych;
- zamieszczanie zdjęć lub filmów ofiary w Internecie;
- nawiązywanie kontaktów za pomocą osób trzecich, bądź też poprzez wykorzystanie fałszywego profilu na portalu społecznościowym lub w komunikatorze internetowym (Brosh 2014, s. 31).

Najczęściej główną przyczyną tego rodzaju postępowania jest nienawiść, zawód miłosny, zazdrość. W literaturze podaje się, iż najczęściej ofiarami tej formy przemocy są dziewczęta niż chłopcy (Brosh 2014, s. 31).

W tym miejscu należy podkreślić, że każda osoba, która zetknęła się z przemocą za pośrednictwem mediów elektronicznych odczuła zagrożenie, naruszenie prywatności godności z dniem 6 czerwca 2011 r. cyberstalking uznawany jest za przestępstwo zgodnie z treścią art. 190a Kodeksu karnego.

Problem cyberprzemocy jest stosunkowo nowym zjawiskiem i trudno określić skalę tego zjawiska, a także jego skutków. W celu zapobiegania temu zjawisku silnie uaktywniły się akcje prewencyjne oraz edukacyjne. Przykładem jest kampania społeczna organizowana przez Fundację Dzieci Niczyje „Dziecko w sieci”, która dotychczas zawierała trzy bloki tematyczne : „Nigdy nie wiadomo, kto jest po drugiej stronie” (nawiązywała do problemów pedofilii i uwodzenia dzieci w sieci), „Internet to okno na świat. Cały świat (zwracała uwagę na nieodpowiednie treści z którymi może spotkać się dziecko) oraz „Stop cyberprzemocy” (Brosh 2014).

Podsumowanie

Podsumowując, niewątpliwie wychowywanie dziecka odbywa się w trzech głównych środowiskach rodzinnym, szkolnym i rówieśniczym. Dodatkowo mamy do czynienia z czwartym typem niewidzialnego środowiska wychowawczego, którym są nowe media. Wszystkie te grupy wywierają ogromny wpływ na zachowanie dziecka i wyznaczają jego dalsze koleje losu.

Bibliografia

1. Babiker, G., Arnold L., (red.) (2002). *Agresja. Mowa zranionego ciała*. Gdańsk: GWP
2. Banach, Cz., (1995). *Polska szkoła i system edukacji*. Toruń
3. Bednarek, J., Andrzejewska, A., (2014) *Zagrożenia cyberprzemocy i świata wirtualnego*. Warszawa: Wydawnictwo Difin
4. Biel K. (2008). *Przestępczość dziewcząt*. Kraków: WAM
5. Bokszański, Z., (2005). *Tożsamości zbiorowe*, Warszawa: Wydawnictwo PWN
6. Brosh A. (2014). *Media społeczne jako przestrzeń przemocy rówieśniczej*. Kognitywistyka i Media w Edukacji, 1.
7. Czeredecka B., (1994). *Analiza pedagogiczna zaburzeń w zachowaniu dzieci w młodszym wieku szkolnym*. Rzeszów: Wydawnictwo WWSP
8. Dudak, A., (2011). *Samotne ojcostwo*. Kraków: Wydawnictwo Impuls
9. Grabowiec, A., (2011) *Samoocena dzieci krzywdzonych w rodzinie*. Lublin: Wydawnictwo UMCS
10. Grochocimska, R., (1999). *Przemoc wobec dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
11. Hollin, C. R., Browne, D., Palmer E.J., (red.) (2004). *Przestępczość wśród młodzieży*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne
12. Hendrykowska M., Hendrykowski M., (red.) (2001). *Przemoc na ekranie*. Poznań: Wydawnictwo UAM
13. Huk T., (2012). *Media w wychowaniu, dydaktyce oraz zarządzaniu informacją edukacyjną szkoły*. Kraków: Wydawnictwo Impuls
14. Jarycha D., (2011) *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego*, 656.
15. Jundziłł, J., (1989). *Trudności wychowawcze w rodzinie*. Warszawa: Wydawnictwo Nasza Księgarnia
16. Jundziłł, I., (1993). *Dziecko - ofiara przemocy*. Warszawa: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne.
17. Kawula, S., (2012). *Pedagogika społeczna dzisiaj i jutro*. Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne Akapit
18. Kołakowska-Przełomieć H., (1997). *Przestępczość i nieprzystosowanie społeczne nieletnich w generacji przestępczości dorosłych*, Wydawnictwo Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław
19. Kohnstamm, R., (1989). *Praktyczna psychologia dziecka*. Warszawa: WSiP
20. Konopnicki, J., (1964). *Zaburzenia w zachowaniu się dzieci i środowisko*. Warszawa: Wydawnictwo PWN
21. Kaczyńska W., (2003). *Czesław Czapów 1925-1980. Świadectwa trzech pokoleń*. Warszawa
22. Karkowska, M., Czarnicka W., (red.) (1989). *Przemoc w szkole*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls
23. Kawula, S., Brągiel, J., Janke, A., (red.) (1999). *Pedagogika rodziny*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek
24. Kawula, S., (1998). *Rodzina o skumulowanych czynnikach patogennych*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek
25. Kossowska, A., Mościkier, A., (1978). *Zagadnienia nieprzystosowania społecznego i przestępczości w Polsce*. Wrocław. Wydawnictwo Prawnicze
26. Kubacka, D. Kołodziejczyk A., (red.) (2007). *Psychologia wpływu mediów – wybrane teorie, metody, badania*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”
27. Maślička, L., (1991). *Rodzina dysfunkcyjna*. Wrocław
28. Migala, P., (2011). *Wybrane elementy patologii społecznej w aspekcie ich uwarunkowań*. Józefów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi
29. Ossowski, S., (2001). *Wielogłowy Lewiatan i grupa społeczna. O perypetiach pojęciowych w socjologii*, Warszawa: Wydawnictwo PWN
30. Pospiszyl, I., (2009). *Patologie społeczne [w:] Agresja wśród dzieci i młodzieży*. Warszawa: Wydawnictwo PWN
31. Pospiszyl, I., (1974). *Przemoc w rodzinie*. Warszawa: WSiP
32. Pyżalski, J., (2009). *Agresja elektroniczna wśród dzieci i młodzieży*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne

33. Pyżalski, J., (2012). *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży*. Kraków: Wydawnictwo Impuls
34. Ratajczak, A., (1997). *Przestępczość nieletnich w Wielkopolsce*. Poznań
35. Robinson, B.E., Rhoden, J. L., (2005). *Pomoc psychologiczna dla dzieci alkoholików*. Wydawnictwo PARP.
36. Siponek, H., (1956). *Trudności wychowawcze i przestępczość nieletnich*. Wrocław: Zakład im. Ossolińskich
37. Smykowska, D., (2008). *Współpraca szkoły z rodziną w zaspokajaniu potrzeb rozwojowych dziecka z lekkim - upośledzeniem umysłowym działania stosowane i postulowane*. Kraków: Wydawnictwo Impuls
38. Szacka, B., (2003). *Wprowadzenie do socjologii*. Warszawa: Oficyna Naukowa
39. Szostak, M. (1971). *Struktura osobowości a agresywność*, [w:] *Psychologia Wychowawcza*, nr 3, s. 308.
40. Sztander, W., (1993). *Poza kontrolą*. Warszawa: Wyd. Polskie Towarzystwo Psychologiczne
41. Świątkiewicz, W., (1998). *Rodzina w województwie katowickim. Opracowania i raporty*. Katowice: Wydawnictwo Instytutu Górnośląskiego
42. Zwoliński, A., (2012). *Krzywdzone dzieci: zagrożenia współczesnego dzieciństwa*. Kraków: Wydawnictwo WAM

Dr Anna Turczak¹

Zachodniopomorska Szkoła Biznesu w Szczecinie

ZALEŻNOŚĆ MIĘDZY PŁCIĄ SKAZANEGO A RODZAJEM POPEŁNIONEGO PRZEZ NIEGO PRZESTĘPSTWA

Streszczenie: Kobiety popełniają zdecydowanie mniej przestępstw niż mężczyźni. Celem niniejszego opracowania jest udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy płeć rzutuje na fakt, że dana osoba popełnia te a nie inne rodzaje przestępstw. Zastosowanym w pracy narzędziem badawczym jest test niezależności chi-kwadrat. Dzięki przeprowadzonej weryfikacji hipotez udowodniono, że rozpatrywana cecha demograficzna jest zmienną, która ma statystycznie istotny wpływ na rodzaj popełnianych przestępstw. Analizę zrealizowano w oparciu o dane opublikowane przez Główny Urząd Statystyczny Polski. Badania dotyczą lat 2009–2012.

Słowa kluczowe: rodzaj przestępstwa, płeć, test chi-kwadrat

RELATIONSHIP BETWEEN PERSON'S GENDER AND TYPE OF COMMITTED CRIME

Summary: Women commit definitely fewer crimes than men. The aim of this paper was to answer the question whether the gender of a person influences the fact that the person commits these and not other types of crime. The research tool used in this study was the chi-square goodness-of-fit test. Thanks to the verification of hypotheses it was proven that the demographic characteristic taken into consideration is the variable that has a statistically significant impact on the type of crimes committed. The analysis was carried out on the bases of data published by the Central Statistical Office of Poland. The research concerned years 2009–2012.

Keywords: type of crime, gender, chi-square test

1. Wprowadzenie

Liczne badania wskazują na to, że kobiety i mężczyźni znacznie różnią się od siebie pod względem reakcji emocjonalnej na wszelkiego rodzaju napięcia. Mimo iż przedstawiciele obu płci na napięcie reagują zazwyczaj gniewem, to w przypadku kobiet istnieje jednak większe prawdopodobieństwo, że gniewowi takiemu będzie

¹ Doktor nauk ekonomicznych, aturczak@zpsb.szczecin.pl, Zachodniopomorska Szkoła Biznesu w Szczecinie

towarzyszyła depresja, poczucie winy, niepokój i tym podobne stany, które znacznie zredukują możliwość pojawienia się zachowań agresywnych, natomiast mogą wyzwoić zachowania ucieczkowe i skierowane przeciwko sobie (Sosnowska, 2009, s. 304).

Co szczególnie ciekawe, u kobiet i u mężczyzn przeważają odmienne cechy moralnego myślenia. Z dostępnych badań wynika, iż mężczyźni dużo częściej niż kobiety (Różyńska, 2005, s. 44):

- opisują samych siebie w kategoriach wyróżniających ich z otoczenia, podkreślają swoją odmienność od innych i szczególną pozycję w świecie;
- moralność definiują w kategoriach praw, identyfikują ją z regułami równości, sprawiedliwości i słuszności;
- dylematy moralne formułują w terminach konfliktu praw i racji, rozwiązują je abstrahując od szczególnych cech konkretnego przypadku i odwołując się do uniwersalnych i ogólnych zasad sprawiedliwości;
- myślą w sposób uporządkowany, logiczny, beznamiętny i abstrakcyjny;
- odpowiedzialność oznacza dla nich przede wszystkim troskę o samych siebie i powstrzymanie się od działań, które mogłyby naruszyć prawa innych;
- świat społeczny to w ich oczach świat równych, niezależnych, autonomicznych i racjonalnych indywidualów współżyjących zgodnie dzięki systemowi hierarchicznie uporządkowanych norm.

Z kolei kobiety częściej niż mężczyźni (Różyńska, 2005, s. 44):

- określają się przez pryzmat relacji, w jakich pozostają z innymi, podkreślają te własne cechy, które łączą je i zbliżają do innych ludzi;
- moralność definiują w kategoriach troski i odpowiedzialności – moralnym jest działanie, które odpowiada na konkretne potrzeby drugiego człowieka, które podtrzymuje relacje i związki z innymi ludźmi;
- dylematy moralne rozumieją nie w kategoriach konfliktu praw, ale w terminach konfliktu odpowiedzialności;
- myślą kontekstualnie i emocjonalnie (współczucie, empatia);
- odpowiedzialność oznacza dla nich przede wszystkim aktywną troskę o dobro i potrzeby innych;
- świat społeczny widzą jako sieć powiązań i relacji międzyludzkich opartych na odpowiedzialności i trosce o drugiego człowieka.

Niezaprzeczalnym jest fakt, że mężczyźni popełniają zdecydowanie więcej przestępstw niż kobiety (Zielińska, 2001, s. 6). W Polsce kobiety są sprawczyniami jedynie ok. 8,3% wszystkich przestępstw². Co warto dodać, zjawisko recydywy – czyli powrotu do tego samego rodzaju przestępczości – też w mniejszym stopniu dotyczy kobiet niż mężczyzn (Szczepanik, 2007, s. 156-157).

Wpływ płci na przestępczość to zagadnienie często badane w kryminologii. Powstało wiele teorii mających za zadanie znalezienie przyczyn dużo wyższej przestępczości mężczyzn niż kobiet. Przytaczając je trzeba zacząć od teorii biologicznych,

² Średni wskaźnik dla lat 2009–2012 obliczony na podstawie *Rocznika statystycznego RP 2011 (2012, 2014)*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny (2011, s. 168; 2012, s. 171; 2014, s. 172).

które etiologii niższej przestępczości kobiet doszukiwały się w różnicach w obszarze płci rozumianej biologicznie³.

Niewątpliwie najbardziej znanym przedstawicielem tzw. determinizmu biologicznego był włoski lekarz więzienny i psychiatra Cesare Lombroso. Uważał on, że kobieta w porównaniu z mężczyzną zatrzymała się na niższym poziomie ewolucji, który to poziom jest bliski rozwojowi dziecka, co ostatecznie doprowadzało badacza do wniosku, że kobieta – tak psychicznie, jak i fizycznie – jest niedorozwiniętym mężczyzną. Lombroso wygłosił interesujący pogląd, jakoby prostytutka kobiet była substytutem zachowań przestępczych mężczyzn. A więc fakt, że kobiety nie popełniają tylu przestępstw co mężczyźni, Lombroso tłumaczył tym, że u kobiet w to miejsce wchodzi prostytutka jako właściwy kobietom ekwiwalent przestępczości mężczyzn. Uważał on, że popełnienie przez kobietę przestępstwa jest wyrazem jej buntu przeciwko kobiecości (Sitnik, 2012, s. 194-196).

Kolejnym znanym badaczem, który przyczyn różnicy w przestępczości kobiet i mężczyzn doszukiwał się głównie w różnicach biologicznych, był socjolog amerykański William Isaac Thomas. Thomas określał kobiety jako anaboliczne, a mężczyzn jako katabolicznych. Jego zdaniem kobiety – niczym rośliny – gromadzą w swoim ciele energię pochłanianą z otoczenia i unikają w życiu wszelkiego ryzyka, natomiast mężczyźni posiadają zwierzęcą siłę wyzwalań i niszczenia energii. Kobiety są więc bardziej zachowawcze, pasywne, tkwią raczej w bezruchu, są nastawione na stałość i bezpieczeństwo oraz cechuje je uległość mężczyźnie. Z kolei wrodzona natura mężczyzn predestynuje ich do bycia zarówno bohaterami, jak i kryminalistami. Według teorii Thomasa kobieta popełnia przestępstwo wówczas, gdy jest niezadowolona z pełnionych ról seksualnych, w wyniku czego łaknie przygody, pragnie przeżyć coś nowego i podniecającego (Cabalski, 2013, s. 31-32).

Na uwagę zasługują również poglądy austriackiego lekarza neurologa i psychiatry, twórcy psychoanalizy, Zygmunta Freuda. Ten wyjątkowo kontrowersyjny badacz próbował udowodnić, że kobiety są bytem zdecydowanie mniej rozwiniętym od mężczyzn i przez to mają inną „naturalnie” przypisaną im rolę w społeczeństwie. Freud twierdził, że przestępczość kobiet jest nieporównywalnie większą patologią niż przestępczość mężczyzn, gdyż jest wyrazem ich buntu przeciwko własnej naturze – naturze kobiety. Fakt przestępczości kobiet przyrównywał wręcz do stanu nierównowagi psychicznej, którą należy leczyć, przywracając tym samym taką niedostosowaną kobietę do właściwej jej roli społecznej. Co ciekawe, za dziewięć kobiet Freud uważał nie tylko ich udział w czynach kryminalnych, ale również jawne manifestowanie braku zainteresowania małżeństwem oraz macierzyństwem, dążenie do niezależności w życiu, robienia kariery zawodowej oraz sięganie po takie „męskie” cele jak sukces, uznanie, władza i bogactwo. Freud próbował wykazać, że dopuszczająca się czynu zabronionego kobieta – w odróżnieniu od mężczyzny – jest chora, a jej choroba ma źródło w niedostosowaniu do pełnienia roli żony i matki (Łosińska, 2013, s. 43).

Kolejnym badaczem, który na długi czas wpłynął na sposób tłumaczenia różnic w przestępczości kobiet i mężczyzn, był amerykański kryminolog Otto Pollak. Uważał on, że oficjalne statystyki nie oddają rzeczywistej skali przestępczości kobiet, a tym samym kształtują fałszywe przekonanie, że mężczyźni są sprawcami większej

³ Płeć biologiczna to z ang. *sex*.

liczby czynów przestępnych niż kobiety. Według Pollaka czyny kryminalne popełniane przez kobiety mają w większości przypadków charakter ukryty i ich ujawnienie jest bardzo trudne, a czasami wręcz niemożliwe. Pollak stał na stanowisku, że przestępczość kobiet wcale nie jest mniejsza od przestępczości mężczyzn, a jedynie jest utajona (Budyn-Kulik, 2005, s. 9). Kobięce przewinienia bowiem to najczęściej drobne kradzieże, aborcja, prostytutka, a w przypadku zabójstwa – zbrodnie popełniane w obrębie własnego środowiska (wymierzone zazwyczaj przeciwko członkom najbliższej rodziny, nierzadko przeciwko mężowi albo własnym dzieciom, czasami dalszym krewnym, przyjaciółom czy kochankom). Trzeba też wspomnieć, że zdaniem Pollaka kobietę cechuje większa od mężczyzny kłamliwość, skłonność do podstępów, zdolność do zatajania i skutecznego maskowania się. Kobieta często sama nie podejmuje się roli bezpośredniego sprawcy, a zamiast tego podżega w tym kierunku mężczyznę, manipulując nim i przy tym perfidnie wykorzystując własną seksualność. Przywołany badacz twierdził, że to właśnie w efekcie tych czynników kobieta rzadziej bywa aresztowana i rzadziej staje przed sądem (Dembowska, 2011, s. 378).

Otto Pollak wskazał na jeszcze jedną przyczynę znacznego zakłamywania danych dotyczących przestępczości kobiet. Chodzi mianowicie o koncepcję tzw. rycerskości mężczyzn względem kobiet. Pollak uważał, że wymiar sprawiedliwości jest bardziej pobłażliwy wobec sprawczyń niż sprawców, a kary orzekane wobec kobiet są mniej surowe.

Następną grupą teorii próbujących wyjaśnić specyfikę przestępczości mężczyzn i kobiet są te tłumaczące istniejące w tym zakresie różnice uwarunkowaniami społeczno-kulturowymi. Początek wspomnianych teorii miał miejsce w latach 70. XX wieku. Według tych koncepcji niższa przestępczość kobiet wynika z odmiennych ról społecznych, jakie zostały przypisane obu płciom⁴, oraz związanych z nimi różnic potrzeb, zainteresowań i możliwości. W społeczno-kulturowej definicji płci, w odróżnieniu od definicji biologicznej, główny nacisk kładzie się na rodzaj i siłę oddziaływania wzorców społecznych, które w tradycyjnym społeczeństwie są dla obu płci odmienne. W teoriach społeczno-kulturowych niższą przestępczość kobiet tłumaczy się przede wszystkim faktem istnienia patriarchalnego społeczeństwa, różnicami w wychowaniu, w zestawie norm wpajanych chłopcom i dziewczynkom w procesie socjalizacji, jak również w innym postrzeganiu agresji dla każdej z płci (społeczeństwo nierzadko akceptuje pewien stopień agresywności u chłopców, który w przypadku dziewcząt spotkałyby się już ze zdecydowaną dezaprobatą). Kobiety popełniają mniej przestępstw niż mężczyźni, gdyż właśnie tego są uczone w dzieciństwie i młodości oraz tego oczekuje od nich społeczeństwo – „kobieca kobieta” winna być czuła, delikatna, bierna oraz posłuszna. Różnice w liczbie i rodzaju popełnianych czynów niedozwolonych przez kobiety i mężczyzn nie są zatem następstwem ich odmiennych predyspozycji naturalnych, lecz powstają w wyniku oddziaływania otoczenia i internalizacji swoistych dla każdej z płci wzorców społecznych.

Współczesna kryminologia stoi na stanowisku, że ani podejście biologiczne, ani podejście społeczno-kulturowe nie wyjaśniają problemu popełniania czynów karalnych przez kobiety i mężczyzn w pełni przekonująco – żadna z wymienionych teorii nie została naukowo udowodniona, a zatem można je traktować co najwyżej jako

⁴ Płeć społeczno-kulturowa to z ang. *gender*.

pewne hipotezy. Obecnie większość badaczy postuluje, aby w przypadku rozważań o etiologii przestępczości brać pod uwagę zarówno czynniki biologiczne, jak i te socjologiczno-kulturowe. Wśród znawców tematu szeroko akceptowany jest pogląd, iż zachowania przestępcze są następstwem całego zestawu różnorodnych czynników (w tym nie tylko tych mających charakter biologiczny oraz społeczno-kulturowy, ale również czynników ekonomicznych, a nawet politycznych), których dopiero wypadkowa może doprowadzić człowieka do popełnienia czynu zabronionego. Pomimo dużego dorobku teoretycznego i wielu przeprowadzonych badań w obszarze przestępczości kobiet i mężczyzn, wyjaśnienie przyczyn istniejących różnic pomiędzy płciami wydaje się sprawą wciąż otwartą.

2. Określenie zależności między płcią skazanego a rodzajem popełnionego przez niego przestępstwa

Agresja i przemoc są bez wątpienia powiązane z poziomem testosteronu w organizmie. Z czysto biologicznego punktu widzenia można zatem orzec, iż ważnym czynnikiem predestynującym do przestępstwa jest po prostu fakt bycia mężczyzną. Wykazano również, że mózg mężczyzny ma odmienną budowę od mózgu kobiety, przez co mężczyzna jest bardziej porywczy i ma większą skłonność do poszukiwania mocnych wrażeń. Neuroprzekazniki w mózgu, które bezpośrednio odpowiadają za kontrolowanie zachowań impulsywnych, występują u mężczyzn w ilościach o wiele mniejszych niż u kobiet. Mężczyźni charakteryzują się niskim progiem frustracji i odczuwania nudy (Gromska, 2002, s. 239).

Powyższe rozważania prowadzą do konkluzji, iż płeć danej osoby ma niewątpliwie duży wpływ na prawdopodobieństwo tego, czy będzie ona przestępcą, czy nie. Dodatkowo fakt, iż sprawca jest kobietą tudzież mężczyzną, rzutuje zapewne na to, że dopuszcza się właśnie takiego przestępstwa, a nie innego. Stąd udzielenie odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu to, że osoba popełnia czyn zabroniony danego rodzaju, zależy od jej płci, stało się celem badań przeprowadzonych w dalszej części niniejszego opracowania. W związku z tak zdefiniowanym celem postawiono odpowiednią hipotezę statystyczną, do weryfikacji której posłuży test niezależności chi-kwadrat.

Test niezależności chi-kwadrat jest nieparametrycznym testem istotności, który może zostać wykorzystany do oceny zależności stochastycznej dwóch cech jakościowych, dwóch cech ilościowych, a także dowolnej cechy ilościowej i jakościowej. Punktem wyjścia do przeprowadzenia testu jest sporządzenie tablicy, której wnętrze stanowią liczebności empiryczne, czyli liczebności zaobserwowane. Tablica ta jest macierzą o r wierszach i s kolumnach, przy czym r oznacza liczbę wariantów pierwszej cechy (X), a s – liczbę wariantów drugiej cechy (Y). Z kolei n_{ij} ($i = 1, 2, \dots, r, j = 1, 2, \dots, s$) to liczba tych obserwacji, dla których cecha X przyjmuje wariant x_i , a cecha Y – wariant y_j (Ankarali, 2013, s. 95).

Sumując osobno każdy wiersz i każdą kolumnę macierzy liczebności empirycznych, otrzymuje się tzw. liczebności brzegowe, które oznaczone będą jako $n_{i\cdot}$ i $n_{\cdot j}$. Zachodzą wówczas równości (Kot i inni, 2007, s. 294-295):

$$n_{i\cdot} = \sum_{j=1}^s n_{ij}, \quad n_{\cdot j} = \sum_{i=1}^r n_{ij}.$$

Tak więc $n_{i\cdot}$ to liczebność brzegowa w wierszu o numerze i , którą uzyskano, dodając wszystkie liczebności znajdujące się w tym wierszu, natomiast $n_{\cdot j}$ to liczebność brzegowa w kolumnie o numerze j , którą obliczono, dodając wszystkie liczebności leżące w tej kolumnie. Tabela 1 przedstawia schemat macierzy liczebności empirycznych.

Tabela 1. Schemat macierzy liczebności empirycznych

		Warianty drugiej cechy (Y)						$n_{i\cdot}$
		Y_1	Y_2	...	Y_j	...	Y_s	
Warianty pierwszej cechy (X)	x_1	n_{11}	n_{12}	...	n_{1j}	...	n_{1s}	$n_{1\cdot}$
	x_2	n_{21}	n_{22}	...	n_{2j}	...	n_{2s}	$n_{2\cdot}$

	x_i	n_{i1}	n_{i2}	...	n_{ij}	...	n_{is}	$n_{i\cdot}$

	x_r	n_{r1}	n_{r2}	...	n_{rj}	...	n_{rs}	$n_{r\cdot}$
$n_{\cdot j}$		$n_{\cdot 1}$	$n_{\cdot 2}$...	$n_{\cdot j}$...	$n_{\cdot s}$	n

gdzie:

r – liczba wariantów cechy X ,

s – liczba wariantów cechy Y ,

n_{ij} – liczba obserwacji posiadających i -ty wariant cechy X oraz j -ty wariant cechy Y ,

n – liczebność całkowita.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: (Witkowski, 2010, s. 115).

Postawionym zadaniem jest odpowiedź na pytanie, czy istnieje statystycznie istotny wpływ płci skazanego na rodzaj popełnionego przez niego czynu przestępnego⁵. Formalnie rzecz ujmując, weryfikacji podlega hipoteza H_0 stanowiąca, że badane dwie cechy są stochastycznie niezależne, wobec hipotezy alternatywnej H_1 orzekającej, iż występuje stochastyczna zależność między tymi cechami (Dowling Fink, Lunsford, 2010, s. 12). Dane stanowiące punkt wyjścia do badań zebrano w tabeli 2 (umieszczono w niej dane dotyczące 2012 roku).

⁵ Badaniem objęte zostały osoby dorosłe skazane prawomocnie przez sąd powszechny za przestępstwo ścigane z oskarżenia publicznego.

Tabela 2. Liczebności empiryczne (rzeczywiste)

Rodzaje przestępstw	Mężczyźni	Kobiety	Ogółem
I. Przeciwno życiu i zdrowiu (art. 148–162 kk)	35.884	2.086	37.970
II. Przeciwno bezpieczeństwu powszechnemu i bezpieczeństwu w komunikacji (art. 163–180 kk)	127.916	5.522	133.438
III. Przeciwno wolności, wolności sumienia i wyznania, wolności seksualnej i obyczajności (art. 189–205 kk)	10.024	811	10.835
IV. Przeciwno rodzinie i opiece (art. 206–211 kk)	24.078	662	24 740
V. Przeciwno czci i nietykalności cielesnej (art. 212–217 kk)	1.120	293	1.413
VI. Przeciwno działalności instytucji państwowych oraz samorządu terytorialnego (art. 222–231 kk)	12.083	1.233	13.316
VII. Przeciwno wymiarowi sprawiedliwości (art. 232–247 kk)	26.814	1.152	27.966
VIII. Przeciwno porządkowi publicznemu (art. 252–264 kk)	2.780	339	3.119
IX. Przeciwno wiarygodności dokumentów (art. 270–277 kk)	7.854	2.662	10.516
X. Przeciwno mieniu (art. 278–295 kk)	111.689	16.069	127.758
XI. Przeciwno obrotowi gospodarczemu (art. 296–309 kk)	10.240	2.454	12.694
XII. Przestępstwa skarbowe (kks)	5.708	1.131	6.839
Razem:	376.190	34.414	410.604

Źródło: *Rocznik statystyczny RP 2014*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, s. 172-174.

W kolejnym kroku na podstawie obliczonych liczebności brzegowych i liczebności całkowitej należy wyznaczyć prawdopodobieństwa brzegowe zgodnie z formułami (Kukuła, 2003, 196):

$$p_{i\cdot} = \frac{n_{i\cdot}}{n}, \quad p_{\cdot j} = \frac{n_{\cdot j}}{n}.$$

gdzie:

$p_{i\cdot}$ – prawdopodobieństwo, że obserwacja przyjmuje i -ty wariant cechy X ,

$p_{\cdot j}$ – prawdopodobieństwo, że obserwacja przyjmuje j -ty wariant cechy Y .

Z kolei prawdopodobieństwa empiryczne wewnątrz tablicy można obliczyć według wzoru:

$$p_{ij} = \frac{n_{ij}}{n}$$

gdzie:

p_{ij} – prawdopodobieństwo, że obserwacja przyjmuje i -ty wariant cechy X i j -ty wariant cechy Y .

Na podstawie danych zebranych w tabeli 2 obliczono odpowiednie prawdopodobieństwa empiryczne, które umieszczono w tabeli 3.

Tabela 3. Prawdopodobieństwa empiryczne (rzeczywiste)

Rodzaje przestępstw	Mężczyźni	Kobiety	Ogółem
I. Przeciwno życiu i zdrowiu (art. 148–162 kk)	8,74%	0,51%	9,25%
II. Przeciwno bezpieczeństwu powszechnemu i bezpieczeństwu w komunikacji (art. 163–180 kk)	31,15%	1,34%	32,50%
III. Przeciwno wolności, wolności sumienia i wyznania, wolności seksualnej i obyczajności (art. 189–205 kk)	2,44%	0,20%	2,64%
IV. Przeciwno rodzinie i opiece (art. 206–211 kk)	5,86%	0,16%	6,03%
V. Przeciwno czci i nietykalności cielesnej (art. 212–217 kk)	0,27%	0,07%	0,34%
VI. Przeciwno działalności instytucji państwowych oraz samorządu terytorialnego (art. 222–231 kk)	2,94%	0,30%	3,24%
VII. Przeciwno wymiarowi sprawiedliwości (art. 232–247 kk)	6,53%	0,28%	6,81%
VIII. Przeciwno porządkowi publicznemu (art. 252–264 kk)	0,68%	0,08%	0,76%
IX. Przeciwno wiarygodności dokumentów (art. 270–277 kk)	1,91%	0,65%	2,56%
X. Przeciwno mieniu (art. 278–295 kk)	27,20%	3,91%	31,11%
XI. Przeciwno obrotowi gospodarczemu (art. 296–309 kk)	2,49%	0,60%	3,09%
XII. Przestępstwa skarbowe (kks)	1,39%	0,28%	1,67%
Razem:	91,62%	8,38%	100,00%

Źródło: obliczenia własne na podstawie tabeli 2.

Następnie – mnożąc kolejne prawdopodobieństwa brzegowe dotyczące wierszy przez prawdopodobieństwa brzegowe z poszczególnych kolumn – otrzymuje się macierz prawdopodobieństw teoretycznych \hat{p}_{ij} . Zatem prawdopodobieństwa teoretyczne wyznacza się zgodnie ze wzorem (Ostasiewicz i inni, 1995, s. 264):

$$p_{ij} = p_i \cdot p_{\cdot j}, \text{ przy czym } \sum_{i=1}^r \sum_{j=1}^s p_{ij} = 1, \text{ czyli } 100\%.$$

Obliczone wielkości są hipotetycznymi prawdopodobieństwami, które wystąpiłyby, gdyby hipoteza zerowa była prawdziwa, czyli gdyby rozpatrywane cechy X i Y były niezależne. Stąd treść hipotezy zerowej i hipotezy alternatywnej można formalnie przedstawić następująco (Turczak, 2013, s. 61):

$$H_0: p_{ij} = p_{i\cdot} p_{\cdot j} \text{ przeciwko } H_1: p_{ij} \neq p_{i\cdot} p_{\cdot j}.$$

Wyniki obliczeń dotyczących prawdopodobieństw teoretycznych umieszczono w tabeli 4.

Tabela 4. Prawdopodobieństwa hipotetyczne (teoretyczne)

Rodzaje przestępstw	Mężczyźni	Kobiety	Ogółem
I. Przeciwno życiu i zdrowiu (art. 148–162 kk)	8,47%	0,78%	9,25%
II. Przeciwno bezpieczeństwu powszechnemu i bezpieczeństwu w komunikacji (art. 163–180 kk)	29,77%	2,72%	32,50%
III. Przeciwno wolności, wolności sumienia i wyznania, wolności seksualnej i obyczajności (art. 189–205 kk)	2,42%	0,22%	2,64%
IV. Przeciwno rodzinie i opiece (art. 206–211 kk)	5,52%	0,50%	6,03%
V. Przeciwno czci i nietykalności cielesnej (art. 212–217 kk)	0,32%	0,03%	0,34%
VI. Przeciwno działalności instytucji państwowych oraz samorządu terytorialnego (art. 222–231 kk)	2,97%	0,27%	3,24%
VII. Przeciwno wymiarowi sprawiedliwości (art. 232–247 kk)	6,24%	0,57%	6,81%
VIII. Przeciwno porządkowi publicznemu (art. 252–264 kk)	0,70%	0,06%	0,76%
IX. Przeciwno wiarygodności dokumentów (art. 270–277 kk)	2,35%	0,21%	2,56%
X. Przeciwno mieniu (art. 278–295 kk)	28,51%	2,61%	31,11%
XI. Przeciwno obrotowi gospodarczemu (art. 296–309 kk)	2,83%	0,26%	3,09%
XII. Przestępstwa skarbowe (kks)	1,53%	0,14%	1,67%
Razem:	91,62%	8,38%	100,00%

Źródło: obliczenia własne na podstawie tabeli 3.

Z kolei poszczególne liczebności hipotetyczne \hat{n}_{ij} , które wystąpiłyby, gdyby spełniony był warunek o niezależności cech, otrzymuje się mnożąc odpowiednie prawdopodobieństwa teoretyczne \hat{p}_{ij} przez liczebność całkowitą n , a więc postępując według wzoru (Onchiri, 2013, s. 19):

$$n_{ij} = np_{ij}.$$

Mnożąc wyznaczone prawdopodobieństwa hipotetyczne przez $n=410.604$ (czyli przez całkowitą liczbę przestępstw), otrzymano liczebności hipotetyczne zamieszczone w tabeli 5.

Tabela 5. Liczebności hipotetyczne (teoretyczne)

Rodzaje przestępstw		Mężczyźni	Kobiety	Ogółem
I.	Przeciwko życiu i zdrowiu (art. 148–162 kk)	34.788	3.182	37.970
II.	Przeciwko bezpieczeństwu powszechnemu i bezpieczeństwu w komunikacji (art. 163–180 kk)	122.254	11.184	133.438
III.	Przeciwko wolności, wolności sumienia i wyznania, wolności seksualnej i obyczajności (art. 189–205 kk)	9.927	908	10.835
IV.	Przeciwko rodzinie i opiece (art. 206–211 kk)	22.666	2.074	24.740
V.	Przeciwko czci i nietykalności cielesnej (art. 212–217 kk)	1.295	118	1.413
VI.	Przeciwko działalności instytucji państwowych oraz samorządu terytorialnego (art. 222–231 kk)	12.200	1.116	13.316
VII.	Przeciwko wymiarowi sprawiedliwości (art. 232–247 kk)	25.622	2.344	27.966
VIII.	Przeciwko porządkowi publicznemu (art. 252–264 kk)	2.858	261	3.119
IX.	Przeciwko wiarygodności dokumentów (art. 270–277 kk)	9.635	881	10.516
X.	Przeciwko mieniu (art. 278–295 kk)	117.050	10.708	127.758
XI.	Przeciwko obrotowi gospodarczemu (art. 296–309 kk)	11.630	1 064	12.694
XII.	Przestępstwa skarbowe (kks)	6.266	573	6.839
Razem:		376.190	34.414	410.604

Źródło: obliczenia własne na podstawie tabel 2 i 4.

Porównując elementy macierzy liczebności rzeczywistych n_{ij} z elementami macierzy liczebności teoretycznych \hat{n}_{ij} należy zdecydować, czy odrzucić hipotezę H_0 na skutek wystąpienia dużych różnic między tymi liczebnościami, czy jednak nie ma podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej. Podjęcie decyzji ułatwia zastosowanie statystyki χ^2 , którą przyjmuje się jako syntetyczną miarę odchylenia liczebności rzeczywistych od liczebności teoretycznych. Wartość statystyki testowej χ^2 oblicza się zgodnie z formułą (Carlin, Doyle, 2001, s. 392):

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^r \sum_{j=1}^s \frac{(n_{ij} - \hat{n}_{ij})^2}{\hat{n}_{ij}}$$

Statystyka χ^2 , przy założeniu prawdziwości hipotezy H_0 o niezależności cech, ma asymptotyczny rozkład chi-kwadrat o $(r-1)(s-1)$ stopniach swobody (Sobczyk, 2010, s. 188). Przyjmuje ona wartości z przedziału $(0, n_{\min}(r-1, s-1))$. Z budowy jej wynika, że im większe są rozbieżności między liczebnościami empirycznymi n_{ij} i oczekiwanymi \hat{n}_{ij} , tym wyższa jest wartość obliczonej statystyki (Wieczorkowska, Wierziński, 2012, s. 327). Statystyka χ^2 jest równa zero, gdy poszczególne liczebności empiryczne i teoretyczne są takie same, a zatem rozpatrywane cechy są stochastycznie niezależne. Z kolei maksymalną wartość równą $n_{\min}(r-1, s-1)$ przyjmuje ona w przypadku zależności funkcyjnej między cechami X i Y (Jóźwiak, Podgórski, 1995, s. 233).

Tak więc dysponując już wszystkimi elementami macierzy liczebności empirycznych n_{ij} oraz macierzy liczebności teoretycznych \hat{n}_{ij} , można obliczyć wartość

statystyki testowej χ^2 . Dla 2012 roku wyniosła ona **15.012,95**. Opisaną procedurę obliczeniową przeprowadzono czterokrotnie – oddzielnie dla każdego roku objętego badaniem. Dla poszczególnych lat statystyka χ^2 wyniosła: **17.251,75** dla 2009, **17.892,85** dla 2010 i **17.019,18** dla 2011 roku⁶.

Mając już obliczoną wartość statystyki χ^2 , można przystąpić do procesu weryfikacji⁷. Jeśli przyjmie się poziom istotności α równy **0,001**, to dla 11 stopni swobody⁸ odczytana z tablic rozkładu chi-kwadrat wartość krytyczna χ_{α}^2 wynosi **31,3**. Ponieważ dla każdego roku objętego analizą spełniona jest nierówność: $\chi^2 > \chi_{\alpha}^2$, toteż z prawdopodobieństwem mylnej decyzji wynoszącym 0,001 hipotezę zerową o niezależności tego, jakiego rodzaju przestępstwo popełnia dana osoba, od tego, jaka jest jej płeć, należało odrzucić na rzecz hipotezy alternatywnej orzekając jednocześnie, że rozpatrywane cechy są zależne. Okazało się bowiem, że uzyskane odchylenia między liczebnościami empirycznymi i teoretycznymi były wystarczająco duże, aby odrzucić przypuszczenie o niezależności⁹.

W następnym etapie dla każdego roku i rodzaju przestępstwa określono stosunek liczebności n_{ij} i odpowiadających im wartości \hat{n}_{ij} . Wyniki umieszczono w tabeli 6.

⁶ Obliczenia dla poszczególnych lat przeprowadzono w oparciu o dane znajdujące się w *Roczniku statystycznym RP 2011 (2012, 2014)*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny (2011, s. 168-170; 2012, s. 171-173; 2014, s. 172-174).

⁷ Przy podejmowaniu decyzji w teście niezależności chi-kwadrat bierze się pod uwagę jednostronny (a konkretnie – prawostronny) obszar krytyczny, który określa nierówność $\chi^2 \geq \chi_{\alpha}^2$. Statystyka χ_{α}^2 jest wartością krytyczną odczytaną z tablic rozkładu chi-kwadrat dla przyjętego z góry poziomu istotności α i $(r-1)(s-1)$ stopni swobody w taki sposób, aby zachodziła relacja $P\{\chi^2 \geq \chi_{\alpha}^2\} = \alpha$ (Sulewski, 2013, s. 2). Obliczoną wartość statystyki testowej χ^2 porównuje się z wartością krytyczną χ_{α}^2 i jeśli spełniona jest nierówność $\chi^2 \geq \chi_{\alpha}^2$, to przy przyjętym poziomie istotności hipotezę zerową H_0 należy odrzucić na korzyść hipotezy alternatywnej H_1 . Orzeka się wówczas, że rozpatrywane cechy są zależne (Kukowska, 2011, s. 12). Gdy natomiast zachodzi nierówność $\chi^2 < \chi_{\alpha}^2$, nie ma podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej o niezależności badanych cech (Majewski, Walczak, 2013, s. 43).

⁸ Ponieważ $r = 12$ oraz $s = 2$, toteż liczba stopni swobody jest równa $(r-1)(s-1) = 11 \cdot 1 = 11$.

⁹ Decyzja dotycząca hipotezy zerowej była taka sama dla wysokiej wartości współczynnika istotności (na przykład 0,1), jak i dla bardzo niskiego poziomu istotności (przykładowo 0,0001). Można więc orzec, że istnieje statystycznie istotny związek między płcią danej osoby a faktem dokonania przez nią czynu przestępnego określonego rodzaju i błąd odrzucenia prawdziwej hipotezy zerowej jest bardzo bliski zeru.

Tabela 6. Ilorazy liczebności empirycznych i odpowiadających im liczebności teoretycznych

Rodzaje przestępstw (*)	2009 rok		2010 rok		2011 rok		2012 rok	
	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety
I	1,024	0,732	1,030	0,669	1,029	0,676	1,032	0,655
II	1,050	0,445	1,049	0,458	1,049	0,457	1,046	0,494
III	1,012	0,872	1,016	0,829	1,014	0,847	1,010	0,893
IV	1,060	0,334	1,062	0,321	1,061	0,329	1,062	0,319
V	0,871	2,428	0,880	2,319	0,867	2,465	0,865	2,474
VI	0,990	1,114	0,996	1,043	0,989	1,125	0,990	1,105
VII	1,044	0,516	1,048	0,475	1,047	0,484	1,047	0,491
VIII	0,955	1,497	0,925	1,822	0,970	1,330	0,973	1,297
IX	0,817	3,034	0,824	2,930	0,819	2,997	0,815	3,020
X	0,946	1,598	0,947	1,587	0,946	1,599	0,954	1,501
XI	0,878	2,355	0,881	2,306	0,876	2,364	0,880	2,307
XII	0,912	1,975	0,919	1,886	0,915	1,943	0,911	1,973

(*) numeracja rodzajów przestępstw taka jak w tabelach 2–5

Źródło: obliczenia własne na podstawie *Rocznika statystycznego RP 2011 (2012, 2014)*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny (2011, s. 168-170; 2012, s. 171-173; 2014, s. 172-174).

Analiza informacji zawartych w tak utworzonej tablicy pozwoliła na wyciągnięcie wniosku, że mężczyźni relatywnie częściej niż kobiety dopuszczają się następujących przestępstw:

- 1) przeciwko rodzinie i opiece (tj. znęcanie się nad członkiem rodziny lub inną osobą zależną lub bezradną, uchylanie się od obowiązku alimentacyjnego);
- 2) przeciwko bezpieczeństwu powszechnemu i bezpieczeństwu w komunikacji (tj. prowadzenie pojazdu na drodze przez osobę w stanie nietrzeźwym lub pod wpływem środka odurzającego);
- 3) przeciwko wymiarowi sprawiedliwości (tj. składanie fałszywych zeznań);
- 4) przeciwko życiu i zdrowiu (tj. zabójstwo, uszczerbek na zdrowiu, udział w bójce lub pobiciu, przestępstwa z ustaw o przeciwdziałaniu narkomanii);
- 5) przeciwko wolności, wolności sumienia i wyznania, wolności seksualnej i obyczajności (tj. groźba karalna i zmuszanie, zgwałcenie, obcowanie płciowe z małoletnim poniżej 15 lat, publiczne prezentowanie lub produkowanie treści pornograficznych).

Czyli w wymienionych powyżej przypadkach mężczyźni są sprawcami większego procenta czynów niedozwolonych niż wynikałoby to z ich ogólnego wskaźnika przestępczości. Z kolei względnie większy jest udział kobiet w popełnianiu następujących rodzajów przestępstw:

- 1) przeciwko wiarygodności dokumentów (tj. fałszowanie dokumentów);
- 2) przeciwko czci i nietykalności cielesnej;

- 3) przeciwko obrotowi gospodarczemu;
- 4) przestępstwa skarbowe;
- 5) przeciwko mieniu (tj. kradzież rzeczy, kradzież z włamaniem, rozbój, kradzież rozbójnicza, wymuszenie rozbójnicze);
- 6) przeciwko porządkowi publicznemu;
- 7) przeciwko działalności instytucji państwowych oraz samorządu terytorialnego (tj. naruszenie nietykalności cielesnej lub czynna napaść na funkcjonariusza publicznego, wywieranie wpływu na czynności urzędowe organu administracji rządowej, samorządowej lub państwowej, wywieranie wpływu na funkcjonariusza publicznego, znieważenie funkcjonariusza publicznego albo znieważenie lub poniżenie organu konstytucyjnego RP, sprzedajność, przekupstwo, płatna protekcja, nadużycie uprawnień przez funkcjonariusza publicznego).

W tych siedmiu wymienionych przypadkach liczba spraw karnych, w których stwierdzono winę kobiety, jest nieproporcjonalnie duża w stosunku do ogółu przestępstw popełnianych przez kobiety.

Na podstawie wartości wskaźników znajdujących się w tabeli 6 można również skonstatować, iż płeć ma największy wpływ, jeśli chodzi o dopuszczenie się czynów zabronionych z następujących grup:

- przeciwko wiarygodności dokumentów (bardzo duże wskazanie na przestępczynię kobiety);
- przeciwko czci i nietykalności cielesnej (duże wskazanie na przestępczynię kobiety);
- przeciwko obrotowi gospodarczemu (duże wskazanie na przestępczynię kobiety);
- przestępstwa skarbowe (również znaczne wskazanie na przestępczynię kobiety).

Natomiast płeć ma najmniejszy wpływ w przypadku przestępstw:

- przeciwko wolności, wolności sumienia i wyznania, wolności seksualnej i obywatelności (bardzo małe wskazanie na przestępców mężczyzn);
- przeciwko życiu i zdrowiu (minimalne wskazanie na przestępców mężczyzn).

3. Podsumowanie

Przestępczość jest zjawiskiem społecznie niepożądanym i sprzecznym z ogólnie pojętym interesem społecznym. Społeczeństwo po to ustala normy, aby zapanować nad chaosem i wprowadzić podstawy ładu, który to ład powinien zapewnić każdej jednostce poczucie bezpieczeństwa (Toroń, 2013, s. 14).

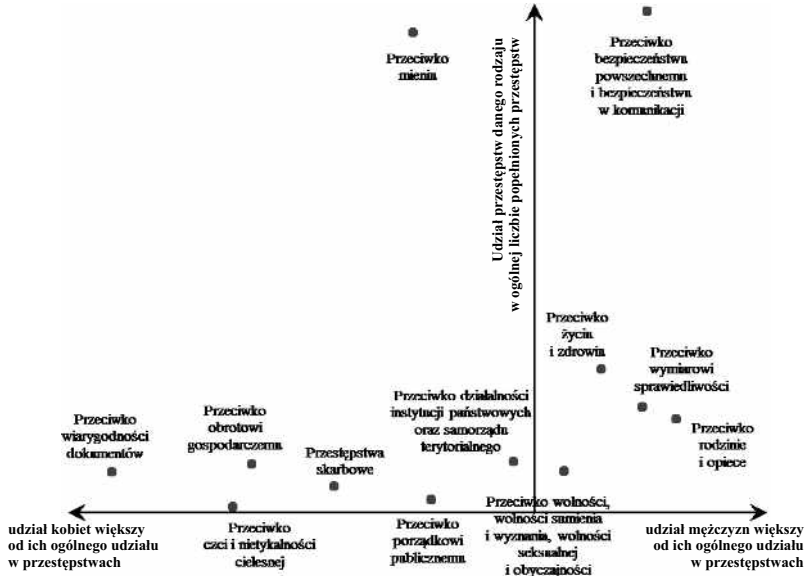
Przestępczość stanowi poważne obciążenie dla systemu społecznego, generuje koszty społeczne w wielu obszarach, począwszy od zagrożenia przestępczością, a skończywszy na kosztach wynikających z samego przestępstwa i z utrzymywania więziennictwa. Stanowi duże obciążenie budżetu państwa, czyli podatników (Machel, 2006, s. 152).

Z dostępnych danych statystycznych wynika, że kobiety popełniają zdecydowanie mniej przestępstw niż mężczyźni. Co więcej, różnice między płciami dotyczą nie tylko samej liczby popełnianych przestępstw, ale i ich struktury. Kobiety znacznie

rzadziej niż mężczyźni dopuszczają się czynów z użyciem przemocy, a ich działania skupiają się głównie na przestępstwach przeciwko mieniu.

Teorie kryminologiczne mniejszą przestępczość kobiet próbowały tłumaczyć najpierw czynnikami natury biologicznej. Większość z tych teorii ma dziś wartość jedynie historyczną. Następnie pojawiły się koncepcje wskazujące już nie na biologiczne różnice między płciami, ale na czynniki społeczno-kulturowe. Koncepcje te stanowiły, że mniejsza skłonność kobiet do zachowań przestępnych jest rezultatem ich odmiennej socjalizacji (Biel, 2009, s. 128 i następne). Kobieta bowiem w wyobrażeniu społecznym jest opiekunką ogniska domowego, matką troskliwie wychowującą swoje potomstwo, istotą wrażliwą, uczuciową i pełną empatii. Cechy tradycyjnie kojarzone z kobiecością – takie jak łagodność i uległość – stoją w oczywisty sposób w sprzeczności z aktywnością na polu przestępczym (Grzyb, Habzda-Siwiek, 2013, s. 96). Z kolei tzw. atrybuty męskości to w przekonaniu społecznym pewność siebie, niezależność, siła, potrzeba rywalizacji, skłonność do dominacji, a nawet agresji (Grzyb, Habzda-Siwiek, 2013, s. 95). O ile więc stereotypowy wzorzec kobiecości jest zasadniczo antytezą cech przestępcy, o tyle granica między tym, co jest postrzegane jako męskie i przestępcze, jest dość niewyraźna. Nie daje to jednak podstaw do wysnucia wniosku, że gdyby kobiety i mężczyźni byli poddawani identycznym bodźcom środowiskowym, to udział ich w działalności przestępczej byłby równy. Ostatecznie trzeba więc sformułować stwierdzenie, że jak dotąd żadna z teorii kryminologicznych nie wyjaśniła różnic w etiologii przestępczości mężczyzn i kobiet w sposób satysfakcjonujący. Wszelkie podejmowane próby wytłumaczenia specyfiki zachowań przestępnych sprawców obu płci nie dały odpowiedzi wyczerpujących. W tym kontekście warto też dodać, iż we współcześnie prowadzonych badaniach przyczyn istniejących różnic w liczbie i rodzaju czynów karalnych popełnianych przez kobiety i mężczyzn poszukuje się zazwyczaj równolegle na wielu płaszczyznach, nie pomijając przy tym ani przyczyn biologicznych, ani przyczyn socjologiczno-kulturowych, ani – przykładowo – przyczyn ekonomicznych.

Poszczególnym rodzajom przestępstw można przypisać częstość ich występowania oraz częstość ich występowania wśród mężczyzn i kobiet. Rysunek 1 prezentuje dwuwymiarowy układ współrzędnych, gdzie rzędna pokazuje odsetek skazanych, którzy dopuścili się czynu zabronionego danej kategorii, a odcięta obrazuje zależność między płcią a rodzajem popełnionego przestępstwa.

Rysunek 1. Rodzaje popełnianych przestępstw według częstości występowania oraz płci skazanych
Źródło: opracowanie własne na podstawie tabel 3 i 6.

Kobiety – tak jak mężczyźni – dokonują rozmaitych przestępstw, począwszy od przestępstw przeciwko mieniu do przestępstw przeciwko zdrowiu i życiu. Dopuszczają się one także przestępstw z użyciem przemocy fizycznej, a nawet zgwałceń. W niniejszej pracy wykazano jednak, że różnica płci ma duży wpływ na rodzaj, częstotliwość i charakter popełnianych przestępstw. W świetle przedstawionych wyników badań kobiety stosunkowo wysokie wartości wskaźnika przestępczości uzyskiwały w przypadku przestępstw, które wymagają sprytu, a względnie niskie w przypadku przestępstw z użyciem przemocy fizycznej. Wnikliwa analiza struktury przestępczości kobiet pozwala na stwierdzenie, że relatywnie największy jest ich udział w popełnianiu takich czynów zabronionych jak drobne kradzieże, poświadczenie nieprawdy, zniewaga i zniesławienie, oszustwo i fałszerstwo oraz wszelkie przestępstwa o charakterze gospodarczym i urzędniczym. Kobiety rzadko dopuszczają się przestępstw związanych z agresją, a jeżeli już zabijają, to ich ofiarami są najczęściej osoby bliskie, jak na przykład mąż, konkubent, dzieci (Jaśkiewicz-Obydzińska, Wach, 2002, s. 74). Z kolei takie rodzaje przestępstw jak napady z bronią w rękę, przemyt narkotyków czy udział w przestępczości zorganizowanej zdominowane są przez mężczyzn (Machel, 2014, s. 15-16).

Literatura:

1. Ankarali, H., Cangur, S. (2013). Comparison of Pearson chi-square and log-likelihood ratio statistics in RC tables with regard to type I error. *International Journal of Basic and Clinical Studies*, 2, s. 94-104.
2. Biel, K. (2009). *Przestępczość dziewcząt. Rodzaje i uwarunkowania*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
3. Budyn-Kulik, M. (2005). Kobiety zabójczynie. Przegląd teorii. *Prawo i pleć*, 1, s. 8-11.
4. Cabalski, M. (2013). Kobiety jako sprawczynie przestępstw i aktów przemocy. *Probacja*, 3, s. 27-85.

5. Carlin, J.B., Doyle, L.W. (2001). Statistics for clinicians; 5: Comparing proportions using the chi-squared test. *Journal of Paediatrics and Child Health*, 37, 4, s. 392-394.
6. Dembowska, I. (2011). Profilowanie kryminalne sprawczyń seryjnych zabójstw. [W:] M. Sadowski, P. Szymaniec (red.), *ACTA ERASMIANA*, I, Prace z zakresu integracji europejskiej oraz nauk penalnych (s. 357-380). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
7. Dowling Fink, A.D., Lunsford, M.L. (2010). Water taste test data. *Journal of Statistics Education*, 18, 1, s. 1-19.
8. Gromska, J. (2002). Anatomia przemocy. Przemoc a neurobiologia. *Psychiatria w Praktyce Ogólnolekarskiej*, 2, 4, s. 239-243.
9. Grzyb, M., Habzda-Siwiek, E. (2013). Płeć a przestępczość. O problemie dysproporcji płci wśród sprawców przestępstw z użyciem przemocy. *ARCHIWUM KRYMINOLOGII*, XXXV, s. 95-135.
10. Jaśkiewicz-Obydzińska, T., Wach, E. (2002). Sprawczynie zabójstw. [W:] J.K. Gierowski, T. Jaśkiewicz-Obydzińska (red.), *Zabójcy i ich ofiary. Psychologiczne podstawy profilowania nieznanymi sprawców zabójstw* (s. 69-87). Kraków: Wydawnictwo IES.
11. Józwiak, J., Podgórski, J. (1995). *Statystyka od podstaw*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne.
12. Kot, S., Jakubowski, J., Sokołowski, A. (2007). *Statystyka. Podręcznik dla studiów ekonomicznych*. Warszawa: Centrum Doradztwa i Informacji DIFIN.
13. Kukowska, K. (2011). Kapitał społeczny jako determinanta rozwoju przedsiębiorczości. *ZARZĄDZANIE*, 2, Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej, s. 9-22.
14. Kukuła, K. (2003). *Elementy statystyki w zadaniach*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
15. Łosińska, M. (2013). Kobieta jako sprawczyni zabójstwa – analiza kryminologiczna i kryminalistyczna. *Przegląd Prawniczy Ekonomiczny i Społeczny*, 1, s. 42-59.
16. Machel, H. (2014). Przemoc wobec kobiet i wobec kobiet – spojrzenie kryminologiczno-penitencyjne. *Resocjalizacja Polska*, 8, s. 13-25.
17. Machel, H. (2006). *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski (studium penitencjarno-pedagogiczne)*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
18. Majewski, P., Walczak, D. (2013). Świadomość ubezpieczeniowa studentów w aspekcie postrzegania rynku ubezpieczeniowego. *Studia Oeconomica Posnaniensia*, 1, 11, s. 42-50.
19. Onchiri, S. (2013). Conceptual model on application of chi-square test in education and social sciences. *Global Journal of Art and Social Science Education*, 1, s. 16-26.
20. Ostasiewicz, S., Rusnak, Z., Siedlecka, U. (1995). *Statystyka. Elementy teorii i zadania*. Wrocław: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu.
21. *Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2011 (2012, 2014)*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
22. Różyńska, J. (2005). Etyka troski, czyli jak kobiety myślą i mówią o moralności. *Prawo i płeć*, 2, s. 43-46.
23. Sitnik, K. (2012). Teorie biologiczne w procesie wyjaśniania etiologii przestępczości kobiet, *Folia Iuridica Wratislaviensis*, 1, 2, s. 191-207.
24. Sobczyk, M. (2010). *Statystyka matematyczna*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
25. Sosnowska, E. (2009). Społeczne uwarunkowania przestępczości kobiet. *Pedagogika*, XVIII, Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, s. 297-307.
26. Sulewski, P. (2013). Modyfikacja testu niezależności. *Wiadomości Statystyczne*, 10, s. 1-19.
27. Szczepanik, R. (2007). Teoretyczne perspektywy interpretacji przestępczości kobiet i mężczyzn. [W:] M. Chomczyńska-Rubacha (red.), *Teoretyczne perspektywy badań nad edukacją rodzajową* (s. 156-166). Łódź: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi.
28. Toroń, B. (2013). *Przemoc wobec skazanych kobiet i mężczyzn w perspektywie biograficznej*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
29. Turczak, A. (2013). Kryzys rodzinnego kapitału społecznego w Polsce. [W:] M. Młokosiewicz (red.), *Rozwój kapitału społecznego: możliwości, bariery, różnice. Wybrane zagadnienia* (s. 56-71). Szczecin: Wydawnictwo ECONOMICUS.
30. Wieczorkowska, G., Wierzbński, J. (2012). *Statystyka. Od teorii do praktyki*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.
31. Witkowski, M. (red.) (2010). *Statystyka matematyczna w zarządzaniu*. Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu.
32. Zielińska, E. (2001). Kobiety w wymiarze sprawiedliwości. *Prawo i płeć*, 1, s. 6-11.

WARUNKI ŚRODOWISKOWE JAKO CZYNNIK GENERUJĄCY PRZESTĘPCZOŚĆ WŚRÓD NIELETNICH

Abstrakt: Młodzi ludzie niejednokrotnie podejmują działania niezgodne z obowiązującym prawem. Jednak przyczyn tego upatrywać można zwykle w czynnikach bezpośrednio związanych z wychowaniem, bądź brakiem atrakcyjnych wzorców do naśladowania. Niepokojący jest natomiast fakt, że młodzi ludzie popełniają stosunkowo dużą liczbę czynów o charakterze typowo kryminalnym. Wyszczególniając warunki środowiskowe należy ująć środowisko rodzinne, rówieśnicze, szkolne, a także nieprzystosowanie społeczne młodzieży. Warunki środowiskowe, będące czynnikiem generującym zachowania związane z łamaniem prawa przez osoby nieletnie, skutki wadliwego funkcjonowania środowiska, które poprzez oddziaływanie na młodego człowieka nie tylko nie ułatwiają mu bycia jego wartościową częścią ale czasem nawet prowadzą do nieprzystosowania społecznego. Wpływy środowiska rodzinnego, grupy rówieśniczej i środowiska szkolnego, które kształtują człowieka od urodzenia aż do osiągnięcia pełnoletności, są to problemy warte poruszenia.

Słowa kluczowe: Nieletni, przestępczość, warunki środowiskowe.

Environmental Conditions as Factors Generating Juvenile Delinquency

Abstract: It is not uncommon that young people undertake actions against the valid law. The reasons for that can be found in factors related directly either to their upbringing or to the lack of attractive role models to follow. It is, however, more alarming that young people commit a lot of acts of typically criminal features. Taking into account environmental conditions it is also necessary to include the influence of family, peers, school and maladjustment. Environmental conditions generating unlawful acts and resulting in juvenile delinquency not only don't support young people in becoming a valuable part of society, but also lead directly to social maladjustment. Influences of family, peers and school which shape a human being from the moment of his/her birth are worth considering.

Key Words: Juvenile, Delinquency, Environmental Conditions .

Wstęp

Tematyka przestępczości wśród nieletnich oraz warunków środowiskowych generujących owe zjawisko, poruszana jest w wielu pracach naukowych – historycznych oraz współczesnych. Opracowanie tego problemu wymaga od autora wnikliwej analizy zebranej literatury i stworzenie pracy zawierającej najważniejsze informacje dotyczące omawianego zagadnienia. Celem analizy powyższego tematu jest przedstawienie warunków środowiskowych, które według autora generują przestępczość wśród nieletnich.

Nieprzystosowanie społeczne młodzieży – skutkiem niewłaściwego funkcjonowania środowiska.

W globalnej kulturze gdzie obywatele są zamożniejsi i zdrowsi, bardziej uprzywilejowani niż kiedykolwiek, dzieci z roku na rok stają się mniej szczęśliwe. Od markotnych i niezadowolonych, po depresyjne i dysfunkcyjne. Rośnie nam pokolenie, które nie kocha niczego poza swoimi problemami z nastawieniem do świata (Palmer S., 2007). Społeczność lokalna jest miejscem, gdzie młody człowiek styka się z ogólnie pojętym środowiskiem zewnętrznym nabywa wiedzę o drogach wyrażania uczuć religijnych, dostosowania zachowania do zmiennych okoliczności, życia w rodzinie, powstania i ugruntowania smaku i ocen estetycznych, czy wreszcie zarabiania na utrzymanie. Społeczność to często zarówno populacja ekologiczna jak i zbiorowość terytorialna gdzie panuje określony ład moralny, zasady postępowania czy zależności (Urban B., 1999). Obecnie w społeczeństwie następuje ciągły wzrost tempa życia, co prowadzi do częstych zmian priorytetów i niejednokrotnie zagubienia w gąszczu potrzeb i możliwości, czy też ich braku. Stan braku opieki rodzicielskiej, czyli braku właściwej troski o dziecko określamy mianem „sieroctwo społeczne”, zjawisko to poza sieroctwem naturalnym przybiera poważne rozmiary, stając się zjawiskiem coraz groźniejszym. Taki stan rzeczy wynika głównie z zaburzeń w funkcjonowaniu rodziny, poważnych błędów wychowawczych, alkoholizmu, demoralizacji, a nawet wskazania działalności pozaprawnej jako sposobu na życie (Kozak S., 1986). Od zamierzchłych już czasów zachowania młodzieży powodują niepokój i inicjują dyskusje dorosłych nad postępowaniem młodzieży. Jak wynika z zachowanych przekazów czy pism już w starożytności ubolewano nad brakiem poszanowania dla starszych i niesubordynacją czy lekceważeniem autorytetów społecznych. Już wtedy wyrażano obawy o przyszłość i czas, kiedy ówczesna młodzież przejmie stery władzy, przepowiadano chaos społeczny (Żabczyńska E., 1983). Pojęcie „młodzież” jest wielowątkowe, jednak bez względu na użytą definicję reprezentuje ona etap w życiu każdego człowieka, w którym dochodzi do najważniejszych zmian w jego rozwoju. Obserwujemy powstawanie autonomii, uniezależnienie się od rodziców oraz konstruowanie, a następnie wykorzystywanie nabytych umiejętności społecznych. Charakterystycznymi wyznacznikami tego okresu rozwojowego jest manifestacja zachowań buntowniczych i negacji wartości obowiązujących w świecie dorosłych, poszukiwania własnej drogi, prowadzącej do naprawy świata zastanego - swoistego wzięcia spraw we własne ręce (Żabczyńska E., 1983). W wyniku przemiany systemowej w Polsce

doszło do gwałtownych zmian kondycji społecznej i psychicznej społeczeństwa. Znajdujący się w ludzkiej świadomości ustabilizowany świat społeczny stał się niestały i nieprzewidywalny, generujący ciągłe zmiany i konieczność dostosowywania się do zmiennych okoliczności. Na taką rzeczywistość nakładają się problemy młodzieży, niepewność jutra, widmo bezrobocia, brak możliwości spełnienia społecznych aspiracji czy nawet wyznaczenia własnej drogi społecznej czy zawodowej, co pogłębia napięcia i sytuacje stresowe wśród młodzieży (Stanik J., M., 2005). Mimo tego, że społeczeństwo przeszło już burzliwy kilkuletni okres zasadniczych przemian ustrojowo-społecznych i wyrównane zostały poważniejsze zaniedbania cywilizacyjne, to jednak doszło do znacznego rozwarstwienia społecznego i niestabilności na rynku pracy, co niesie za sobą brak poczucia bezpieczeństwa grupowego i jednostki. Taka sytuacja owocuje występowaniem negatywnych i niezgodnych z prawem zachowań, bądź obowiązującymi normami społecznymi, poszerza się środowisko patologii społecznej (Urban B. 1998). Jednak obecnie właśnie te normy i wartości często są niejasne, co więcej uległy one znacznemu osłabieniu i rozmyciu. Ponadto panuje ogólny brak zrozumienia bieżących problemów młodego człowieka. Rodzina i szkoła coraz słabiej wypełniają swoje role i nie wskazują sprawdzonych szlaków życiowych czy dobrych wskazówek postępowania, do tego niedostosowany przekaz medialny i reklama prowadzą często do nabywania niewłaściwych wzorców zachowania. Młodzi ludzie wybierają wskazywany im styl życia oparty na hedonizmie, konsumpcjonizmie, co w rezultacie przejawiać się może w zachowaniach patologicznych (Lipka M., 1971). Młodzi widzą, że dorośli używając nieskutecznych środków i narzędzi poruszają się na ślepo, pokonując niezdarnie przeciwności, czy narzucone uwarunkowania. W tych okolicznościach młodzież, widząc nieskuteczność działania, przy jednoczesnym braku określonych skonkretyzowanych celów zapewne nie wie, co zrobić ale wyraźnie czuje, „że musi istnieć lepszy sposób poradzenia sobie z obecną sytuacją” (Sołtysiak T., Nowakowska A., 2010, s. 7-8). Niepokojące jest zjawisko narastającej fali przemocy i agresji połączonej z postępującą brutalizacją zachowań. W celu przeciwdziałania tego rodzaju działaniom wprowadza się nakazy, zakazy, nowe przepisy, które jednak są nieskuteczne. Co więcej, młodzież za punkt honoru przyjmuje właśnie ich łamanie. Przeciwdziałając, instytucje stosują prawo, jednak sam człowiek zostaje zepchnięty na drugi plan. Celem staje się uzyskanie szybkich efektów. Jednak, jak widać w otaczającej nas rzeczywistości nie zawsze jest to możliwe, a nieprzemyślane lub nie poparte znajomością ludzkiej natury wprowadzenie nowych rozwiązań nie przynosi zamierzonych efektów (Smarzyński H., 1971). Zwykle też nadmiernie, lub w niewłaściwy sposób, zwracamy uwagę na zachowania agresywne, przez co w tym konkretnym uwarunkowaniu i odniesieniu do młodzieży niejednokrotnie dodatkowo je wzmacniamy. Zachowania pozytywne przechodzą niezauważone, a powinny one być punktem odniesienia w stosunku do konkretnego człowieka (Moczuk E., Sagan B., 2010). W kulturze społeczeństwa znajdują się zarówno czynniki mające przeciwdziałać zachowaniom niezgodnym z obowiązującymi normami, jak i skłaniające do podjęcia takich działań, np. normy grupowe, które czasem pod pewnymi warunkami dopuszczają zachowania niezgodne z prawem. Dlatego też praktycznie każdy członek społeczeństwa styka się z tymi zespołami czynników, tym samym może dochodzić do przyswojenia norm i wartości każdego z tych

zespołów. Aby młodego człowieka wyposażyć w mechanizm pozwalający na uniknięcie postępowania niezgodnego z obowiązującymi w danym społeczeństwie normami, należy przede wszystkim wystarczająco wdrożyć go do samodzielnego działania w społeczeństwie (Lipka M. 1971). Na kształtowanie tego procesu największy wpływ ma rodzina, potem szkoła i środowisko. Jednak w społeczeństwie nie występuje pełna jednolitość. Dlatego często dochodzi do działań, które możemy określić jako kontr socjalizację. Dzieje się tak, gdy grupa prezentuje wzorce zachowań niezgodnych z ogólnie przyjętymi wzorcami, a nawet agresywnych, co niejednokrotnie prowadzi do ich naśladowania przez osoby znajdujące się w polu jej oddziaływania. Często też obserwujemy przekazywanie dzieciom negatywnych wzorców już na poziomie rodziny, co może zostać wzmocnione lub osłabione przez środowisko szkolne czy rówieśnicze (Błachut J., Gaberle A., Krajewski K., 1999). Obecnie młodzi ludzie za pośrednictwem środków masowego przekazu „karmieni” są reklamami promującymi nowinki techniczne, a pokazywane piękno, atrakcyjność nie mająca odpowiednika w życiu realnym generują powstawanie potrzeb, zmuszających do pracy, współzawodnictwa, co na dłuższą metę niejednokrotnie prowadzi do niepewności własnego statusu, czy potrzeby permanentnego sprawdzania się. Brak możliwości osiągnięcia założonego pułapu czyli życia na poziomie wskazywanym już w serialach dla dzieci, bezpośrednio przekłada się na generowanie różnorodnych zjawisk określanych jako patologie. W celu zrównoważenia takiego widzenia świata młodzi ludzie często sięgają po alkohol i narkotyki, co z kolei prowadzi do popełniania przestępstw, agresji - nawet w miejscach publicznych czy innych zachowań ryzykownych, a nawet zagubienia prowadzącego do samobójstwa (Stanik J., M., 2005). W przypadku młodzieży, różnego rodzaju zachowania negatywne, nie stanowiące przekroczenia przepisów prawa i niekoniecznie prowadzące w prostej linii w kierunku przestępczości, będące jednak w jasnej sprzeczności z obowiązującym systemem wartości oraz porządkiem moralnym mogą prowadzić do zakłóceń w strukturze osobowości, a w dłuższym czasie do frustracji, depresji, zaniżenia poziomu samokontroli i obniżenia samooceny, czego efektem mogą być także zaburzenia psychiczne (Urban B., 1998). Przestępczość nieletnich regulowana jest odrębnymi przepisami prawnymi i rozpatrywana przez odpowiednie sądy. Współpraca psychologów z sądami ma w tej dziedzinie kilkudziesięcioletnie, bogate tradycje. Celami ekspertyzy psychologicznej są min. diagnoza nieprzystosowania społecznego, jego uwarunkowań psychologicznych i biologicznych, a także wskazanie odpowiednich środków resocjalizacyjnych (Szpiałak M., Kasperek K., 2014). J.M. Stanik w swoich badaniach uwzględnia rodzaje przestępstw popełniane przez nieletnich i są to: rozboje lub wymuszenia rozbójnicze, kradzieże z włamaniem, uszkodzenia ciała, groźby karalne, kradzieże cudzych rzeczy, czyny lubieżne, znęcanie się, bójki i pobicia, zniszczenia rzeczy, nielegalny handel znakami akcyzy, bezprawne pozbawienie wolności oszustwa kryminalne, narażenie na bezpośrednią utratę życia i zdrowia, paserstwo umyślne, narażenie na powszechne niebezpieczeństwo (Stanik J.M., 2013).

Ponieważ normą jest, że młodzi natrafiają na przeszkody, z którymi nie potrafią sobie poradzić, a wtedy zamiast skutecznych, twórczych czy kreatywnych rozwiązań pojawić się mogą zachowania regresywne, postawy wycofania lub agresywne, destrukcyjne, a nawet autodestrukcyjne (Marten Z., 2009).

Rodzina jako instytucja odpowiedzialna za początek drogi socjalizacji młodego człowieka.

Rodzice chcą aby dzieci miały się możliwie najlepiej, rodzice kochają dzieci i chcą aby byli oni szczęśliwi. Pomimo dobrych intencji, efekty często są odwrotnością założonego celu (Zubrzycka E., 1993). Rodzina ma dać nam odpowiedź na pytanie „kim jestem ?” poprzez obdarzenie uczuciem, akceptację, pokazanie dziecku, że jest ważne i warte miłości, stworzenie poczucia bezpieczeństwa. To rodzina kształtuje wiedzę o tym, co stanowi o wartości człowieka, samoocenę dziecka, kiedy to ocenia siebie jako dobre lub złe, dowiaduje się, co jest ważne i do czego należy w życiu dążyć (Zubrzycka E., 1993). Rodzina stanowi jedną z podstawowych grup społecznych, która ma fundamentalne znaczenie dla niej samej oraz dla społeczeństwa. W prawidłowo funkcjonującej rodzinie dziecko zaspokaja potrzebę bezpieczeństwa, więzi emocjonalnych, akceptacji, przynależności i kontaktu społecznego. Cechą ogólnie pojmowanego środowiska rodzinnego jest również to, że funkcje stanowią uzupełniającą się całość i nie jest możliwe realizowanie ich oddzielnie. Dlatego zaburzenie utrudniające realizację jakiegokolwiek funkcji powoduje dysfunkcyjność rodziny, która w dłuższej perspektywie prowadzić może do dezorganizowania, nawarstwiania się problemów a następnie patologii (Kozak S., 2007). Środowisko rodzinne jest jednym z najsilniejszych czynników wpływających na dziecko, niektórzy badacze twierdzą, iż pozytywne kontakty uczuciowe są najważniejsze dla prawidłowej socjalizacji dziecka. Z badań wynika, iż zasadniczo to właśnie rodziny nieletnich sprawców czynów karalnych funkcjonują nieprawidłowo, często rodzice stosują złe metody wychowawcze, ponadto niejednokrotnie panuje w nich niewłaściwa atmosfera. W efekcie dzieci poszukują poza rodziną kontaktów z podobnymi sobie w celu zaspokojenia swoich potrzeb, których rodzina nie była w stanie zaspokoić, co z kolei sprzyja pogłębieniu nieprzystosowania, a następnie prowadzi do popełniania czynów zabronionych (Klaus W., 2009). Wpływ rodziny na dziecko jest zawsze wielotorowy. To w rodzinie dziecko obserwuje rodziców, chłonie i często przejmuje ich poglądy i wartości, obserwuje mechanizmy wzajemnego współżycia, przejmuje wartości, styl życia, stosunek do pracy czy obowiązków oraz poziom kultury, a pozycja społeczna rodziny jest punktem wyjścia do bliższego czy dalszego otoczenia lub społeczności. Na dziecko swój wpływ mają zarówno rodzice jak i dziadkowie czy rodzeństwo, dlatego też zarówno złe jak i dobre wzorce, przyzwyczajenia, stosowane nakazy i zakazy stanowią o tym, kim jesteśmy i często pozostają na całe życie (Popielarska A., Mazurowa M., 1983). Już w przeszłości w społeczeństwach ukształtował się system hierarchii klasowej gdzie powstały systemy normatywne uzależnione od systemu hierarchii wartości obowiązującego w danej klasie społecznej. Przynależność do niskich warstw społecznych o niewystarczających dochodach, powiązane jest często z niewystarczającym poziomem zaspokojenia potrzeb, również biologicznych, to z kolei ma wpływ na stan zdrowia. Nasilone zjawiska nadużywania alkoholu oraz brak umiejętności radzenia sobie z problemami prowadzi do częstych awantur, w wyniku czego nie ma dobrej atmosfery wychowawczej (Mościcka L., 1970). Ponadto niższe warstwy społeczne skupiają na sobie uwagę instytucji kontroli i pomocy społecznej, co może powodować odczucie stygmatyzacji, a przez to działać kontr - socjalizacyjnie.

Rodzina jest dla młodego człowieka grupą łączącą go ze społeczeństwem, to ona wprowadza go w określone miejsce społecznej struktury ale również zapoznaje z tym środowiskiem społecznym i geograficznym oraz ze światem wartości, norm, sztuką, kryteriami ocen itp. Nie ma wątpliwości co do tego, że sytuacja społeczno - ekonomiczna i polityczna oddziałuje na socjalizacyjne możliwości rodziny oraz na sam przebieg tego procesu, a w czasie, gdy społeczeństwo przeżywa wstrząsy i niepokoje, takie jak wojny czy rewolucje, rodzina nie ma dobrych warunków do socjalizacji młodego człowieka (Błachut J., Gaberle A., Krajewski K., 1999). Bezsprzecznie negatywne oddziaływanie mają wszelkiego rodzaju uzależnienia dotyczące członków rodziny. Jednak w przypadku rodziny patologicznej może być odwrotnie i rodzina taka może oddziaływać stymulująco, a co za tym idzie, właśnie generować zachowania prowadzące do uzależnienia. Natomiast wśród czynników psychologicznych uznano, iż osobami szczególnie podatnymi na uzależnienie są osoby charakteryzujące się: niedojrzałością emocjonalną, poczuciem izolacji i niską samooceną, poczuciem nadmiernej zależności od innych, niestałym stosunkiem do wartości czy autorytetów, posiadających problemy z wyrażaniem uczuć, odczuwających różnego rodzaju niepokoje, czy też poczucie winy, odczuwające izolację (Żabczyńska E., 1983). Jak wynika z tego zestawienia czynników, szczególnie narażone są osoby z problemami typowymi dla nieletnich lub osób nie radzących sobie z problemami dnia codziennego. Ponadto czas trwania procesu uzależniania również jest bardzo zróżnicowany i uzależniony od wieku osoby spożywającej. O ile osoba w wieku powyżej 25 lat popada w nałóg po okresie nawet kilkunastu lat procesu uzależniania (spożywania), o tyle osoby młodociane mogą uzależnić się już po kilkukrotnym spożyciu alkoholu (Słowik-Gabryelska A., 2007). Dla alkoholika najwyższym dobrem jest alkohol i wszystko podporządkowane jest jego zdobywaniu. Często osoba uzależniona sprzedaje własne przedmioty wartościowe, potem członków rodziny, kolejnym etapem może być bezdomność, kradzieże, włamania, rozboje a nawet zabójstwa (Słowik-Gabryelska A., 2007). Umysłowanie sobie wielkości zagrożeń i niebezpieczeństw związanych z procesem socjalizacji młodego człowieka w rodzinie nasuwać może wrażenie, iż większość rodzin oddziałuje na własne dzieci kontr - socjalizacyjnie i może zawierać elementy pozwalające przewidywać przyszłe zachowania przestępcze. W rzeczywistości choć trudno wyzbyć się błędów w tak trudnym procesie, jednak w olbrzymiej większości rodzin podejmuje się poważne działania ukierunkowane na właściwą socjalizację wychowywanych dzieci, co poprzez właściwe przyswojenie hierarchii norm i wartości winno uchronić przed próbami działalności pozaprawnej. Bez tego działania nie jest na dłuższą metę możliwe istnienie społeczeństwa, w którym czulibyśmy się bezpieczni (Lipka M., 1971). Czynnikiem mającym znaczny wpływ na przebieg procesu socjalizacji w rodzinie są również: sytuacja materialna, choroby członków rodziny czy liczba rodzeństwa, jak też zły klimat uczuciowy i złe metody wychowawcze. Jednocześnie złe warunki materialne mogą spowodować nabywanie umiejętności w ich pokonywaniu i wykształcić również inne pozytywne cechy ułatwiające pokonywanie przeciwności. Żadna rodzina nie jest w stanie unieвозмоwić zetknięcia się wychowanków z czynnikami i społecznością zewnętrzną, która może oddziaływać negatywnie, może natomiast dbać, aby wpływ ten ograniczyć i uodpornić na takie oddziaływanie (Błachut J., Gaberle A., Krajewski K., 1999).

Rodzina powinna efektywnie korygować pojawiające się trudności. Ważnymi obszarami są tutaj: komunikacja interpersonalna między członkami rodziny, rozwiązywanie problemów kontrola zachowania, zaangażowanie uczuciowe w sprawy rodziny (Stanik J.M., 2013). Zmiany społeczne i obyczajowe, a zwłaszcza te, które dotyczą postaw wobec małżeństwa i rodziny wpływają na wzrost spraw rozwodowych. Rozstający się partnerzy ze związków nieformalnych coraz częściej zwracają się do sądu o uregulowanie prawa do opieki nad dziećmi. W ostatnich latach pojawił się również problem małżeństw mieszanych, większe dążenie ojców do przejęcia opieki nad dziećmi, ubieganie się o prawo do opieki przez pary homoseksualne. Zjawiska te mogą negatywnie wpływać na rozwój psychiczny dzieci (Szpitalak M., Kasperek K., 2014). W przypadku braku wycucia wychowawców i pozostawienia niekiedy młodego człowieka samemu sobie, w czasie gdy staje przed trudnymi wyborami, gdzie wpojone wartości stoją w jasnej sprzeczności z otaczającymi zewsząd wzorcami czerpanymi od rówieśników. Rodzina winna mądrze, refleksyjnie z wycuciem i nieinwazyjnie towarzyszyć młodości dziecka dbając o właściwe przygotowanie go do życia (Kurzępa J., 2006).

Etap wchodzenia w dorosłość, a grupy rówieśnicze.

Wiek szkolny jest okresem w życiu młodego człowieka, kiedy dokonują się rewolucyjne zmiany, ponieważ autorytet rodziców wyraźnie traci na znaczeniu a czasem nawet ulega zupełnemu załamaniu i zastąpiony zostaje wpływem środowiska rówieśników, których reakcje uznaje za ważne. Na co dzień przebywa w gronie kolegów szkolnych, jednak jest to zbiorowość, do której wchodzi przymusowo. Dlatego ważniejszym czynnikiem jest wytwarzająca się sieć formalnych i nieformalnych powiązań dobrowolnych stanowiących jego własny wybór. Na podjęcie decyzji, co do wyboru zbiorowości wpływa wiele czynników, z których najważniejsze są własne doświadczenia społeczne, które kształtują struktury poznawcze oraz tworzą zespół zainteresowań i wyobrażeń kreujących jego aktywność społeczną. Niebagatelną rolę odgrywają także czynniki biologiczne, takie jak płeć, aktywność ruchowa, sprawność fizyczna i uwarunkowania psychiczne, co wpływa na odgrywanie określonych ról w społeczeństwie (Błachut J., Gaberle A., Krajewski K., 1999). Dojrzewanie w życiu człowieka jest momentem krytycznym dla kształtowania się jego tożsamości, poczucia spójności wewnętrznej i jednoczesnym budowaniu własnej odrębności. Młody człowiek pragnie zdefiniować samego siebie ale również uzyskać obraz logicznie spójnego świata, wykształcić własne standardy ewaluacyjne, dające podwaliny samostereowności i samodzielności oraz pozwalające wykształcić normy osobiste. Zaspokojenie tych potrzeb w krótkim czasie jest trudne, dlatego powoduje nasilenie się postaw buntowniczych i agresywnych, generowanych przez próby poradzenia sobie z problemami swojej tożsamości (Pospiszyl I., 2008). Kształt drogi życiowej bywa uzależniony od tego, co w okresie kształtowania się tożsamości budzi zainteresowanie czy podziw lub chęć naśladowania, ponieważ od tego w dużej mierze zależy jest to, czy człowiek ten próbując zrozumieć kim jest i wypracowując własny system wartości postępuje zgodnie z normami czy też staje w opozycji do całego świata (Bryczkowska A., Miszczuk B., Gizot R., 2011). Istotny wpływ w procesie kształtowania się standardów osobistych i społecznych ma grupa rówieśnicza (Pospiszyl I.,

2008), ponieważ w tych grupach powstają normy determinujące lub kierujące postępowaniem jej członków. Dotyczą one często zachowania w konkretnych sytuacjach, czy wskazują zwyczaje przestrzegane przez jej członków. Normy mogą odnosić się także do zainteresowań, aspiracji, przekonań, hierarchii wartości, a to z kolei generuje kształtowanie opinii o członkach danej społeczności czy oceny działalności przez środowisko zewnętrzne (Bryczkowska A., Miszczuk B., Gizot R., 2011). Jeżeli grupa prezentuje negatywne wzorce, to zapewne u osoby posiadającej pozytywne wzorce zachowań i właściwie ukształtowanej przez wychowanie rodzinne, oddziaływanie takiej grupy będzie znacznie słabsze, aniżeli na osobę posiadającą problemy z kształtowaniem własnej tożsamości czy przynależności gdzie niejednokrotnie to właśnie grupa nabierać będzie znaczenia fundamentalnego. Młody człowiek w grupie będzie poszukiwał cech, z którymi mógłby się utożsamiać, a w takim przypadku zapewne będzie zmierzał do tego, aby odróżnić się do innych, jednocześnie broniąc zasad panujących w jego grupie, z którą się identyfikuje, co może prowadzić do zachowań agresywnych. Elementy te odgrywają zasadniczą rolę w kształtowaniu własnej tożsamości, tym samym jeżeli grupa będzie głównym czynnikiem kreującym spójność wewnętrzną jednostki a nie będzie to podbudowane przygotowaniem i wychowaniem rodzinnym dającym możliwość zdrowej oceny sytuacji i suwerennego kierowania własnymi wyborami, zapewne pogłębi to antagonizmy międzygrupowe oraz kształtuje człowieka jednostronnie i często agresywnie nastawionego do otoczenia. Wchodzi on w ten proces posiadając własny zasób doświadczeń i to on wybiera zarówno grupę jak i czas, kiedy będzie w stanie z udziału w niej zrezygnować. Patrząc na te zagrożenia nasuwa się chęć odizolowania go od tego doświadczenia, jednak nie daje to żadnej gwarancji na uniknięcie jego dewiacji a ponadto nie ułatwi procesu indywidualizacji (Pospiszyl I., 2008). Wpływ grupy może oddziaływać na jednostkę zarówno w sposób pozytywny jak i negatywny, ponieważ może bezpośrednio oddziaływać na jednostkę, a jest to zależne od panujących w grupie zasad postępowania, hierarchii wartości wzorców osobowych. Dlatego też następstwem socjalizacji może być wykształcenie umiejętności współżycia w społeczeństwie, nabycia gotowości do udzielania pomocy itp. w wyniku kształtowania człowieka poprzez styczność z prawidłowo funkcjonującą rodziną, czy grupą rówieśniczą. Jednak w efekcie kontaktów z grupą przejawiającą negatywne skłonności czy wzorce postępowania pomimo wystąpienia tych samych czynników kierunek uspołecznienia może być odwrotny prowadząc do pojawienia się chuligaństwa, alkoholizmu, narkomanii itp. (Bryczkowska A., Miszczuk B., Gizot R., 2011). Wiadomo, iż alkoholizowanie się nieletnich prowadzi nie tylko do załamania socjalizacji człowieka ale może prowadzić do społecznego wykołajenia i wkroczenia na drogę przestępczości. Osoby spożywające alkohol częściej nie kończą szkoły i wchodzi w różnego rodzaju konflikty. „Jak wynika z badań Anny Kossowskiej aż 20% 13-latków deklaruje, że zdarzyło im się w ciągu ostatniego miesiąca pić alkohol przynajmniej raz” (Klaus W., 2009, s. 223-225), ponadto młodzież coraz częściej sięga także po narkotyki. Statystyki sądowe potwierdzają także, że nieletni ci także wcześniej zaczęli popełniać czyny zabronione (Klaus W., 2009). Grupy do których wchodzi nieletni, niejednokrotnie mają charakter subkultury czy podkultury. Każda grupa patologiczna bez względu na jej szczególny charakter (sekty, narkomani, złodzieje) oddziałuje destrukcyjnie na dziecko w niej

pozostające i może bezpośrednio prowadzić do zachowań przestępczych. W środowiskach zintegrowanych gdzie występują różnego rodzaju formy działalności przestępczej, często automatycznie wzorce przejmowane są przez młodzież, co generuje powstawanie gangów młodzieżowych. Prowadzi to w efekcie do awansu i popełniania coraz cięższych gatunkowo czynów, a następnie do przejścia do różnych form przestępczości dorosłych. W wyniku czego tak ukształtowany człowiek niejednokrotnie wchodzi do struktur przestępczości zorganizowanej traktując drogę przestępczości jako normalny sposób życia, a nawet drogę swoistego osiągnięcia sukcesu życiowego (Pawelczyńska A. 1964). Jednak w środowiskach niezintegrowanych, gdzie nie ma wzorów przestępczych, wzory czerpane mogą być ze środowiska rówieśniczego, gdzie hołduje się głównie siłę fizyczną i sprawności pozwalającej wyróżnić się w walce z innymi, co skutkuje powstawaniem gangów chuligańskich nastawionych na agresję, bójki i wandalizm. Wtedy przestępcze działania skupiają się wokół dystrybucji środków odurzających czy też związane są ze zdobywaniem na nie środków finansowych (Kozak S., 2007). Zagubiony i niepewny młody człowiek potrzebuje wsparcia, które otrzymuje poprzez przynależność do grupy, gdzie znajduje poszukiwane normy, wartości i wzory zachowania. Jednak często są to subkultury, których działania prowadzą do demoralizacji młodzieży, co skutkuje naruszaniem norm społecznych i prawnych, a tym samym stanowią poważny problem społeczny (Kozak S., 2007).

Wpływ środowiska szkolnego na kształtowanie postaw młodych ludzi.

W szkole podstawowej dziecko ma możliwość poznania nauczyciela, może rozwinać kontakt i potraktować go jako substytut rodzica. Dla dziecka nauczyciel może również stać się osobą, z którą można porozmawiać o wszystkim. W tym czasie gdy nastolatek zaczyna dojrzewać, jego relacje z rodzicami ulegają negatywnym zmianom, zmienia się również szkoła. Gimnazjum może wyprowadzić go na prostą, jednak nie ma już takich możliwości nawiązania kontaktu ucznia z nauczycielem, bo system nauczania jest inny i nauczyciele zmieniają się co godzinę (Bames M., 2010). Około 24-30% dzieci rozpoczynających naukę w I klasie wymagało troski nauczyciela w zakresie wyrównywania różnych braków. Wydaje się, że do dnia dzisiejszego obserwacje te są aktualne, co więcej zamiast zwiększenia zrozumienia dla problemu słyszymy opinie, że szkoła winna ograniczyć rolę wychowawczą skupiając się na przekazywaniu wiedzy. Szkoła nie może zastąpić rodziców, winna ich jednak wspierać i korygować zachowania niepożądane. Istnieje więc potrzeba budowy szkoły, która pokaże jak prawidłowo powinno funkcjonować społeczeństwo aby uczeń mógł odnaleźć w nim swoje miejsce, w czym nauczyciele i rodzice powinni połączyć swoje działania. Postępowanie oparte na systemie kar i zakazów w dłuższej perspektywie nie pomoże ani ofiarom ani ich sprawcom, ponieważ osiągnięty efekt wykluczenia prowadzący do ograniczenia czynników bądź wartości, które sprawca ma do stracenia może doprowadzić do pogłębienia problemu. Wydaje się zasadne natomiast przeobrażenie systemu z „zarządzania zachowaniami na zarządzanie relacjami pomiędzy osobami” bazującego na naprawianiu i zadośćuczynieniu za szkody oraz wyjściu naprzeciw potrzebom zarówno ofiary jak i sprawcy (Klaus W., 2009). Podział szkół na

lepsze i gorsze, gdzie te lepsze dzięki pobieraniu wysokich opłat są w stanie zapewnić najwyższy poziom nauczania i lepszy start dzieciom, i tak już uprzywilejowanym poprzez pozycję rodziców, natomiast te zwykłe szkoły zmuszone są przy niedoborze dobrej kadry i sprzętu borykać się z młodzieżą obciążoną niejednokrotnie różnorodnymi problemami i zaburzeniami. Taki stan niejednokrotnie wywołuje samonakręcająca się spiralę przestępczości, ponieważ szkołę często opuszczają obciążeni zaburzeniami zachowania i źle przygotowani absolwenci mając małe szanse na awans społeczny, ich dzieci będą miały podobne lub nawet gorsze perspektywy polepszenia swojego położenia (Błachut J., Gaberle A., Krajewski K., 1999). Nauczyciel winien dążyć do tego, aby stać się dla dziecka wzorem i przewodnikiem motywując do nauki poprzez wyrobienie i rozbudzenie zainteresowań dziecka. Jednak często mamy do czynienia z zachowaniem wręcz odwrotnym, ugruntowującym i wzmacniającym negatywne relacje z uczniami co potwierdza, że nie radzą sobie oni z częścią uczniów, nawet bywają w stosunku do nich po prostu bezradni w efekcie często poprzez swoje nietrafione czynności pogłębiają marginalizację prowadzącą do demoralizacji ucznia, jednocześnie obwiniając o to rodziców czy samego ucznia. W stosunku do trudnych uczniów powinno podejmować się działania zapobiegawcze, a w określonych przypadkach szkoła winna podjąć współpracę z Sądem. Realnie jest jednak odwrotnie, ponieważ kiedy szkoła dowiaduje się, że uczeń miał sprawę w sądzie, nie spotyka się to z udzieleniem mu dodatkowej opieki a czasem wsparcia i zwiększeniem zainteresowania ale z reakcjami negatywnymi, a nawet stygmatyzującymi (Klaus W., 2009). Z uwagi na strukturę hierarchiczną szkoły opartej z założenia na nierówności a nawet dyskryminacji przyjąć należy, że agresja jest po prostu wpisana w taką strukturę, co z kolei generuje potrzebę przyjęcia strategii umożliwiającej dopasowanie, co z kolei tłumi indywidualizm. Szkoła deponuje wiedzę w uczniach zbyt słabo rozwijając aktywność czy nabywanie umiejętności wyboru (Moczuk E., Sagan B., 2010). W okresie ostatnich kilku lat zauważany jest wzrost agresji i przemocy w środowisku szkolnym cechujący się okrucieństwem i brutalnością. Osoby nieletnie dokonują kradzieży, rozbojów, a nawet w okrutny sposób maltretują słabszych czy członków społeczności szkolnej lub najbliższego otoczenia. Agresja w szkole była zawsze ale niepokojące jest jej narastanie i pogłębiająca się forma (Sołtysiak T., Nowakowska A., 2010). Nie wszyscy rzecz jasna są agresywni jednak to często osoby o agresywnej postawie przejmują inicjatywę, dają wzór innym i przyciągają naśladujących takie zachowanie, jednoznacznie wybitne pod tym względem postrzegane jest jako atrakcyjne, przyćmiewa szarą codzienność pozostawiając w cieniu pozytywne czyny i działania dnia powszedniego (Marten Z., 2009). Okres dorastania, choć określane jako okres zachowań wysokiego ryzyka, to czas poszukiwań, eksperymentowania i wyjątkowej aktywności. Pojawiają się nowe prawa, potrzeby, cele do realizacji ale i obowiązki. Przejście z dzieciństwa do dorosłości jest więc nacechowane nie oczekiwaniami ale działaniem i eksperymentowaniem oraz manifestowaniem swojej postawy, co może być postrzegane jako zachowania patologiczne, budzące potrzebę przeciwdziałania. Jednak jak twierdzą psychologowie jest to element normalnego rozwoju znacząco wpływający na sam proces osiągnięcia dorosłości (Marten Z., 2009).

Podsumowanie.

Globalizacja wymusza pewien sposób postępowania, jednak zauważamy, że z jednej strony stajemy się coraz zamożniejsi, a z drugiej jednak mamy coraz większe potrzeby, w pogoni za którymi nie zauważamy potrzeby najwyższej, czyli znalezienia niezbędnego czasu, który moglibyśmy ofiarować naszym dzieciom, aby były szczęśliwsze, aby nauczyć je kochać życie i jak być z niego zadowolonym. Nie przekazujemy naszym dzieciom mądrości, którą posiadamy, aby były w stanie przygotować się na to, co je czeka po opuszczeniu domu rodzinnego. Dzieje się tak, ponieważ wciąż biegniemy do przodu aby złapać możliwie dużo szans na polepszenie swojego bytu przeliczając prawie wszystko na wartości materialne dając jednocześnie taki przykład naszym dzieciom, nie wskazując żadnych alternatyw. W efekcie dzieci wychowują się same albo, wychowywane są przez massmedia takie jak Internet czy telewizja. Społeczności lokalne stają się hermetyczne do tego stopnia, że nie znamy sąsiada mieszkającego w tej samej klatce na tym samym piętrze bloku. Oczekujemy od dzieci dobrego zachowania, jednak gdy spotykamy się ze złym traktowaniem czy nawet przejawami przemocy nawet w miejscach publicznych, nie chcemy albo boimy się zareagować, jednak w wyniku bezkarności i braku społecznego napiętnowania, negatywne zachowania młodzieży są wzmacniane i trudno liczyć, że w tych okolicznościach same zaczną zanikać. Młodzi ludzie potrzebują wskazania drogi, którą mogą pójść. Tymczasem w tak zmiennym świecie sami często jej nie widzimy. Rodzina nie jest w stanie dobrze przygotować dziecka do życia. W tym czasie dzieci rosną chłonąc wiedzę o życiu z telewizji, gdzie codzienność pokazana jest często jak w krzywym zwierciadle i przedstawiana w sposób znacznie przerysowany. Można by oczekiwać, że w takiej sytuacji rodzice uzyskają wsparcie w szkole. Jednak szkoła staje się miejscem gdzie realnie rzadko przygotowuje się młodych ludzi do dorosłego życia. Zamiast tego coraz częściej szkoła staje się miejscem często pełnym przemocy i ścierania się różnych rywalizujących grup, o czym nauczyciele dowiadują się od rodziców pokrzywdzonych. Co gorsza rola nauczyciela przestaje być rolą pedagoga świecącego przykładem i stającego się z jednej strony przyjacielem i powiernikiem, a z drugiej wzorcem postępowania. Tempo naszego życia wciąż wzrasta i nie tylko nasze dzieci ale i my sami niejednokrotnie jesteśmy zagubieni i nie potrafimy znaleźć wyjścia z codziennych problemów. Szerzą się załamania nerwowe, stwierdzone i leczone, które niejednokrotnie prowadzą nawet do samobójstw już nie tylko u dorosłych ale także u małych dzieci. Biegniemy do przodu w pogoni za dobrobytem, majątkiem, zaspokajaniem swoich potrzeb często będących wynikiem jedynie reklam albo wpajanej od dzieciństwa chęci posiadania. Chcemy aby dzieci były najmądrzejsze, najpiękniejsze, najzdolniejsze, miały najlepsze wyniki w sporcie, ale często zapominamy, lokując w najmłodszych nasze niespełnione ambicje czy pragnienia, że one niekoniecznie chcą być najlepsze i po zajęciach szkolnych biegać na kolejne zajęcia - muzyki, baletu, sztuk walki, malarstwa, rzeźbiarstwa pływania. One chcą być po prostu dziećmi i cieszyć się dniem codziennym tak długo, jak to jest możliwe, wzmacniając w sobie tak bardzo potrzebną nam dorosłym - radość przeżywania dnia codziennego, wolną od trosk i zmartwień, które i tak dogonią nasze pociechy. Nie dając im tej radości i nie wskazując drogi, którą mogłyby podążać w zderzeniu z prozą dnia

codziennego nieprzygotowany do tego człowiek będzie reagował w sposób chaotyczny, a nawet paniczny popełniając błędy.

Bibliografia.

1. Barnes, R. (2010). *Ikto tu rządzi?*, Warszawa: Oficyna wydawnicza Vocatio.
2. Błachut, J., Gaberle, A., Krajewski, K. (1999). *Kryminologia*, Gdańsk: Wydawnictwo Arche.
3. Bryczkowska, A., Miszczuk, B., Gizot, R. (red.) (2011), *Rocznik z Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Administracji*, Szczytno: Wyższa Szkoła Policji.
4. Klaus, W. (2009). *Dziecko przed sądem*, Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
5. Kozak, S. (1986). *Sieroctwo społeczne*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
6. Kozak, S. (2007). *Patologie wśród młodzieży*, Warszawa: Centrum Doradztwa i Informacji Delfin.
7. Kurzępa, J. (2006). *Falochron*, Wrocław: Dolnośląski Ośrodek Polityki Społecznej.
8. Lipka, M. (1971). *Przestępczość nieletnich w Polsce, zapobieganie i zwalczanie*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
9. Marten, Z. (2009). *Autodestrukcyjne zachowania młodzieży szkolnej*, Katowice: Wydawnictwo AWR Edytor.
10. Moczuk, E., Sagan, B. (red.) (2010). *Ius Et Administratio*, zeszyt specjalny III forum socjologów prawa, „Prawo i ład społeczny,” Rzeszów: Wydawnictwo Mitel.
11. Mościcka, L. (1970). *Przestępczość nieletnich*, Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.
12. Palmer, S. (2007). *Toksyczne dzieciństwo*, Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.
13. Pawełczyńska, A. (1964). *Przestępczość grup nieletnich*, Warszawa: Wydawnictwo Książka i Wiedza.
14. Popielarska, A., Mazurowa, M. (1983). *Dlaczego nasze dzieci sprawiają trudności wychowawcze*, Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich.
15. Pospiszyl, I. (2008). *Patologie społeczne*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
16. Słowik-Gabryelska, A. (2007). *Patologie społeczne Alkoholizm, Narkomania, Nikotynizm*, Szczecin: Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego.
17. Smarzyński, H. (1971), *Środowisko społeczne nieletnich przestępców*. [W]: Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace prawnicze, Zeszyt 57, Przestępczość nieletnich, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
18. Sołtysiak, T., Nowakowska, A. (red.) (2010). *Młode Pokolenie Ofiary czy sprawcy przemocy?*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
19. Stanik J. M. (2013). *Psychologia sądowa. Podstawy, badania, aplikacje*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
20. Stanik, J., M. (red.) (2005). *Przestępczość nieletnich, aspekty psychospołeczne i prawne*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
21. Szpitalak M., Kasperek K. (red.) (2014). *Psychologia sądowa*. Wybrane zagadnienia, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
22. Urban, B. (1999). *Zachowania dewiacyjne młodzieży*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
23. Urban, B. (red.) (1998). *Problemy współczesnej patologii społecznej*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
24. Zubrzycka, E. (1993). *Narzeczeństwo, małżeństwo, rodzina, rozwód?*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
25. Żabczyńska, E. (1983). *Przestępczość dzieci*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Dr Krystyna Bronowska

Katedra Procesu Karnego
Uniwersytet Warmiński –Mazurski w Olsztynie

Mgr Dariusz Czekan

Wyższa Szkoła Integracji Europejskiej w Szczecinie

BIEGŁY PSYCHOLOG W PROCESIE KARNYM

Streszczenie: Artykuł przedstawia prawne uregulowania powoływania psychologów w charakterze biegłych określając tym samym ich kompetencje procesowe. Biegły psycholog sądowy powoływany w sprawie ma do odegrania bardzo trudną i zarazem odpowiedzialną rolę dzieląc się swoją wiedzą specjalną, pozwalającą na lepsze rozumienie procesów kodowania, przechowywania i wydobywania śladów pamięciowych i jej bardziej efektywne wykorzystanie co ma ułatwić sądowi dokonanie oceny dowodów, a na ich tle ustaleń faktycznych stanowiących podstawę orzeczenia.

Abstract: The Autor's discusses the legal regulations for the appointment of forensic-psychological experts and thereby defines their procedural competencies. An expert forensic psychologist appointed on has to play a very difficult and responsible role at the same time share their expertise special, allowing for a better understanding of the processes of encoding, storage and extraction of memory traces and the more efficient use of which is to facilitate the court to evaluate the evidence, and on their background the facts underlying the decision

Wstęp

Psychologia i prawo to interdyscyplinarny obszar badawczy obejmujący wszelkie przypadki stosowania wiedzy psychologicznej do rozwiązywania problemów prawnych (Habzda-Siwek, Kobzińska 2014), utożsamiany z psychologią sądową, stanowiącą subdyscyplinę psychologii stosowanej, zajmującą się zbieraniem, badaniem i przedstawianiem dowodów dla celów postępowań sądowych (Gudjonson, Harvard 1998).

Proces karny spełniający wymogi *fair trial* nie może obejść się bez przeprowadzenia postępowania dowodowego zmierzającego do poznania faktów związanych z przedmiotem procesu karnego, istotnych dla stwierdzenia, zaistnienia lub niezastnienia czynu zabronionego, sprawstwa określonej osoby lub osób a także rozstrzygnięcia o kwestii odpowiedzialności karnej (Świda, Ponikowski, Posnow, 2008).

Jednym z najczęściej stosowanych dowodów w procesie karnym jest opinia biegłego – według danych Ministerstwa Sprawiedliwości biegli powoływani są w 80% spraw.

Od 1 lipca 2015 roku nastąpiły istotne zmiany dotyczące trybu postępowania karnego, wprowadzając w pełni kontrydiktoryjną procedurę na wzór amerykański i anglosaski. Postępowanie dowodowe w tym trybie zyska na znaczeniu, bowiem

nowelizacja ta będzie pozwalała na wykorzystywanie tzw. prywatnych opinii. Tym samym nie tylko sąd będzie powoływał biegłych, ale inicjatywna ta będzie należała do stron procesowych, które będą mogły zlecić wydanie opinii i za nią zapłacić.

Zmiany te rodzą także obawy nadużyć, bowiem mogą zdarzyć się nieuczciwi biegli, którzy za wysokie honoraria będą pisać nieprawdziwe lub nierzetelne opinie. Dla biegłych zmiany te wiążą się z dodatkowymi obowiązkami, bowiem poza wydaniem opinii będą musieli obronić jej słuszność przed sądem, przy czym owe dodatkowe obowiązki nie będą wiązały się ze wzrostem wynagrodzeń.

Biegły psycholog sądowy powoływany w sprawie ma zatem do odegrania bardzo trudną i zarazem odpowiedzialną rolę, bowiem musi zbadać człowieka – osobę podlegającą ciągłym zmianom, pamiętając jednocześnie, że owe zmiany wpływają na wyniki przeprowadzonych przez niego badań i nadto musi wydać opinię stanowiącą dowód w procesie (Tomaszewski 1997, 1986, 1991). Pamiętając jednocześnie o zasadach stale obecnych w pracy psychologa – przede wszystkim działania na rzecz dobra człowieka przy poszanowaniu jego prawa do: podmiotowości i autonomii, godności, prywatności, intymności i wreszcie do poufności relacji.

Pamiętać przy tym trzeba, że nadrzędna zasada zawodu psychologa, jaką jest niesienie pomocy musi być pogodzona z koniecznością zachowania obiektywnej oceny i służebnej roli wobec wymiaru sprawiedliwości. Rola ta polega na dzieleniu się swoją wiedzą specjalną, która ma ułatwić sądowi dokonanie oceny dowodów, a na ich tle ustaleń faktycznych stanowiących podstawę orzeczenia¹. Sąd w toku procedury procesowej kieruje się zasadą swobodnej oceny dowodów z punktu widzenia zasad logicznego rozumowania z uwzględnieniem wskazań wiedzy i doświadczenia życiowego oraz poprzez sprawdzenie zupełności opinii, kompletności materiałów będących jej podstawą, poprawności zastosowanych metod badawczych oraz przyjętych sposobów wnioskowania². Co prawda opinia biegłego nie posiada *a priori* przeważającej mocy dowodowej, to jednak praktyka sądownicza wskazuje na coraz bardziej dominującą rolę dowodu z opinii w orzecznictwie. W sprawach karnych bardzo często opinia psychologiczna jest opinią pomocniczą lub uzupełniająca do opinii psychiatrycznej. Najczęstszymi przypadkami zwracania się o pomoc do psychologa są:

- ocena wiarygodności zeznań świadków i wyjaśnień oskarżonych - kiedy w toku śledztwa pojawia się wątpliwość, czy dany osoba jest wiarygodna i zdolna do składania zeznań/wyjaśnień.
- ustalenie poczytalności sprawcy - a co za tym idzie odpowiedzialności za popełnione czyny.
- określenie motywacji człowieka popełniającego dany czyn.
- określenie stopnia nieprzystosowania oraz demoralizacji nieletnich oskarżonych o czyn przestępczy.
- "ślady psychologiczne" - czyli odtworzenie sylwetki osoby poszukiwanej lub sprawcy czynu, w tym np. osoby popełniającej samobójstwo.

¹ Wyrok SN z dnia 20 sierpnia 1980 r., V KRN 178/80, OSNPG 1981 r., nr 5, poz. 52; Wyrok SN z dnia 27 października 1983 r., II KR 219/83, OSNPG 1984 r., nr 4, poz. 26.

² Wyrok SN z dnia 28 maja 2001 r., IV KKN 89/01, Lex nr 51839.

1. Pojęcie biegłego i wiadomości specjalnych

Przepisy kodeksu postępowania karnego nie definiują w sposób ścisły pojęcia biegłego, którego w języku potocznym określa się jako – znawcę, eksperta posiadającego wiadomości fachowe, specjalne czy specjalistyczne, a stanowi jedynie, że biegły lub biegli powoływani są przez organ procesowy w sytuacji, gdy stwierdzenie okoliczności istotnych dla rozstrzygnięcia danej sprawy wymaga wiadomości specjalnych (Tomaszewski 1998; Czapska 2000; Sławik, Bronowska 2005; Ledwoch 2011; Żylińska 2013; Gierowski, Jaśkiewicz-Obydzińska, Najda, 2010) - art. 193 kpk³.

Tym samym zgodnie z zasadą prawdy materialnej – art. 2§2 kpk, tak silnie akcentowaną w polskiej procedurze, na organy prowadzące postępowanie nałożono obowiązek podjęcia decyzji o przeprowadzeniu ekspertyzy w każdej sprawie dla wyjaśnienia której niezbędne są wiadomości specjalne – pozaprawnicze (Kegel 2002).

Art. 193 kpk ogranicza się do wskazania, kiedy oraz kto może być powołany w charakterze biegłego. Przy czym o powołaniu do pełnienia funkcji biegłego – jak słusznie zauważa S. Waltoś – nie decyduje posiadany przez daną osobę dyplom, lecz wiedza z danej dziedziny oraz istnienie okoliczności mających istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy co oznacza, że jeśli okoliczności te mają w sprawie znaczenie marginalne nie ma potrzeby ani możliwości powoływania biegłego (Widła 1992; Grzegorzcyk, Tylman 1999; Hofmański, Zgryzek, Sadzik 2007).

Zatem jako dowód o cechach szczególnych opinia biegłego zostanie dopuszczona tylko wtedy, gdy sądowi braknie wiadomości specjalnych⁴. Tym samym, powołanie biegłego nie jest prawem lecz obowiązkiem organu procesowego, jeżeli w sprawie wystąpi konieczność zbadania istotnych okoliczności dla ustalenia których konieczne jest posiadanie wiedzy specjalnej, a organ procesowy okoliczności te ustali samodzielnie, bez posiłkowania się opinią biegłego wówczas dojdzie do naruszenia komentowanego przepisu⁵. Gdyby bowiem organ procesowy był w stanie wdawać się merytoryczną ocenę słuszności prezentowanych przez biegłych poglądów naukowych, wówczas nie zachodziłaby potrzeba wzywania biegłych, skoro sam sąd w zakresie posiadanych wiadomości, byłby w stanie dokonać odpowiednich ustaleń⁶.

Termin „wiadomości specjalne” jest terminem niedefiniowalnym kodeksowo. Należy zatem przyjąć, że termin ten określa wiedzę i umiejętności szczególnego rodzaju, którymi dysponują odpowiedni fachowcy w danej dziedzinie sztuki, nauki, rzemiosła czy obrotu handlowego przy wyznaczeniu granic określonych przez kryterium znajomości pewnych faktów, zjawisk i przyczyn występujących w rzeczywistości z umiejętnościami ich profesjonalnego rozpoznania i opisanie oraz kompetencji określonych przez organ procesowy zlecający danej osobie rozstrzygnięcie kwestii procesowej (Stanik 2000).

³ Ustawa z dnia 6.06.1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz. U. nr 89, poz. 555 z późn. zm.)

⁴ Wyrok SN z dnia 21 czerwca 1971 r., III KR 18/71; Postanowienie S.A. w Krakowie z dnia 16 grudnia 1998 r., II Akz 191/98.

⁵ Wyrok SN z dnia 3 marca 1981 r., IV KR 271/80, OSNPG 1981, nr 8-9, poz. 101; Wyrok SN z dnia 20 maja 1984 r., IV KR 281/87, OSNKW 1988, nr 9-10, poz. 69.

⁶ Wyrok SN z dnia 14 września 1957 r., II KRN 782/57, OSPiKA 1958, nr 5, poz. 120.

Zgodnie z poglądem wyrażonym przez J. Sehna wiedza specjalna nie może ograniczać się jedynie do wiadomości teoretycznych, bowiem w parze z ugruntowaną wiedzą teoretyczną muszą iść umiejętności praktyczne i dopiero suma owych umiejętności wypełnia treść ustawowego pojęcia „wiadomości specjalne”, a tym samym przesądza o predyspozycjach danej osoby do pełnienia funkcji biegłego (Sehn 1956).

Problematykę biegłych sądowych w procesie karnym w Polsce określają od strony prawnej: kodeks postępowania karnego, ustawa o ustroju sądów powszechnych oraz wydane na podstawie zawartej w niej delegacji rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 stycznia 2005 r.⁷

Zakres regulacyjny aktu wydanego przez ministra opisany został w art. 157§2 ustawy Prawo o ustroju sądów powszechnych, który stanowi o:

- trybie ustanawiania biegłych sądowych,
- pełnienia przez nich czynności;
- oraz zwalniania ich z funkcji⁸.

Ustawa wymaga również by prezesi sądów okręgowych byli podmiotami powołującymi biegłych oraz by prowadzili ich listy⁹. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości określa, że ekspertem może być ustanowiona osoba, która: korzysta z pełni praw cywilnych i obywatelskich; ukończyła 25 lat życia; posiada teoretyczne i praktyczne wiadomości specjalne w danej gałęzi nauki, techniki, sztuki, rzemiosła, a także innej umiejętności, dla której ma być ustanowiona; daje rękojmię należytego wykonywania obowiązków biegłego; wyrazi zgodę na ustanowienie biegłym sądowym¹⁰.

2. Udział biegłego psychologa w badaniu

Dla stwierdzenia okoliczności wymagających rozstrzygnięcia w postępowaniu karnym lub konieczność dokonania czynności procesowej z udziałem biegłego ustawodawca w nielicznych przypadkach wskazuje specjalność biegłych. Sytuacja ta dotyczy biegłego uczestniczącego w ustaleniu poczytalności sprawcy czynu, która we wszystkich systemach prawnych uznawana jest za warunek decydujący o karnomaterialnym bycie przestępstwa bez której nie jest możliwe pociągnięcie sprawcy do odpowiedzialności karnej – przypisania sprawcy winy (Zoll 2012; Przybysz 2011). Zatem poczytalność to zdolność do rozporządzania pełnią władz umysłowych, zdolność do rozpoznawania znaczenia swoich czynów i kierowania swoim postępowaniem (Korzeniowski, Pużyński 1978; Depko, Eichstaedt, Gałeccki 2014; Gruza 2012).

Zgodnie z art. 202§1 i 2 kpk „(...) w celu wydania opinii o stanie zdrowia psychicznego oskarżonego powołuje się dwóch biegłych lekarzy psychiatrów, a na ich

⁷ Dz. U. 2005 r., nr 15, poz. 133.

Problematykę dotyczącą biegłych w kwestiach szczegółowych regulują również: Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 9 marca 1968 r. o czynnościach komorników (Dz. U. Nr 10, poz. 52 z późn. zmianami (§ 46 – 48)) oraz Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 27 grudnia 2007 r. w sprawie biegłych w przedmiocie uzależnienia od alkoholu (Dz. U. Nr 250, poz. 1883), jednak ze względu na to, że zastosowane tam rozwiązania są analogiczne do tych ze wskazanego rozporządzenia, zostaną one w niniejszej pracy pominięte.

⁸ Art. 157§2 Ustawy Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz. U. 2001 r., nr 98, poz. 1070).

⁹ Art. 175§1 Ustawy Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz. U. 2001 r., nr 98, poz. 1070).

¹⁰ §12 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 24.01.2005 r. w sprawie biegłych sądowych (Dz. U. 2005 r., nr 15, poz. 133).

wniosek możliwe jest powołanie biegłego lub biegłych innych specjalności (...)”¹¹. Biegli psychiatrzy oceniając poczytalność sprawcy czynu biorą pod uwagę trzy czynniki: czyn zabroniony zarzucany sprawcy, czas czynu oraz stan psychiczny sprawcy w trakcie jego popełniania zwracając uwagę na związek przyczynowo-skutkowy między rodzajem zaburzeń i ich nasileniem a rodzajem czynu i jego okolicznościami (Hajdukiewicz 2001; Pachnik, Ring 2013). Natomiast psycholog „(...) pomija źródła niepoczytalności ograniczając się do określenia jej następstw tj. braku możliwości rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem. Podkreśla się, że słabą stroną tej oceny jest jej arbitralność (...)” (Zoll 2012, s. 37 i nast.).

W procesie karnym jednym z najistotniejszych dowodów są zeznania świadków. Zgodnie z art. 192 § 2 k.p.k.¹² sąd lub prokurator może zarządzić przesłuchanie świadka z udziałem biegłego lekarza lub psychologa. Przesłanką powołania biegłego jest uzasadniona wątpliwość co do stanu psychicznego świadka/innego uczestnika procesu, jego stanu rozwoju umysłowego, zdolności postrzegania lub odtwarzania przez niego spostrzeżeń¹³, przy czym owa uzasadniona wątpliwość musi wynikać z konkretnych faktów lub istnienia stanu obniżającego zdolność ich relacjonowania (Witkowska 2013), mogą to być: informacje o przebytych urazach czaszkowo-mózgowych, o leczeniu ambulatoryjnym w poradni zdrowia psychicznego, względnie o pobycie w szpitalu psychiatrycznym oraz innych chorobach o ile mogły mieć wpływ na stan zdrowia psychicznego, o leczeniu z powodu niewydolności krążenia, stwierdzenia występowania w przeszłości kilkakrotnej utraty przytomności, zaburzenia popędu seksualnego, nałogowego albo długotrwałego spożywania alkoholu, nadużywania narkotyków, brak racjonalnego uzasadnienia popełnienia czynu, nieadekwatna motywacja, szczególnie cechy osobowości w powiązaniu z dotychczasowym trybem życia¹⁴. Tym samym w razie ujawnienia okoliczności uzasadniających podejrzenie istnienia ww. czynników, które zakłócają lub wykluczają zdolność postrzegania, zapamiętywania oraz odtwarzania spostrzeżeń czy relacjonowania faktów, organ procesowy ma obowiązek przesłuchania świadka z udziałem biegłego¹⁵ (Hofmański, Zgryzek, Sazdik 2007). Należy podkreślić, że biegły nie ma żadnej możliwości stwierdzenia prawdziwości wypowiedzi – ocena ta należy do organu procesowego – może jedynie wskazać obecność cech osobowości lub objawów psychopatologicznych, które wiarygodność wypowiedzi pomniejszają lub czynią ją niewiarygodną (Przybysz 2007) koncentrując się na ustaleniach prawidłowości spostrzegania, zapamiętywania i odtwarzania spostrzeżeń, skłonności do konfabulacji czy kłamstwa, które doprowadzają do racjonalnego, końcowego wniosku, czy osoba relacjonując fakty związane z zarzutem nie czyni tego w sposób odbiegający od rzeczywistości¹⁶.

Mimo, iż art. 192 § 2 k.p.k. nie utożsamia wątpliwości dotyczących możliwości spostrzegania i odtwarzania spostrzeżeń z wiekiem świadka oraz nie wymienia objawów czy stanów zakłócających zdolność świadka do składania zeznań, których

¹¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz. U. nr 89, poz. 555).

¹² Ustawa z dnia 6.06.1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz. U. nr 89, poz. 555).

¹³ Art. 193§2 kpk.

¹⁴ Postanowienie SN z dnia 21 listopada 1977 r., Z 34/77, OSNKW 1977 r., nr 112, poz. 138.

¹⁵ Taki stan wynikający z choroby, odstępstwa od normy psychicznej czy ograniczenia zdolności percepcyjnych lub zapamiętywania jest niezależny od świadka a zniekształcanie relacjonowanych treści jest jego konsekwencją.

¹⁶ Wyrok SA w Katowicach z dnia 2 października 2008 r., II AKz 276/08, Biul. Saka 2008, nr 4, poz. 10-11.

zaistnienie skutkować będzie powołaniem biegłych, to jednak w praktyce dochodzi często do powoływania biegłych „niejako na wyrost” także w tych przypadkach, gdy nie ma takiej konieczności np. potrzeby przesłuchania w charakterze świadków osób w podeszłym wieku czy w przypadku przesłuchania osób do 18 roku życia. Owa „nadgorliwość” organu procesowego wynika z faktu, iż sprawność funkcji poznawczych osób w podeszłym wieku obniża się stopniowo wraz z wiekiem, nie oznacza to jednak, że wszyscy ludzie starzy funkcjonują na poziomie wyłączającym zdolność odtwarzania spostrzeżeń i relacjonowania faktów w sposób odbiegający od rzeczywistości.

Analogicznie w przypadku osób, które nie ukończyły 18 roku życia, nie miały w przeszłości urazów głowy z utratą przytomności czy innych poważnych problemów zdrowotnych natury somatycznej albo psychicznej, a zatem nie można zakładać, iż ich zeznania nie będą wartościowe, tym samym udział biegłego psychologa w przesłuchaniu tych osób jest zbędny.

Stanowisko w tej kwestii wyraził także Sąd Najwyższy, stwierdzając iż „ (...) powołanie biegłych nie może stanowić reguły przy przesłuchaniach osób nieletnich, zwłaszcza jeżeli zeznania tych osób nie budzą w przeważającej części wątpliwości w świetle ustalonych bezspornie okoliczności sprawy (...)”¹⁷.

Uzasadnione wątpliwości budzi także częsta praktyka przesłuchania z udziałem biegłego osób uzależnionych od narkotyków czy innych środków odurzających, gdyż uzależnienie nie jest wystarczającą podstawą dla uznania, że zachodzą wątpliwości co do stanu psychicznego świadka oraz zdolności postrzegania i odtwarzania spostrzeżeń. Okoliczność taka może wystąpić u osoby uzależnionej w przypadku zespołu abstynencyjnego lub innych objawów psychopatologicznych na skutek zażywania środków psychoaktywnych, co może stanowić przesłankę do przesłuchania z udziałem biegłego psychologa, bowiem znajdując się w stanie „głodu narkotykowego” zdolność dowodowa takiego świadka będzie ograniczona¹⁸.

Podobne stanowisko należy podzielić w sprawach, gdy ofiara i sprawca są osobami najbliższymi, w takim przypadku silne zaangażowanie emocjonalne może zmniejszyć pole świadomości i przez to zakłócić proces zapamiętywania (Gruza 2003). Zgodnie z postanowieniem Sądu Najwyższego „ (...) emocjonalny sposób składania zeznań przez osobę pokrzywdzoną, wiążący się z istotą konfliktu rodzinnego, który zaowocował postępowaniem karnym, nie uzasadnia wystąpienia wątpliwości co do stanu psychicznego świadka, ani innych, zawartych w art. 192 § 2 k.p.k., przesłanek faktycznych dających sądowi możliwość zarządzenia przesłuchania świadka z udziałem biegłego lekarza lub biegłego psychologa (...)”¹⁹.

Zatem brak jest przesłanek faktycznych dających możliwość zarządzenia przez prowadzącego postępowanie przesłuchania świadka z udziałem psychologa w sytuacji, gdy stronami postępowania karnego są osoby z kręgu rodzinnego prezentujący emocjonalny stosunek do sprawy i sprawcy czynu.

Nie uzasadnia również powołania biegłego sytuacja składania przez świadka odmiennych zeznań chyba, że odmiennie zeznania świadka wynikają z zakłócenia czynności psychicznych. Tym samym rola biegłego psychologa sprowadza się do

¹⁷ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 19 marca 1984 r., sygn. I KR 48/84 (OSNPG 1985, nr 2, poz. 26).

¹⁸ Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 28 października 1999 r., sygn. II AKa 160/99.

¹⁹ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 28 czerwca 2007 r., sygn. II KK 389/06.

oceny stanu rozwoju umysłowego, zdolności postrzegania lub odtwarzania spostrzeżeń na podstawie obecności w trakcie składania zeznań przez świadka/innej osoby uczestnika procesu i w oparciu o znajomość akt sprawy. Pamiętać trzeba, że ich ostateczna ocena należy zawsze do organu procesowego i w spełnieniu tej roli biegły nie może i nie powinien go wyręczać, Sąd Najwyższy stanął na stanowisku, że „(...) przedmiotem ocen biegłych z psychologii jest poziom rozwoju umysłowego i emocjonalnego człowieka oraz próby wyjaśnienia pobudek, które kierują jego zachowaniami, nie zaś ocena, czy świadek zeznający w danej sprawie zeznał prawdę. Kwestia wiarygodności może być przedmiotem ocen biegłego, tylko w kontekście zaobserwowania u badanego jakiegoś defektu psychicznego (...)”²⁰.

3. Przedmiot i zakres psychologicznej ekspertyzy sądowej

Przedmiot i zakres ekspertyzy wykonywanej przez biegłego psychologa jest uwarunkowany kryteriami związanymi nie tylko przepisami kodeksu karnego w odniesieniu do rodzaju czynu przestępnego ale przede wszystkim wieku osoby biorącej udział w postępowaniu karnym (małoletni, nieletni, dorośli), jej statusu procesowego (podejrzany, oskarżony, pokrzywdzony, świadek), sposobu popełnienia czynu (indywidualnie, w grupie) czy wreszcie stanu zdrowia psychicznego takiej osoby. Tym samym najogólniej można przyjąć, iż przedmiotem ekspertyzy psychologicznej jest zachowanie człowieka w konkretnej sytuacji, w szczególności analizy stanu aktualnego zachowania się człowieka (Stanik 2000). W przypadku osób dorosłych będzie to m.in. występowanie patologii OUN, określenie profilu osobowości, procesów psychicznych, wpływu zdolności intelektualnych na funkcjonowanie społeczne oraz składniki psychiczne zachowania się świadka (Habzda-Siwiek 2002). Psychologia zajmuje się bowiem procesami psychicznymi nie tylko od strony psychopatologicznej, ale przede wszystkim od strony ich prawidłowości.

Zarówno w literaturze, jak i w praktyce podkreśla się, że psychologiczna analiza osobowości człowieka winna być rozpatrywana nie tylko temporalnie w związku z czasowym biegiem życia człowieka, ale także klinicznie, biorąc pod uwagę przebyte stany traumatyczne i zdarzenia kryzysowe, które mają duże znaczenie przy wyjaśnieniu motywacji, bowiem po pierwsze, przyjęcie błędnego stanowiska biegłego prowadzi do niewłaściwych decyzji procesowych o trudnych do przewidzenia konsekwencjach, zwłaszcza dla osób uwikłanych w sprawę. Po wtóre, nieuzasadniona negatywna ocena poprawnej, z punktu widzenia standardów zawodowych opinii powoduje zlecenie kolejnych ekspertyz i powielanie badań psychologicznych, nieobjętych dla osoby, której ekspertyza dotyczy – wpływając jednocześnie na przebieg postępowania.

Tym samym od postanowienia organu procesowego zależy zarówno przedmiot, jak i zakres ekspertyzy, czyli zestaw pytań skierowanych do specjalisty. Pytania mogą wyznaczać wąski zakres badań biegłego i koncentrować się na określeniu stanu rozwoju umysłowego świadka, sprawności procesów postrzegania i pamięci, skłonności do konfabulacji czy kłamstwa. Jednakże organ procesowy może postanowić o wydaniu pełnej diagnozy psychologicznej, która powinna zawierać zarówno ocenę

²⁰ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 5 maja 2006 r., sygn. V KK 387/05.

poziomu intelektualnego świadka, pamięci, uwagi, podatności na sugestię, skłonności do fantazjowania i kłamstwa, emocji związanych ze sprawą, procesów decyzyjno-motywacyjnych, które mogą mieć wpływ na składane przezeń zeznania (Rode 2015).

Formułowanie pytań do biegłych rodzi szereg problemów wówczas, gdy obok pytań o zdolność postrzegania przez świadka i zdolność odtwarzania spostrzeżeń, sformułowane są pytania o to, czy zeznania świadka mogą stanowić wartościowy materiał dowodowy dla rozstrzygnięcia w sprawie lub dotyczące oceny wiarygodności zeznań świadka albo czy świadek zeznaje prawdę, czy kłamie oraz czy zdarzenie będące przedmiotem postępowania w ogóle miało miejsce. Tak postawione biegłym pytania są niedopuszczalne i rażąco naruszają zasadę wyrażoną w art. 7 k.p.k. w świetle której to „organy postępowania kształtują swe przekonanie na podstawie wszystkich przeprowadzonych dowodów, ocenianych swobodnie z uwzględnieniem zasad prawidłowego rozumowania oraz wskazań wiedzy i doświadczenia życiowego”²¹.

Zasada swobodnej oceny dowodów nie oznacza całkowitej dowolności organu procesowego, bowiem przepisy proceduralne nakładają na organ procesowy obowiązek uzasadnienia zajętego stanowiska oraz wprowadzają przysługujące sądowi wyższej instancji uprawnienie do korygowania błędów w takich ocenach²².

Odnosi się jednak wrażenie, że nader często organy procesowe próbują wyręczać się biegłymi, żądając dokonywania od nich takich ocen, zwłaszcza w sprawach trudnych, niejednoznacznych dowodowo w których opinia sądowo-psychologiczna ma przesądzać o wartości dowodowej zeznań, a w konsekwencji o winie bądź niewinności oskarżonego.

Niestety postępowania w Polsce trwają zbyt długo, co stanowi coraz częściej przesłankę wnoszenia skarg na przewlekłość postępowania sądowego kierowanych do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu²³ (Nowikowski 2004). Nadto wieloletni proces powoduje, że w pamięci świadków zdarzenie ulega zatarciu, tym samym sąd w zetknięciu z często sprzecznymi zeznaniami wzywa biegłego psychologa, aby rozstrzygnął, kiedy świadek mówił prawdę. Dzieje się tak w sprawach długotrwałych, skomplikowanych. choć i w sprawach prostych zdarzają się sytuacje, w których świadkowie z sobie tylko znanych powodów zeznają odmiennie np. z obawy zemsty ze strony sprawcy, własnej odpowiedzialności karnej jeśli brali udział w czynie lub z chęci pomocy oskarżonemu w szczególności gdy jest osobą najbliższą.

Tym samym biegły psycholog może przeprowadzić analizę psychologicznych kryteriów wiarygodności w świetle indywidualnych psychologicznych cech świadka a samo badanie powinno uwzględniać sprawność zdolności postrzegania i odtwarzania spostrzeżeń, zdolność przechowywania oraz odtwarzania, werbalizowania spostrzeżeń, skłonność do fantazjowania, cechy osobowości, stwierdzenie ewentualnych

²¹ Ustawa z dnia 6.06.1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz. U. Nr 89, poz. 555).

²² Gwarancjami realizacji zasady prawdy materialnej są: inicjatywa dowodowa organu procesowego, kolegialność składu orzekającego oraz system środków kontroli rozstrzygnięć sądowych.

²³ art. 6 ust. 1 EKPC, w myśl którego każdy ma prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd ustanowiony ustawą przy rozstrzygnięciu o jego prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym albo o zasadności każdego oskarżenia w wytoczonej przeciwko niemu sprawie karnej, przy czym postępowanie przed sądem jest jawne.

czynników, które tę zdolność zakłócają. Sąd Najwyższy wskazał, iż „(...) przedmiotem stanowiska biegłego, który występuje przy przesłuchaniu świadka, mogą być tylko cechy stanu psychicznego przesłuchiwanego, mogące mieć wpływ na treść jego relacji. Innymi słowy, ocena prawdziwości zeznań świadka należy do sądu, zadaniem zaś biegłego jest jedynie wyrażenie opinii w kwestiach, które sądowi taką ocenę winny umożliwić czy ułatwić (...)”²⁴.

Dlatego tak ważnym elementem w procesie karnym jest rozgraniczenie, co wolno, a czego nie wolno biegłemu, a także powstrzymywanie się przez organ procesowy od zadawania pytań biegłemu, które mogą zdyskwalifikować opinię.

Co prawda przepisy kodeksu postępowania karnego nie regulują w sposób szczegółowy zagadnień związanych z udziałem biegłego psychologa w przesłuchaniu świadka, jednak w celu eliminacji tych wątpliwości niezbędne jest poznanie przez sędziów i prokuratorów specyfiki pracy biegłego psychologa, zakresu kompetencji biegłego, sposobów weryfikacji wydawanych opinii. Konieczna i wymagana od biegłych jest także gruntowna znajomość za zagadnień prawnych niezbędnych dla opiniowania w sprawach karnych (Paprzycki 2006). Dopiero wówczas dowód z przesłuchania świadka i wydana na tej podstawie opinia sądowo-psychologiczna będą stanowić wartościowy dowód w procesie karnym.

Zakończenie

Rola dowodu z zeznań dla procesu sądowego odgrywa kluczowe znaczenie, i to w każdym systemie prawnym, gdyż to na tych źródłach i środkach dowodowych opiera się większość rozstrzygnięć sądowych (Gruza 2000). Relacja świadka, mimo dużego subiektywizmu, nierzadko jest jedynym źródłem informacji o zdarzeniu (Hołyst 2010). Nawet świadek zeznający przed sądem zgodnie z tym, jak zdarzenie postrzegał i zapamiętał może popełniać błędy, szczególnie w sytuacji wieloletniego procesu, dlatego rola biegłego psychologa ma pomóc sądowi w ocenie czy ślady pamięciowe, zwane engramami (Wójcikiewicz, Szumakowicz 1984), można zaliczyć do śladów kryminalistycznych, które pomogą odtworzyć przebieg zdarzeń zgodnie z rzeczywistością, zeznań wiarygodnych i mających znaczenie dla całości postępowania. Nie ulega wątpliwości, że bez względu na formę śladów pamięciowych dla rozstrzygnięcia w sprawie liczy się ich wartość informacyjna (Wójcikiewicz, Szumakowicz 1984).

Jednakże trzeba pamiętać, że do popełniania mimowolnych błędów w odtwarzaniu spostrzeżeń przez świadków przyczynia się wiele czynników, w tym zaburzenia sfer życia psychicznego. Zachowania, które różnią się od społecznie i kulturowo przyjętych konwenansów, mogą zostać uznane za odbiegające od normy (Seligman, Walker, Rosenham 2003). Przyczyn takich zachowań należy poszukiwać zarówno w czynnikach biologicznych, jak i czynnikach psychologicznych, na przykład sposobie, w jaki zostaliśmy wychowani, funkcjonowaniu w konkretnym kręgu kulturowym czy grupie religijnej (Seligman, Walker, Rosenham 2003). Nie ulega najmniejszej

²⁴ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 16 kwietnia 2004 r., sygn. IV KK 448/722.

wątpliwości, że traumatyczne, ekstremalne dla psychiki ludzkiej zdarzenia wprowadzają zmiany w codziennym funkcjonowaniu jednostki dlatego właściwe postępowanie podczas przesłuchania pozwoli na odebranie zeznań wiarygodnych, mających znaczenie dla rozstrzygnięcia toczącego się postępowania.

O niezaprzeczalnej wartości wiedzy psychologicznej wykorzystywanej w toku procesu karnego świadczy to, że ułatwia ona sędziemu ocenę poczytalności sprawcy w chwili czynu czy zeznań uczestników procesu – pozwalając rozpoznać w nich nieprawdę, błędy, stronniczość czy wpływ nacisków oraz odczuwanych rozterek wewnętrznych.

Dlatego też w praktyce procesu karnego muszą nastąpić zmiany takie zmiany, by ocena zeznań na podstawie doświadczenia i intuicyjnych działań sędziego zmieniła się w ocenę opartą na dorobku nauki. Tym samym obok kierowania się przez sędziego ogólną wiedzą psychologiczną zachodzi potrzeba powołania biegłego psychiatry bądź psychologa a sąd jest zobligowany skontrolować opinię biegłego i może ją przyjąć dopiero wówczas, gdy jej uzasadnienie wydaje się być słuszne. Należy zatem dążyć do tego, by sędzia, kiedy zaistnieje taka potrzeba, mógł współpracować z psychologiem oraz by potrafił zadać takiemu biegłemu pytania dające postęp w sprawie.

Tym samym biegły psycholog oferuje wymiarowi sprawiedliwości swoją wiedzę pozwalającą na lepsze rozumienie procesów kodowania, przechowywania i wydobywania śladów pamięciowych i jej bardziej efektywne wykorzystanie, jednakże od przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości zależy, czy będą chcieli i potrafili z tej wiedzy skorzystać.

Bibliografia

1. Eichstaedt K., (2012), *Metodyka pracy biegłego psychiatry, psychologa oraz seksuologa w sprawach karnych*, Warszawa, LexisNexis.
2. Depko A., Eichstaedt K., Gałeczki P., (2014), *Metodyka pracy biegłego psychiatry, psychologa oraz seksuologa w sprawach karnych, nieletnich oraz wykroczeń*, wyd. 2, Warszawa, LexisNexis.
3. Gudjonson G. H., Harward L. R. C., (1998), *Forensic psychology. A guide to practice*, London.
4. Gierowski J.K., Jaśkiewicz-Obydzińska T., Najda M., (2010), *Psychologia w postępowaniu karnym*, wyd.2, Warszawa, LexisNexis.
5. Gruza E., (2000), *Przyczynek do zagadnienia oceny wiarygodności zeznań świadka*, *Problemy Współczesnej Kryminalistyki*, t. 3.
6. Gruza E., (2002), *Granice opiniowania przez biegłego*, (w:) Z. Kegel (red.), *Problematyka ekspertyzy z dowodu dokumentów*, t. II, Wrocław, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego.
7. Gruza E., (2003), *Ocena wiarygodności zeznań świadków w procesie karnym*. *Problematyka kryminalistyczna*, Kraków, Zakamycze.
8. Gruza E., (2012), *Psychologia sądowa dla prawników*, Warszawa, Wolters Kluwer.
9. Grzegorzczak T., Tylman J., (1999), *Polskie postępowanie karne*, Warszawa, LexisNexis.
10. Habzda-Siwiek E., (2002), *Diagnoza stanu psychicznego sprawcy a rozstrzygnięcia w procesie karnym*, Kraków, Zakamycze, Kraków.
11. Habzda-Siwiek E., Kobzińska J., (red.), (2014) *Psychologia i prawo. Między teorią a praktyką*, Sopot, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
12. Hajdukiewicz D., (2001), *Biegły psychiatry w procedurze karnej*, *Niebieska Linia*, nr 3.
13. Hofmański P., Zgryzek K., Sadzik E., (red.), (2007), *Kodeks postępowania karnego*, Warszawa, C.H. Beck.
14. Hołyst B., (2010), *Kryminalistyka*, Warszawa, LexisNexis.

15. Korzeniowski L., Pużyński S., (red.), (1978), Encyklopedyczny słownik psychiatrii, wyd. II, Warszawa, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa.
16. Ledwoch B. (red.), (2011), Wybrane problemy psychologii sądowej, Lublin, Wydawnictwo UMCS.
17. Nowikowski I., (2004), W kwestii skargi na nierozpoznanie sprawy w rozsądnym terminie w postępowaniu karnym (zagadnienia wybrane), (w:) Współczesne problemy procesu karnego. Księga pamiątkowa Prof. Andrzeja Bulsiewicza, Toruń, TNOiK.
18. Pachnik K., Ring A., (2013), Uwagi w sprawie uzyskiwania opinii o stanie zdrowia psychicznego sprawców przestępstw w toku postępowania karnego, Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego, nr 30.
19. Paprzycki L.K., Zasada swobodnej oceny dowodów a związanie organu procesowego opinią biegłego, (w:) Czapska J. i inni (red.), (2000), Zasady procesu karnego wobec zmieniającej się współczesności. Księga ku czci Prof. S. Waltosia, Warszawa, Wydawnictwo Prawnicze PWN.
20. Paprzycki L.K., (red.), Opiniowanie psychiatryczne i psychologiczne w procesie karnym, Kraków 2006, Instytut Ekspertyz Sądowych.
21. Przybysz, J. (2007). Psychiatria sądowa. Podręcznik dla lekarzy i prawników .Część I: Opiniowanie w procesie karnym, wyd. IV, Toruń, Polskie Towarzystwo Psychiatryczne.
22. Przybysz J., (2011), Kompendium psychiatrii sądowej – opiniowanie w procesie karnym. Podręcznik dla lekarzy i prawników, Toruń, Tumult.
23. Rode D., (red.), (2015), Modele psychologicznego opinio dawstwa w sprawach karnych, Wyd. I, Sopot, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
24. Sehn J., (1956), Dowód z biegłych w postępowaniu sądowym, Nowe Prawo, nr 4.
25. Seligma M.E.P, Walker E.F., Rosenham D.L., (2003), Psychopatologia, Poznań, Zysk i S-Ka.
26. Sławik K., Bronowska K., Biegli i ich ekspertyzy pisma, Problemy Kryminalistyki 2005, nr 247.
27. Stanik J. M., (2000), Teoretyczne i metodologiczne przesłanki opinio dawstwa psychologicznego w procesie karnym, Postępy Psychiatrii i Neurologii, nr 9.
28. Świda Z., Ponikowski R., Posnow W. (2008), Postępowanie karne – część ogólna, Warszawa, Wolters Kluwer.
30. Tomaszewski T., (1986), Kryminalistyczno-procesowe aspekty przygotowania do przesłuchania biegłego, Problemy Praworządności, nr 11
31. Tomaszewski T., (1991), Problematyka wykorzystania dowodów naukowych na tle procedury amerykańskiej, Nowe Prawo, nr 1–2.
32. Tomaszewski T., (1997), Czy korzystać z opinii prywatnych, Przegląd Sądowy, nr 2.
33. Tomaszewski T., (1998), Dowód z opinii biegłego w procesie karnym, Kraków, Instytut Ekspertyz Sądowych.
34. Widła T., (1992), Ocena dowodu z opinii biegłego, Katowice, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego.
- Witkowska K., (2013), Biegły w postępowaniu karnym, Prokuratura i Prawo, nr 1.
35. Wójcikiewicz J., Szumakowicz E., (1984), Ślady pamięciowe, „Studia Kryminologiczne, Kryminologiczne i Penitencjarne”, t. 15.
36. Zoll A., (2012), Kodeks karny. Komentarz. Część ogólna. Tom I – komentarz do art. 1-116, Warszawa, Wolter Kluwer.
37. Żylińska J., (2013), Biegły psycholog a odebranie i ocena zeznań małoletniego świadka w procesie karnym, Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego, nr 30.

Wykaz aktów prawnych

1. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz. U. nr 89, poz. 555).
2. Ustawa z dnia 6.06.1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz. U. Nr 89, poz. 555).
3. Wyrok SN z dnia 14 września 1957 r., II KRN 782/57, OSPiKA 1958, nr 5, poz. 120.
4. Wyrok SN z dnia 21 czerwca 1971 r., III KR 18/71.
5. Wyrok SN z dnia 20 sierpnia 1980 r., V KRN 178/80, OSNPG 1981 r., nr 5, poz. 52.
6. Wyrok SN z dnia 3 marca 1981 r., IV KR 271/80, OSNPG 1981, nr 8-9, poz. 101. Wyrok SN z dnia 27 października 1983 r., II KR 219/83, OSNPG 1984 r., nr 4, poz. 26.
7. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 19 marca 1984 r., sygn. I KR 48/84 (OSNPG 1985, nr 2, poz. 26).
8. Wyrok SN z dnia 20 maja 1984 r., IV KR 281/87, OSNKW 1988, nr 9-10, poz. 69.
9. Wyrok SN z dnia 28 maja 2001 r., IV KKN 89/01, Lex nr 51839.

10. Wyrok SA w Katowicach z dnia 2 października 2008 r., II AKz 276/08, Biul. Saka 2008, nr 4, poz. 10-11.
11. Postanowienie SN z dnia 21 listopada 1977 r., Z 34/77, OSNKW 1977 r., nr 112, poz. 138.
12. Postanowienie S.A. w Krakowie z dnia 16 grudnia 1998 r., II Akz 191/98.
13. Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 28 października 1999 r., sygn. II AKa 160/99.
14. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 16 kwietnia 2004 r., sygn. IV KK 448/722.
15. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 5 maja 2006 r., sygn. V KK 387/05.
16. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 28 czerwca 2007 r., sygn. II KK 389/06.

PROCESOWO-PSYCHOLOGICZNE ASPEKTY DOWODU Z PRZESŁUCHANIA ŚWIADKA

Streszczenie: Zeznania świadków stanowią najczęstszy dowód w procesie, mimo, iż niejednokrotnie zdarza się, że dowód ten jest źródłem niesprawiedliwych wyroków, dlatego celem uniknięcia ewentualnych uchybień, dokonywana jest ich logiczna i sformalizowana ocena koncentrująca się na aspektach psychologicznych rzutujących na ich wiarygodność. Dla prawidłowego przebiegu czynności procesowych i dokonywania na ich podstawie prawdziwych ustaleń faktycznych niezbędna jest współpraca organu procesowego z psychologami.

Abstract: The testimony of the witnesses are the most common proof in the process, although sometimes it happens that this evidence is the source of miscarriages of justice, so as to avoid any deficiencies, they made their logical and formalized assessment focuses on the psychological aspects influencing their credibility. For the proper conduct of legal proceedings and making them real factual basis of cooperation is necessary procedural authority of psychologists.

Wstęp

Sumeryjski kodeks Ur-Nammu, datowany na około 2050 rok p.n.e. zawiera pierwsze spisane przepisy odnoszące się do zeznań świadków. W kolumnie V § 34 zapisano: „Jeśli jakiś obywatel wystąpił jako świadek i okazał się krzywoprzysięzcą, zapłaci 15 sykli srebra”, natomiast § 35: „Jeśli jakiś obywatel wystąpił jako świadek, lecz uchylił się od przysięgi, zapłaci tyle, o ile chodzi w procesie” (Kudrewicz 1990, s. 15). Na marginesie należy wspomnieć, że wyprzedza on bodajże najbardziej znany Kodeks Hammurabiego o 350 lat, a Kodeks Lipit-Isztara o około 174 lata.

We wspomnianym wyżej kodeksie Lipit-Isztara odczytano zapisy dotyczące fałszywego oskarżenia – art. 17 „(...) jeśli ktoś kogoś innego, nie schwytawszy na gorącym uczynku, oskarża o coś, o czym on nie wie i nie udowadnia mu tego, poniesie karę przewidzianą za to, o co go oskarżył, a jeśli jakiś człowiek mówi, że córka innego człowieka, która nie jest jeszcze poślubiona, miała stosunek płciowy, gdy zostanie stwierdzone, że nie miała stosunku płciowego, to oszczerca zapłaci 10 sykli srebra – art. 33 (...)” (Kudrewicz 1990, s. 28).

W kodeksie Hammurabiego stanowiącym spis praw zwyczajowych, orzeczeń sądowych, wyroków i rozporządzeń wydanych przez króla w okresie jego panowania datowanym na okres państwa starobabilońskiego¹, znajduje się szereg przepisów dotyczących świadków. Kodeks ten nie określał wprost wartości dowodowej zeznań, a stanowił, iż każda ze stron mogła powoływać własnych świadków. Wiele orzeczeń w nim zawartych oparto na ordaliach – sąd boży, np. wymóg wskazania świadków zakupu, gdy zachodziła wątpliwość co do legalności pochodzenia rzeczy (Stępień 1996). Kodeks ten zawierał także zapisy dotyczące czasu na sprowadzenie świadków – „(...) jeżeli świadkowie obywatela nie są w pobliżu, sędziowie termin za sześć miesięcy wyznaczą mu, a jeśli przez sześć miesięcy świadków swych nie przyprowadzi, człowiek ten jest kłamcą i karę rozprawy tej w pełni poniesie (...)” (Stępień 1996, s. 83).

Również Pismo Święte Starego Testamentu zawiera przepisy dotyczące dowodu z zeznań świadka. W Księdze Wyjścia (Wj 20, 16) znajduje się zapis „(...) nie będziesz mówił przeciw bliźniemu twemu kłamstwem jako świadek”². W Księdze Liczb spisano prawa odnoszące się w części do prawa talionu, ale także regulujące postępowanie dowodowe dotyczące zasad oceny materiału dowodowego np. nie można było skazać na śmierć za zabójstwo jedynie na podstawie zeznań jednego świadka³. W Księdze Powtórzonego Prawa stanowiono: „Nie przyjmie się zeznania jednego świadka przeciwko nikomu, w żadnym przestępstwie i w żadnej zbrodni. Lecz każda popełniona zbrodnia musi być potwierdzona zeznaniem dwu lub trzech świadków”⁴.

Zatem już od najdawniejszych czasów dowód z zeznań stanowił podstawę wydania wyroku, choć zdawano sobie sprawę iż jego wartość musiała być wzmocniona innym dowodem np. drugiego świadka lub przysięgą.

W polskim systemie prawnych świadkiem może być każda osoba bez względu na jej wiek, stan psychiczny i fizyczny, zajmowaną pozycję społeczną czy uprzednią karalność zdolna do złożenia zeznań, bowiem obowiązujące przepisy nie znają ustawowych przyczyn dyskwalifikacji świadka, nawet wówczas, gdy z góry zakłada się niewiarygodność świadków faktycznych oraz, gdy pewne kategorie osób ze względu na ich właściwości psychofizyczne, które uniemożliwiają im dokonywanie prawidłowych spostrzeżeń i przekazywanie ich sądowi. Jeżeli jednak organ procesowy poweźmie wątpliwość co do stanu psychicznego świadka, jego rozwoju umysłowego, zdolności postrzegania lub odtwarzania spostrzeżeń może zarządzić przesłuchanie świadka z udziałem biegłego lekarza lub psychologa, a świadek nie może się temu sprzeciwić – art. 192§2 kpk⁵ (Gruza 2012).

Mimo, iż termin „zeznanie” nie został zdefiniowany to potocznie przyjmuje się, że jest to wypowiedzianie się w jakiejś sprawie, dotyczące kogoś lub czegoś. W psychologii traktowany jest jako wypowiedź osoby badanej, której zadawane są ogólne lub

¹ Królestwo Babilonii powstałe około 1894 r. p.n.e., w wyniku przejścia kontroli nad miastem Babilon przez szejka Sumu-abum. Około 1880 r. p.n.e. tron objął jego następca Sumu-la-El, który rozpoczął ekspansję terytorialną zajmując miasto Kisz, jedno z ważniejszych miast Sumeru. Do czasu późniejszych podbojów Hammurabiego, południowa Mezopotamia była podzielona na szereg państweczek rządzonych przez władców o amoryckim rodowodzie.

² Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia, (1980). Wyd. Pallottinum, Poznań-Warszawa, s. 87.

³ Ibidem, Lb 35, 30, s. 170.

⁴ Ibidem, Pwt 19, 15-20, s. 190.

⁵ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz. U. Nr 89, poz. 555 z późn. zm.).

szczegółowe pytania (Horoszowski 1963). Zeznania uczestników procesu karnego stanowią nadal najczęstszy dowód, mimo, iż niejednokrotnie zdarza się, że dowód ten jest źródłem niesprawiedliwych wyroków (Kalinowski 1979). Rozwój wiedzy i środków technicznych w coraz większej mierze pozwala opierać ustalenia faktyczne, czynione przez sądy w toku procesu karnego, na wynikach badań dowodów rzeczowych, ekspertyzach i eksperymentach karnoprosesowych lecz mimo to właśnie dowód z zeznań stanowi w dalszym ciągu podstawę większości rozstrzygnięć (Waszczyński 2008; Dembowski 2011).

W czasie procesu karnego występuje przecież kolizja interesów stron, dlatego bardziej niż kiedykolwiek sytuacja taka wymaga prawdziwości i precyzji składanych zeznań, a jednocześnie prawdziwości tej i precyzji nie sprzyja. Świadkowie w procesie karnym nie tylko się mylą, zapominają lub ulegają sugestiom, ale niejednokrotnie świadomie kłamią. Odmianą zeznawania, która w praktyce jest jednoznaczna z kłamstwem i z którą zarazem szczególnie trudno jest walczyć, staje się zatajenie całości lub części faktów znanych świadkowi, niekorzystnych dla strony, z którą świadek jest związany, mimo, iż przed przystąpieniem do przesłuchania zgodnie z art. 233 kk świadek poucany jest o obowiązku zeznawania prawdy i nie zatajania niczego co jest świadkowi wiadomym w sprawie pod rygorem odpowiedzialności karnej⁶. Doświadczenia zgromadzone w toku stosowania przepisów procesu karnego oraz osiągnięcia kryminalistyki i psychologii pozwalają zorientować się, jak wiele różnorodnych czynników może deformować prawdę w zeznaniach świadków i jaki jest wpływ tych czynników na wierność relacji składanych sądowi przez świadków.

Dlatego też celem uniknięcia ewentualnych uchybień, dokonywana jest logiczna i sformalizowana ocena zeznań świadka, koncentrująca się na aspektach psychologicznych rzutujących na ich wiarygodność. Ustawodawca w tym zakresie pozostawia sędziom swobodę oceny dowodów oraz tzw. margines luzu decyzyjnego, które nie oznaczają jednak dowolności, bowiem sędziowie związani są zasadami logicznego myślenia, wskazań wiedzy oraz doświadczenia życiowego.

1. Kryteria wiarygodności zeznań świadków

F. Arntzen i A. Trankell byli twórcami kryteriów wiarygodności zeznań świadków. Według Arntzena kryteria te można podzielić na: odnoszące się do przebiegu zeznania; treści, sposobu zeznań oraz motywacji przy powiązaniu ich z cechami osobowości świadków co w rezultacie końcowym stanowi właściwe kryterium wiarygodności (Gruza, Goc, Moszczyński 2008). Trankell natomiast kryteria te podzielił na dwie grupy z których pierwsza to kryterium rzeczywistości, a druga to kryterium kontroli (Gruza, Goc, Moszczyński 2008).

W literaturze przedmiotu podkreśla się, że metody oceny zeznań i wyjaśnień uczestników procesu dzieli się na trzy grupy:

- Analizę procesu formowania się zeznań;
- Obserwację świadka;
- Ocenę zeznań na podstawie motywacji.

⁶ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r., Kodeks karny (Dz. U. nr 88, poz. 553).

Niezwykle istotne znaczenie dla określenia kompetencji danej osoby do występowania w roli świadka jest ocena zdolności takiej osoby do przywoływania i prawidłowego interpretowania zdarzenia, którego dotyczy zeznanie, czyli określenie stanu świadomości świadka w chwili zdarzenia oraz indywidualny sposób gromadzenia przez niego informacji (zapamiętywanie). Zatem istotnym elementem jest jakość pamięci zarówno krótko, jak i długotrwałej oraz zdolność do koncentracji uwagi (Hołyst 1989; Antzen 1989, Gadomska-Radek 2015; Żylińska 2013). Ocena owych kompetencji do bycia świadkiem zależy także od interpersonalnych umiejętności, w szczególności zdolności porozumiewania się, temperamentu i cech osobowych.

Nadto istotna jest także znajomość wiedzy na temat formułowania się zeznań oraz analiza danych osobowych świadka, jego wiek, stan umysłu itp. (Stanik, Majchrzyk 2001; Eichstaedt 2015; Depko, Eichstaedt, Gałęcki 2014).

Tym samym z prawniczego punktu widzenia wiarygodność to stopień prawdopodobieństwa zajścia faktów ujawnionych w treści zeznania oceniana na podstawie czterech kryteriów: doświadczenia życiowego, źródła wiedzy, poprawności logicznej oraz prawdopodobieństwa wersji. Natomiast w ujęciu psychologicznym wiarygodność to zgodność lub niezgodność zmiennych psychologicznych charakteryzujących zeznanie i proces ich formułowania się z prawami psychologii opisującymi zachowanie człowieka w różnych sytuacjach.

W praktyce sądowej ocena zeznań świadków opiera się o kryteria osadzenia zeznań w czasie i przestrzeni ich zgodności z innymi dowodami, co bez wątplenia wpływa na pozytywne zmiany w spostrzeganiu wiarygodności tj. zdolności do złożenia wiarygodnych zeznań także spójność zeznań z pozostałym materiałem dowodowym oraz przede wszystkim występowanie w treści zeznań elementów umiejscawiających zdarzenie w czasie oraz miejscu powoduje, że sędziowie wysoko oceniają wiarygodność świadka. Ocena materiału dowodowego zwłaszcza w zakresie przyznania bądź odmowy przyznania waloru wiarygodności zeznaniom świadków czy wyjaśnieniom składanym przez podejrzanych, oskarżonych jest kwestią o znaczeniu fundamentalnym, bowiem w praktyce zdarzają się sytuacje, gdy jedynymi dowodami w sprawie są zeznania pokrzywdzonego, którym przeciwstawiane są wyjaśnienia podejrzanego, oskarżonego, czyli „słowo przeciwko słowu” przy braku innych dowodów, w szczególności rzeczowych. W takiej sytuacji fakt przypisania wiary zeznaniom bądź wyjaśnieniom musi być wnikliwie wyjaśniony, gdyż zeznania jedyne świadka nie są wystarczającą podstawą do skazania, podobnie jak niedopuszczalne jest wartościowanie zeznań w zależności od zajmowanej pozycji społecznej świadka czy pełnionej funkcji publicznej. Rzecz w tym, że taki dowód nie może stać w sprzeczności z innymi wiarygodnymi dowodami, które nie mają wprawdzie znaczenia decydującego dla odpowiedzialności oskarżonego, ale stanowią podstawę weryfikacji ustaleń faktycznych odnoszących się do określonych fragmentów zdarzenia⁷ (Gadomska-Radek 2015).

Ocena wiarygodności zeznań świadka, której kryterium jest więź świadka z innymi niż oskarżony uczestnikami procesu powoduje obniżenie przypisywanej mu wiarygodności. Kategoryzacja świadka w procesie oceniania wiarygodności do grupy osób mających jakikolwiek interes odnośnie rozstrzygnięć procesowych skutkuje

⁷ Wyrok SA w Krakowie z dnia 30 czerwca 2009 roku, sygn. akt II AKa 130/09, LEX 533951.

automatycznie spadkiem przypisywanej mu wiarygodności. Jednakże z obniżaniem wiarygodności zeznań najsilniej koreluje kryterium szczegółowości zeznań, bowiem duża liczba szczegółów zawarta w protokołach zeznań świadków współwystępuje z wysokim stopniem przypisywanej przez sędziów wiarygodności świadkom i ich zeznaniom. Kolejną cechą ujemnie skorelowaną z wiarygodnością zeznań jest zastosowanie kryterium powiązania świadka z innymi osobami uczestniczącymi w procesie sądowym. Spostrzeganie tego rodzaju powiązań i związanego z tym nastawienia do zeznawania jako zastosowanego kryterium oceny wiarygodności współwystępuje z przypisywaniem zeznaniom świadka niższej wiarygodności. W praktyce okazało się również, że jeżeli sędziowie przy ocenianiu wiarygodności wzięli pod uwagę pozycję społeczną świadka, sposób czy też tryb jego życia, to również stopień wiarygodności przypisywany takim zeznaniom jest niższy. Ostatnim, najsłabiej ujemnie korelującym z wiarygodnością zeznań, kryterium jest analiza zachowań niewerbalnych świadka. Jeżeli przyjąć, że sędziowska ocena komunikatów niewerbalnych jest prawidłowa, to możemy wnioskować, że sędziowie, prowadząc przesłuchanie świadków, skupiają się bardziej na tych zachowaniach niewerbalnych, które świadczą o niskiej wiarygodności. I jeżeli takie komunikaty zaobserwują, wówczas stopień przypisywanej wiarygodności zeznaniom jest niższy. Styl spostrzegania intrapsychniczego procesu, jakim jest ocenianie wiarygodności zachodzące w umyśle sędziów, składa się z kilku wskaźników, bazujących na: świadomości istnienia kryteriów oceny wiarygodności, ważności poszczególnych kryteriów oraz ich wartościowaniu w kierunku pozytywnym lub negatywnym. Ze stopniem przypisywanej wiarygodności świadkom skorelowane są dwa wskaźniki strukturalizacji. Sędziowie, którzy mają silniejsze przekonanie, że ważne w procesie oceny wiarygodności kryteria mają charakter pozytywnego lub negatywnego wpływu na wiarygodność, niżej oceniają wiarygodność świadków (Gadomska-Radek 2015).

3. Modele wiarygodności zeznań

Wspomniany wyżej niemiecki psycholog sądowy U. Undeutsch jest twórcą najstarszej koncepcji oceny zeznań świadka opartej na kryterium rzeczywistości zeznań. Jego zdaniem istnieje 5 grup oceny wiarygodności zeznań:

- Stałość relacji (stałe utrzymywanie ogólnej linii narracji);
- Cechy czynności relacjonowania (język i sprawność wypowiedzi oraz wewnętrzna spójność relacji);
- Struktura osobowości świadka i jego stopień rozwoju;
- Motywacja przy uwzględnieniu powiązań świadka ze stronami procesowymi;
- Cechy zawartości zeznania (pierwotne i wtórne kryteria oceny zeznań).

W przypadku pierwotnych kryteriów oceny zeznań brana jest pod uwagę konkretność oraz ich wewnętrzna zawartość, liczba szczegółów, oryginalność opisów, jednorodność oraz powiązanie z konkretnymi sytuacjami życiowymi. Natomiast w przypadku kryteriów wtórnych pod uwagę brana jest analiza zawartości treściowej, stopień zgodności z innymi ustaleniami oraz z tzw. prawdami oczywistymi.

Jak słusznie zauważa Z. Marten w modelu Undeutsch'a występują także pomocnicze elementy ocenne oraz wskaźniki oceny psychologicznej zeznań takie jak:

kryterium bilateralnej emocji, stopień spontaniczności zeznawania, inicjatywa świadka we wnoszeniu poprawek i uzupełnień wcześniej złożonych przez siebie zeznań oraz brak sugestii co do związków przyczynowo-skutkowych pomiędzy elementami zdarzenia przedstawianymi przez świadka (Marten 1990; Rode 2015).

W modelu przedstawionym przez A. Trankella kryteria wiarygodności zeznań zostały podzielone na osiem grup: rzeczywistości i kontrolne; bilateralnej emocji; kompetencji; unikalności; homogeniczności; sekwencji; formalnej kontroli logicznej dokonywanej z zastosowaniem 2 kryteriów tj. konsekwencji i izomorfii (Grcar, Jaśkiewicz 1976, Płachta 1984).

Jednakże model wyżej wspomnianego Arntzena uznawany jest za najpełniejszy, uwzględniający kryteria wiarygodności wynikające z przebiegu zeznania, treści zeznań, sposobu zeznawania oraz motywacji.

W przypadku kryteriów wiarygodności przy ocenie zeznań świadka bierze się pod uwagę stałość zeznań w wielu czasowo odległych badaniach tej samej osoby oraz sposób powstawania uzupełnień wcześniej złożonych zeznań.

Stażność zeznań w dłuższym odstępie czasowym winna przejawiać się:

- zgodnością opisu zdarzeń będących przedmiotem przesłuchania;
- wskazaniu osób biorących udział w zdarzeniu;
- określeniu miejsca lub miejsc zdarzenia jeśli było ich kilka;
- określeniu przedmiotów mających bezpośredni związek ze zdarzeniem;
- określeniu warunków atmosferycznych i pory dnia;
- innych charakterystycznych dla danego rodzaju przestępstwa opisów.

Kryterium stałości zeznań określane metodą Arntzena w odstępie 2-3 letnim wykazuje 10% niezgodności. W wypadku uzupełniania wcześniejszych zeznań istotne jest by następowało ono szybko i spontanicznie a nadto stanowiło logiczny ciąg powiązań z okolicznościami związanymi z przebiegiem relacjonowanego zdarzenia przy uwzględnieniu osobliwości pamięci świadka (dziecko, świadek w podeszłym wieku, osoba z zaburzeniami psychicznymi itp.). w przypadku treści zeznań brane są pod uwagę stopień szczegółowości i osobliwości relacji świadka oraz treści charakterystyczne dla określonego rodzaju przestępstwa. Opis winien charakteryzować się dużą liczbą szczegółów istotnych dla uznania prawdziwości i pewności zeznań oraz ich osobliwością w odtworzeniu zdarzenia, rozmów, opisów psychicznych przeżywanych przez świadka. Tym samym o prawdziwości zeznania niejednokrotnie świadczy zaangażowanie uczuciowe związane z przeżywaniem po raz kolejny zdarzenia będącego przedmiotem postępowania oraz nieudolność zeznań charakteryzująca osoby z objawami inkadencji – nagłego przyływu wspomnień. Osoby takie mają problem z przypomnieniem przebiegu zdarzenia, uporządkowaniem myśli na skutek pobudzenia, wstydu, zmieszania itp. i mimo chaotycznej wypowiedzi w rezultacie uzyskać można zeznanie wewnętrznie spójne a więc wiarygodne.

W przypadku motywacji należy ustalić co skłoniło świadka do złożenia zeznań np. nastawienie negatywne lub pozytywne wobec osoby oskarżonej, wpływ opinii środowiska czy związek pomiędzy świadkiem a uczestnikami postępowania (Gierowski, Jaśkiewicz-Obydzińska, Najda 2010; Gadomska-Radek 2015).

4. Ocena dowodu z zeznań

Ocena dowodu z zeznań pozostająca pod ochroną art. 7 k.p.k., zmierza do osiągnięcia zasady prawdy materialnej, wyrażonej w art. 2§2 kpk., w myśl której podstawę wszelkich rozstrzygnięć powinny stanowić prawdziwe ustalenia faktyczne. Przepis ten ma charakter ogólnej dyrektywy, z której wynikają dwie bardziej szczegółowe, mianowicie organy procesowe obowiązane są do podejmowania wszelkich starań, aby ich ustalenia były zgodne z prawdą oraz organ procesowy sprawujący kontrolę judykacyjną zobowiązany jest do sprawdzenia, czy organ, który wydał zaskarżone orzeczenie, poczynił prawdziwe ustalenia faktyczne.

Gwarancjami zasady prawdy materialnej są:

- obowiązek inicjatywy dowodowej spoczywający na organach procesowych, niezależnie od zachowania stron procesowych;
- kontradiktoryjność rozprawy sądowej i jej elementy w postępowaniu przygotowawczym;
- koncentracja czasowa i miejscowa procesu w czasie rozprawy sądowej i ustawowe okresy postępowania przygotowawczego;
- kontrola sądowna postępowania przygotowawczego;
- kolegialność sądu i udział w sądownictwie przedstawicieli społeczeństwa;
- celowość prakseologiczna form czynności procesowych będąca wynikiem doświadczeń ludzkich i wskazań nauki;
- system środków zaskarżania decyzji procesowych (Waltoś 2008).

Ocena zgromadzonego materiału dowodowego pod kątem jego wiarygodności dokonywana zgodnie z zasadą swobodnej oceny dowodowej zakłada, iż organy procesowe kształtują swoje przekonanie na podstawie wszystkich przeprowadzonych dowodów ocenianych swobodnie z uwzględnieniem zasad prawidłowego rozumowania oraz wskazań wiedzy i doświadczenia życiowego.

Oznacza to, że przekonanie sądu o wiarygodności jednych dowodów i niewiarygodności innych pozostaje pod ścisłą ochroną prawa procesowego. Ocena ta mieści się w ramach swobodnej oceny dowodów, gdy:

- poprzedzona jest ujawnieniem w toku rozprawy całokształtu okoliczności sprawy w sposób podyktowany obowiązkiem dowodzenia prawdy;
- stanowi wynik rozważenia wszystkich okoliczności przemawiających zarówno na korzyść, jak i na niekorzyść oskarżonego;
- jest wyczerpująco i logicznie uargumentowana⁸.

Jak słusznie podkreślono w orzeczeniu Sądu Apelacyjnego obowiązująca procedura nie ustala legalnej oceny dowodów, tym samym oznacza wyłączenie stosowanej już w starożytnym Rzymie zasady, że jeden świadek to żaden świadek i umożliwia oparcie skazania nawet na zeznaniach jednego świadka, byle ocena tego dowodu była rzeczowa i logiczna oraz nie wkraczała w sferę dowolności⁹.

⁸ Wyrok SN z 19 listopada 1990 r., WRN 149/90, OSNKW 7-8, 1991, poz. 41.

⁹ Wyrok SA w Krakowie z dnia 28 maja 2010 r., II Aka 71/10, Lex 621377.

Zatem podstawową zasadą dowodową jest: równorzędność wszystkich dowodów oraz zakaz dokonywania apriorycznej (uprzedniej) oceny wartości dowodów.

Z psychologicznego punktu widzenia istnieje wiele elementów mających znaczenie dla ostatecznego przypisania waloru wiarygodności określonym zeznaniom. Pomocne w tym względzie może być zastosowanie obiektywnych kryteriów analizy treściowej jako narzędzia służącego do realizacji założeń wynikających z art. 7 k.p.k. Być może powinno się je zastosować w przypadku, w którym organ procesowy ma istotne wątpliwości co do wiarygodności zeznań, a ich weryfikacja za pomocą takich czynności procesowych jak konfrontacja, oględziny i inne nie rozwiewa tych wątpliwości.

Dokonując oceny dowodów organ procesowy musi uwzględniać fakt, iż z psychologicznego punktu widzenia istnieją wskaźniki werbalne oraz związane z tzw. mową pośrednią lub mową ciała, które mogą świadczyć o celowym ukrywaniu prawdy przez świadka i kłamliwości jego zeznań. Pamięć ludzka charakteryzuje się generowaniem wspomnień z wiedzy zgromadzonej w skryptach¹⁰, co oznacza, że nie jest wierną kopią rzeczywistości i jest podatna na zniekształcenia. Nadto świadkowie relacjonujący przebieg zdarzenia mogą być w nie emocjonalnie zaangażowani co może wpływać na odmienny odbiór tego zdarzenia i jego zapamiętywanie, a w późniejszym czasie jego odtwarzanie.

Psychologowie wyróżniają 4 wskaźniki prawdy i fałszu:

- zawartość tekstowa przekazu;
- werbalny styl prezentacji przekazu;
- zachowania niewerbalne towarzyszące przekazowi;
- reakcje fizjologiczne (Kohnken 1996; Gruza, Goc, Moszczyński 2008; Gierowski, Jaśkiewicz-Obydzińska, Najda 2010).

Zgodnie z zasadą bezpośredniości organy procesowe mają obowiązek przesłuchania świadka, pokrzywdzonego czy oskarżonego osobiście. Sędziowie tak jak wszyscy inni ludzie wchodząc w interakcje międzyludzkie, dokonując ocen interpersonalnych oraz podejmując decyzje podlegają procesom i prawidłowościom psychologicznym. Wszystko to co prowadzi sędziów do wyboru określonego sposobu przesłuchania, a następnie do przypisania świadkowi i jego zeznaniom określonego stopnia wiarygodności dzieje się w ich umysłach. Procesy myślowe, które doprowadzają sędziów do określonych decyzji powinny być warunkowane w jak największym stopniu logicznymi przesłankami właściwymi rozumowaniu dedukcyjnemu lub indukcyjnemu.

Tym samym wiedza psychologiczna jest jedną z najważniejszych, która może pomóc efektywnie przesłuchać świadka i trafnie ocenić jego wiarygodność. Pogląd ten jest prezentowany zarówno przez zajmujących się tą problematyką prawników jak i psychologów. Doświadczenie życiowe, a więc uprzednie doświadczenia sędziów ze świadkami kształtują określone schematy poznawcze na temat przesłuchania i wiarygodności świadków i ich zeznań, którymi następnie posługują się oni w praktyce.

Zasada bezpośredniości nakłada na sędziów obowiązek i daje możliwość obserwacji świadka oraz procesu składania przez niego zeznań. Zatem informacje z tego bezpośredniego zetknięcia się sędziego ze świadkiem muszą być włączone do całej

¹⁰ Skrypt – dane pamięciowe dotyczące przebiegu typowych sytuacji.

puli danych, na podstawie których dokonywane są sędziowskie decyzje. Psychologia zeznań świadków jest dość dobrze rozwiniętą dziedziną psychologii sądowej. Stworzyła ona między innymi katalog kryteriów oceny wiarygodności oraz zajmuje się usprawnianiem sposobów przesłuchania, tak aby dawały one jak najbardziej rzetelny materiał dowodowy.

W. Daszkiewicz wyróżnia cztery systemy oceny dowodów w procesie karnym:

- 1) oparty na tzw. pozytywnej ustawowej teorii dowodowej,
- 2) oparty na tzw. negatywnej teorii dowodowej,
- 3) swobodnej, nie kontrolowanej oceny dowodów,
- 4) swobodnej, lecz kontrolowanej oceny dowodów (Daszkiewicz 1976).

Zgodnie z przepisami kodeksu postępowania karnego podstawę orzeczenia może stanowić tylko całość okoliczności ujawnionych w postępowaniu, mających znaczenie dla rozstrzygnięcia – art. 92 k.p.k. a podstawę wyroku – art. 410 k.p.k. całość okoliczności ujawnionych na rozprawie głównej (Hofmański, Zabłocki 2006).

Sąd oceniając materiał dowodowy winien się kierować zasadą tożsamości i wyjaśniać występujące sprzeczności a dokonując ustaleń faktycznych jest związany dokonaną przez siebie oceną dowodów. Tym samym nie może ustalać faktów sprzecznie z dowodami, którym dał wiarę, i zarazem zgodnie z dowodami, którymi odmówił mocy dowodowej – wiary (Czajka 2005, s.142).

Teoria dowodzenia sądowego uwzględnia również relacje przyczynowo-skutkowe zachodzące pomiędzy poszczególnymi dowodami. Dochodzenie do najwyższego stopnia wiarygodności pewności lub prawdopodobieństwa pierwszego stopnia staje się możliwe dzięki stosowaniu podstawowych zasad dowodzenia, do których zalicza się: zasadę swobodnej oceny dowodów, kompleksowości świadectw empirycznych, kontradykcyjności i bezpośredniości oraz określaniu stopnia symptomatyczności dowodów w zakresie ich obiektywizmu. Swobodna ocena dowodów oznacza w szerokim zakresie dopuszczenie świadectw obrazujących rzeczywisty stan rzeczy. Pamiętać trzeba, że proces karny wyklucza reguły dowodowe normatywnie wartościujące dowody *a priori* selekcjonujące je na lepsze i gorsze. Pełnowartościowym źródłem poznania może być zarówno dowód pierwotny, jak też pochodny; dowód bezpośredni jak też pośredni; dowód ze świadka niezależnie od jego wieku, stanu zdrowia fizycznego, psychicznego, cech osobowościowych, stopnia zainteresowania wynikiem postępowania - o ile tylko dowody te zostaną przeprowadzone zgodnie z zasadami postępowania, przy uwzględnieniu zakazów i ustawowych warunków ich realizacji z poszanowaniem gwarancji praw uczestników postępowania.

Zakończenie

Intensywny rozwój psychologii zeznań nastąpił po II wojnie światowej, wówczas to Undeutsch a następnie Trankell zapoczątkowali nowe metody badawcze poprzez stworzenie kryterium rzeczywistości zeznań, rozszerzając przedmiot badań nie tylko o świadka i jego osobowość ale także o warunki składania zeznań (Grcar, Jaśkiewicz 1976; Pachnik, Ring 2013).

Omawiając problematykę zeznań świadków nie można pominąć wkładu w rozwój nowoczesnych metod śledczych i teorii dowodowych dwóch największych badaczy – Hansa Grossa i Edmunda Locarda. Hans Gross, któremu przypisuje się powstanie nowoczesnej kryminalistyki, przestrzegał przed przecenianiem wartości dowodowej zeznań świadków jako dowodu uzależnionego od spostrzegawczości osoby i niepodlegającego skutecznej weryfikacji. Nie oznacza to, że każde zeznania są niewiarygodne i bezwartościowe i należy je eliminować z procesu. Trzeba jednak pamiętać, że świadek to nie tylko osoba, ale także wiele zjawisk psychologicznych jej towarzyszących, które mogą spowodować zafałszowanie zeznań nawet mimo najlepszej woli zeznającego, dlatego tak bardzo potrzebna jest gruntowna wiedza psychologiczna dla prawidłowego przeprowadzania czynności procesowych i dokonywania na jej podstawie prawdziwych ustaleń faktycznych.

Związki psychologii z nauką prawa jako dyscypliną służącą praktycznemu stosowaniu przepisów prawa do określonych przypadków występujących w danym społeczeństwie i które zostały uznane za społecznie niebezpieczne wyrażają się w wykorzystywaniu przez prawo ustaleń psychologii w celu optymalnego i rzetelnego wydawania przez sądy wyroków. Temu celowi służy dowodzenie sądowe w oparciu o wykorzystanie osobowych środków dowodowych pozostających w stałym zainteresowaniu wysoko specjalistycznej dziedziny wiedzy jaką jest psychologia zeznań świadków.

Tym samym psychologia jako jedna z najważniejszych nauk w teorii i praktyce prawa, przyczynia się do usprawnienia działalności i skuteczności organów wymiaru sprawiedliwości.

Problemy o charakterze psychologicznym z którymi stykają się organy wymiaru sprawiedliwości w trakcie prowadzonych postępowań to przesłuchanie świadków małoletnich, dorosłych, w wieku podeszłym, kłamiących lub konfabulujących, szczerych, uszkodzonych, przesłuchiowanych powtórnie oraz zachodzące pomiędzy nimi interakcje osobowościowe.

Nie sposób przedstawić wszystkich psychologicznych modeli ustalania wiarygodności zeznań, bowiem wykracza to poza ramy niniejszego opracowania stąd wybór zaledwie kilku z nich. Bez wątpienia znajomość psychologii przez organy procesowe sprzyja ustaleniu tzw. prawdy obiektywnej w oparciu o prawdziwe ustalenia faktyczne, w tym z osobowych środków dowodowych jakim są świadkowie.

Niestety funkcjonowanie wymiaru sprawiedliwości w Polsce jest przedmiotem powszechnej krytyki nieprzerwanie od 2004 roku przyczyniając się równocześnie do spadku społecznego zaufania obywateli, należy przyjąć, że w dużej mierze sytuacja taka może wynikać także z błędów w ocenie zeznań świadków jako głównych źródeł dowodu (Waltoś 1985).

Od 1 lipca 2015 roku nastąpiły istotne zmiany dotyczące trybu postępowania karnego, wprowadzając w pełni kontradyktoryjną procedurę na wzór amerykański i anglosaski, którego celem jest skrócenie postępowania. Przyjmuje się, że postępowanie dowodowe zyska na znaczeniu poprzez możliwość skorzystania tzw. opinii prywatnych. Jednakże zarówno teoretycy i praktycy podkreślają, że może to prowadzić do szeregu nadużyć ze strony nieuczciwych biegłych, którzy za wysokie honoraria będą pisać nieprawdziwe lub nierzetelne opinie. Dla samym biegłych zmiany te wiąże się z dodatkowymi obowiązkami obrony słuszności wydanej przez siebie

opinii, przy czym owe dodatkowe obowiązki nie będą wiązały się ze wzrostem wynagrodzeń.

Czas pokaże jak owe zmiany będą funkcjonowały w praktyce i czy założenia ustawodawcy okażą się słuszne.

Bibliografia

1. Antzen F., (1989), *Psychologia zeznań świadków*, Warszawa, PWN.
2. Czajka D., (2005), *Teoria sądenia, Część I. Prawda sądowa*, Warszawa, Wydawnictwo Zrzeszenia Prawników Polskich.
3. Daszkiewicz W., (1976), *Proces karny*, Toruń, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
4. Dembowski, I. (2011). *Ocena wiarygodności zeznań osób z zaburzeniami osobowości w procesie karnym*, indd. 2, Acta Erasmiana.
5. Depko A., Eichstaedt K., Gałecki P., (2014), *Metodyka pracy biegłego psychiatry, psychologa i seksuologa w sprawach karnych, nieletnich i wykroczeń*, wyd. 2, Warszawa, LexisNexis.
6. Eichstaedt K., (2012), *Metodyka pracy biegłego psychiatry, psychologa oraz seksuologa w sprawach karnych*, Warszawa, LexisNexis.
7. Hofmański P., Zabłocki S., (2006), *Elementy metodyki pracy sędziego w sprawach karnych*, Kraków, Zakamycze.
8. Gadomska-Radek A., (2015), *Przesłuchanie dziecka jako ofiary i świadka przestępstwa w procesie karnym*, wyd. I, Warszawa, Wolters Kluwer.
9. Gierowski J.K., Jaśkiewicz-Obydzińska T., Najda M., (2010), *Psychologia w postępowaniu karnym*, wyd. 2, Warszawa, LexisNexis.
10. Goc M., Moszczyński J., (2008), *Kryminalistyka – czyli rzecz o metodach śledczych*, Warszawa, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne.
11. Gręcar M., Jaśkiewicz T., (1976), *Zeznania świadków jako przedmiot ekspertyzy psychologicznej, Z zagadnień kryminalistyki*, t. XI.
12. Gruza E., (2012), *Psychologia sądowa dla prawników*, wyd. 2, Warszawa, Wolters Kluwer.
13. Habzda-Siwek E., Kobzińska J., (2014), *Psychologia i prawo. Między teorią a praktyką*, Sopot, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
14. Hołyst B., (1989), *Psychologiczne i społeczne determinanty zeznań świadków*, Warszawa, PWN.
15. Horoszowski P., (1963), *Od zbrodni do kary*, Warszawa, PWN.
16. Marten Z., (1990), *Wstęp do psychologii sądowej*, Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
17. Kalinowski S., (1979), *Polski proces karny w zarysie*, Warszawa, PWN.
18. Kohnken G., (1996), *Social Psychology and the Law*, Sage Publications Ltd. London.
19. Kuderewicz, D. (1990), *Najstarsze prawa świata, zbiór studiów*, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
20. Pachnik K., Ring A., (2013), *Uwagi w sprawie uzyskiwania opinii o stanie zdrowia psychicznego sprawców przestępstw w toku postępowania karnego*, Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego, nr 30.
21. Płachta M., (1984), *Psychologiczne aspekty wiarygodności zeznań świadka*, *Wojskowy Przegląd Prawniczy*, nr 3.
22. *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia*, (1980), Warszawa-Poznań, Wydawnictwo Pallottinum.
23. Przybysz J., (2011), *Kompendium psychiatrii sądowej – opiniowanie w procesie karnym. Podręcznik dla lekarzy i prawników*, Toruń, Wydawnictwo Tumult.
24. Rode D., (red.), (2015), *Modele psychologicznego opiniodawstwa w sprawach karnych*, wyd. I, Sopot, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
25. Stanik, J.M., Majchrzyk Z., (2001), *Psychologiczne i psychiatryczne opiniodawstwo sądowe w ramach nowych uregulowań prawnych*, Katowice, Anima.
26. Stępień M., (1996), *Kodeks Hammurabiego*, Warszawa, Wydawnictwo Alfa.
27. Waltoś S., (red.), (1985), *Świadek w procesie sądowym*, Warszawa, Wydawnictwo Prawnicze PWN.
28. Waltoś, S. (2008), *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa, LexisNexis.

29. Waszczyński, J. (2008). O dowodzie z zeznań świadka w procesie karnym – praktycznie, *Palestra*, nr 1-2.
30. Żylińska J., (2013), Biegły psycholog a odebranie i ocena zeznań małoletniego świadka w procesie karnym, *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego*, nr 30.

Wykaz aktów prawnych

1. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r., Kodeks karny (Dz. U. nr 88, poz. 553).
2. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz. U. Nr 89, poz. 555 z późn. zm.).
3. Wyrok SN z 19 listopada 1990 r., WRN 149/90, OSNKW 7-8, 1991, poz. 41.
4. Wyrok SA w Krakowie z dnia 30 czerwca 2009 roku, sygn. akt II AKa 130/09, LEX 533951.
5. Wyrok SA w Krakowie z dnia 28 maja 2010 r., II AKa 71/10, Lex 621377.

dr Małgorzata Artymiak

Wyższa Szkoła Ekonomii
i Innowacji w Lublinie

mgr Michał Mółka

doktorant Wydział Prawa
i Administracji UŚ w Katowicach

mgr Patryk Wicher

doktorant Wydział Politologii
UMCS w Lublinie

MEDIACJA W POLSKIM SYSTEMIE SĄDOWNICTWA - POCZĄTKI, WSPÓŁCZESNOŚĆ I PERSPEKTYWY ROZWOJU

Abstract: In spite of the intensive efforts to promote mediation in the Polish legal system and beyond over the last several years there is still a lot to do. Mediation still remains an underused method of solving conflicts dealt with by courts, even though it could be successfully used to reach an agreement before the conflict reaches enormous proportions. The article presents mediation in its historical context as well as its current perspective. The authors discuss specific uses of mediation in criminal cases involving both adult and underage offenders, in civil law cases, as well as administrative court proceedings. Also discussed is court mediation, its beginnings in Poland and general directions of development. The article also points to the latest efforts towards increasing awareness of mediation through the changes in the law (both those proposed and already introduced), as well as through educational activities.

Mediation in the Polish judicial system - past, present, and future development perspectives

Streszczenie: Pomimo kilkunastu już lat intensywnych prac na rzecz upowszechnienia mediacji polskim sądownictwie (a także poza nim), wciąż jeszcze wiele pozostaje do zrobienia. Mediacja ciągle jeszcze nie jest stosowana w wielu konfliktach, które trafiają do sądów, a mogłyby zostać rozwiązane zanim konflikt nabierze zbyt dużych rozmiarów. Artykuł prezentuje mediację w jej historycznej i aktualnej perspektywie. Ukazuje jej specyfikę w sprawach karnych, nieletnich, w postępowaniach sądowno-administracyjnych oraz sprawach cywilnych. Przybliża mediację sądową, prezentując jej początki na gruncie polskim oraz główne kierunki rozwoju. Wskazuje także nowe działania na rzecz upowszechniania mediacji zarówno poprzez zmiany w regulacjach prawnych (wprowadzone oraz proponowane), jak i działania edukacyjne.

Wprowadzenie

Pojęcie mediacji od kilkunastu już lat z coraz większą intensywnością pojawia się w otaczającej nas rzeczywistości. Obecność mediacji daje się zauważyć w wypowiedziach publicznych osób odpowiedzialnych za kształt życia społecznego, regulacjach prawnych, w praktyce sądownictwa. Pierwotnie kojarzona z sądownictwem mediacja zatacza coraz szersze kręgi, znajdując zastosowania w nowych obszarach działalności, czego przykładem może być choćby praca socjalna, wskazująca, iż kompetencje mediacyjne są jednymi z kluczowych kompetencji pracownika socjalnego według europejskich standardów. Także w praktyce instytucji i organizacji działających na rzecz zapobiegania konfliktom, minimalizowania skutków przestępstw oraz kształtowania szeroko rozumianej kultury dialogu społecznego, pojawia się wiele godnych uwagi inicjatyw. Organizacje pozarządowe chętnie angażują się we wszelkie mediacyjne inicjatywy, dostrzegając w nich przestrzeń dla realizacji swoich statutowych zadań. Warto także wspomnieć o szczególnym zainteresowaniu młodzieży mediacją rówieśniczą, czego wyrazem są cykliczne inicjatywy promujące mediację w szkołach przy okazji Międzynarodowych Dni Mediacji czy realizowanych projektów.

Obecność w ofercie wyższych uczelni studiów podyplomowych, kursów i szkoleń z mediacji, świadczy o rosnącym zapotrzebowaniu ze strony różnych instytucji i środowisk na kształcenie profesjonalnych mediatorów przygotowanych do pracy w ściśle określonych warunkach.

Wydaje się, że tendencja do rozpowszechniania się mediacji i jej zastosowania w coraz to nowych dziedzinach, nie tylko nie ulegnie zmniejszeniu ale dzięki stosownym regulacjom prawnym mediacja będzie miała szansę na dotarcie do osób, znajdujących się w trudnych życiowych sytuacjach (także w konflikcie z prawem), które dotychczas miały wyłącznie świadomość drogi sądowej jako jedynej drogi realizowania swoich roszczeń i minimalizowania skutków zaistniałych zdarzeń życiowych.

Mediacja jako realizacja idei sprawiedliwości naprawczej

W podejmowanych na przestrzeni stuleci poszukiwaniach uzasadnienia dla stosowania kary, powoływano się na wiele różnorodnych merytorycznie i metodologicznie argumentów. Pierwotnie wiązano retribucję (łac. *retribuere* - odwzajemnienie, spłatę) z długiem lub zobowiązaniem podatkowym, to w okresie późniejszym zaczęto odnosić do odpłaty jakimś dobrem za dobro lub złem za zło. Ostatecznie przyjęła się na wiele lat reguła sprowadzająca się to do twierdzenia, że każdy, kto dobrowolnie powoduje cierpienie innych, również zasługuje na odpowiednie cierpienie. Kara staje się usprawiedliwiona tylko wówczas, gdy jest konsekwencją zła wyrządzonego z wolnej woli, a jej surowość jest równa ciężarowi przestępstwa. Jednak jako odpowiedź na tę koncepcję narodziły się idee sprawiedliwości naprawczej, które w polskiej rzeczywistości prawnej znalazły swój wyraz w latach 70-tych XX wieku (Kokot, 2013 s. 28). Koncentrują się one wokół takich pojęć jak „relacje międzyludzkie” (*relationships*), „pojednanie” (*reconciliation*), „naprawienie wyrządzonej szkody” (*reparation of harm done*). Reakcja na przestępstwo nie ma być odwetem, ale procesem, w którym sprawca bierze odpowiedzialność za popełniony czyn, dążąc do

pojednania i rzeczywistego wyrównania szkody, na sposób ustalony przez wszystkie osoby dotknięte przestępstwem: ofiarę, sprawcę i społeczność lokalną. Tak definiowana sprawiedliwość uwzględnia perspektywę ofiary, jej potrzeby i proces radzenia sobie z doświadczeniem krzywdy (Artymiak, Janson, 2012).

Prawne aspekty mediacji - podstawowe regulacje prawne dotyczące mediacji, wcześniejsze i najnowsze zmiany w regulacjach prawnych

Prawo rozumiane jako system norm, będących swoistym regulatorem życia społecznego, a co za tym idzie wyznaczających granicę „dozwolonego” postępowania, powinno w możliwie najefektywniejszy sposób zapewniać realizację zarówno praw, jak i obowiązków obywateli. Dlatego też „racjonalny ustawodawca” powinien stanowić normy nie tylko zapewniające sprawne funkcjonowanie Państwa, ale również normy stanowiące odpowiedź na potrzeby ich adresatów. Pierwsze wzmianki dotyczące konieczności wprowadzenia regulacji prawnych ustanawiających instytucję mediacji w polskim porządku prawnym pochodzą dwudziestolecia międzywojennego za sprawą wybitnego prawnika, filozofa, socjologia prawa, etyka i logika prof. Leona Petrażyckiego, który głosił wówczas ideę „sprawiedliwości naprawczej”. Kolejne kroki mające na celu wprowadzenie instytucji mediacji podjęto w latach 90 XX-wieku. W 1992 roku grupa pracowników ówczesnego Biura Interwencji Senatu, której przewodniczyła Janina Waluk oraz przedstawiciele Stowarzyszenia Penitencjarnego Patronat, na zaproszenie niemieckiej Fundacji H. Böll'a, wyjechała do Kolonii. Tam zapoznali się z działalnością niemieckich ośrodków mediacji, zajmujących się szczególnie nieletnimi sprawcami czynu karalnego. Zdobyte w Niemczech doświadczenia doprowadziły do powstania Zespołu ds. Wprowadzenia Mediacji w Polsce, który oficjalnie został powołany w grudniu 1995 roku przy Stowarzyszeniu Penitencjarnym Patronat, wspierany finansowo przez Fundację H. Böll'a. Celem Zespołu było wprowadzenie mediacji jako instytucji prawnej do polskiego wymiaru sprawiedliwości. Po 1995 r. na terenie całego kraju powstały ośrodki mediacji, w których realizowano eksperymentalny program mediacji między pokrzywdzonym, a sprawcą czynu karalnego w sprawach nieletnich¹. W taki oto sposób położono podwaliny, które w niedługim okresie czasu doprowadziły do uregulowania instytucji mediacji w polskim prawodawstwie.

Mediacje w sprawach karnych

Pierwszymi aktami prawnymi do których wprowadzono uregulowania dotyczące mediacji były ustawy z dnia 6 czerwca 1997 roku: Kodeks postępowania karnego (zwany dalej k.p.k.) oraz Kodeks karny (zwany dalej k.k.), które weszły w życie z dniem 1 września 1998 roku. Celem mediacji w sprawach karnych jest wypracowanie przez pokrzywdzonego i sprawcę rozwiązania zadowolającego obie strony konfliktu, a nie ustalenie, kto ponosi winę za przestępstwo, czy jaki był przebieg

¹ <http://lublin.so.gov.pl/historia-mediacji.html>

zdarzenia (Rębilas, 2010). W Kodeksie postępowania karnego, Dziale II Sąd, rozdziale 35 Przebieg śledztwa i dochodzenia ustanowiono art. 320 par. 1 k.p.k., w którym określono, iż prokurator mógł za zgodą stron lub z inicjatywy własnej skierować sprawę do instytucji lub osoby godnej zaufania celem przeprowadzenia postępowania mediacyjnego między podejrzanym i pokrzywdzonym. Przeprowadzenie takiego postępowania, zakończonego sprawozdaniem z jego przebiegu i wyników, miało mieć znaczenie dla wystąpienia przez prokuratora do sądu z wnioskiem o warunkowe umorzenie bądź też o skazanie bez rozprawy (art. 320 par. 1 i 2 k.p.k.). Procedurę postępowania mediacyjnego wprowadzono również do rozdziału 52 Postępowanie w sprawach z oskarżenia prywatnego. Zgodnie z treścią art. 489 k.p.k. na wniosek lub za zgodą stron sąd mógł zamiast posiedzenia pojednawczego wyznaczyć odpowiedni termin dla przeprowadzenia postępowania mediacyjnego, według reguł określonych w art. 320 k.p.k. Z kolei w Kodeksie karnym wprowadzono art. 53 par. 3, który stanowi, iż wymierzając karę sąd bierze także pod uwagę pozytywne wyniki przeprowadzonej mediacji pomiędzy pokrzywdzonym a sprawcą albo ugodę pomiędzy nimi osiągniętą w postępowaniu przed sądem lub prokuratorem. Przepis ten obowiązuje w niezmienionym brzmieniu do dnia dzisiejszego.

Wedle przedstawicieli doktryny mediacja pozwalała stronom samodzielnie rozwiązać konflikt powstały na skutek przestępstwa oraz umożliwiała wypowiedzenie się co do własnych emocji, odreagowanie ich i wzajemne zrozumienie, na skutek czego pokrzywdzony mógł szybciej niż w wyniku procesu uzyskać stosowne zadośćuczynienie. Skuteczne przeprowadzenie mediacji powodowało, że nie było konieczności zabiegania o porozumienie na etapie postępowania przed sądem. W ten sposób miały się realizować cele pragmatyczne (Prusak, 1999). Zgodnie z m.in. 320 par. 3 k.p.k. konieczne było wydanie przez Ministra Sprawiedliwości aktu wykonawczego – rozporządzenia, które określało warunki, jakim powinny odpowiadać instytucje i osoby uprawnione do przeprowadzenia mediacji, zakres i warunki udostępniania im akt sprawy oraz zasady i tryb sporządzania sprawozdania z przebiegu i wyników postępowania mediacyjnego. Stosowne rozporządzenie zostało wydane w dniu 14 sierpnia 1998 roku i obowiązywało od dnia 1 września 1998 roku (data ta była również datą wejścia w życie kodeksu postępowania karnego). W powyższym rozporządzeniu dokonano niezwykle ważnego doprecyzowania pojęć: instytucji i osoby godnej zaufania (czego zabrakło w ustawie) oraz określono, kto nie może pełnić funkcji mediatora. Zgodnie z treścią rozporządzenia postępowanie mediacyjne mogła prowadzić instytucja, która zgodnie ze swoimi zadaniami statutowymi została powołana do wykonywania zadań w zakresie:

- 1) resocjalizacji,
- 2) ochrony interesu społecznego,
- 3) ochrony ważnego interesu indywidualnego,
- 4) ochrony wolności i praw człowieka bądź
- 5) została wpisana do wykazu prowadzonego przez sądy apelacyjne z zastrzeżeniem, że wymagało się wpisania do powyższego wykazu instytucji, które zgłosiły gotowość przeprowadzenia postępowania mediacyjnego w konkretnej sprawie.

Wpis do wykazu mediatorów miał formę decyzji administracyjnej, która podlegała zaskarżeniu. Jak podkreślali przedstawiciele doktryny mankamentem tej regulacji

był fakt, iż przedmiotowe rozporządzenie nie dawało prezesowi sądu apelacyjnego podstaw do skreślenia mediatora z wykazu instytucji i osób godnych zaufania. Takie uprawnienie wydawało się konieczne w sytuacji błędnej oceny w zakresie przydatności kandydata na mediatora.

Osobą godną zaufania mogła być osoba, która:

- 1) posiadała obywatelstwo polskie i korzystała w pełni z praw cywilnych i obywatelskich,
- 2) ukończyła 26 lat,
- 3) nie była skazana za popełnienie przestępstwa,
- 4) posiadała odpowiednie doświadczenie życiowe i umiejętności likwidowania konfliktów oraz wystarczającą do przeprowadzania postępowania mediacyjnego wiedzę, w szczególności w zakresie psychologii, pedagogiki, socjologii, resocjalizacji lub prawa i dawała rękojmię należytego wykonywania obowiązków,
- 5) została wpisana do wykazu prowadzonego przez sądy apelacyjne, z zastrzeżeniem, że wymagało się wpisania do powyższego wykazu osób, które zgłosiły gotowość przeprowadzenia postępowania mediacyjnego w konkretnej sprawie.

Zgodnie z rozporządzeniem osoba godna zaufania oraz przedstawiciel instytucji określani byli mianem „mediatora”. Rozporządzenie określało również, iż mediatorem nie może być czynny zawodowo:

- 1) sędzia, prokurator i aplikant sądowy lub prokuratorski oraz inna osoba zatrudniona w sądzie, w prokuraturze lub w innej instytucji uprawnionej do ścigania i karania przestępstw,
- 2) adwokat, aplikant adwokacki, notariusz i aplikant notarialny, radca prawny i aplikant radcowski,
- 3) funkcjonariusz i pracownik Służby Więziennej,
- 4) ławnik sądowy w czasie trwania kadencji,
- 5) osoba, co do której zachodzą okoliczności określone w art. 40-42 k.p.k. (dotyczące wyłączenia sędziego z mocy prawa od udziału w rozprawie).

Powyższe rozporządzenie obowiązywało do 1 lipca 2003 roku, kiedy to weszła w życie obszerna nowelizacja kodeksu postępowania karnego dokonująca istotnych zmian m.in.: w zakresie postępowania mediacyjnego. W ramach powyższej nowelizacji skreślono art. 320 k.p.k., a w jego miejsce wprowadzono w Dziale 1 Przepisy wstępne m.in. 23a k.p.k. Zmiana umiejscowienia przepisu dotyczącego postępowania mediacyjnego spowodowała, zdaniem przedstawicieli doktryny, iż mediacja nabrała charakteru ogólniejszego, bez mała dyrektywy procesu, umieszczona jest bowiem w ogólnych przepisach obok zasad i przesłanek procesowych, ale w końcowej części tych norm (Grzegorzczak, 2014). Do najważniejszych różnic pomiędzy art. 320 k.p.k. a art. 23a k.p.k. należą:

- 1) wprowadzenie reguły, iż postępowanie mediacyjne może być zainicjowane nie tylko przez prokuratora, ale również przez sąd, przez co mediacja może być stosowana zarówno na etapie postępowania przygotowawczego, jak i postępowania sądowego,
- 2) zniesienie warunku, iż skierowanie sprawy do postępowania mediacyjnego mogło nastąpić tylko wtedy, gdy miało to znaczenie dla wystąpienia do sądu z określonym wnioskiem,

- 3) określenie czasu trwania mediacji – nie dłużej niż miesiąc,
- 4) wprowadzenie reguły zgodnie z którą do okresu postępowania mediacyjnego nie wlicza się do czasu trwania postępowania przygotowawczego,
- 5) zmodyfikowanie katalogu osób, które nie mogą prowadzić postępowania mediacyjnego. Zgodnie z nowymi przepisami mediacji nie może prowadzić: osoba, co do której zachodzą okoliczności określone w art. 40-42 k.p.k. (dotyczące wyłączenia sędziego z mocy prawa od udziału w rozprawie), czynny zawodowo sędzia, prokurator, adwokat, radca prawny, a także aplikant do tychże zawodów, inna osoba zatrudniona w sądzie, prokuraturze lub innej instytucji uprawnionej do ścigania przestępstw.

Podobnie jak w przypadku art. 320 k.p.k. ustawodawca przewidział również konieczność wydania przez Ministra Sprawiedliwości aktu wykonawczego – rozporządzenia, które precyzowało zasady prowadzenia postępowania mediacyjnego. Rozporządzenie zostało wydane z dnia 13 czerwca 2003 roku i obowiązywało od 1 lipca 2003 do 1 lipca 2015 roku. Powyższe rozporządzenie wprowadziło wiele modyfikacji w porównaniu z poprzednim stanem prawnym, a do najważniejszych, postulowanych przez przedstawicieli doktryny zmian należy zaliczyć wprowadzenie regulacji dotyczących skreślenia przez prezesa sądu okręgowego instytucji lub osoby godnej zaufania (par. 6 rozporządzenia).

Powyższe zmiany z całą pewnością były podyktowane zmieniającymi się uwarunkowaniami społecznymi oraz doświadczeniami praktycznymi związanymi z prowadzeniem postępowań mediacyjnych, a ich wprowadzenie należy ocenić pozytywnie. Przepisy dotyczące mediacji w sprawach karnych obowiązywały w powyższym kształcie do 1 lipca 2015 roku, kiedy to weszła w życie kolejna nowelizacja kodeksu postępowania karnego. Nowelizacja objęła m.in.: art. 23a k.p.k. Do najważniejszych zmian w m.in. 23a k.p.k. należy zaliczyć:

- 1) rozszerzenie katalogu pomiotów mogących zainicjować postępowanie mediacyjne o referendarzy sądowych,
- 2) zmodyfikowanie katalogu osób, które nie mogą prowadzić postępowania mediacyjnego. Zgodnie ze znowelizowanymi przepisami mediacji nie może prowadzić: osoba, co do której zachodzą okoliczności określone w art. 40-42 k.p.k. (dotyczące wyłączenia sędziego z mocy prawa od udziału w rozprawie), czynny zawodowo sędzia, prokurator, asesor prokuratorski, a także aplikant wymienionych zawodów, ławnik, referendarz sądowy, asystent sędziego, asystent prokuratora oraz funkcjonariusz instytucji uprawnionej do ścigania przestępstw,
- 3) wprowadzenie zasady, iż udział oskarżonego i pokrzywdzonego w postępowaniu mediacyjnym jest dobrowolny. Zgodę na uczestniczenie w postępowaniu mediacyjnym odbiera organ kierujący sprawą do mediacji lub mediator, po wyjaśnieniu oskarżonemu i pokrzywdzonemu celów i zasad postępowania mediacyjnego i pouczeniu ich o możliwości cofnięcia tej zgody aż do zakończenia postępowania mediacyjnego,
- 4) wprowadzenie zasady, iż postępowanie mediacyjne prowadzi się w sposób bezstronny i poufny.

Do powyższego przepisu Minister Sprawiedliwości wydał również akt wykonawczy – rozporządzenie w sprawie postępowania mediacyjnego w sprawach karnych z dnia 7 maja 2015 roku, które weszło w życie z dniem 1 lipca 2015 roku. W rozporządzeniu tym dokonano m.in.: rozszerzenia katalogu osób, które są uprawnione do prowadzenia postępowania mediacyjnego (par. 4 rozporządzenia). Powyższe zmiany legislacyjne były podyktowane tak jak poprzednio zmieniającymi się uwarunkowaniami prawnymi i społecznymi, a ich celem było przystosowanie instytucji mediacji do warunków zmieniającego się otoczenia.

Mediacje w sprawach nieletnich

Możliwość prowadzenia postępowania mediacyjnego w sprawach nieletnich została wprowadzona do polskiego porządku prawnego nowelizacją ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, która weszła w życie z dniem 29 stycznia 2001 roku. Wtedy też dodano do ustawy art. 3a, a następnie Minister Sprawiedliwości wydał rozporządzenie w sprawie postępowania mediacyjnego w sprawach nieletnich, które weszło w życie z dniem 21 czerwca 2001 roku. Powyższe przepisy z niewielką modyfikacją rozporządzenia w 2002 roku obowiązują w niezmienionym brzmieniu do dnia dzisiejszego. Warto podkreślić, że wprowadzenie tej regulacji stanowiło spełnienie postulatu zawartego w pkt. 11 tzw. Reguł Minimalnych wymiaru sprawiedliwości w sprawach nieletnich (Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 40/33, tzw. *Beijing Rules*) oraz w art. 40 pkt. 3b Konwencji Zgromadzenia Ogólnego ONZ z dnia 20 listopada 1989 r. o prawach dziecka (Gromek, 2001).

Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich ze względu na regulowaną przez nie materię jest ustawą szczególną. Jej celem, jak czytamy w preambule do ustawy jest stwarzanie warunków powrotu do normalnego życia nieletnim, którzy popadli w konflikt z prawem bądź z zasadami współżycia społecznego oraz dążenie do umacniania funkcji opiekuńczo-wychowawczej i poczucia odpowiedzialności rodzin za wychowanie nieletnich na świadomych swych obowiązków członków społeczeństwa. Dlatego też tak ważne było dostosowanie regulacji prawnych dotyczących mediacji do osoby nieletniego, jako podmiotu, względem którego prowadzone jest to postępowanie. Zgodnie z art. 3a ustawy w każdym stadium postępowania sąd rodzinny może, z inicjatywy lub za zgodą pokrzywdzonego i nieletniego, skierować sprawę do instytucji lub osoby godnej zaufania w celu przeprowadzenia postępowania mediacyjnego. Co niezwykle istotne postępowanie mediacyjne może dotyczyć zarówno przypadków postępowań w zakresie zwalczania i zapobiegania demoralizacji nieletniego, jak również postępowań w sprawach o czyny karalne. Szczegółowe zasady prowadzenia mediacji są zawarte w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości, będącego aktem wykonawczym do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich. Przedmiotowe rozporządzenie określa, jakie wymagania musi spełnić instytucja oraz osoba godna zaufania, którym można powierzyć prowadzenie postępowania mediacyjnego. Instytucja taka musi zgodnie ze swoim statutem zostać powołana do wykonywania zadań w zakresie:

- 1) mediacji,
- 2) resocjalizacji,
- 3) poradnictwa wychowawczego i pomocy psychologicznej,

- 4) diagnozy psychologicznej,
- 5) profilaktyki przestępczości,
- 6) ochrony wolności i praw człowieka.

Instytucją uprawnioną do przeprowadzania postępowania mediacyjnego jest również rodzinny ośrodek diagnostyczno-konsultacyjny, utworzony na podstawie odrębnych przepisów, który nie podlega wpisowi do wykazu prowadzonego przez sąd okręgowy.

Osobą godną zaufania jest osoba, która:

- 1) ukończyła 26 lat,
- 2) korzysta z pełni praw cywilnych i publicznych,
- 3) włada językiem polskim w mowie i piśmie,
- 4) posiada wykształcenie z zakresu psychologii, pedagogiki, socjologii, resocjalizacji lub prawa oraz ma doświadczenie w zakresie wychowania lub resocjalizacji młodzieży,
- 5) posiada umiejętności rozwiązywania konfliktów oraz nawiązywania kontaktów międzyludzkich,
- 6) daje rękojmię należytego wykonywania obowiązków,
- 7) odbyła szkolenie dla mediatorów,
- 8) została wpisana do wykazu prowadzonego przez sąd okręgowy.

Kolejno rozporządzenie określa, że mediatorem nie może być czynny zawodowo:

- 1) sędzia, prokurator, asesor i aplikant sądowy lub prokuratorski oraz inna osoba zatrudniona w sądzie, prokuraturze, Policji lub w innej instytucji uprawnionej do ścigania przestępstw,
- 2) adwokat i aplikant adwokacki, radca prawny i aplikant radcowski, notariusz, asesor i aplikant notarialny,
- 3) komornik, aplikant komorniczy i pracownik jego kancelarii,
- 4) funkcjonariusz i pracownik Służby Więziennej,
- 5) pracownik placówki opiekuńczo-wychowawczej, specjalnego ośrodka szkolno-wychowawczego, zakładu poprawczego lub schroniska dla nieletnich,
- 6) pracownik instytucji lub członek organizacji zajmujących się świadczeniem pomocy dla ofiar przestępstw lub działalnością na ich rzecz,
- 7) ławnik sądowy w czasie trwania kadencji oraz społeczny kurator sądowy,
- 8) osoba, która w sprawie nieletniego była świadkiem, wydawała opinię, sporządzała wywiad środowiskowy lub prowadziła terapię nieletniego, a także osoba, co do której zachodzi okoliczność tego rodzaju, że mogłaby wywołać uzasadnioną wątpliwość co do jej bezstronności.

Odnosząc się do samej procedury mediacji w sprawach nieletnich warto podkreślić, że kieruje do niej w szczególności (katalog otwarty) sprawy, których istotne okoliczności nie budzą wątpliwości. W postępowaniu mediacyjnym uczestniczą: nieletni, pokrzywdzony oraz rodzice lub opiekun nieletniego, a jeżeli pokrzywdzonym jest małoletni – także jego rodzice lub opiekun. Postępowanie mediacyjne przeprowadza się za zgodą wszystkich uczestników. Zgoda ta może być cofnięta w każdym stadium postępowania mediacyjnego. Postępowanie mediacyjne prowadzi się

w sposób poufny, uniemożliwiający osobom postronnym dostęp do informacji uzyskanych w jego toku. Odstąpienie od poufności postępowania mediacyjnego jest możliwe wyłącznie za zgodą wszystkich uczestników. Po przeprowadzeniu postępowania mediacyjnego mediator sporządza pisemne sprawozdanie, które przedstawia sądowi rodzinnemu. Sprawozdanie powinno zawierać: sygnaturę sprawy, nazwisko, imię i adres osoby godnej zaufania lub instytucji przeprowadzającej postępowanie mediacyjne, informacje o liczbie, terminach i miejscach spotkań indywidualnych oraz wspólnych, a także wskazanie osób biorących w nich udział oraz informację o wynikach postępowania mediacyjnego. Sprawozdanie nie może ujawniać przebiegu spotkań ani też zawierać ocen zachowania uczestników w ich trakcie oraz treści ich oświadczeń, chyba że uczestnik wyraźnie wniesie o ujawnienie tych danych odnośnie do jego osoby. W razie zawarcia ugody załącza się ją do sprawozdania.

Mediacje w postępowaniu sądowoadministracyjnym

Kolejnym aktem prawnym po kodeksie karnym, kodeksie postępowania karnego oraz ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich, w którym uregulowano postępowanie mediacyjne była ustawa Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi, która weszła w życie z dniem 1 stycznia 2004 roku. Mediację uregulowano w artykułach 115-118, które obowiązują w niezmiennym brzmieniu do dnia dzisiejszego. Zdaniem przedstawicieli doktryny mediacja w postępowaniu sądowoadministracyjnym ma przyczynić się do przyspieszenia postępowania przez zmniejszenie ogólnej liczby skarg, które sąd administracyjny będzie zmuszony rozpatrzyć merytorycznie i w ten sposób przyczynić się do realizacji prawa do sądu - normy konstytucyjnej i normy prawa międzynarodowego (Woś, 2012). Postępowanie mediacyjne, którego celem jest wyjaśnienie i rozważenie okoliczności faktycznych i prawnych sprawy oraz przyjęcie przez strony ustaleń co do sposobu jej załatwienia w granicach obowiązującego prawa może być wszczęte na wniosek skarżącego lub organu, złożonego przed wyznaczeniem rozprawy przed sądem administracyjnym. Nie są zatem podmiotami uprawnionymi do złożenia wniosku uczestnicy postępowania sądowoadministracyjnego, zarówno obligatoryjni (art. 33 par. 1 ustawy), jak i fakultatywni (art. 33 par. 2 ustawy) (Knysiak-Molczyk, 2014). Postępowanie mediacyjne może być również prowadzone mimo braku wniosku stron o przeprowadzenie takiego postępowania. Wtedy postępowanie jest prowadzone z urzędu przez sąd. Regulacja ta jest niezwykle istotna, gdyż jak podkreśla się w doktrynie wiele spraw zawisłych przed sądem administracyjnym jest następstwem nieporozumień, jakie narosły w toku postępowania przed organem administracyjnym albo braku zaufania do administracji, czy wreszcie nieświadomości, że za pomocą danego środka prawnego (w tym przypadku skargi do sądu administracyjnego) niemożliwe jest osiągnięcie założonego celu. Powszechnie znane są przypadki, kiedy strona nie cofa skargi na bezczynność organu mimo jej ustania - organ wydał decyzję po wniesieniu skargi do sądu administracyjnego, tyle że niekorzystną dla skarżącego - bo jest przekonana, że sąd w postępowaniu ze skargi na bezczynność będzie mógł rozpoznać sprawę legalności wydanej z opóźnieniem i niekorzystnej dla niej decyzji. Niezawisły sąd ma wszelkie dane, aby rozwiązać te wątpliwości. Z tych względów celowe jest podejmowanie postępowania mediacyjnego mimo braku wniosku strony, jeżeli z akt sprawy wynika, że

skarżący lub strona mu przeciwna nie rozumieją przepisów prawa mających zastosowanie w sprawie (Tarno, 2011). Postępowanie mediacyjne prowadzi sędzia lub referendarz sądowy wyznaczony przez przewodniczącego wydziału. Posiedzenie mediacyjne odbywa się z udziałem stron. Z przebiegu posiedzenia mediacyjnego spisuje się protokół, w którym zamieszcza się stanowiska stron, a w szczególności dokonane przez strony ustalenia co do sposobu załatwienia sprawy. Protokół podpisuje prowadzący postępowanie mediacyjne oraz strony. Na podstawie ustaleń dokonanych w postępowaniu mediacyjnym, organ uchyla lub zmienia zaskarżony akt albo wykonuje lub podejmuje inną czynność stosownie do okoliczności sprawy w zakresie swojej właściwości i kompetencji. Jeżeli strony nie dokonają ustaleń co do sposobu załatwienia sprawy, podlega ona rozpoznaniu przez sąd. Na akt wydany po przeprowadzeniu postępowania mediacyjnego można wnieść skargę do wojewódzkiego sądu administracyjnego w terminie trzydziestu dni od dnia doręczenia aktu albo wykonania lub podjęcia czynności. Skargę sąd rozpoznaje łącznie ze skargą wniesioną w sprawie na akt lub czynność, w której przeprowadzono postępowanie mediacyjne. Jeżeli skarga na akt lub czynność wydane lub podjęte na podstawie postępowania mediacyjnego nie zostanie wniesiona albo skarga ta zostanie oddalona, sąd umarza postępowanie w sprawie, w której przeprowadzono postępowanie mediacyjne.

Mediacje w sprawach cywilnych

W dniu 10 grudnia 2005 roku weszła w życie długo oczekiwana nowelizacja kodeksu cywilnego oraz kodeksu postępowania cywilnego, która wprowadziła instytucję mediacji w sprawach cywilnych. W chwili obecnej mediacja jest uregulowana w art. 123 par. 1 pkt. 3 kodeksu cywilnego oraz w art. 10, 98, 98¹, 103, 104¹, 183¹⁻¹⁵, 202¹, 259¹, 355, 394, 436, 445², 570², 776 i 777 kodeksu postępowania cywilnego. W uzasadnieniu projektu ustawy wskazano, że postępowanie mediacyjne w sprawach cywilnych powinno być na tyle atrakcyjne dla stron stosunku cywilnoprawnego, aby z niego korzystały. Dlatego rozwiązania dotyczące mediacji powinny być proste i nieskomplikowane (Malanowska, 2013). Mediacje mogą być prowadzone we wszystkich sprawach, w których dopuszczalne jest zawarcie ugody. Sąd powinien w każdym stanie postępowania dążyć do ich ugodowego załatwienia. W tych sprawach strony mogą także zawrzeć ugodę przed mediatorem. W związku z takim zapisem ustawy prowadzenie mediacji, a w konsekwencji zawarcie ugody jest dopuszczalne w sprawach o: zapłatę, zniesienie współwłasności, dział spadku, podział majątku wspólnego, należności ze stosunku pracy, rozstrzygnięcie o istotnych sprawach rodziny. W sprawach o rozwód i separację celem postępowania mediacyjnego może być rozwiązanie następujących kwestii: zaspokojenie potrzeb rodziny, alimenty, sposobu wykonywania władzy rodzicielskiej, kontaktów z dziećmi, spraw majątkowych podlegających rozstrzygnięciu w wyroku orzekającym rozwód i separację (Rębilas, 2010).

Mediacja jest dobrowolna. Mediację prowadzi się na podstawie umowy o mediację albo postanowienia sądu kierującego strony do mediacji. Umowa może być zawarta także przez wyrażenie przez stronę zgody na mediację, gdy druga strona złożyła wniosek o przeprowadzenie mediacji. W umowie o mediację strony określają

w szczególności przedmiot mediacji, osobę mediatora albo sposób wyboru mediatora. Postępowanie mediacyjne nie jest jawne. Mediację prowadzi się przed wszczęciem postępowania, a za zgodą stron także w toku sprawy. W sprawach o rozwód i separację postępowanie mediacyjne jest prowadzone w sytuacji, gdy istnieją widoki na utrzymania małżeństwa. Skierować strony do mediacji może jedynie sąd. Skierowanie to jest możliwe także wtedy, gdy postępowanie zostało zawieszono. Mediatorem może być osoba fizyczna mająca pełną zdolność do czynności prawnych, korzystająca w pełni z praw publicznych. Mediatorem nie może być sędzia, z wyjątkiem sędziów w stanie spoczynku. Mediator powinien zachować bezstronność przy prowadzeniu mediacji. Mediator jest obowiązany zachować w tajemnicy fakty, o których dowiedział się w związku z prowadzeniem mediacji, chyba że strony zwolnią go z tego obowiązku. Sąd aż do zamknięcia pierwszego posiedzenia wyznaczonego na rozprawę może skierować strony do mediacji. Po zamknięciu tego posiedzenia sąd może skierować strony do mediacji tylko na zgodny wniosek stron. Sąd może skierować strony do mediacji tylko raz w toku postępowania. Postanowienie może być wydane na posiedzeniu niejawnym. Mediacji nie prowadzi się, jeżeli strona w terminie tygodnia od dnia ogłoszenia lub doręczenia jej postanowienia o skierowaniu do mediacji nie wyraziła zgody na mediację (przepis ten nie ma zastosowania w sprawach rozpoznawanych w postępowaniu nakazowym i upominawczym). Kierując strony do mediacji, sąd wyznacza mediatora. Strony postępowania mają jednak możliwość wyboru innego mediatora. Sąd wyznacza czas trwania mediacji na okres do miesiąca, chyba że strony zgodnie wniosły o wyznaczenie dłuższego terminu na przeprowadzenie mediacji. W trakcie mediacji termin na jej przeprowadzenie może być przedłużony na zgodny wniosek stron. Z przebiegu mediacji sporządza się protokół, w którym oznacza się miejsce i czas przeprowadzenia mediacji, a także imię, nazwisko (nazwę) i adresy stron, imię i nazwisko oraz adres mediatora, a ponadto wynik mediacji. Protokół podpisuje mediator. Jeżeli strony zawarły ugodę przed mediatorem, ugodę zamieszcza się w protokole albo załącza się do niego. Strony podpisują ugodę. Niemożność podpisania ugody mediator stwierdza w protokole. Przez podpisanie ugody strony wyrażają zgodę na wystąpienie do sądu z wnioskiem o jej zatwierdzenie, o czym mediator informuje strony. Mediator doręcza stronom odpis protokołu. Po zawarciu ugody mediator niezwłocznie składa protokół w sądzie, który byłby właściwy do rozpoznania sprawy według właściwości ogólnej lub wyłącznej. W razie skierowania przez sąd sprawy do mediacji mediator składa protokół w sądzie rozpoznającym sprawę. Jeżeli zawarto ugodę przed mediatorem, sąd, na wniosek strony niezwłocznie przeprowadza postępowanie co do zatwierdzenia ugody zawartej przed mediatorem. Jeżeli ugoda podlega wykonaniu w drodze egzekucji, sąd zatwierdza ją przez nadanie jej klauzuli wykonalności; w przeciwnym przypadku sąd zatwierdza ugodę postanowieniem na posiedzeniu niejawnym. Sąd odmawia nadania klauzuli wykonalności albo zatwierdzenia ugody zawartej przed mediatorem, w całości lub części, jeżeli ugoda jest sprzeczna z prawem lub zasadami współżycia społecznego albo zmierza do obejścia prawa, a także gdy jest niezrozumiała lub zawiera sprzeczności. Ugoda zawarta przed mediatorem, po jej zatwierdzeniu przez sąd, ma moc prawną ugody zawartej przed sądem. Ugoda zawarta przed mediatorem, którą zatwierdzono przez nadanie jej klauzuli wykonalności, jest tytułem wykonawczym. Koszty mediacji prowadzonej na skutek skierowania przez sąd zalicza się do

niezbędnych kosztów procesu. Przez wszczęcie mediacji następuje przerwanie biegu przedawnienia roszczeń, co powoduje, że termin przedawnienia biegnie na nowo. To rozwiązanie legislacyjne jest szczególnie istotne dla stron postępowania, ponieważ zapobiega przedawnieniu roszczenia, które mogłoby unicestwić możliwość skutecznego dochodzenia swoich praw przed sądem. Na postanowienie w przedmiocie zatwierdzenia ugody zawartej przed mediatorem przysługuje zażalenie do sądu drugiej instancji.

Zmiany w regulacjach prawnych dotyczących mediacji

W chwili obecnej trwają prace legislacyjne mające na celu dokonanie istotnych zmian w zakresie postępowania mediacyjnego w sprawach cywilnych. W dniu 24 lipca 2015 roku Sejm Rzeczypospolitej Polskiej uchwalił przygotowaną przez Ministerstwa Gospodarki i Sprawiedliwości ustawę o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw w związku ze wspieraniem polubownych metod rozwiązywania sporów, która zakłada upowszechnienie wykorzystywania mediacji i arbitrażu w sprawach cywilnych. Do ustawy tej Senat Rzeczypospolitej Polskiej wniósł poprawki, co skutkuje skierowaniem jej do Komisji Nadzwyczajnej do spraw zmian w kodyfikacjach. Przekazanie to nastąpiło w 11 sierpnia 2015 roku, a zatem prace nad ustawą nie zostały zakończone². Warto jednak zwrócić uwagę na proponowane rozwiązania. Jak wynika z komunikatu umieszczonego na stronie Ministerstwa Sprawiedliwości przyjęte zmiany mają na celu skrócenie i usprawnienie procesów sądowych oraz obniżenie kosztów sporów, zarówno po stronie obywateli jak i państwa. Szersze wykorzystanie mediacji umożliwi stronom sporu zakończenie konfliktu w tańszy, szybszy i mniej sformalizowany sposób niż na drodze sądowej, a przedsiębiorcom pozwoli zachować dotychczasowe relacje gospodarcze. Zmiany w zakresie mediacji mają objąć następujące zagadnienia:

- 1) wprowadzenie obowiązku informowania w pozwie czy strony podjęły próbę polubownego rozwiązania sporu przed skierowaniem sprawy do sądu. W przypadku, gdy nie podjęto takiej próby, powód powinien wyjaśnić przyczyny. To uświadomi stronom, że każdy spór powinien zostać poprzedzony oceną, czy sprawa może zostać zakończona polubownie, a także ułatwi sędziemu podjęcie decyzji o skierowaniu stron do mediacji w toku postępowania sądowego,
- 2) wzmocnienie obowiązku informowania przez sąd o możliwości skierowania sprawy do mediacji, szczególnie na wstępnym etapie postępowania. Podkreślony zostanie obowiązek sędziego do dokonania oceny, czy sprawa może zostać rozwiązana poprzez mediację. Sędzia będzie mógł nakazać stronom wzięcie udziału w spotkaniu informacyjnym, na którym uzyskają informację na temat mediacji, albo wezwać strony na posiedzenie niejawne. Sąd będzie mógł skierować strony do mediacji na każdym etapie sprawy a także więcej niż raz w toku postępowania,

² <http://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/PrzebiegProc.xsp?nr=3432>

- 3) uporządkowanie kwestii proceduralnych dotyczących mediacji. Strony uzyskają pierwszeństwo przy wyborze mediatora, natomiast mediator będzie mógł zapoznać się z aktami sprawy zaraz po przystąpieniu stron do mediacji. Dane kontaktowe stron sąd przekaże mediatorowi w jak najkrótszym czasie, a mediacja będzie mogła zostać wyznaczona na okres do 3 miesięcy,
- 4) jeżeli nie dojdzie do wszczęcia mediacji przedsądowej z powodów niezależnych od wierzyciela (np. druga strona nie wyrazi zgody na mediację), wierzyciel zachowa pozytywne skutki związane z przerwaniem biegu przedawnienia roszczenia, jeżeli wnieśnie pozew w terminie 3 miesięcy,
- 5) wprowadzenie wymagań dotyczących kwalifikacji stałych mediatorów w celu zagwarantowania wysokiej jakości usług. Mediatorzy posiadający odpowiednią wiedzę i umiejętności będą mogli zostać wpisani na dostępną w internecie listę stałych mediatorów prowadzoną przez prezesa sądu okręgowego,
- 6) zaliczenie kosztów mediacji prowadzonej na skutek skierowania przez sąd do kosztów sądowych, co umożliwi zwolnienie osób niezamożnych od kosztów mediacji,
- 7) umożliwianie przyznania wynagrodzenia mediatorowi za przeprowadzoną mediację ze skierowania sądu przez sąd lub referendarza sądowego oraz niezwłoczną wypłatę wynagrodzenia,
- 8) stworzenie systemu zachęt finansowych dotyczących kosztów sądowych, np. wniosek o zatwierdzenie ugody pozasądowej zawartej przed mediatorem zostanie zwolniony od opłaty sądowej. Jeżeli do zawarcia ugody dojdzie przed rozpoczęciem rozprawy, sąd zwróci stronom całość uiszczony opłaty sądowej.
- 9) przy ustalaniu wynagrodzenia adwokata oraz radcy prawnego sąd weźmie pod uwagę jego zaangażowanie w czynności podjęte w celu polubownego rozwiązania sporu również przed wniesieniem pozwu,
- 10) sąd uzyska możliwość obciążenia strony, która w sposób oczywiście nieuzasadniony odmówiła poddania się mediacji, częścią kosztów powstałych na skutek zdecydowanie nagannego i nielojalnego zachowania strony względem sądu lub przeciwnika procesowego,
- 11) umocowanie prawne funkcji koordynatora ds. mediacji w sądach okręgowych. Działania koordynatorów przyczynią się do szerszego stosowania mediacji, co odciąży sądy. Koordynatorem wyznaczony zostanie sędzia, lider mediacji w swoim środowisku,
- 12) na liście stałych mediatorów prowadzonych przez prezesów sądów okręgowych na wniosek mediatora znajdzie się dodatkowa informacja dotycząca wpisu mediatora na listy prowadzone przez organizacje pozarządowe i uczelnie. Dodatkowa informacja poszerzy zakres danych dostępnych stronom oraz sędziemu i przyczyni się do ułatwienia podjęcia decyzji o wyborze mediatora³.

Warto również zwrócić uwagę na uchwaloną przez Sejm i Senat oraz oczekującą na podpis Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej ustawę z dnia 5 sierpnia 2015 roku o nieodpłatnej pomocy prawnej oraz edukacji prawnej⁴. W rozdziale 3 Edukacja

³ <http://www.ms.gov.pl/pl/informacje/news,7340,szersze-wykorzystanie-mediacji-i-arbitrazu-w.html>

⁴ <http://www.sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/PrzebiegProc.xsp?id=BC11109427EAA2CFC1257E2F002D541B>

prawna wprowadzono artykuł 14, w myśl którego organy administracji publicznej, realizując pozostające w ich właściwości zadania z zakresu edukacji prawnej, podejmują działania edukacyjne zmierzające do zwiększenia świadomości prawnej społeczeństwa, dotyczące upowszechniania wiedzy m.in. o mediacjach oraz sposobach pozasądowego rozwiązywania sporów. To niezwykle ważne, że ustawodawca dostrzegł ogromną rolę, jaką odgrywa mediacja w rozstrzygnięciu sporów na przestrzeni ostatnich lat i wprowadził obowiązek propagowania wiedzy o mediacjach przez organy administracji publicznej.

Znaczenie mediacji

Zalet mediacji nie sposób przecenić. Oprócz obniżenia kosztów, skrócenia czasu rozwiązania konfliktu warto wspomnieć także i o istotnej funkcji mediacji, jaką jest kształtowanie postawy dialogu i przełamywanie barier wobec konfliktu w ogóle.

Zmiana nastawienia wobec konfliktu z traktowania go jako negatywnego, niszczącego i niepożądanego na zjawisko naturalne, wpisane w relacje międzyludzkie, to znaczący aspekt edukacji społecznej. Kluczowa jest przy tym rola mediatora, którego zadaniem jest zarówno wzbudzanie i podtrzymywanie motywacji stron do mediacji, jak i pomoc w ich wzajemnym komunikowaniu się - moderowanie kontaktu między stronami, pomoc w przewyciężaniu barier i zakłóceń komunikacyjnych. Do podstawowych zadań komunikacyjnych mediatora należy stworzenie przyjaznej, bezpiecznej atmosfery, w której strony przekonane o profesjonalizmie mediatora będą gotowe na szczerość i współpracę. Jego rola to także pomoc stronom w jasnym sformułowaniu problemów i precyzyjnym wyrażeniu swoich stanowisk. Mediacja zapewnia jej uczestnikom wiele satysfakcji w różnych wymiarach. Daje im szansę na znalezienie własnymi siłami takiego rozwiązania, które pogodzi ich interesy w sposób optymalny i sprawi, że każda z nich mogłaby się czuć zwycięzcą, coś zyskując i nie tracąc niczego. Niejednokrotnie są to rozwiązania „elastyczne, indywidualnie dopasowane, w zasadzie nieosiągalne w warunkach postępowania sądowego, uwarunkowanych normami prawa materialnego i procesowego oraz ograniczeniami natury praktycznej.

Osiągana w trakcie mediacji satysfakcja uwzględnia trzy grypy interesów:

- Interesy proceduralne – jak to jest robione?
- Interesy psychologiczne – jak się czuję?
- Interesy materialne/rzeczowe – co otrzymuję?

Mediacja, dając możliwość wypowiedzenia się stronom, ujawnienia emocji i zaprezentowania w sposób satysfakcjonujący własnych interesów, przyczynia się do osiągnięcia większej satysfakcji psychologicznej, niż w trakcie postępowania przed sądem. Wypracowane rozwiązanie jest rozwiązaniem bardziej zadowolającym, choćby przez fakt, iż jego autorami są same strony, a nie jest ono narzucone arbitralnie. Dużo łatwiej także w mediacji o wypracowanie rozwiązań zaspokajających roszczenia natury materialnej. Dzięki mediacji w wielu przypadkach skłóceni ludzie uczą się ponownie ze sobą rozmawiać. Mediacja pozwala na to, aby powiedzieć drugiej stronie więcej, niż było to możliwe wcześniej, kiedy niejednokrotnie od dłuższego czasu nie rozmawiali już ze sobą. Rozpowszechnione jest wśród mediatorów przekonanie, że mediacja zmienia ludzi, którzy biorą w niej udział i ich przyszłe relacje

z innymi. Wypracowana ugoda wzmacnia poczucie sprawstwa, autorstwa wypracowanego wyniku. W efekcie zawartego porozumienia wystawiona na próbę relacja nie tylko nie uległa rozpadowi ale pojawiły się nawet perspektywy jej rozwoju. Nawet, jeśli w drodze mediacji nie udaje się odbudować relacji, to wypracowane rozwiązania i tak są korzystniejsze, niż narzucone w jakikolwiek sposób z zewnątrz. Konflikt pozwolił odkryć nieujawniane dotychczas potrzeby i trudności. I to same strony konfliktu podejmują pracę nad rozwiązaniem. Ma to szczególne znaczenie zwłaszcza w odniesieniu do konfliktów angażujących ludzi, którzy muszą lub powinni nadal pozostawać ze sobą w umiarkowanie bliskich relacjach na przykład pracodawca-pracownik, relacje sąsiedzkie i inne (Rynkowska, Artymiak, 2014, s.100-101).

Perspektywa dla mediacji

Pomimo kilkunastoletniego okresu oczekiwania na stosowne przepisy, instytucja mediacji trwale „wrosła” w polskie ustawodawstwo, stając się jednym z regulatorów realizacji zasady szybkości postępowania, z poszanowaniem interesów procesowych stron. Analizując dokonywane obecnie zmiany legislacyjne, w szczególności w zakresie mediacji w sprawach cywilnych można zaobserwować, że zmierzają one w kierunku dalszego umacniania roli i znaczenia mediacji oraz uczynienia z nich niezbędnego elementu „łagodzącego” lub „eliminującego” skutki przyszłych sporów.

Wydaje się, że upowszechnianie się mediacji w Polsce, oprócz regulacji prawnych wymaga także pracy o charakterze edukacyjnym. Wiedza na temat mediacji - możliwości korzystania z niej, jej zasad, przebiegu i skutków, jest wciąż jeszcze nie wystarczająco powszechna. Także dostępność do mediatorów wydaje się wymagać korekty. Mieszkańcy małych ośrodków – miasteczek i wsi są praktycznie pozbawieni realnych możliwości skorzystania z pomocy mediatora.

Szczególnie trudną do przezwyciężenia barierą wydaje się wciąż jeszcze dominująca postawa odwetowa w konflikcie – zamiast potrzeby dojścia do porozumienia dominuje chęć udowodnienia drugiej stronie jej winy oraz dokonania satysfakcjonującej „zemsty” (Artymiak, Janson, 2011). Przedłużające się sprawy sądowe są niestety niechlubnym dowodem na to, iż nastawienie na współdziałanie w konflikcie wciąż jeszcze jest udziałem niewielkiej części społeczeństwa. Wydaje się, że pogłębienie rozumienia konfliktu oraz wzrost świadomości procesów emocjonalnych towarzyszących mu jest konieczne dla zrozumienia mediacji w ogóle (Stewart, 2007, Nordhelle, 2010).

Mediacja wzmacnia poczucie odpowiedzialności za własne zachowanie oraz promuje dialog i aktywność. Tym samym, kształtuje pożądane postawy społeczne i przyczynia się do budowy społeczeństwa obywatelskiego.

W kontekście wskazywanych przez badaczy pożądanych cech społeczeństwa XXI wieku, wśród których umiejętność współpracy i radzenia sobie z konfliktami w środowisku (także środowisku pracy) zajmują najwyższe pozycje, promowanie mediacji oraz kształtowanie umiejętności mediacyjnych wydaje się zadaniem priorytetowym łączącym różnorodne środowiska i dziedziny życia społecznego.

Bibliografia

1. Artymiak, M., Janson, M. (2011). Czy zemsta jest kobietą? W: Z.Dziemianko, A.Bury (red.): *Wiele twarzy kobiet – „ona” w tekstach nie tylko medycznych* (s.11-28). Poznań: Instytut Naukowo-Wydawniczy MAIUSCULA.
2. Artymiak M., Janson M. (2012), Koncepcja dobra wspólnego w mediacji. W: Z. Uchnast (red.). *Synergia a dobro wspólne. Wybrane zagadnienia z psychologii kierowania* (s.31-45). TN KUL, WSB-NLU Lublin-Nowy Sącz.
3. Gromek K. (2001). *Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Wydawnictwo Prawnicze.
4. Grzegorzczak T. (2014). *Kodeks postępowania karnego*. Tom I. Artykuły 1-467. Komentarz, Wydawnictwo Wolters Kluwer S.A.
5. Knysiak-Molczyk H. (2014). „Skarga i skarga kasacyjna w postępowaniu sądowoadministracyjnym. Komentarz. Orzecznictwo, wyd. II. Wydawnictwo LexisNexis,
6. Kokot R. (2013). Idea sprawiedliwości naprawczej z perspektywy projektowanych zmian kodeksu karnego. *Ius Novum*, 2/2013, s.27-47.
7. Manowska M. (2013). *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, wyd. II. Wydawnictwo LexisNexis,
8. Nordhelle G. (2010). *Mediacja. Sztuka rozwiązywania konfliktów*. Gdańsk: Wydawnictwo Fundacji Inicjatyw Społecznie Odpowiedzialnych.
9. Prusak F. (1999). *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. Wydawnictwo Prawnicze.
10. Rączkowski S. (1999). Postępowanie mediacyjne według Kodeksu postępowania karnego, NKPK , 4, 1999 r. (str. 215-231).
11. Rębilas A. (red.) (2010). *Czy tylko sąd rozstrzygnie w sporze? Mediacja i sądownictwo polubowne. Informator o alternatywnych sposobach rozwiązywania sporów*. Warszawa
12. Rynkowska D., Artymiak M. (2014). *Mediacje w pracy socjalnej*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
13. Stewart J. (2007). *Mosty zamiast MURÓW. Podręcznik komunikacji interpersonalnej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
14. Tarno J. (2011). *Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi*. Komentarz, wyd. V. Wydawnictwo LexisNexis
15. Woś T. (2012). *Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi. Komentarz*, wyd. V. Wydawnictwo LexisNexis.

Źródła internetowe:

1. <http://lublin.so.gov.pl/historia-mediacji.html>
2. <http://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/PrzebiegProc.xsp?nr=3432>
3. <http://www.ms.gov.pl/pl/informacje/news,7340,szersze-wykorzystanie-mediacji-i-arbitrazu-.html>
4. <http://www.sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/PrzebiegProc.xsp?id=BC11109427EAA2CFC1257E2F002D541B>

Stefan Florek

Zakład Psychologii Sądowej i Kryminologii
Instytut Psychologii Stosowanej
Wydział Zarządzania i Komunikacji Społecznej
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

PRZESTĘPCZOŚĆ MŁODYCH MĘŻCZYŹN W UJĘCIU PSYCHOLOGII EWOLUCYJNEJ

Streszczenie: Rozdział stanowi próbę wyjaśnienia przestępczości młodych mężczyzn z perspektywy psychologii ewolucyjnej. Przedstawiono w nim zarys tej nowej dyscypliny wiedzy oraz dokonano prezentacji teorii przestępczości młodych mężczyzn rozwijanych w jej ramach, które zestawiono z wybranymi teoriami zorientowanymi psychospołecznie. Przedstawiono w nim również argumentację na rzecz tezy, że teorie te mogą być osadzone i zintegrowane w teoretycznych ramach, których dostarcza psychologia ewolucyjna.

Abstract: The chapter undertakes the task of explaining young male delinquency from the perspective of evolutionary psychology. It gives an overview of this new field of science and presents the theoretical accounts of young male crime developed within it, as well as the chosen psychosocially oriented accounts of this phenomenon. The basic claim proposed in this chapter is that psychosocially oriented theories of criminal behavior can be embedded and integrated into the theoretical framework provided by evolutionary psychology.

Mężczyźni są częściej sprawcami przestępstw niż kobiety. Szczególnie często, zdecydowanie częściej niż młode kobiety, przestępstw dopuszczają się mężczyźni młodzi. Stwierdzenia te znajdują potwierdzenie w analizach czynników skorelowanych z przestępczością, przeprowadzonych jeszcze w XIX wieku przez Adolphe Queteleta (Amatrudo, 2009). Nie budzą one również najmniejszej wątpliwości dzisiaj w świetle wyników ogromnej ilości badań i metaanaliz tych badań (Russell, Robins, Odgers, 2008; Foster, 2008), które przeprowadzono w ciągu ostatnich ponad stu lat. Kontrowersje pojawiają się jednak wraz z pytaniem, co jest przyczyną takiego stanu rzeczy. Przedstawię argumenty na rzecz tezy, że satysfakcjonującej poznawczo odpowiedzi udziela, na obecnym etapie rozwoju myśli kryminologicznej, psychologia ewolucyjna, która oferuje również teoretyczne podstawy umożliwiające wyjaśnianie specyfiki przestępczości młodych mężczyzn oraz integrację ujęć tego zjawiska zorientowanych psychospołecznie¹.

¹ W zakresie wybranych koncepcji.

Psychologia ewolucyjna to relatywnie nowa gałąź psychologii, dokonująca syntezy ustaleń kognitywistyki [*cognitive science*] i biologii ewolucyjnej (Pinker, 1997). Kognitywiści uznają, że umysł człowieka jest biologiczną maszyną komputacyjną, której programy działania wyznaczone są przez geny, a następnie rozwijane i precyzowane w procesie ontogenezy. Jeden z nurtów kognitywistyki, którego fundamentalne tezy sformułowane zostały w pracach Jerry'ego Fodora (1983), przyjmuje przy tym, że umysł jest systemem modułowym, składającym się z wielu funkcjonalnie wyspecjalizowanych, zautomatyzowanych i względnie niezależnych mechanizmów psychicznych (Thagard, 2005).

Idea modularności umysłu, zaczerpnięta z kognitywistyki, stanowi fundament psychologii ewolucyjnej (Barkow, Cosmides, Tooby, 1992; Cosmides, Tooby, 1997). Drugą kluczową dla psychologii ewolucyjnej dyscypliną jest biologia ewolucyjna. Dostarcza ona teorii wyjaśniających logikę doboru naturalnego i płciowego, dzięki którym możliwe staje się wyjaśnianie konstrukcji i działania modułów umysłu w kategoriach adaptacji do środowiska, w którym przebiegała ewolucja *Homo sapiens*.

David Buss (2012, s. 91), określając znaczenie psychologii ewolucyjnej dla kryminologii, pisze o niej, że “ma wartość heurystyczną, wiodąc kryminologów do badania obszarów, które nie były wcześniej badane oraz odkrywania elementów w łańcuchu kauzalnym, które bez niej mogłyby zostać pominięte w teoriach kryminologicznych”. Stwierdza również, że “według psychologii ewolucyjnej wszystkie ludzkie zachowania, przestępcze i nieprzestępcze, są wynikiem współdziałania mechanizmów psychicznych (osadzonych w mózgu) i środowiskowych danych wejściowych, które je uruchamiają lub hamują ich aktywację” (Buss, 2012, s. 91). Buss podkreśla przy tym, że taki sposób wyjaśniania ma charakter interakcjonistyczny, a nie natywistyczny, gdyż w równiej mierze uwzględnia znaczenie czynników genetycznych i środowiskowych.

Zło w ujęciu ewolucyjnym pojmowane jest jako działanie polegające na zwiększaniu kosztów dostosowania innych ludzi w celu podniesienia własnego poziomu dostosowania (Duntley i Buss, 2004; Hołyst, 2010). Przestępstwo jest złem właśnie tego rodzaju i pojawia się jako działanie podnoszące dostosowanie łączne sprawcy kosztem zmniejszenia dostosowania łącznego ofiary. Psychologowie ewolucyjni postulują istnienie mechanizmów psychicznych odpowiedzialnych za takie antyspołeczne i przestępcze działania. Mechanizm psychiczny można określić jako system reagujący na ściśle określoną stymulację bodźcową (np. związaną z fizycznym atakiem) i generujący w wyniku uproszczonego, zautomatyzowanego i nieświadomego procesu przetwarzania informacji określoną reakcję, która w środowisku ewolucji umysłu zazwyczaj zwiększała dostosowanie organizmu (np. ucieczkę czy podjęcie walki).

Psychologowie ewolucyjni przyjmują, że mechanizmy psychiczne odpowiedzialne za zachowania antyspołeczne wykształciły się, gdyż w środowisku ewolucji mózgu regularnie powtarzały się sytuacje, w których można było zyskać krzywdząc kogoś innego (Buss, 2001). Mechanizmy psychiczne generujące zachowania antyspołeczne stanowiły adaptacje do życia w grupach łowiecko-zbierackich, lecz w środowisku kulturowym zazwyczaj obniżają one poziom dostosowania jednostki i mogą być uznane za przejaw ograniczonej racjonalności lub nawet irracjonalności sprawcy (Piotrowski i Florek, 2009), gdyż nie stanowią już adekwatnej reakcji w danej sytuacji

(np. udział w bójce generuje zazwyczaj zyski niewspółmierne do kary). Wyniki badań dowodzą, że wielu młodocianych sprawców rozboju nie jest zresztą zazwyczaj w stanie podać racjonalnego uzasadnienia swojego działania (Piotrowski i Florek, 2009).

Wyjaśnienia fenomenu przestępczości młodych mężczyzn, oferowane w ramach psychologii ewolucyjnej, opierają się przede wszystkim o teorię Triversa (1971), spójną z bardziej ogólną teorią Hamiltona (1964). Wyjaśnienia te można uznać za zarówno konkurencyjne, jak i komplementarne, w stosunku do wyjaśnień, które sformułowano w ramach koncepcji przestępczości zorientowanych psychospołecznie. Warto zresztą zauważyć, że na gruncie tych koncepcji fenomen przestępczości młodych mężczyzn był w dużej mierze ignorowany.

1. Zorientowane środowiskowo teorie przestępczości a przestępczość młodych mężczyzn

Można dokonując niewielkiego uproszczenia, stwierdzić, że na gruncie koncepcji przestępczości, które będą określał mianem psychospołecznych, jest ona traktowana - *implicite* lub *explicite* - jako wynik procesów warunkowania i modelowania. Chociaż koncepcje te nie negują zupełnie wpływu czynników biologicznych, to bazują na założeniu, że to doświadczenia społeczne jednostki mają decydujące znaczenie w genezie zachowań przestępczych. W ten sposób lokują się one w ramach paradygmatu badawczego, którego fundamentalne tezy zostały sformułowane przez behawiorystów, zakładających wręcz nieograniczoną plastyczność mózgu/umysłu i negujących istnienie wrodzonych mechanizmów reagowania (z wyjątkiem tych najprostszych, np. odpowiedzialnych za odruchy bezwarunkowe).

Paradygmat ten przekłada się na określoną wizję rozwoju osobowości jako procesu uwarunkowanego przede wszystkim przez interakcje jednostki z jej środowiskiem społecznym i wyznacza określone teoretyczne ramy wyjaśniania zachowań przestępczych w kolejnych okresach życia. Ponieważ paradygmat ten niemal od początku 20. wieku aż do niedawna, dominował w psychologii i innych naukach społecznych, przełożyło się to na środowiskową, antynatywistyczną orientację koncepcji kryminologicznych, które czerpią z dorobku tych dyscyplin.

Clarence J. Jeffery (1959, s. 9) dokonując refleksji nad historią kryminologii już w połowie ubiegłego wieku dostrzegał istnienie tej prawidłowości, gdy pisał: "Historia kryminologii jest historią teorii rozwoju osobowości", wskazywał też, że w tym okresie "w myśleniu kryminologicznym dokonała się zmiana polegająca na przejściu od myślenia biologicznego do socjologicznych i psychologicznych wyjaśnień zachowania"².

Chociaż teorie zorientowane psychospołecznie nie opisują w pełni systemu czynników determinujących przestępczość młodych mężczyzn, to nie ulega wątpliwości, że niektóre z tych teorii wyjaśniają to zjawisko przynajmniej w pewnym zakresie. Wyjaśnienia te mają jednak w porównaniu z ujęciem psychologii ewolucyjnej charakter fragmentaryczny w tym sensie, że dotyczą wybranych aspektów tego zjawiska.

² Na marginesie można dodać, że współczesny zwrot tego myślenia ponownie w kierunku biologii, ale już pod postacią psychologii ewolucyjnej, spajającej wymiar biologiczny i socjologiczny, wywołuje wrażenie, że myślenie kryminologiczne rozwija się wedle praw dialektyki Hegla

Przedstawię wybrane, zorientowane psychospołecznie wyjaśnienia zjawiska przestępczości młodych mężczyzn, aby następnie wykazać, że w ramach psychologii ewolucyjnej te fragmentaryczne wyjaśnienia można zintegrować. Wiele wyjaśnień pominię, szczególnie te, które uznać można za analizę specyficznych zjawisk kulturowych. Nie sposób przy tym nie zauważyć, że teorie tego typu stanowią i będą zapewne stanowić istotne uzupełnienie dla podejścia naturalistycznego, w tym dla zorientowanej ewolucyjnie teorii przestępczości młodych mężczyzn.

Analizy czynników związanych z przestępczością dokonane w XIX wieku przez Queteleta (Amatrudo, 2009) w ramach pozytywistycznej szkoły w kryminologii, zakładającej, że jest ona uwarunkowana występowaniem określonej konfiguracji czynników o charakterze społecznym, zainspirowały badaczy tzw. szkoły chicagowskiej. Jej przedstawiciele sądzili, że spośród tych czynników szczególnie istotne znaczenie ma dezorganizacja społeczna.

Zjawisko to obserwowali we własnym mieście; w rejonach zamieszkiwanych przez ubogich imigrantów, którzy stanowili grupę mocno heteronomiczną. Rejony te przedstawiciele grupy chicagowskiej określili mianem sektorów przejściowych [zone of transition], gdyż gromadziły one przede wszystkim nowych imigrantów, którzy dopiero odnajdywali swoje miejsce w strukturze społecznej Chicago. Uznano, że specyficzne warunki panujące w tych rejonach: zanik więzi, brak wspólnych norm społecznych i wartości, nieobecność nieformalnej kontroli społecznej, stanowią przyczynę przestępczości. Badacze szkoły chicagowskiej zwrócili przy tym uwagę, że to młodzi mężczyźni formują grupy przestępcze i odgrywają wiodącą rolę w przekazie dewiacyjnych norm (Amatrudo, 2009).

Przestępczość młodych osób w interesujący sposób naświetlana jest przez teorię anomii R. Merton (1938), gdyż ujmowana jest w kategoriach innowacji - jednej z pięciu możliwych odpowiedzi na anomię. Anomia pojawia się w sytuacji, gdy presja społeczna na realizację wartościowych celów jest silniejsza niż nacisk na przyswojenie norm określających akceptowalne społecznie sposoby ich osiągnięcia. Merton przekonuje - odnosząc się do biologicznie zorientowanych teorii przestępczości - że kultura nie tylko nakłada ograniczenia w zakresie realizacji popędów, lecz również określa to, co jest wartościowe; czego posiadanie powinno być traktowane jako osiągnięcie sukcesu. Gdy młodzi ludzie mają aspiracje wynikające między innymi z określonego przekazu kulturowego, których nie są w stanie zrealizować w społecznie akceptowalny sposób, mogą dopuszczać się przestępstw. Koncepcja ta spójna jest z ustaleniami M. Kowalczyk-Jamnickiej (2006, s. 281 za: Piotrowski, 2011, s. 132), która na podstawie wyników badania 200 młodocianych sprawców przestępstw, doszła do wniosku, iż jednym z czynników warunkujących zachowania przestępcze, "było doświadczane przez nich poczucie nieegalitarności, stanowiące wynik rozbieżności między oczekiwaniami i aspiracjami dotyczącymi sytuacji materialnej oraz oceny siebie i innych a faktycznymi możliwościami".

Merton (1938) wskazuje inne jeszcze możliwe w sytuacji anomii rozwiązanie, które odnieść można do przestępczości młodych mężczyzn, a mianowicie bunt. Polega on na odrzuceniu uznawanych społecznie celów oraz środków ich realizacji i tworzenie własnych w ramach subkultury (Piotrowski, 2011).

W ramach innej ważnej, psychospołecznie zorientowanej koncepcji przestępczości, Tedeschi'ego i Felsona (1994), zachowania przestępcze ujmowane są w kategoriach wpływu przymuszającego jako działania nakierowane na osiągnięcie określonych celów. Wśród nich szczególne miejsce, oprócz ochrony i przywrócenia tożsamości, zajmuje kontrola zachowania innych osób. Kontrola własnego zachowania jest natomiast kluczowym czynnikiem uwzględnianym w koncepcji przestępczości Hirschi'ego i Gottfredsona (1990). Z perspektywy sformułowanej przez nich teorii samokontroli przestępczość, w tym przestępczość młodych mężczyzn, jest wynikiem nieumiejętności sprawcy powstrzymywania się od niepożądanych społecznie zachowań i niezdolności do odroczenia gratyfikacji.

W ostatnich latach w kryminologii coraz poważniejszą rolę odgrywają teorie feministyczne (Britton, 2000), w których kluczowe znaczenie ma analiza stereotypów rodzaju/płci. Teorie te oparte są na przekonaniu, że wiele zachowań przestępczych jest mniej lub bardziej bezpośrednią konsekwencją istnienia męskiej dominacji i działań mających na celu jej podtrzymanie, podejmowanych przez mężczyzn w różnych sferach życia, w tym poprzez dopuszczanie się czynów zabronionych. Do działań tego typu zaliczany jest na przykład gwałt, który ma wzbudzać strach kobiet i czynić koniecznością pozyskanie ochrony mężczyzny (Cahill, 2001). Przemoc seksualna mężczyzn jest więc postrzegana jako jedno z narzędzi służących utrwalaniu dominacji nad kobietami.

W kryminologii XX. wieku to właśnie koncepcje psychospołeczne konstituowały powszechnie przyjmowany paradygmat, spychając te zorientowane biologicznie i natywistycznie na margines. Warto jednak podkreślić, że zorientowane naturalistycznie koncepcje przestępczości mają przynajmniej równie długą tradycję. Początek tej tradycji wyznaczają prace Lombroso, Garfalo i Frerriego (Za: Jeffrey, 1959). Można powiedzieć, że psychoewolucyjne podejście do przestępczości stanowi jej kontynuację.

Zestawienie koncepcji kryminologicznych zorientowanych psychospołecznie z podejściem psychologii ewolucyjnej w wielu aspektach ujawnia jej przewagę. Szczególnie wyraźnie rysuje się ona w przypadku wyjaśnień fenomenu przestępczości młodych mężczyzn, a najwyraźniej w odniesieniu do popełnianych przez nich przestępstw seksualnych.

2. Przestępczość młodych mężczyzn z perspektywy ewolucyjnej

Niezwykle istotne znaczenie dla określenia celów i sposobów działania systemów poznawczych, jakimi są ludzkie umysły, ma z perspektywy ewolucyjnej określenie, co stanowi fundamentalną jednostkę doboru naturalnego. Większość współczesnych biologów ewolucyjnych (i psychologów) przyjmuje ustalenie W. Hamiltona (1964), który stwierdził, że jest to gen, a nie organizm, grupa³, czy gatunek, jak wcześniej sądzono. Dokonując pewnych uproszczeń można powiedzieć, iż Hamilton wykazał, że znaczenie w procesie ewolucji ma nie tyle dobro jednostki (grupy, czy gatunku), lecz przetrwanie jej genów. W populacji propagują się bowiem geny, odpowiedzialne

³ Obecnie nie wyklucza się jednak zupełnie możliwości zachodzenia w pewnych przypadkach doboru grupowego.

za zachowania organizmów, które zwiększają prawdopodobieństwo przekazania kopii tych genów kolejnym pokoleniom.

Teoria Hamiltona umożliwia wyjaśnienie, dlaczego powszechne są zachowania, które nie przynoszą bezpośredniej korzyści jednostce i są dla niej kosztowne, lecz przynoszą – w sposób mniej lub bardziej bezpośredni - korzyść jej krewnym. Zachowania te polegają na udzielaniu pomocy osobnikom spokrewnionym, lub szkodzeniu tym osobnikom niespokrewnionym, które rywalizują o zasoby z krewnymi lub im zagrażają.

Na gruncie teorii Hamiltona można zrozumieć na przykład, dlaczego młody ojciec opiekuje się swoimi dziećmi, chociaż wymaga to od niego wielu wyrzeczeń. Można jednak również zrozumieć to, dlaczego w pewnych przypadkach jest on motywowany do szkodzenia – również w sposób nielegalny - wszystkim tym, którzy jego dzieciom zagrażają lub z nimi rywalizują. Teoria Hamiltona umożliwia wyjaśnienie przypadków agresji mężczyzn wobec potomstwa ich konkubin lub żon, poczętego z innymi mężczyznami, którą obserwuje się o wiele częściej od agresji wobec własnych dzieci (Buss, 2001), i która przybiera formy tak skrajne, że trudno ją z innej perspektywy pojąć bez zakładania poważnych zaburzeń psychicznych sprawcy. Umożliwia też zrozumienie dlaczego stwierdzenie różnic w zakresie cech fenotypowych (takich jak kolor skóry, kształt oczu itp.), świadczących o różnicach genetycznych, może prowadzić do nasilenia aktów agresji, a w pewnych wypadkach może ją wywołać.

Można sądzić, że mechanizmy psychiczne odpowiedzialne za akty agresji wobec obcych, uruchamiają się również w sytuacjach, kiedy różnicowanie dotyczy cech o charakterze kulturowym (Krebs, 2008), które nie są kodowane przez geny, takich jak na przykład przynależność do grupy, klubu, czy nawet sposób ubierania się, co może stanowić teoretyczną podstawę wyjaśniania przestępstw popełnianych przez tzw. pseudokibiców.

Psychologowie ewolucyjni często odwołują się również do koncepcji autorstwa innego biologa - Roberta Triversa. Trivers (1971) przedstawił teoretyczne wyjaśnienie altruizmu odwzajemnionego, międzyplciowego różnicowania inwestycji rodzicielskich (Trivers, 1972) oraz konfliktu między rodzicami i ich potomstwem (Trivers, 1974). Szczególny wpływ na koncepcje i badania empiryczne prowadzone w ramach psychologii ewolucyjnej wywarła teoria inwestycji rodzicielskich, umożliwiająca zrozumienie różnic w zachowaniu mężczyzn i kobiet w wielu ważnych sferach aktywności; w tym w zakresie zachowań agresywnych.

Teoria Triversa (1971) umożliwia również wyjaśnienie wyraźnego różnicowania zachowań przestępczych ze względu na płeć i wiek sprawców. Trivers (1971) wykazał w odniesieniu do zwierząt rozmnażających się płciowo, że przedstawiciele płci inwestującej więcej w potomstwo są bardziej wymagający przy doborze partnera, w związku z czym przedstawiciele płci, która inwestuje mniej, muszą rywalizować o dostęp seksualny do nich. Nasilenie rywalizacji jest proporcjonalne do różnicowania minimalnej inwestycji niezbędnej do posiadania potomka. W przypadku gatunku *Homo sapiens* dysproporcja między mężczyznami i kobietami jest pod tym względem ogromna, co sprawia, że mężczyźni w okresie, w którym stają się biologicznie zdolni do rozmnażania, a więc w okresie adolescencji, zaczynają intensywną rywalizację. Sukces reprodukcyjny mężczyzny (mierzony ilością potomstwa) jest bowiem bezpośrednio uzależniony od ilości partnerek seksualnych, a sukces reprodukcyjny kobiety

nie zależy w zasadzie od ilości partnerów seksualnych, lecz od sprawności tego, z którym kobieta decyduje się począć potomka.

Rywalizacja między mężczyznami może mieć zupełnie bezpośredni charakter i przejawiać się poprzez akty agresji wobec konkurentów. Może mieć ona również charakter pośredni i koncentrować się na pozyskaniu większej, niż posiadana przez potencjalnych rywali, ilości pożądaných społecznie zasobów, które stanowią ważny atrybut ze względu na dobór płciowy.

Istnienie ostrej rywalizacji między mężczyznami, przekłada się na zjawisko, które Wilson i Daly (1985) określili jako syndrom młodego mężczyzny. Polega ono na stosowaniu przez młodych mężczyzn niebezpiecznych form agresji, co sprawia, że są oni częściej niż inne osoby ofiarami zabójstw. Między 10. i 77. rokiem życia mężczyźni są zabijani częściej niż kobiety; różnica ta jest największa w przypadku osób młodych i osiąga apogeum w wieku 25 lat (Buss, 2001). Mężczyźni w tym wieku są zbijani około ośmiokrotnie częściej niż kobiety (Buss, 2001).

Ogólnie mężczyźni są sprawcami i ofiarami większości zabójstw – 65%. (Buss, 2007), co stanowi argument na rzecz tezy, że dochodzi do nich zazwyczaj w wyniku męskiej rywalizacji (Daly i Wilson, 1988, Buss, 2001). O tym, że męska rywalizacja jest powiązana z ilością posiadanych zasobów i dostępem do kobiet, świadczy natomiast to, że mężczyźni żonaci i posiadający zasoby są rzadziej sprawcami przestępstw niż mężczyźni niezonaci i ci, którzy zasobów nie posiadają (Buss, 2001).

Daly i Wilson przekonują, że "Młodzi mężczyźni są szczególnie skłonni do podejmowania ryzyka ponieważ u naszych przodków w tym właśnie wieku występowała najostrejsza selekcja, faworyzująca umiejętności skutecznej rywalizacji" (Daly i Wilson, 1994, s. 277, Za: Buss, 2001, s. 319). Warto przy tym zauważyć, że w wielu społecznościach łowiecko-zbierackich, pobicie, czy zabicie mężczyzny należącego do obcej grupy (a w niektórych sytuacjach należącego nawet do grupy własnej), nie jest potępiane i stanowi akceptowalną formę zdobywania pozycji i reputacji (Buss, 2001). Istnieją więc racje, dla których można przyjąć tezę o istnieniu w umysłach młodych mężczyzn specyficznych mechanizmów umożliwiających tego rodzaju działania (Buss, 2001). Mechanizmy te uruchamiane są w określonych sytuacjach, związanych głównie z ustalaniem pozycji w grupie.

Teoria inwestycji rodzicielskich wraz z teorią Hamiltona umożliwiają również - o wiele lepszego niż koncepcje psychospołeczne - wyjaśnienie ogromnej dysproporcji w ilości przestępstw seksualnych popełnianych przez mężczyzn i kobiety. Fakt, że gwałtów dopuszczają się głównie mężczyźni jest konsekwencją tego, że to właśnie oni, a nie kobiety, mogą zwiększyć prawdopodobieństwo propagacji własnych genów (ilość potomków) przez zwiększenie ilości partnerek. Gwałt jest traktowany, w ramach ewolucyjnej teorii autorstwa R. Thornhilla i C. T. Palmera (2000) nie tylko jako działanie (w pewnych warunkach) biologicznie adaptacyjne, lecz również jako skutek uboczny adaptacyjnych cech, jakimi są zainteresowanie seksem i agresywność. Kobiety o wiele częściej są ofiarami zgwałcenia niż mężczyźni i bardzo rzadko dopuszczają się tej zbrodni. Mężczyźni stanowią 99,6% populacji sprawców zgwałcenia kobiety i 85,2% sprawców zgwałcenia mężczyzny (Gonzalez, Schoefield, Schmitt, 2006).

Warto przy tym zauważyć, że stosowanie przemocy seksualnej jest zazwyczaj nieopłacalne ze względu na potencjalne działania obronne i zemstę ze strony ofiar, ich

partnerów, krewnych, czy na sankcje karne. Do przestępstw tego typu dochodzić więc będzie w ściśle określonym kontekście społecznym lub sytuacyjnym (Buss, 2001). Na przykład wówczas, gdy agresor posiada odpowiednio wysoką pozycję społeczną, która zmniejsza prawdopodobieństwo wykrycia przestępstwa lub poniesienia kary, lub też pozycję tak niską, że mało prawdopodobne jest to, że uda mu się spłodzić potomka w sposób akceptowalny społecznie.

Nasilenie zachowań przestępczych w przypadku młodych mężczyzn nie wiąże się wyłącznie z czynami agresywnymi. Mężczyźni w okresie młodości popełniają również częściej niż w innych okresach życia inne czyny zabronione. Jeśli mają one charakter racjonalnych zachowań nakierowanych na podniesienie pozycji w grupie, to odwołanie się do teorii Triversa wydaje się stanowić wystarczające ich uzasadnienie. Często jednak przestępstwa te mają charakter działań, które trudno uznać za racjonalne (Piotrowski, 2011).

Psychologowie ewolucyjni zachowania tego typu wyjaśniają w kategoriach popisu seksualnego na gruncie zasady upośledzenia [*handicap principle*], sformułowanej jeszcze w latach siedemdziesiątych przez biologa Amotza Zahaviego (1975). Zahavi wykazał, że pewne ozdoby, takie jak na przykład ogon pawia, chociaż obniżają dostosowanie do środowiska i nie sposób uznać ich za adaptacje ze względu na dobór naturalny, stanowią świetne dostosowanie ze względu na dobór płciowy. Stanowią one bowiem dla potencjalnego partnera seksualnego świadectwo ogólnej wysokiej sprawności organizmu, która umożliwia przetrwanie z cechą, która upośledza.

Gdyby paw, obdarzony wielkim i barwnym ogonem, nie był dostatecznie czujny i szybki, niechybnie padłby ofiarą drapieżników. Fakt posiadania upośledzającej cechy świadczą więc o sprawności organizmu, świadczy również o wysokiej jakości jego genów⁴. W oparciu o logikę zasady upośledzenia można wyjaśnić przestępstwa młodych mężczyzn, które polegają na ryzykownym zachowaniu w celu zaimponowania innym, takie jak akty wandalizmu, czy prowadzenie samochodu pod wpływem środków odurzających.

3. Koncepcje psychospołeczne a psychologia ewolucyjna

W świetle ustaleń psychologii ewolucyjnej warto ponownie odnieść się do omówionych powyżej wybranych zorientowanych psychospołecznie teorii przestępczości. Niewątpliwie umożliwiają one wieloaspektowe ujęcie zjawiska przestępczości młodych mężczyzn, jednak w zestawieniu z mocą eksplanacyjną ujęcia psychoewolucyjnego widać wyraźnie, że żadna z nich nie jest w stanie w sposób równie całościowy i spójny wyjaśnić wszystkich aspektów tego fenomenu. Możliwe jest jednak osadzenie omówionych⁵ psychospołecznych teorii przestępczości w ramach paradygmatu eksplanacyjnego psychologii ewolucyjnej i zintegrowanie ich na jego gruncie.

Odnosząc się do ujęcia przestępczości rozwiniętego przez szkołę chicagowską, można powiedzieć, że w środowisku, w którym brak społecznych i kulturowych hamulców, to właśnie młodzi ludzie szczególnie brutalnie będą rywalizować o dostępne

⁴ Niewielkiej liczbie mutacji, które z reguły obniżają sprawność

⁵ I prawdopodobnie wielu innych, które nie były omawiane.

zasoby, gdyż w heteronomicznym pod względem etnicznymi i kulturowym środowisku, jakim są tzw. sfery przejścia, łatwiej będzie dochodzić do aktywizacji mechanizmów psychicznych odpowiedzialnych za wrogie zachowania wobec grup obcych, co dobrze tłumaczy teoria Hamiltona (1964).

Również teoria anomii Mertona (1938) wpisuje się w schemat wyjaśniania właściwy psychologii ewolucyjnej, jako jego cenne uzupełnienie. Merton nie negował zresztą działania czynników biologicznych; wskazywał raczej, w jaki sposób wchodzi one w interakcje z czynnikami kulturowymi i w jaki sposób mogą się na mechanizmach biologicznych nadbudowywać. Teorię Mertona można więc uznać za spójną z psychoewolucyjnym ujęciem przestępczości jako strategii działania optymalnej ze względu na własne predyspozycje i kulturowe warunki osiągania pożądanego celu (Florek i Piotrowski, 2013). Jeśli młody człowiek cechujący się niskim ilorazem inteligencji i wysokim poziomem psychotyzmu pragnie za wszelką cenę odnieść sukces, może wybrać strategię polegającą na łamaniu prawa. Istnieją przesłanki (Florek i Piotrowski, 2013), aby sądzić, że dokonanie tego wyboru i regularne podejmowanie aktywności przestępczej, będzie prowadziło do odpowiedniej adaptacji układu nerwowego – modyfikacji strukturalnej i funkcjonalnej nakierowanej na optymalizację specyficznego działania przestępczego.

Biorąc pod uwagę wyniki badań eksperymentalnych z zakresu psychologii społecznej – jak choćby eksperymenty Milgrama, czy Zimbardo (Zimbardo i Gerrig, 2012), czy też informacje o charakterze historycznym na temat relatywnie szybkich i znaczących zmian osobowości stanowiących adaptację do niemoralnego, lecz adaptacyjnego działania, można sądzić, że ludzie posiadają neurobiologiczny i w konsekwencji behawioralny potencjał do obierania strategii działania prospołecznego lub antyspołecznego w zależności od uwarunkowań sytuacyjnych i kulturowych (Florek, 2011b, Florek i Piotrowski, 2013).

Warto pamiętać, że przestępczość młodych mężczyzn nie sprowadza się wyłącznie do przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu motywowanych chęcią pozyskania (czy utrzymania) celów o charakterze czysto biologicznym, takich jak seks, dominacja w grupie, czy sprawowanie kontroli nad innymi osobami, której znaczenie akcentuje teoria Tedeschiego i Felsona (1994).

Umysł człowieka jest systemem niezwykle plastycznym pod względem neurobiologicznym i łatwo przyjmuje cele kulturowe - takie jak posiadanie modnego ubrania, kosztownej biżuterii, czy najnowszej wersji jakiegoś urządzenia (samochodu, komputera, telefonu). Podejmowanie realizacji tych celów uzasadnia jednak racja czysto biologiczna - demonstracja sprawności fenotypowej potencjalnym partnerkom i rywalom. Przestępcza nie musi oczywiście zdawać sobie sprawy z istnienia tej racji.

Niezwykle interesującym zjawiskiem związanym z przestępczością młodych mężczyzn jest pojawienie się w okresie adolescencji deficytów w funkcjonowaniu kory nowej, głównie w zakresie szacowania moralnych konsekwencji czynów i hamowania zachowań ryzykownych (Piotrowski, 2011). Deficyty te potęgują negatywne skutki nieco późniejszego niż w przypadku dziewcząt rozwoju emocjonalnego i moralno - poznawczego (Russell inni, 2014). Można zastanawiać się jednak, czy nie należałoby traktować ich jako adaptacji, gdyż umożliwiają podejmowanie zachowań ryzykownych, mogących przełożyć się na wzrost pozycji w grupie. Sprawczą rolę niezdolności do kontroli własnego zachowania w zakresie hamowania reakcji, jako

czynnika istotnego dla zrozumienia przestępczości, dobrze ujmuje klasyczna teoria Hirschiego i Gottfredsona (1990).

Konkludując można powiedzieć, że tradycyjne teorie przestępczości dostarczają fragmentarycznych wyjaśnień. Żadna z nich nie jest jednak w stanie dokonać ich integracji w ramach spójnego modelu, którego moc eksplanacyjna byłaby choćby zbliżona do tej posiadanej przez psychologię ewolucyjną. Siła psychologii ewolucyjnej polega – jak się wydaje – również na możliwości osadzania psychospołecznie zorientowanych koncepcji przestępczości, koncentrujących się na wybranych aspektach tego zjawiska, na uniwersalnym gruncie biologii ewolucyjnej i kognitywistyki.

4. Uwaga końcowa

Odnosząc się koncepcji przywołanych w niniejszym tekście, można sformułować tezę, że zachowania przestępcze, a w szczególności przestępstwa popełnianie przez młodych mężczyzn, są wynikiem zaburzenia równowagi między siłą, z jaką jednostkę motywują do działania atrakcyjne biologicznie i kulturowo cele i siłą, z jaką działają czynniki (zarówno wewnętrzne jak i zewnętrzne) powstrzymujące jednostkę od realizacji tych celów w sposób zabroniony przez daną społeczność⁶. Istnieją biologiczne racje⁷, które sprawiają, że młodzi mężczyźni są zarówno w szczególny sposób motywowani do osiągnięcia tych celów, jak i mają problemy z powstrzymaniem się od czynienia tego w sposób niedozwolony⁸. Analiza hierarchii wartości (celów) młodych przestępców⁹, nakierowana na oszacowanie ich motywującej siły, może dostarczyć istotnych danych zorientowanej ewolucyjnie psychologii przestępczości.

Literatura cytowana:

1. Amatrudo, A. (2009). *Criminology and Political Theory*. London: Sage Publications.
2. Barkow, J., Cosmides, L. i Tooby, J. [eds.] (1992). *The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture*. New York: Oxford University Press.
3. Britton, D. M. (2000). Feminism in Criminology: Engendering the Outlaw. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 571, s. 57-76.
4. Buss, D. M. (2001). *Psychologia ewolucyjna. Jak wytłumaczyć społeczne zachowania człowieka*. Tłumaczenie: M. Orski. Gdańsk: GWP.
5. Buss, D. M. (2007). *Morderca za ścianą. Skład w naszym umyśle kryją się mordercze skłonności*. Tłumaczenie: A. Nowak. Gdańsk: GWP.
6. Buss, D. M. (2012). The Evolutionary Psychology of Crime. *Journal of Theoretical and Philosophical Criminology*, 1, 1, s. 90-98.
7. Cahill, A. (2001). *Rethinking rape*. Ithaca: Cornell University Press

⁶ Ta nierównowaga między siłą pragnienia osiągnięcia danego celu i siłą hamowania zabronionego działania, powinna przejawiać się również w wymiarze neurobiologicznym jako anomalie w funkcjonowaniu rejonów mózgu pobudzających do działania: głównie układu limbicznego, zakrętu obręczy i kory ciemieniowej (Jackson i inni, 2011) oraz ośrodków odpowiedzialnych za kontrolę tego pobudzenia – głównie korę przedczołową (Schel i inni, 2014). Dane z pochodzące z neuroobrazowania świadczą o istnieniu dysfunkcji struktur odpowiedzialnych za kontrolę zachowania zarówno w populacji przestępców, jak i w populacji młodych mężczyzn (Por. Piotrowski, 2011).

⁷ Które zostały opisane powyżej.

⁸ Co wynika z faktu, że młodzi mężczyźni przejawiają skłonność do podejmowania zachowań ryzykownych.

⁹ Której podjęcie, szczególnie w zakresie wartości (celów) ważnych biologicznie, można traktować jako postulat odnośnie do dalszych zorientowanych ewolucyjnie badań nad przestępczością młodych mężczyzn.

8. Cosmides, L., Tooby, J. (1997). *Evolutionary Psychology. A Primer*. Internet: <http://www.cep.ucsb.edu/primer.html> (Dostęp: 15.06.2015)
9. Cullen, F. T., Agnew, R. (2011). *Criminological Theory: Past to Present. Essential Readings*. New York, Oxford: Oxford University Press.
10. Daly, M., Wilson, M. (1994). Evolutionary psychology of male violence. [W:] J. Archer (red.), *Male violence* (s. 253-288). London: Routledge.
11. Duntley, J. D. Buss, D. M. (2008). Evolution of Evil. [W:] A. G. Miller (red.) *The Social Psychology of Good and Evil* (s. 104-125), New York, London: The Guilford Press.
12. Foster, H. (2014). Adolescent Crime and Victimization: Sex and Gender Differences, Similarities, and Emerging Intersections. [W:] R. Gartner i B. McCarty (red.) *The Oxford Handbook of Gender, Sex and Crime* (s. 319-342). Oxford: Oxford University Press.
13. Gonzales, A., Schofield, R. i Schmitt, G. (2006). *Extent, nature, and consequences of rape victimization. Findings From the National Violence Against Women Survey*. U.S. Department of Justice. Office of Justice Programs. National Institute of Justice.
14. Hołyst, B. (2010). Przestępczość z perspektywy psychologii ewolucyjnej. *Prokuratura i Prawo*, 1-2, s. 62-88.
15. Florek, S. (2011a). Racjonalność, zło i ewolucja. *Archeus. Studia z Bioetyki i Antropologii Filozoficznej*, 12, s. 89-106.
16. Florek, S. (2011b). Ewolucyjne źródła moralności - o uwarunkowaniach zachowań antyspołecznych i perspektywach modyfikacji praktyki resocjalizacyjnej. [W:] H. Noga i P. Piotrowski (red.), *Problemy współczesnej pedagogiki - teoria i praktyka* (s. 99-112). Nowy Sącz: Wydawnictwo PWSZ w Nowym Sączu.
17. Florek, S. i Piotrowski, P. (2013). Biopsychologiczne i społeczne determinanty zachowań agresywnych dzieci i młodzieży. [W:] S. Florek i M. Grygielski, M (red.), *Agresja i przemoc w drodze do dorosłości: stare mechanizmy, nowe oblicza i metody przeciwdziałania* (s. 29-42). Nowy Sącz: Wydawnictwo Naukowe PWSZ w Nowym Sączu.
18. Hamilton, W. (1964). The genetical evolution of social behaviour. I. *Journal of Theoretical Biology*, 7, 1, s. 1-16.
19. Hamilton, W. (1964). The genetical evolution of social behaviour. II. *Journal of Theoretical Biology*, 7, 1, s. 17-52.
20. Hołyst, B. (2010). Przestępczość z perspektywy psychologii ewolucyjnej. *Prokuratura i Prawo*, 1-2, s. 62-88.
21. Jackson, S. R., Parkinson, A., Kim, S. Y., Schürmann, M., Eickhof, S. B. (2011). On the functional anatomy of the urge-for-action. *Cognitive Neuroscience*, 2, 3-4, s. 227-243.
22. Jeffrey, C. R. (1959). The Historical Development of Criminology. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 50, 1, s. 3-19.
23. Merton, R. K. (1938). Social Structure and Anomie. *American Sociological Review*, 5, 3, s. 672-682.
24. Kowalczyk-Jamnicka, M. (2006). *Przestępcza adaptacja młodocianych sprawców przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
25. Krebs D.L. (2008). Morality. An Evolutionary Account. *Perspectives on Psychological Science*, 3, s. 149-172.
26. Thagard, P. (2005). *Mind. Introduction to Cognitive Science*. MIT Press.
27. Thornhill, R., Palmer, C. T. (2000). *A Natural History of Rape: Biological Bases of Sexual Coercion*. The MIT Press.
28. Pinker, S. (1997). *How the mind works*. New York: Norton.
29. Pinker, S. (1999). *Tabula rasa. Spory o naturę umysłu*. Tłumaczenie: A. Nowak. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
30. Piotrowski, P. (2011). *Rozbój. Uwarunkowania psychospołeczne, motywacja i racjonalność sprawców*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie ŻAK.
31. Piotrowski, P., Florek, S. (2009) Juvenile robbers: their disturbed rationality and innovative ways of restoring it. *Іновације у настави – часопис за савремену наставу. Teaching Innovations. Periodical*, XII, 3, s. 5-24.
32. Russell, M. A., Robins, S. J., Odgers, C. L. (2014). Developmental Perspectives: Sex Differences in Antisocial Behavior from Childhood to Adulthood. [W:] *The Oxford Handbook of Gender, Sex and Crime*. Rosemary Gartner i Bill McCarty (red.). Oxford: Oxford University Press.

33. Schel, M. A., Kühn, S., Brass, M., Haggard, P., Ridderinkhof, K. R., Crone, E. A. (2014). Neural correlates of intentional and stimulus-driven inhibition: a comparison. *Frontiers in Human Neuroscience*, 8, s. 1-10.
34. Tooby, J., Cosmides, L. (1988). The Evolution of War and its Cognitive Foundations. *Institute for Evolutionary Studies Technical Report*, 88, 1, s. 1-12.
35. Trivers, R. L. (1971). The Evolution of Reciprocal Altruism. *The Quarterly Review of Biology*, 46 (1), s. 35-57.
36. Trivers, R. L. (1972). Parental investment and sexual selection. [W:] B. Campbell (red.) *Sexual selection and the descent of man, 1871-1971* (136-179). Chicago, Aldine.
37. Trivers, R. L. (1974). Parent-Offspring Conflict. *American Zoologist*, 14, 1, s. 249-264
- Walsh, A. (2014). *Criminology. The Essentials*. SAGE Publications.
38. Wilson, M., Daly, M. (1985). Competitiveness, risk taking, and violence: the young male syndrome. *Ethology and Sociobiology*, 6, 1, s. 59-73.
39. Zahavi, A. (1975). Mate selection—a selection for a handicap. *Journal of Theoretical Biology*, 53, 1, s. 205-204.
40. Zimbardo, P. G., Gerrig, R. J. (2012) *Psychologia i życie*. Tłumaczenie: E. Czerniawska, J. Łuczyński, A. Jaworska-Surma, M. Guzowska-Dąbrowska, J. Radzicki, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

UZALEŻNIENIA BEHAWIORALNE - NOWE ZADANIA DLA PSYCHOLOGII KRYMINALNEJ

Abstract: At the end of the twentieth century another type of addiction emerged - addiction from actions. The concept of activities addiction was introduced by Austrian psychoanalyst Otto Fenichel in 1945, who defines it as behavioral addiction. Behavioral addiction is harmful, compulsive human behavior, causing addiction syndrome, not associated with the use of the chemical substances. Despite several years of intensive work to counteract behavioral addiction, its scale and range is still expanding. The problem affects people at any age, but particularly at risk are young people up to 35 years of age, children and teenagers. The article presents the scale of behavioral addiction phenomenon and its social and personal consequences for addicts themselves and for their families. It also brings closer attention to the legal problems that came up with the evolution of behavioral addiction occurrence.

Behavioral Addiction - New Tasks for Criminal Psychology

Streszczenie: Z końcem XX wieku pojawił się kolejny rodzaj uzależnień – uzależnienia od czynności. Pojęcie uzależnienia czynnościowego wprowadził austriacki psychoanalityk **Otto Fenichel** w 1945 roku definiując je jako *uzależnienie behawioralne*. Uzależnienia behawioralne to szkodliwe, kompulsywne i oparte na przymusie zachowania człowieka, wywołujące syndrom uzależnienia, a nie związane z używaniem substancji chemicznej. Pomimo kilkunastu już lat intensywnych prac na rzecz przeciwdziałania uzależnieniom czynnościowym ich skala i zasięg stale się poszerza. Problem dotyczy osób w każdym wieku jednak szczególnie zagrożeni są młodzi ludzie do 35 r.ż. oraz dzieci i młodzież. Artykuł prezentuje skalę zjawiska uzależnień behawioralnych oraz jego skutki społeczne i osobiste samych uzależnionych jak i ich rodziny. Przybliży też problemy prawne jakie pojawiają się wraz z rozwojem zjawiska uzależnień behawioralnych.

Wprowadzenie

Niemal do końca lat 90-tych XX wieku, mówiąc o uzależnieniu brano pod uwagę alkoholizm. Zaczęły powstawać ośrodki terapeutyczne oraz akty prawne, których celem było opanowanie tego zjawiska. W latach 80 pojawiły się pierwsze profesjonalne programy pomocy osobom uzależnionym od alkoholu. Zaczęto też dostrzegać intensywnie rozwijające się w Polsce problemy związane z narkomanią. Dnia 26 października 1982 r. ukazała się ustawa o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi. Powstawały pierwsze ośrodki leczenia dla osób uzależnionych od

narkotyków oraz programy terapeutyczne. 29 lipca 2005 r. zaczęła obowiązywać ustawa o przeciwdziałaniu narkomanii. Następnie zainteresowano się nikotynizmem i dopalaczami, choć w ostatnim przypadku prawodawstwo nie nadało za wymyśleniem co raz to innego składu chemicznego dopalaczy przez producentów. Pod koniec XX wieku pojawił się nowy rodzaj uzależnień - uzależnienia od czynności. Pojęcie uzależnienia czynnościowego po raz pierwszy wprowadził austriacki psychoanalityk **Otto Fenichel** w 1945 roku w swoim dziele *Teorie psychoanalityczne neuroz*. Uzależnienie czynnościowe - behawioralne - to „zespół objawów związanych z utrwalonym, wielokrotnym powtarzaniem określonej czynności (lub grupy czynności) w celu uzyskania takich stanów emocjonalnych jak **przyjemność, euforia, ulga**, uczucie zaspokojenia” (Wikipedia). Tak więc uzależnienia behawioralne to takie zachowania człowieka, które wywołują syndrom uzależnienia, a nie są związane z używaniem żadnej substancji chemicznej. „Uzależnienia behawioralne należą do szkodliwych (najczęściej psychicznie, ale również i fizycznie) zachowań kompulsywnych, opierających się na przymusie określonego postępowania bez względu na świadomość i dotkliwość wywołanych szkód.” (tekst źródłowy Jędrzejko, Kowalski, Rosik *Uzależnienia behawioralne*). Pewna czynność, czy też kilka czynności staje się **nałogowa** wtedy, kiedy współtowarzyszą jej: nieodparte pragnienie lub wewnętrzny przymus jej wykonywania (tzw. głód), coraz większa regularność (zwiększanie się **tolerancji**) oraz powiększające się problemy w kontrolowaniu zachowań z nią związanych. Kiedy natomiast dochodzi do ograniczenia lub zaprzestania czynności, występują objawy **abstynencyjne** np.: rozdrażnienie, agresja, lęk, problemy ze snem, pocenie, drżenie rąk, ból głowy itp. Uzależniony kontynuuje określone czynności pomimo szkód jakie ponosi w różnych sferach życia tj. zawodowej, rodzinnej i społecznej, kosztem też własnych zainteresowań oraz kontaktów przyjacielskich i towarzyskich (Wikipedia). Według Marlatta i współpracowników (1988, s.224) uzależnienia behawioralne lub zachowanie nałogowe (addictive behavior) to "powtarzający się nawyk, który zwiększa ryzyko choroby i/lub związanych z nią problemów osobistych oraz społecznych. Zachowania nałogowe są często subiektywnie odczuwane jako utrata kontroli - pojawiają się pomimo świadomych wysiłków zmierzających do ich powstrzymania lub ograniczenia. Typowa jest natychmiastowa krótkotrwała nagroda oraz późniejsze szkodliwe i długotrwałe następstwa. Próbowano zmiany tych zachowań (w wyniku terapii bądź z własnej inicjatywy) towarzyszy zazwyczaj wysoki współczynnik nawrotów". W Międzynarodowej Statystycznej Klasyfikacji Chorób i Problemów Zdrowotnych ICD-10, uzależnienia od czynności – behawioralne (*action addiction, behavioral dependency*) należą do grupy zaburzeń nawyków i popędów (F63. 8) i poza uzależnieniem od hazardu (F63.0) nie zostały szczegółowo opisane. Pomimo to w ostatnich latach problem uzależnień behawioralnych stale się pogłębia i według badaczy tej problematyki ostatnie dekady powinniśmy uznać za „dekady uzależnień”.

Uzależnienie od hazardu - skala zjawiska i jego skutki

Wraz ze zmianą ustroju Polski, w początkach lat 90-tych XX wieku, zaczął się intensywnie rozwijać rynek gier hazardowych. Z roku na rok wzrasta liczba kasyn, miejsc z automatami do gier oraz punktów zakładów bukmacherskich. Z czasem bez

problemu można było grać we wszelkie odmiany gier hazardowych online, tj. w Internecie. Systematycznie zwiększała się też suma wydawanych przez Polaków na ten cel pieniędzy. Skutkiem takiego stanu rzeczy był gwałtowny wzrost zagrożeń uzależnieniem od hazardu. W Polsce najbardziej popularne są automaty do gier, bingo, ruletka, gra w karty, w kości, wyścigi konne, wyścigi psów, zakłady bukmacherskie. Jako rodzaje hazardu uważane jest też inwestowanie na giełdzie, totolotek, konkursy audiotele czy tzw. zdrapki. Patologiczny hazard, wg opracowanej przez Światową Organizację Zdrowia Międzynarodowej Statystycznej Klasyfikacji Chorób i Problemów Zdrowotnych ICD-10, to często powtarzające się uprawianie hazardu, który przeważa w życiu człowieka ze szkodą dla wartości i zobowiązań społecznych, zawodowych, materialnych i rodzinnych. Aby móc mówić o grze patologicznej, w ciągu roku muszą wystąpić co najmniej dwa takie epizody. W 2012 roku Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej przeprowadziła badania socjologiczne poświęcone zagadnieniom uzależnień behawioralnych, w których analizowano skalę zjawisk uzależnienia od: hazardu, Internetu, pracy oraz zakupów. Badania objęły swym zasięgiem populację liczącą ponad cztery tysiące respondentów i zostały przeprowadzone na reprezentatywnej próbie losowej mieszkańców Polski w wieku 15 lat i więcej. Raport CBOS ujawnił, że w ciągu ostatnich 12 miesięcy poprzedzających badanie, co czwarty Polak w wieku od 15 lat grał w jakieś gry na pieniądze, ponad 50 tysięcy Polaków jest uzależnionych od gier hazardowych, a blisko 200 tysięcy narażonych na ryzyko uzależnienia. Gracze to głównie mężczyźni, w wieku do 34 roku życia, mieszkańcy miast, z wykształceniem co najmniej średnim i dość dobrze zarabiający. Jeżeli chodzi o rodzaj gier hazardowych to najbardziej zagrożone są osoby grające na automatach o niskich wygranych oraz robiące zakłady bukmacherskie, a także bywalcy kasyn. Problem dotyczy głównie ludzi młodych (do 34 roku życia), przy czym zdecydowana większość to dzieci i młodzież poniżej 25 roku życia. Wyniki wskazały na odwrotną proporcjonalność wieku w stosunku do ryzyka uzależnienia, tak więc im młodszy człowiek tym szybciej się uzależnia, szkody wyrządzone przez uzależnienie są też większe. Ryzyko uzależnienia potęguje traktowanie hazardu jako dobrej zabawy lub szybkiego sposobu na zarobienie dużych pieniędzy, do tego bez większego wysiłku i w krótkim czasie. Według dr Thorstena Heedta u hazardzistów pojawiają się zaburzenia logicznego myślenia, tworzące iluzję kontroli, czyli przeświadczenie o własnym wpływie na wynik gry, błędną (zbyt optymistyczną) ocenę prawdopodobieństwa wygranej, prawie wygranej, czyli myślenie, że „tak niewiele brakowało żebym wygrał - gram więc dalej” oraz dalsze obstawianie i udowadnianie sobie zasadności gry pomimo poniesionych znacznych strat finansowych. Uzależnienie od hazardu powoduje popadanie przez graczy w spiralę długów, obciążając nimi współmałżonka, który dłuższy czas się nie orientuje się w skali problemu i zazwyczaj dowiaduje się kiedy przychodzą wezwania do zapłaty lub obciążenia komornicze. Najbliżsi często popełniają błąd spłacając długi hazardowe uzależnionego myśląc, że zaistniała sytuacja jest wystarczającą nauką i hazardzista zaprzestanie gry. W rzeczywistości spłata długów oznacza możliwość zaciągania następnych kredytów i pożyczek przez gracza. Uzależnienie sprawia, że osobowość hazardzisty ulega destrukcyjnym zmianom i to co do tej pory nie było możliwe, staje się możliwe. Kłamstwa, oszustwa i manipulacje stają się dla gracza normą. Uczucia takie jak: miłość, empatia, odpowiedzialność, lojalność, uczciwość zacierają się, a jedynym

celem uzależnionego staje się gra. Każdy sposób na zdobycie pieniędzy na nią jest dobry. Początkowo są to drobne pożyczki w bankach i kasach zapomogowo - pożyczkowych, pożyczanie pieniędzy od znajomych i rodziny, a potem defraudacja powierzonych pieniędzy - jeśli hazardzista ma do nich dostęp w pracy zawodowej (np. pobierania opłat od klientów, zarządzania finansami firmy lub stowarzyszenia, dostępu do kont firmowych itp.), okradania rodziny z oszczędności (np. z pieniędzy powierzonych przez siostrę na zakup i remont mieszkania, oszczędności na wyjazd wakacyjny dzieci, okradanie skarbonki dziecka, kradzież pieniędzy na ślub dziecka, pogrzeb matki itp.), wyłudzenie pieniędzy pod pretekstem ciężkiej choroby dziecka, własnej lub kogoś z najbliższej rodziny, sprzedaż lub oddanie w zastaw cennych przedmiotów często połączona z kradzieżą tych przedmiotów, kradzież pieniędzy - jeśli nadarzy się okazja. Każdy sposób staje się dobry aby pozyskać pieniądze na grę, bez względu na konsekwencje. Przemiana jaką przechodzi hazardzista można by porównać do przemiany bohatera noweli szkockiego autora Roberta Louisa Stevensona „Doktor Jekyll i pan Hyde”. Zazwyczaj, w początkowej fazie odkrywania problemu, rodzina nie może uwierzyć jak wielkie zmiany nastąpiły w myśleniu, odczuwaniu i funkcjonowaniu uzależnionego. Porównuje go do osoby z przed rozwoju choroby i łudzi się że gracz zrozumie, że źle postępuje, że krzywdzi siebie, rodzinę i dlatego się zmieni. Trzeba wielu bezowocnych wysiłków, aby bliscy zrozumieli, iż tylko ponoszenie konsekwencji nałogu jest w stanie przekonać hazardzistę do leczenia i zmiany postępowania. Dobre praktyki terapii osób uzależnionych od hazardu ukazują, że aby skutecznie pomagać graczom należy objąć zarówno ich, jak i ich rodziny, kompleksową pomocą tj. terapią uzależnień gracza i terapią jego rodzinę, pomocą prawną, poradnictwem finansowym i pomocą socjalną. Trzeba też zaznaczyć, że autorzy badań wykazali, iż dzieci nałogowych graczy są 2–4 razy bardziej narażone na rozwój uzależnienia od hazardu, a hazardowe granie ojca zwiększa ryzyko rozwinięcia się uzależnienia u dziecka bardziej niż hazardowe granie matki.

Problemy związane z uzależnieniem od Internetu

Internet powstał w 1969 roku. Początkowo wykorzystywany przez amerykańskie wojsko, a po kilku latach stał się ogólnie dostępnym środkiem masowego przekazu znanym na całym świecie. Z badań wynika, że obecnie z Internetu korzystają niemal wszyscy Polacy od 15 lat wwyż (tj. 97,3%). Czas spędzany w tzw. „sieci” nie jest niczym ograniczony. Po przez Internet można poznawać nowych ludzi i podtrzymywać istniejące kontakty towarzyskie, poznawać nowe miejsca kraje, zdobywać wiadomości, uczyć się kupować, oglądać filmy, słuchać muzyki i angażować znaczną ilość czasu, własne emocje oraz kompensować niedostatki życia w realnym świecie. W drugim przypadku korzystanie z Internetu ma często charakter realnej rzeczywistości, powodując utratę kontroli nad upływającym czasem i spędzanie przed komputerem wielu godzin (16- 18 na dobę) kosztem: snu, zaspokajania potrzeb fizjologicznych i zaniedbywania obowiązków, szkoły, pracy, rodziny, utraty umiejętności interpersonalnych oraz rezygnacji z pasji i zainteresowań. Uzależnienie od Internetu przebiega nieco inaczej niż w przypadku uzależnienia od hazardu i można w nim wyróżnić dwa etapy: pierwszy – to faza fascynacji, czyli poświęcanie coraz większej ilości czasu na przebywanie w Internecie kosztem aktywności w życiu

realnym, w drugiej fazie - instytucjonalizacji, osoba zostaje niemal pochłonięta przez aktywność „online” poświęcając temu cały swój czas, a jeśli podejmuje jakieś działania poza siecią, to dzieje się to pod przymusem osób z zewnątrz. Pierwszym specjalistą, który dostrzegł zagrożenie ze strony Internetu był nowojorski psychiatra Ivan Goldberg, odmawiał on jednak uznania tego zjawiska za uzależnienie (Jakubik 2002; Wallace, 2003). Według badania CEBOS problemy z uzależnieniem od Internetu ma 0,2% badanej populacji, co stanowi 0,3% korzystających z sieci. Zagrożonych uzależnieniem od Internetu jest 1,5% badanych, co stanowi 2,7 % korzystających z sieci. Uzależnienie od Internetu częściej też dotyczy mężczyzn niż kobiet oraz osób przed 25 rokiem życia. Specyficzne jest też to, że im młodsza osoba tym ryzyko uzależnienia jest większe. Znaczącą grupę osób uzależnionych od Internetu i zgłaszających się do poradni stanowią uczniowie gimnazjum i początkowych klas szkół średnich. Zazwyczaj to szkoła jako pierwsza dostrzega problem, ponieważ uzależniony zaczyna zaniedbywać obowiązki ucznia, jego oceny obniżają się, lawinowo rosną nieusprawiedliwione nieobecności, a sam uczeń wykazuje notoryczne zmęczenie, zasypia na ławce podczas lekcji, zmianie ulegają też jego zachowania. Tak np. dotychczas spokojny, młody człowiek zaczyna zachowywać się nerwowo, a nawet agresywnie, ma zaniżony nastój, kiedy zostaje „odłączony” od Internetu. Widoczne jest, że utracił zainteresowanie realnym światem, ma też marzeniowe myślenie o swoich możliwościach i przyszłości. Kłamie, oszukuje i manipuluje otoczeniem w taki sposób, by móc jak najwięcej czasu spędzać w sieci. Nadmierne korzystanie z Internetu niesie ze sobą poważne konsekwencje, m.in. problemy w szkole, pogorszenie czy wręcz utratę kompetencji interpersonalnych, zmiany tożsamości, zubożenie języka, depresje, fobię społeczną, zaburzenia snu, problemy zdrowotne, a także rezygnację z innych zainteresowań czy rozrywek poza siecią. Skutkiem jest także zanik więzi emocjonalnych z najbliższymi osobami, rodziną i przyjaciółmi. W przyszłości możliwymi konsekwencjami są też utrata ważnego związku, kłopoty finansowe, problemy w sferze zawodowej, włącznie z utratą i niemożnością znalezienia pracy.

Uzależnienie od pracy jest „znakiem naszych czasów”

Na podstawie badań CEBOS można stwierdzić, że u 64,9% Polaków istnieje ryzyko wystąpienia uzależnienia od pracy, zaś 10,4% to osoby cierpiące na pracoholizm. Znacznie bardziej zagrożone pracoholizmem są kobiety niż mężczyźni oraz osoby w tak zwanym wieku produkcyjnym, tj. pomiędzy 35 a 64 rokiem życia, a najbardziej zagrożone są osoby w wieku 18-24 lat, również osoby pracujące na własny rachunek (25,5%). Badania ukazały że głównym czynnikiem przyczyniającym się do rozwoju uzależnienia od pracy była początkowa długotrwała dominacja pracy nad wszystkimi innymi sferami życia i wszelkimi formami aktywności. Uzależnienie od pracy jest „znakiem naszych czasów”, rezultatem zewnętrznych, społeczno - kulturowych uwarunkowań tj. bezrobocia, wymogów i presji pracodawcy, wzorów zachowań w miejscu pracy, dążenia do sukcesu oraz samorealizacji. To również efekt wystąpienia czynników wewnętrznych, czyli ucieczki od problemów, samotności, zaspokojenia poczucia bezpieczeństwa i kontroli, nadodpowiedzialności, lęku przed

oceną, podniesienia poczucia wartości, zapewniania godnych warunków finansowych rodzinie. Zazwyczaj skutkiem takiego stanu rzeczy jest rozpad więzi rodzinnych, do rozpadu rodziny włącznie, poczucie pogłębiającego się osamotnienia, utrata znajomych i przyjaciół oraz pasji i zainteresowań, wypalenie zawodowe, często poczucie skrzywdzenia oraz pogorszenie się stanu zdrowia, przewlekłe zmęczenie, stany lękowe i huśtawka nastrojów, anhedonia, depresja. Krytyczne uwagi o jego pracy są dla pracoholika źródłem głębokich frustracji i poważnego zaniżenia nastroju. Uzależniony nie wyciąga konstruktywnych wniosków z takich uwag lecz rozbudza się w nim niechęć, a nawet wrogość i poczucie skrzywdzenia wobec przełożonych. W rzeczywistości pracoholik traci kontrolę nad czasem, ilością, momentem rozpoczęcia i zakończenia pracy, a chroniczne zmęczenie i zapracowanie bierze nad nim górę. Spada jego wydajność pracy, pojawiają się poważne zaniedbania obowiązków - ponieważ zazwyczaj pracoholik wzięł ich zbyt dużo. W wielu przypadkach pracoholizm kończy się poważnymi problemami ze zdrowiem, uniemożliwiającymi kontynuację aktywności zawodowej lub zwolnieniem z pracy, które to jest z kolei przyczyną depresji, a czasem i próby samobójczej.

Zakupoholizm – uzależnienie czy styl życia?

W dobie uzależnień od czynności należy zwrócić uwagę na uzależnienie od zakupów. Zakupy w czasach kryzysu lat 80, kiedy półki były puste a zdobycie potrzebnych artykułów graniczyło niemal z cudem, pozostawiło widoczny ślad w psychice naszego społeczeństwa. Kupowanie na zapas stało się normą, a zdobywanie potrzebnych artykułów było bohaterstwem. Posiadanie wszelkich (w domyśle "lepszych") artykułów spoza zachodniej granicy było w sferze marzeń powodując poczucie niższości, kompleksy i zazdrość. Mimo radykalnej zmiany warunków handlu i dostępności towarów, przekonania te nadal funkcjonują w psychice pokolenia tamtych lat. Obecnie, w dobie społeczeństwa konsumpcjonistycznego, sklepy kuszą nas coraz większymi promocjami i masowymi wyprzedażami, a sami sprzedawcy - szkoleni w technikach sprzedaży - stwarzają atmosferę wyjątkowości, czy też świetnej, wręcz wyjątkowej okazji dokonania zakupu. Takie okoliczności mogą powodować utratę kontroli nad własnym zachowaniem. Objawami patologicznego kupowania jest przymus dokonywania zakupów, podczas którego dochodzi do realizowania niezaplanowanych i w rezultacie niepotrzebnych zakupów produktów, dóbr czy usług, „zaniku” świadomości podczas kupowania, kupowanie przekraczające możliwości finansowe. Uzależniony w trakcie zakupów odczuwa nagłą zmianę samopoczucia na lepsze, pojawiają się u niego stany zadowolenia, euforii, poczucia spełnienia, dokonuje on też racjonalizacji zakupów. Po pewnym czasie uzależniony odczuwa wyrzuty sumienia, złość, poczucie klęski, rozczarowanie i rozgoryczenie. Zakupoholik ukrywa problem i kupione przedmioty przed bliskimi tak długo, jak długo jest to możliwe. Odczuwa złość i często agresję w stosunku do osób, które starają się uświadomić mu problem. Uzależnienie od zakupów wykazuje wiele cech wspólnych z uzależnieniami od substancji oraz hazardu. Zakupoholizm skutkuje problemami w relacjach interpersonalnych, kryzysem w związkach, poczuciem osamotnienia, pojawiają się stany lękowe i depresja. Do tego dołączają się trudności z płynnością finansową, utrata zdolności kredytowej, popadanie w długi, kradzieże pieniędzy, a także upragnionych rzeczy.

Przy okazji takich opracowań zazwyczaj pisze się o skali długów hazardowych, zapominając iż zakupoholizm także generuje długi i często bardzo znaczne. Z mojej praktyki zawodowej wynika, że długi zakupoholików wahają się od 20 do 500 tys. złotych, w jednym przypadku były to długi około 1,5 miliona złotych. Oczywiście skala długów i możliwości ich spłaty są zależne od możliwości zarobkowych dłużnika i tak 20 tys. długu, które posiada osoba o skromnych dochodach mogą być bardzo trudne do spłacenia i wymagające wielu lat kredytowania, a 100 tysięcy - przy dochodach 10 tysięcy miesięcznie - zostaną spłacone w czasie około 18 miesięcy. W przypadku tego uzależnienia należy też wziąć pod uwagę, że długi zakupoholika obciążają też jego współmałżonka. W trakcie terapii należy osobę uzależnioną i jej rodzinę objąć poradnictwem finansowym, pomocą prawną, a nawet socjalną. Według badań CEBOS problem ten może dotyczyć 3, 5% populacji Polaków od 15 roku życia. Częściej dotyka on kobiety niż mężczyzn, czynnikiem ryzyka jest też młody wiek (do 24 lat), pozostawanie w stanie wolnym, jak również wysokie zarobki oraz nieumiejętność kontrolowania wydatków.

Bibliografia

1. (2012) *Oszacowanie rozpowszechnienia oraz identyfikacja czynników chroniących w odniesieniu do hazardu w tym hazardu problemowego (patologicznego) oraz innych uzależnień behawioralnych*, Warszawa: Raport CEBOS
2. Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych ICD-10,
3. G A Marlatt, J S Baer, D M Donovan, and D R Kivlahan, (1988r.) *Addictive Behaviors: Etiology and Treatment*,
4. M. Jędrzejko, M. Kowalski, B.P. Rosik, (2014) *Człowiek w epoce uzależnień i wielowymiarowego ryzyka, W: Uzależnienia behawioralne*, Radom : Stowarzyszenie Katolicki Ruch Antynarkotyczny KARAN,
5. Wolni od uzależnień behawioralnych. (2012r.). raport pokonferencyjny, Opole http://www.uzaleznienia.info/index.php?option=com_content&view=article&id=174%3Auzaleznienie-od-hazardu-przyczyny-skutki-i-sposoby-leczenia
6. – autor Thorsten Heedt,
7. WIKIPEDIA https://pl.wikipedia.org/wiki/Uzale%C5%BCnienie_behawioralne
8. Badania własne

dr Agnieszka Chmielowska-Marmucka
lek.med. Natalia Śmierciak

WPŁYW DOPALACZY I INNYCH SUBSTANCJI PSYCHOAKTYWNYCH NA FUNKCJONOWANIE LUDZKIEGO ORGANIZMU. MEDYCZNO-PSYCHOLOGICZNE I PRAWNE ASPEKTY.

Streszczenie: Tak zwane dopalacze to po prostu atrakcyjnie zapakowane substytuty narkotyków, bądź też ich mieszaniny. Ich różnorodność jest praktycznie nieograniczona dzięki potencjałom syntezy chemicznej, która umożliwia modyfikację nie tylko strukturalną, ale i zorientowaną na pozyskanie określonych właściwości. Z tego też względu dopalacze mogą zawierać nowe, często nieopisane związki chemiczne, których skutki trudno jest do końca przewidzieć. Liczne analizy środków zastępczych wykazały, iż zawierają one związki o działaniu psychoaktywnym, lecz ich zawartość oraz proporcje poszczególnych składników są różne. Często stężenie substancji stymulujących jest znacznie wyższe niż w tradycyjnych środkach nielegalnych co może powodować przedawkowanie i w konsekwencji śmierć.

Słowa kluczowe: dopalacze, substancje stymulujące

Thesis: Influence of designer drugs and other psychoactive substances on human body's functions. Medical, psychological and legal aspects.

Summary: So called designer drugs are just eye-catching substitutes of narcotics, or its mixtures. Its diversity is practically limitless due to potential of chemical synthesis, which gives the opportunity to modification both structural, and oriented for acquiring the specific properties. Therefore, the designer drugs may contain new, often unnameable chemical compounds, which effects are difficult to predict. Numerous analyses of substitute substance have shown the presence of psychoactive compounds, but the content and proportion of particular elements are different. Often, the concentration of stimulating substances is much higher than in traditional illegal substances, which may result in overdose and death

Keywords: designer drugs , psychostimulant substances

Wprowadzenie:

Tak zwane „dopalacze” pojawiły się na polskim rynku w 2008 roku. W oficjalnym obiegu substancje te (zarówno naturalne, jak i syntetyczne) reklamowane są jako produkty kolekcjonerskie, nieprzeznaczone do spożycia przez ludzi. Powszechnie jednak wiadomo, iż specyfiki te, polecane są jako alternatywa dla pochodzących z

nieznanych źródeł narkotyków, a mające również działanie psychoaktywne. „Dopalacze”, od momentu pojawienia się w obiegu, stały się niezmiernie popularne i znalazły rzesze odbiorców. Coraz powszechniejsze ich używanie spotkało się z reakcją społeczną – rozgorzała ogólnokrajowa dyskusja dotycząca zagrożeń zdrowotnych oraz konieczności wprowadzenia regulacji prawnych związanych z rozpowszechnianiem i używaniem tych substancji. Termin „dopalacze” to potoczne określenie syntetycznych, bądź naturalnych (zioła i ich mieszanki) substancji o działaniu psychoaktywnym, których zażycie powoduje efekty zbliżone do efektów działania nielegalnych substancji psychoaktywnych i narkotyków). Zgodnie z „Ustawą o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii” z dnia 8 października 2010 roku dopalacze to „substancje pochodzenia naturalnego lub syntetycznego w każdym stanie fizycznym lub produkt, roślinę , grzyba lub ich część, zawierające taka substancje, używane zamiast środka odurzającego lub substancji psychotropowej lub w takich samych celach jak środek odurzający lub substancja psychotropowa , których wytwarzanie i wprowadzenia do obrotu nie jest regulowane na podstawie przepisów odrębnych; do środków zastępczych nie stosuje się przepisów o ogólnym bezpieczeństwie produktów”.

Do niedawna mianem tym określano w głównej mierze napoje energetyzujące typu Tiger, Red Bull, Speer 8. Napoje energetyzujące pojawiły się w latach dziewięćdziesiątych XX w., a popularność zyskały dzięki wytężonym działaniom marketingowym. „Lipovitan” był pierwszym napojem energetyzującym , który pojawił się w latach 60 XX w. Japonii. Jak podają raporty w ostatnich dwudziestu latach zaznacza się ponad 300-krotny wzrost spożycia szczególnie przez dzieci i młodzież! Odnotowuje się, iż w Polsce co dziewięć gimnazjalista i co czternasty uczeń szkoły podstawowej wspomaga się w szkole kofeinowym drinkiem. Co piąty nastolatek spożywa środki specjalnego przeznaczenia żywieniowego kilka razy w tygodniu. Co drugi uczeń klasy o profilu sportowym ujawnił, że jest zachęcany do picia napojów energetyzujących przez trenera! W USA, jak pokazują badania, 31% młodzieży w wieku 12- 17 lat używa napojów energetycznych. Pośród ludzi młodych w wieku 18-24 lat do spożycia tego typu napojów przyznaje się 34 % populacji[1]. Napoje tego rodzaju zawierają szereg substancji aktywnych biologicznie o działaniu pobudzającym ośrodkowy układ nerwowy i usprawniającym przemiany energetyczne w tkankach organizmu, które zwalczają także objawy zmęczenia oraz wzmacniają koncentrację. W skład wchodzi szereg substancji wpływających znacząco na organizm człowieka. Wśród nich występuje guarana, która jest pozyskiwana z nasion amerykańskiej rośliny *Paullinia cupana*. Jej działanie można w pewnym uproszczeniu przyrównać do działania kawy. Podaj się, iż 3-5g guarany dostarcza przeciętnie 250mg kofeiny, jednakże kofeina z guarany wykazuje działanie podobne do kofeiny syntetycznej, gdyż jej wchłanianie odbywa się wolniej ze względu na obecność związków, które ograniczają rozpuszczalność i spowalniają ten proces w przewodzie pokarmowym, dlatego też działanie utrzymuje się do 6 godzin. Innym związkiem występującym w napojach energetycznych jest tauryna. Jest to organiczny związek chemiczny zaliczany do grupy aminokwasów biogennych. Odkryto, że wyjątkowo wysokie stężenie tauryny występuje w rozwijającym się mózgu i drastycznie spada zaraz po zakończeniu procesu rozwoju. Wykazano także, że tauryna poprawia funkcje poznawcze poprzez zwiększenie metabolizmu gleju, ale

w większych dawkach może powodować encefalopatię[1,2]. Ponadto, napoje tego rodzaju zawierają także witaminy z grupy B, węglowodany (glukuronolakton), L-alaninę, kwas gamma aminomasłowy, żeń-szeń oraz inozytol. Należy zaznaczyć, iż napoje energetyczne cieszą się dużą popularnością, jednak mają wiele skutków ubocznych. Mogą powodować m.in. uszkodzenia układu nerwowego, odwodnienie, cukrzycę, problemy kardiologiczne, szczególnie po zmieszaniu z alkoholem – tzw. „Toksyczna tożsamość samca” lub „Toksycznego sportowca” [Kathleen E. Miller]. Jak podaje Sekcja Oświaty Zdrowotnej i Promocji Zdrowia Powiatowej Stacji Sanitarno – Epidemiologicznej w Toruniu kofeina zawarta w tych napojach wykazuje silniejsze działanie na organizm dziecka i tak dla ucznia szkoły podstawowej wypicie jednej puszki napoju jest tożsame ze spożyciem kilku, nawet 7 filiżanek kawy. Negatywne skutki związane ze spożyciem kofeiny u dzieci występują przy dawce 3mg/kg masy ciała/ dobę tak więc zakładając masę 50 kg ujemne skutki mogą się pojawić po spożyciu 150 mg kofeiny, co odpowiada ilości zawartej w 500 ml energetyku. Najczęściej objawia się to poprzez: wzrost ciśnienia tętniczego, wzrost częstości akcji serca, bóle brzucha, mdłości, odwodnienie, drżenie rąk, stymulację układu nerwowego, pobudzenie i niepokój. Dodatkowo powoduje uszkodzenie szkliwa nazębnego, zwiększa ryzyko wystąpienia otyłości i cukrzycy, powoduje zaburzenia nastroju, negatywnie wpływa na sen oraz niekorzystnie wpływa na proces nauki szkolnej[1,3]. Prof. Mariusz Jędrzejko z Centrum Profilaktyki Społecznej uważa, że 80 % pacjentów uzależnionych od narkotyków i dopalaczy to osoby, które swego czasu piły napoje energetyczne. Prof. uważa iż, „środki energetyzujące to bilet do świata uzależnień, szczególnie niebezpieczny dla małych dzieci, gdyż dawki składników zawartych w napojach energetyzujących mogą być dawkami progowymi dla narkotyków i dopalaczy. Mogą sprawić, że będą szukały w przyszłości mocniejszych środków.”

Od 2007 roku w Polsce coraz większym zainteresowaniem wśród młodzieży cieszą się OCT (*over – the – counter*) czyli leki dostępne bez recepty stosowane celem odurzania się. Spośród OCT najpopularniejszymi są: dekstrometorfan oraz efedryna. Dekstrometorfan (*Acodin, Gripex, Tussidex*) – tani, dostępny bez recepty lek o działaniu przeciwkaszlowym. Jest syntetycznym analogiem kodeiny działającym na poziomie rdzenia przedłużonego, agonistą receptorów NMDA. Metabolizowany w wątrobie przy udziale izoformy CYP2D6 cyt. P450 – indywidualne ryzyko uzależnienia. Powoduje zaburzenia przewodnictwa w układzie GABA–ergicznego i glutaminergicznego. Stosowanie dawek wyższych niż max.(120 mg/dobę) powoduje pojawienie się objawów ze strony układu nerwowego, pokarmowego, sercowo- naczyniowego. Do najczęstszych zalicza się: halucynacje, euforię, agresję, stan depersonalizacji i de-realizacji, dezorientację, poszerzenie źrenic, utrudniony chód tzw. „chód zombie”, biegunkę, nudności, wymioty, tachykardię, zmiany w naczyniach wieńcowych[4]. Efedryna – prekursor używany do produkcji narkotyków, obecna w chińskiej medycynie od 4 tys. lat, współcześnie stosowana w preparatach takich jak Tussipect czy Proasthim celem leczenia nieżyty nosa. Do najważniejszych działań efedryny zalicza się: działanie inotropowe dodatnie, wzrost ciśnienia tętniczego, rozszerzenie oskrzeli oraz pobudzające działanie na Centralny Układ Nerwowy. Stosowana jest także jako środek wspomagający odchudzanie oraz środek dopingujący. Do skutków ubocznych zalicza się: euforię, pobudzenie, niepokój, halucynacje, uzależnienie psychiczne, bezsenność oraz prowadzi do encefalopatii manganowej przejawiającej się zespołem

parkinsonowskim (wzmoczone napięcie i drżenia mięśni, trudności w chodzeniu i zatrzymywaniu się), upośledzeniem funkcji mięśni utrzymujących postawę ciała, zaburzeniami artykulacji mowy: od zacinania się do całkowitej niemożności porozumiewania się mową, czasami pojawia się typowy „chód koguci” (na palcach) oraz nadmierne uwypuklenie klatki piersiowej[5]. Leki zawierające substancje psychoaktywne (w szczególności preparaty OTC z efedryną lub pseudoefedryną) sprzedawane w polskich aptekach, spotykają się w ostatnich latach z zainteresowaniem grup przestępczych. Ma to związek z zacieśnieniem międzynarodowej kontroli nad prekursorami narkotykowymi. Zorganizowane grupy przestępcze: słowackie, czeskie i polskie, korzystając z faktu, iż leki zawierające pseudoefedrynę można bez żadnych ograniczeń zakupić w Polsce, kupują je w dużych ilościach. Bardzo często są one następnie wywożone za granicę i wykorzystywane w nielegalnych laboratoriach narkotykowych produkujących metamfetaminę. Odnotowano już także pojedyncze przypadki ujawnienia takich nielegalnych laboratoriów w Polsce[6].

Oprócz OCT dużą popularnością cieszą się także VSA(wziewne środki odurzające) oraz tzw. „huffing”, czyli wdychanie aerozoli celem odurzania się. Produkty wykorzystywane do waczenia i wdychania można podzielić na aerozole, gazy opałowe, środki czyszczące. W postaci aerozoli stosuje się dezodoranty, lakiery do włosów, kleje, farby[7]. Już w 1999 roku National Institute on Drug Abuse (NIDA) w swoim raporcie wykazał, że ponad 19% populacji osiemnastolatków przynajmniej raz wykorzystano aerozole w celu odurzania się[7]. Śledząc internetowe fora czytamy, iż stosowanie wyżej wymienionych środków powoduje zaburzenia równowagi, zaburzenia widzenia, słuchu stan derealizacji trwający kilka minut. Wyższe dawki wywołują jednak wiele mniej przyjemnych, a jednocześnie bardziej niebezpiecznych efektów, jak bóle głowy, zawroty głowy, szum w uszach, halucynacje wzrokowe i słuchowe, niewyraźne widzenie, zaburzenia mowy, zaburzenia koordynacji ruchów, brak koordynacji ruchów kończyn i tułowia, ból w klatce piersiowej, stan pobudzenia, rozdrażnienie, agresywność, nieprawidłową ocenę sytuacji. Zdarzają się też niebezpieczne urojenia np. o zdolności latania lub pływania. Nudności i wymioty stwarzają ryzyko aspiracji treści pokarmowej do dróg oddechowych. Mogą również wystąpić zaburzenia oddychania, drgawki, stupor i śpiączka[7]. Wdychanie rozprężonego powietrza czy dezodorantów nie jest problemem tylko dużych miast. W kwietniu 2015 na Oddziale Pediatrii Specjalistycznego Szpitala w Nowym Sączu hospitalizowano 12 – latka wychowanka Domu Dziecka z podejrzeniem zatrucia środkami zastępczymi. W wywiadzie od prawnego opiekuna chłopca uzyskano informację, że w dniu przyjęcia do Szpitala chłopiec odurzał się dezodorantami, które wcześniej wykradł ze sklepu. Chłopiec w stanie pobudzenia psychoruchowego chodził po dachu ośrodka w którym przebywał, był agresywny w stosunku do innych wychowanków zakładu. Przy przyjęciu chłopiec był pobudzony, nie zorientowany w stosunku do miejsca i czasu, niespokojny, przejawiał agresję słowną w stosunku do opiekuna i personelu medycznego. W badaniu fizykalnym oraz badaniach laboratoryjnych nie stwierdzono odchyłań od normy. Po wstępnym ustabilizowaniu przekazano chłopca na Oddział Psychiatrii w Krakowie.

W Szpitalnym Oddziale Ratunkowym w Nowym Sączu coraz częściej przyjmowani są pacjenci zatruci dopalaczami. W maju 2015 roku odnotowano 3 przypadki zatrucia środkami zastępczymi. Byli to mężczyźni w wieku 20, 32 i 33 lat.

Obecnie pojecie dopalaczy nie ogranicza się jedynie do napojów energetyzujących czy wziewnych środków. Występowanie dopalaczy ma charakter ogólnoświatowy. Do końca września 2010 roku sprzedaż tych środków odbywała się głównie za pośrednictwem wyspecjalizowanych sklepów zwanych *smart shops*. Nazwa ta pochodzi od domniemanych właściwości usprawniających funkcje poznawcze. Tego rodzaju sklepy działają od kilku lat w większości krajów Europy, przede wszystkim w Wielkiej Brytanii czy Holandii. W Polsce pierwszy Smart Shop powstał w 2008 roku w Łodzi. Współczesne dopalacze zaczynają wypełniać rolę swoistego pomostu i łagodnego przejścia między legalnymi używkami a nielegalnymi narkotykami.

Dopalacze charakteryzuje ogromna różnorodność nazw, a także fakt braku opisu składników na opakowaniu. Jednakże można je sklasyfikować w 3 grupach: naturalne (tzw. *Spice*), syntetyczne (*party pills*, zawierające mieszanki różnych grup związków działających psychoaktywnie, syntetyczne (związki zawierające tylko jedną substancję psychoaktywną).

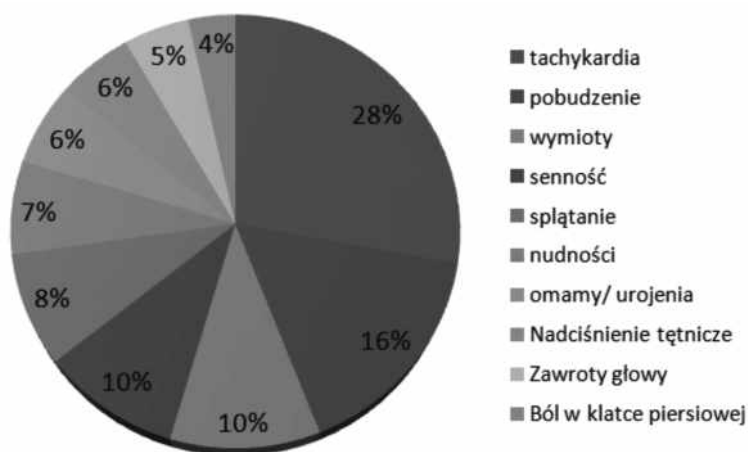
N-benzylpiperazyna (1-benzyl-1,4-dicykloheksan), czyli BZP. BZP jest arylo-pochodną piperazyny (dietylenodiaminy), pojawiła się legalnie na rynkach internetowych Europy już w styczniu 2000 roku. Jest ona, w chwili obecnej, najbardziej kontrowersyjnym składnikiem dopalaczy. Sprzedaje się ten specyfik w postaci kapsułek. Nie jest to jednak jej premiera na rynku, wcześniej bowiem (już od lat 90-tych XXw.) można ją było nabyć jako „tabletkę prywatkową”- „*party pill*”, funkcjonowała pod nazwami: A2, Nemezis, Frenzy czy Legal E BZP. Reklamowano ją jako naturalną substancję stymulującą (bezpieczny substytut amfetaminy), dzięki której można zwiększyć swoje możliwości fizyczne i psychiczne. BZP działa jako nieswoisty agonista serotonergicznym, hamując wychwyty zwrotny serotoniny. Związek ten wyzwała wydzielanie dopaminy i noradrenaliny, również hamując ich wychwyty zwrotne. Układ serotonergiczny to jeden z systemów neurotransmisyjnych. Serotonina syntetyzowana jest z tryptofanu i należy do najstarszych ewolucyjnie. Dyfuzja i zwrotne wchłanianie odbywa się za pomocą nasyconego transportera zależnego od jonów Na^+ , Cl^- , który kończy działanie serotoniny w synapsie. Wyróżnia się 7 typów receptorów serotoninowych i 14 podtypów. Receptory są rozmieszczone w błonie komórkowej neuronów w obrębie Centralnego (pień mózgu – jądra szwu) i Obwodowego Układu Nerwowego oraz błonie komórkowej innych komórek np. mięśni gładkich. Neurony serotonergiczne uczestniczą w regulacji wielu funkcji fizjologicznych takich jak: pobieranie pokarmu, sen, zachowania seksualne, czynność gruczołów wydzielania wewnętrznego, funkcje fizjologiczne o cyklu dobowym. Upośledzenie uwalniania stanowi podłoże depresji. Dopamina działa przez swoiste receptory (pięć opisanych podtypów) zlokalizowane w błonach presynaptycznej i postsynaptycznej. Odgrywa następującą rolę: jest odpowiedzialna za napęd ruchowy, koordynację oraz napięcie mięśni, procesy emocjonalne, wyższe czynności psychiczne, ma związek z wydzielaniem hormonów (takich jak prolaktyna). Noradrenalina – jest silnym agonistą receptorów α adrenergicznych, na receptory β_1 działa z podobną siłą, co adrenalina, natomiast względnie słabiej działa na receptory β_2 . Norepinefryna powoduje m.in. wzrost ciśnienia tętniczego, skurcz naczyń krwionośnych, zwolnienie akcji serca, stymuluje nerw błędny, jest także odpowiedzialna za termoregulację.

Pierwsze doniesienia na temat przyjmowania BZP w Europie pochodzą z roku 1999 ze Szwecji, jednak w tym samym okresie odnotowywano również liczne przypadki stosowania BZP, zwłaszcza w Nowej Zelandii[8,9]. Do objawów działania BZP należą: pobudzenie, euforia, poprawa nastroju, zwiększona pewność siebie, przyływ energii, bezsenność, splątanie, pobudzenie, niepokój, kołatanie serca, częstoskurcz, ból głowy, wymioty oraz możliwość wystąpienia groźnego dla życia stan padaczkowego. Dodatkowe objawy to: rozszerzenie źrenic, agresywność, ból brzucha, halucynacje, sztywność mięśni, drżenia, biegunka, dyskinezy, wzrost ciśnienia tętniczego, ból wieńcowy a nawet widoczne w EKG cechy niedokrwienia mięśnia sercowego. W najcięższych zatruciach mogą wystąpić drgawki, śpiączka, hipertermia, udar (krwotoczny lub niedokrwienny), zawał mięśnia sercowego. Objawy po spożyciu BZP mogą utrzymywać się przez 24 h po spożyciu. Staack R.F, Giselher F., Maurer H.H w 2002 roku (baza Pubmed) wykazali, że najprawdopodobniej BZP jest metabolizowana przez cytochrom P450 (CYP2D6) i katechol-O-metylotransferazę (COMT). Z tego względu wielkość metabolizmu może być uzależniona od polimorfizmu genetycznego, co z kolei może nasilać ryzyko działań toksycznych u osób ze słabo metabolizującym CYP2D6 – istnieje zatem ryzyko wystąpienia zespołu serotoninowego, który stanowi zagrożenie dla życia. Do objawów zespołu serotoninowego zalicza się: biegunkę, wymioty, przyspieszenie oddechu, tachykardię, zlewne poty, pobudzenie, euforię, niepokój, drażliwość, dysfориę, drżenie, dreszcze, ataksję, mioklonie itp.[8,10].

Merrine E, Kajos M, Kankappa A, Seppala T, w 2006 roku (baza PubMed) wykazali w badaniu na szczurach, że BZP posiada właściwości nagradzające, na które wpływ mają układy dopaminergiczny i serotoninergiczny – a więc wykazuje potencjał uzależniający. W badaniu Bye i in. (baza PubMed) wykazano nawet, iż osoby uprzednio uzależnione od amfetaminy nie były w stanie wskazać różnicy między równoważnymi dawkami BZP i amfetaminy [8,11].

Badania przeprowadzone w Austrii i w Niemczech w 2008 roku na produktach marki „Spice” wykazały obecność nowej substancji psychoaktywnej – agonistę receptorów kanabinoidowych oznaczoną jako JWH-18 (naftalen-1-ylo(1-pentyloindol-3-ylo) metanon). Spożycie tego związku powoduje takie same skutki jak Δ^9 – tetrahydrokannabinol zawarty w marihuanie. Z kolei 2009 rok przyniósł nowe odkrycie: w ziołowym dopalaczu „Spice” obecny jest kolejny syntetyczny kanabinoid, oznaczony jako CP 47,497, a jego moc okazała się kilkudziesięciokrotnie większa niż marihuana. Syntetyczne kanabinoidy nie są jeszcze dobrze poznane. Oddziałują na receptory kanabinoidowe (CB1 i CB2) w ośrodkowym układzie nerwowym oraz układzie immunologicznym[8]. Endogenne kannabinoidy określane są jako przekąźniki wsteczne, ponieważ wytwarzane są przez neurony postsynaptyczne i przedostają się do włókien presynaptycznych. Wyróżniono: Receptory CB1 – występują głównie w mózgu (mózdek, jądra podstawne), liczne w zakończeniach włókien GABA-ergicznych i glutaminergicznych - pobudzają struktury układu limbicznego regulując nastrój. Działanie to jest przyczyną euforyzującego działania marihuany. Receptory CB2 – zlokalizowane w komórkach i narządach układu immunologicznego, a także w komórkach mikrogleju, odpowiedzialne za regulację procesów immunologicznych. Publikacje naukowe oraz raporty rządowe wyraźnie pokazują, iż syntetyczne kannabinoidy zostały wprowadzone do użytku w większości krajach

rozwinętych. Dane z kilku europejskich badań ankietowych [baza PubMed] wskazują, że częstość stosowania syntetycznych kannabinoidów jest najwyższa wśród młodych ludzi w wieku 15-24- lat. Badani przyznali, iż od 5-6 % stosowało „ziołowe kadzidło” więcej niż jeden raz. Europejskim krajem, w którym najczęściej sięga się po kannabinoidy jest Irlandia – 16 % społeczeństwa, a najrzadziej w Hiszpanii – 1%. (EMCDDA.2012a). (baza PubMed). W 2010 roku w USA syntetyczne kannabinoidy były powodem 11 406 nagłych przyjęć do szpitala. Spośród hospitalizowanych aż 75% stanowiły osoby w wieku 12-29 lat. Hoyte w 2012 (baza PubMed) roku opublikował raport opisujący 1353 przypadków osób hospitalizowanych z powodu spożycia kannabinoidów. Najczęstsze objawy według Hoyte (baza PubMed) przedstawiono na wykresie 1.

Wykres nr 1. Najczęstsze objawy towarzyszące wg. Hoyte (2012)

Jak wykazują wyniki przeprowadzonych badań, dopalacze to substancje, które niekorzystnie oddziałują zarówno na zdrowie fizyczne, jak i psychiczne, szczególnie ludzi młodych, bo ci najczęściej po nie sięgają. Wielu spośród nich trafia na szpitalne Oddziały Intensywnej Terapii. Diagnostyka i terapia pacjentów stanowi duży problem nie tylko ze względu na brak odpowiednich narzędzi, ale także ze względu na szeroką gamę objawów. Podejrzewa się także, iż produkty o których mowa, zawierają metale ciężkie, mogące powodować szkodliwe dla zdrowia działanie – potwierdzenie tej tezy wymaga jednak dalszych badań.

Pochodne β – kатыtonu tzw. „sole do kąpieli” lub „odżywki do roślin” to kolejna grupa substancji stymulujących należąca do dopalaczy. Składniki: mefedron (4-metylometkatynon, 4- MMC), nafyron (naftylopirowaleron), MDPV (3,4-metylenodiosylopirowaleron). W 2007 roku w Internecie pierwszy raz pojawiła się informacja o mefedronie. Związek ten znany jest jako: „MMCat”, „MMC Hammer”, „Meow/Miaow”, „Meph”, „Bubles”, Fiskrens”, „Ronzio”, „Crab”, „Diablo XXX”. W Polsce przyjmuje nazwy potoczne: „mef” „mefka”, „Melcia”, „miau miau”. Syntetyczne kатыtony to analogi alkaloidu występującego w Czuwaliczce Jadalnej (khat, *Catha edulis*). Tradycja żucia tej rośliny sięga X w i trwa do dziś na terenie Afryki

Wschodniej i Półwyspu Arabskiego[12]. Charakterystyczną cechą syntetycznych katynonów jest obecność grupy ketonowej w pozycji β łańcucha bocznego. W dojrzałych roślinach katynon jest metabolizowany do katyny (1S,2S-pseudoefedryny). Katynon i katyna są podobne do amfetaminy, ale siła ich działania jest słabsza, wywołują między innymi: ty euforię, wzmożoną koncentrację oraz zwiększoną aktywność psychoruchową. Obydwa związki przyspieszają także akcję serca i prowadzą do znaczącego wzrostu ciśnienia tętniczego krwi. Długotrwałe stosowanie liści czuwaliczki jadalnej zwiększa ryzyko skurczu naczyń wieńcowych i zawału mięśnia sercowego, może wywołać zaburzenia psychiczne (m.in. depresję, anoreksję, psychozy), zaburzenia pamięci operacyjnej, zapalenie błony śluzowej żołądka, obrażenia jamy ustnej i toksyczne uszkodzenie wątroby. Mefedron został zidentyfikowany w badaniach pośmiertnych w 90 przypadkach z czego 18 przypadków to samobójstwa (11 przez powieszenie). Wyłączne zastosowanie mefedronu było przyczyną 8 zgonów[12]. Ofiarami byli: 21-letnia kobieta- zginęła w wypadku samochodowym podczas ucieczki przed policją, 19- letni mężczyzna- stracił przytomność podczas wykonywania ćwiczeń fizycznych, 38-letni mężczyzna- prawdopodobnie popełnił samobójstwo, strzelając sobie w głowę oraz jego 35-letnia partnerka znaleziona z raną ciętą szyi i raną postrzałową głowy. Odnotowano także zgon 24-letniej kobiety w wyniku przyjęcia dwóch kapsulek zawierających metylon i butylon, sprzedanych jako „Ecstasy”. Stwierdzono u niej tachykardię, przyspieszenie oddechu, nadciśnienie, hipertermię i nadmierne pocenie się, drżenie i zwiększone napięcie mięśni szkieletowych, co doprowadziło do rozsianego wykrzepiania wewnątrznaczyniowego, niewydolności wielonarządowej i zgonu. 21-letni mężczyzna w próbie samobójczej połknął 10 tabletek o nazwie „Amph-i-bia”. W chwili przyjęcia do szpitala pacjent był przytomny, ale zdezorientowany. U mężczyzny stwierdzono tachykardię, hipertermię (41,2°C), wzmożone napięcie mięśni szkieletowych, nadmierne wydzielanie śliny oraz rozszerzone nie reagujące na światło źrenice. Wystąpiły u niego drgawki, skaza krwotoczna, zatrzymanie akcji serca i oddechu. Mężczyzna zmarł w szóstej godzinie hospitalizacji. Badania toksykologiczne wątroby oraz krwi wykazały obecność syntetycznej pochodnej katynonu: 2-metyloamino-1-(3,4metylenodiodoksyfenilo) butan-1-onu[12].

Istnieje wiele gatunków roślin o działaniu psychoaktywnym m.in. *Argyrea nervosa*, *Banisteropsis caapi*, *Calea zacatechici*, *Mitragryna speciosa*, *Nymphaea caerulea*, *Leonotis leonorus*. *Salvia divinorum* czyli szałwia wieszcza jest najbardziej popularną rośliną o właściwościach halucynogennych. Po spożyciu niezwłocznie pojawiają się objawy halucynacji oraz synestezji. Za występowanie wymienionych objawów odpowiedzialna jest salwinoryna A, która wiąże się z receptorami opioidowymi typu kappa [Roth 2002]. Opiswane są przypadki śmiertelne (głównie na skutek wstrząsu) oraz ostre reakcje dysfotoczno – depresyjne, reakcje paniki, psychozy.

Innym czynnikiem odurzającym, o czym donoszą publikacje naukowe[16,17] mogą być dźwięki tak zwane e-narkotyki. Po ten sposób odurzenia sięga najczęściej młodzież gimnazjalna i licealna, jest on łatwo dostępny. Pliki, zwane „dosami”, funkcjonują w Internecie, są to pliki, które zawierają strumień dźwięków o bardzo niskiej częstotliwości, przypominający często szum fal czy dźwięki wkręcanej śruby, służą one do „synchronizacji półkulowej” stymulującej nastrój, a tym samym wywołującej efekt podobny do tego, jaki powodują narkotyki. Najbardziej wrażliwi na ten

rodzaj odurzenia są ludzie podatni na hipnozę oraz ci, którzy obdarzeni zostali dobrym słuchem muzycznym.

Generalnie zażywanie dopalaczy powoduje zatrucie organizmu, utratę zdrowia, a nawet przedwczesną śmierć czy uzależnienie. Zniszczenia w organizmie mogą być nieodwracalne, np. dezomorfiną, dopalacz o nazwie „Krokodyl” powoduje (nawet po jednorazowym przyjęciu) martwicę tkanek, co z kolei skutkuje oddzielaniem się płatami martwej tkanki od kości. Popularna „Cząstka Boga” zawierająca substancje chemiczne takie jak: pentedron i UR-144 może być przyczyną wystąpienia obrzęku mózgu.

Dostępne są testy na wykrywanie poszczególnych komponentów dopalaczy, jednak precyzyjna identyfikacja wszystkich związków w dopalaczach jest możliwa tylko przy użyciu odpowiednich technik analitycznych. Dopalacze są substancjami nieprzewidywalnymi zarówno w składzie, jak i działaniu. Nie ma wzorca reakcji na przyjętą substancję tego typu. Ponadto zawarte w nich związki mogą wchodzić w nieoczekiwane interakcje z pożywieniem, alkoholem, czy innymi środkami psychoaktywnymi. Ogólnie działanie dopalaczy i narkotyków jest zbliżone w skutkach, np. **N-benzylpiperazyna (BZP)**, jeden z najbardziej kontrowersyjnych składników dopalaczy, naśladuje działanie amfetaminy. Jak wskazują badania negatywnych rezultatów szybciej możemy się spodziewać jednak w przypadku dopalaczy.

Profilaktyka problemów związanych z przyjmowaniem dopalaczy polega głównie na przekazywaniu wiedzy o skutkach działania tych substancji na organizm człowieka, obalaniu mitów o ich domniemanej nieszkodliwości oraz odwołaniu się do systemu wartości odbiorców, także w kontekście budowania zdrowej i dojrzałej osobowości.

Literatura :

1. Cichocki, M.(2012).Napoje energetyzujące – współczesne zagrożenie zdrowotne dzieci i młodzieży. *Przegląd lekarski* ,tom 69,nr 10,str.856-860.
2. Bigard, A.X.(2011).Risks of energy drinks in youths.*Pediatr*,25,1,s.947-948.
3. McDonald, N. Stanbrook M.,Hebert P.C.(2010).Caffeinating children and youth. *CMAJ*,182,s.1597
4. Tomczak, E. Wiergowski, Z. Jankowski, Z.Wilmanowska, A.J.(2012). Dekstrometorfan (DXM): nowe metody odurzania się nastolatków – opis przypadku. *Arch.Med.Sqd.Kryminal.*, tom 62, nr3, str.197-202.
5. <http://psychiatria.mp.pl/uzaleznienia/show.html?id=72889>, 9.10.2015; Habrat, B. Nadużywanie „dopalaczy”. *Psychiatria.mp.pl*
6. ,9.10.2015; Brown, M.(2013).Zjawisko używania przez młodzież w celach pozamedycznych leków nasennych i uspokajających z grupy benzodiazepin oraz leków dostępnych bez recepty zawierających deksrometorfan, pseudoefedrynę / efedrynę oraz kodeinę. Wyniki badania i rekomendacje.
7. Szukalski,B.(1995) Wziewne środki odurzające. *Alkoholizm i narkomania*, tom 4,nr 21,str.9-30.
8. Głębocka ,M. Sommerfeld ,K. Nawrocka ,K. (2010) .Legal highs – clinical and diagnostic problem. *Przegląd lekarski*,67,8,s.613-616.
9. Gee, P. Richardson, S. Wolterdorf, W. Moore ,G.(2005). Toxic effects of BZP-based herbal party pills in humans. A prospective study in Christchurch, New Zeland, *N. Z. Med. J*,118 (1227), 1784.
10. Staack ,R.F. Giselher,F., Maurer, H.H. (2002) Studies on the metabolism and toxicological detection of the new designer drug N-benzylpiperazine in the urine using gas chromatography-mass spectrometry.*J. Chromatography B.*, 773, 35.

11. Meririnne ,E. Kajos ,M. Kankappa, A. Seppala ,T. (2006) Rewarding properties of 1- benzyl-piperazine, a new drug of abuse in rats. *Basic Clin. Pharmacol. Toxicol.*, 98, 4,s. 346-350.
12. Zawilska, J.B. Stamiak ,K. Wasiak, M. Woźniak, M.Krupa ,E. Massalski, M. Wojcieszek, J. (2013) β -cathinone derivatives – a new generation of dangerous psychostimulant designer drugs. *Przegląd lekarski.*, 70,6,s.386-391.
13. Staack, R.F. (2001). Piperazine designer drugs of abuse. *Lancet*, 369, 9571, s.1411-1413.
14. Ryan ,V. Kelly, E.Dunn.(2012). A survey study to characterize use of Spice products (synthetic cannabinoids). *Drug Alcohol Depend*, 120,1-3,s.238-241.
15. Murphy, M. Antia ,U. Chang H-Y. Party pills and drug-drug interactions.(2009) *N. Z. Med. J.*, 122, 1293, 16.
16. Chmielowska, K. Chrobot ,A. (2014) Narkotyki i postępowanie z dzieckiem uzależnionym. *Med.Praktyczna. Wyd.specjalne.*
17. Izdebska ,D. (2011). Wpływ efektu placebo i dosingu na poziom pobudzenia. *Praca magisterska na Wydziale Filozofii UJ. Kraków*
18. Szajewski, J.(2010) Dopalacze. *Med. Prakt.*, 10, str. 110-112.
19. Konrurek, S.(2007). *Fizjologia człowieka. Podręcznik dla studentów medycyny.* Wrocław: Elsevier Urban and Partner. str. 888-889.
20. Gajewski,P.(2014). *Interna Szczeklika. Podręcznik Chorób Wewnętrznych 2014/2015.* Kraków: Medycyna Praktyczna.str.1187- 1188
21. Longstaff, A. (2002). *Neurobiologia. Krótkie wykłady.* Tłumaczenie : A. Wróbel. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.str.395 -398.
22. Simonienko, K. Waszkiewicz ,N.Szulc ,A. Roślinne środki odurzające – aktualnie obowiązująca lista w Polsce. *Psych. Polska.*, tom XLVII, nr.3, str.499 – 510.
23. German, C.L. Fleckenstein, A.E.Hanson ,G.R.(2014) Bath salts and synthetic cathinones: desinger drug phenomenon. *Life Sci.* ; 97,1,s. 2-8.
24. Felice, De J.L. Glennon ,R.A.Negus, S.S. (2014) Synthetic Cathinones: Chemical Phylogegeeny, Physiology, and Neuropharmacology. *Life Sci.*;97,1,s. 20-26.
25. Bye ,C.Munro-Faure ,A.D. Peck A. W.Young , P.A.(1973) A comparison of the effects of 1-benzylpiperazine and dexamphetamine on human performance tests. *Eur. J. Clin. Pharmacol.* 6, 3, s.163-169.

MOBBING NA PRACOVISKU A STRATÉGIE PSYCHOLOGICKEJ OBRANY

Abstrakt: V štúdiu sa autorka zameriava na analýzu reakcií správania sa a prežívania zamestnancov, nachádzajúcich sa v problematických pracovných situáciách, ktoré môžu ohroziť stabilitu ich doterajšej pracovnej pozície. Porovnáva spôsoby reagovania pracovníkov zamestnaných v štátnej a súkromnej sfére z hľadiska veku, pohlavia, veľkosti skupiny a úrovne vzdelania. K zberu dát autorka použila metodiku autoriek Búgelovej a Palenčárovej, (2000): Dotazník ohrozeného pracovníka, DOP. Výsledky analýzy, dokumentujú rozdiely v správaní sa vzhľadom k uvedeným premenným a poukazujú na miestami až prekvapujúco častý výskyt uchýľovania sa k takým preferovaným stratégiám správania sa, ktoré nenapomáhajú k riešeniu ich problematickej situácie, ale naopak, majú tendenciu ju ešte zhoršiť.

Kľúčové slová: *mobbing, mobbingová triáda, pracovná neistota, korektné a nekorektné stratégie správania sa.*

Mobbing at workplace and strategy of psychological defence

Abstract: The author of this study concentrates on analysis of behaviour reactions and surviving of employees, who are in problematical working situations that can indanger stability of their position at work. It compares the reactions of workers employed in state and private sectors from the point of view of their age, sex, size of group and level of education.

For the collection of data was used the methodology of authors Bugelova and Palencarova, (2000): Enquiry of endangered employee, DOP.

The results of analysys document the differences in behaviour with regard to mentioned variables and point to surprising frequent occurence of turning to such preferable strategies of behaviour which do not help to solve their problematic situations but more to the contrary they have tendency to make it worse.

Key words: *mobbing, mobbing triad, working insecurity, correct and incorrect strategies of behaviour*

Úvod

V súčasnosti na pracoviskách, najmä nevýrobného, ale aj výrobného charakteru môžeme často počuť ponosy pracovníkov na zhoršujúce sa medziľudské vzťahy, na nedostatok úprimnosti, otvorenosti v komunikácii a všeobecne na zhoršujúcu sa sociálnu atmosféru v pracovných skupinách. V pracovnom prostredí registrujeme

zvýšený nárast agresívnosti, podráždenosti, konfliktov. Tieto prejavy môžeme temer s určitosťou vo veľkej miere dávať do súvislosti s nedostatočným počtom pracovných príležitostí, tendenciou redukovať počty pracovníkov na jednotlivých pracoviskách, s tzv. hrozbou rekonštruovať pracoviská, ktoré majú za následok zneistenie osobnej pracovnej pozície a tým zostrenie konkurenčného boja a snahu získať opätovne pracovnú istotu aj za cenu použitia nie celkom férových prostriedkov.

V sociálnej psychológii sa u nás postupne udomáčuje na pomenovanie neprajníckych, nelegitímnych a nekorektných praktík pri zabezpečovaní si pracovnej istoty súhrnný názov prebraný z angličtiny – mobbing.

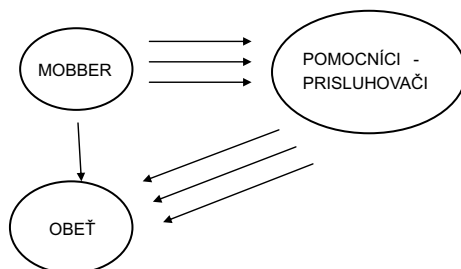
Keďže pojmy mobbing a šikanovanie sa často v literatúre zamieňajú a vysvetľujú sa jako synonymá, čo spôsobuje významové aj obsahové nejasnosti, považujeme za potrebné tieto pojmy rozlíšiť a uviesť hlavné rozdiely v správaní sa mobbera a šikanovateľa. Spoločné pre oba typy správania sa je, že sa vyskytujú v relatívne uzatvorených pracovných, resp. sociálnych skupinách, ale nositelia týchto prejavov sú zameraní na odlišné ciele.

Mobbing, psychické týranie ako uvádzajú Novák T. a Capponi V, (1996), je systematický, cieľavedomý a predovšetkým opakovaný útok na určitú osobu využívajúci pri tom degradujúci prístup, nadmernú kritickosť, zosmiešňovanie, menšie, či väčšie intrigy.

Šikanovanie je prejav agresivity zjavný prevažne navonok sprevádzaný parazitovaním na šikanovanom, jeho zneužívaním v polohe „služenia pánovi“. Jeho prítomnosť je pre „pána“ nevyhnutná. Výskyt šikanovania je príznačný pre skupiny s jasne vymedzeným časovým trvaním, napr. armáda, pobyt v škole, na internáte, v nápravno-výchovnom zariadení, ale aj v tábore či na brigáde.

Mobbing, ako uvádza Búgelová T. (1999) je jav, ktorého jedným z najčastejších „leitmotívov“ je: Nie je tu dosť miesta pre všetkých, ani fyzikálneho ani sociálneho. Ide o zákerné, v tichosti a potajomky podlé správanie sa, ktoré vzniká veľmi často z pocitu ohrozenia samotného mobbera, či už z obavy zo straty jeho pozície v skupine, pracovných, alebo osobných výsad, alebo z obáv z konkurencie. Mobberovým primárnym cieľom nie je parazitovanie na obeti, čo je príznačné pre šikanujúceho a jeho „sluhu“, ale naopak, postupné zneschopňovanie pracovnej spôsobilosti obeť, zneisťovanie jeho pracovnej výkonnosti, postupné, nenápadné odoberanie jeho kompetencií a postupné paralyzovanie jeho pracovných činností a sociálnych aktivít. Primárnym cieľom mobbera je vyhnať obeť takpovediac „za brány“ svojej skupiny.

Mobbing v reálnej situácii nemôže prebiehať bez účasti troch článkov: mobbera, obeť a pomocníkov. (Vid' obr. 1).

Mobbingová triáda, (Búgelová T., 2002)

Ak chce byť mobber úspešný vo svojom ťažení, nemôže sa teda zaoberať bez svojich kolegov či podriadených. V prvom rade musí svojich kolegov, (v prípade ak je mobberom sám šéf, svojich podriadených), presvedčiť o tom, že ním vyhladený pracovník je nebezpečný predovšetkým pre nich. Preto obvykle pôsobí ako presvedčivý, dobrý, prajúcny starostlivý a zároveň predvídavý kolega. Čím viac ich presvedčí o nebezpečnosti, resp. nevhodnosti toho konkrétneho človeka, tým mu budú ochotnejšie prisluhovať a pomáhať.

Charakteristické prejavy pri šikanovaní a mobbingu

	Šikana (bullying)	Mobbing
Agresia	Áno-proaktívne agresívne správanie zamerané na spôsobenie ujmy, diskomfortu obete.	Áno-proaktívne agresívne správanie zamerané na spôsobenie ujmy, diskomfortu obete.
Výskyt	Tam, kde: je nerovnomerné mocenské postavenie, časovo limitované trvanie skupiny, napr. škola, armáda, internát, väzenie.	Tam, kde: je vysoká konkurencia, boj o miesto, moc, postavenie, časovo nelimitované trvanie skupiny, pracovný kolektív, vrátane športových a umeleckých, v rodine (obvykle pri viacgeneračnom súžití).
Prejav	Obeti zjavný navonok, neskrývaný.	Obeti nezrozumiteľný, skryté manipulácie, sofistikované, v tichosti.
Aktér	Bully nemusí byť osamotený, ale môže byť aj sám, aktér je obeti jasný, rolz „pán a sluha“ sú jednoznačné.	Mobber je iniciátor, ale na mobbing nestačí sám, nutnosť prisluhovačov (pomocníkov), aktér je obeti nejasný, rola je nejednoznačná, ťažko identifikovateľná, skrytá.
Motív	Korekcia vlastnej sebaúcty dokazovaním svojej nadradenosti a moci nad obeťou.	„Nie je dosť miesta pre všetkých.“ Odstránenie toho, kto ohrozuje moju pozíciu, strach zo straty statusu.
Hlavný cieľ	Udržať obeť v skupine aby aktér mohol parazitovať na obeti.	Vyhnať, vypudiť obeť zo skupiny s cieľom zbaviť sa potencionálneho ohrozenia a udržať si vlastnú pozíciu.
Taktika	Neskrýté, viditeľné aj iným akékoľvek spôsobovanie utrpenia a diskomfortu, (fyzické, psychické, materiálne), adresné parazitovanie a ponižovanie.	Zneschopňovanie pracovnej spôsobilosti obete, zneisťovanie pracovnej výkonnosti, kompetentnosti, úsilie o dokázanie pracovnej neprofesionality.
Prostriedky	Fyzické a psychické ataky, materiálna ujma.	Primárne psychické ataky prekvapivé a neočakávané, sekundárne aj ekonomické.
Sprievodný jav	Znížená sebaúcta obete.	Znížená sebaúcta obete.

Kedy sa kolegovia pridajú? Ak im mobber dostatočne nainfikuje pocit, že najmä oni sú daným pracovníkom ohrození. Zo sociálnej psychológie vieme, že pocit nebezpečia ľudí zblízuje, spája a to dokonca aj vtedy ak je nebezpečie len fiktívne. Stačí zažívať pocit z ohrozenia a nemusí byť reálne nebezpečie ani prítomné.

Výskum a výsledky:

Pozíciu mobbera ako aj pozíciu obeť a dôsledky na správanie popisujú napr. Zapf D., Knorz C., Kulla M., 1996, Huberová B., 1995, Búgelová T, Tobiášová M, 1999 a ďalší. Takmer žiadne informácie v súčasnosti neexistujú, ktoré by sa zapodievali pomocníkmi mobbera. Kto sú prisluhovači a prečo sa nimi stávajú je často veľká neznáma.

Ak chceme presnejšie identifikovať túto skupinu, musíme poznať ako sa oni sami správajú v ohrození a ako zmyšľajú o iných. Náš výskum sme zamerali najmä na analýzu správania sa pracovníkov v ohrození a cieľom bolo zistiť ako sa správajú ak sú ohrození oni sami a ako reagujú ak sa ocitne v ohrození niekto spomedzi nich. Prezentované výsledky tvoria len časť z pôvodne podstatne širšie koncipovaného výskumu.

Postupovali sme tak, že sme vypracovali test, ktorý pozostával zo 4 situácií, ktoré pracovník bežne zažíva v práci a respondenti mali možnosť pomocou 9 až 12 odpovedí na štvorbodovej škále sa vyjadriť ako by sa správali, keby sa sami ocitli v danej situácii a ako predpokladajú, že by reagovali ich kolegovia. Každá situácia bola prezentovaná v dvoch variantoch, tj. so zameraním na kolegu a so zameraním na nadriadeného, (šéfa). Pre porovnanie sme si vybrali respondentov pracujúcich v štátnych a súkromných podnikoch. Súbor respondentov zo 7 štátnych podnikov tvorilo 47 zamestnancov, súkromný sektor zastupovalo 17 respondentov z 9 podnikov.

Namerané údaje sme vyhodnocovali pomocou štatistickej metódy t – testu.

Z priestorových dôvodov prezentujeme výsledky bez rozsiahlych tabuliek, len formou interpretácie, v prípade záujmu čitateľa môžeme poskytnúť aj bližšie štatistické údaje.

Situácia I.: Príchod nového pracovníka, variant 1 – príchod kolegu, variant 2 – príchod, resp. výmena šéfa.

Pri porovnávaní odpovedí zamestnancov v štátnom a súkromnom sektore sme zaznamenali nasledujúce štatisticky významné prejavy správania sa:

Odpovede za seba, (JA), vypovedajú o tom, že predovšetkým pracovníci v štátnom sektore zaujmú indiferentný až nevšímavý postoj voči novému kolegovi a vôbec nebudú cítiť potrebu zvýšiť svoje pracovné úsilie. V týchto prejavoch sú oproti pracovníkom v súkromnej sfére podstatne dôraznejší. Zároveň však s veľkým potešením, opäť oproti súkromnému sektoru upozornia ostatných na ich eventuálne nedostatky.

Na základe uvedeného môžeme pomerne zreteľne vyvodit' schému správania sa, ktorá naznačuje, že v prípade eventuálnej konkurencie pôvodný pracovník nebude

primárne investovať svoju energiu do práce na seba“, ale skôr sa zameria na nového kolegu s cieľom poukázať na jeho chyby a tým ho pracovne (a pravdepodobne aj sociálne) znemožniť.

Čo sa týka predpokladaného správania sa kolegov, tj. *JA si myslím, že moji kolegovia...*, boli dosiahnuté len aproximatívne výsledky. Svedčia o tom, že nový pracovník sa len veľmi zriedkavo dočká ústretového správania sa či pomoci a toto správanie sa je, zdá sa typické prevažne pre súkromný sektor.

Ak prichádza na pracovisko nový šéf, výpovede za seba, (JA) v oboch sektoroch prezentovali korektný, resp. indiferentný postoj voči zmene riadenia. O svojich kolegoch však zmýšľali podstatne horšie. Predpokladajú, že kolegovia začnú nového šéfa už vopred informovať o vzťahoch na pracovisku, nadbiehať mu a vtierať sa do jeho priazne. Štatisticky významný výsledok sme zaznamenali v štátnej sfére.

V tejto súvislosti nemožno nespomenúť štúdie Horsta Heidbrinka, (1997), kde pojednáva o „mojej“ morálke, lepšej ako je morálka tých druhých, tj. „ich“.

Situácia II.: Prepustenie, (odchod) pracovníka, variant 1 – prepustenie kolegu, variant 2-prepustenie, (odchod) šéfa.

Ak je prepustený kolega, tj. „jeden z nás“, pracovníci v štátnom sektore, (výpovede JA), budú mať tendencie zdôrazňovať pred kolegami svoju dôležitosť a preberať aj povinnosti iných za seba oveľa intenzívnejšie ako pracovníci v súkromnej sfére. Odchod kolegu ich síce nijako vnútorne neteší, avšak aproximatívny výsledok svedčí o tom, že sa ho ani verejne nezastanú zo strachu pred dôsledkami, ktoré by takéto správanie sa mohlo vyvolať. A tieto obavy sú opäť zreteľnejšie v štátnej sfére.

O svojich kolegoch predpokladajú, že v prípade, že kolega je prepustený sa ho s najväčšou pravdepodobnosťou nezastanú pretože sa budú báť o svoju pozíciu a báť sa následkov zo strany ostatných.

Dovoľujeme si na tomto mieste poznamenať, že tzv. utilitárne správanie sa v zamestnaní postavené na báze strachu vytvára mimoriadne kvalitnú živnú pôdu pre možnosť manipulovať „radovými pracovníkmi“ podľa ľubovôle „tým silnejším“.

Situácia III.: Hrozba prepustenia z práce, variant 1 – ohrozený som ja, variant 2 –ohrozený je niektorý z kolegov.

Výsledok dosahujúci štatistickú významnosť nebol dosiahnutý. Z aproximatívnych výsledkov však nemohla ujsť našej pozornosti reakcia na uvedenú hrozbu, citujeme presne jednu z alternatívnych odpovedí v dotazníku, z ktorých si mohli respondenti vybrať. Týkala sa odpovedí „za seba – JA“: Budem hľadať spôsoby ako zostať, aby sa to nikto nedozvedel a použijem pre to všetky možné čestné aj nečestné prostriedky. (Pravdepodobnosť takého správania sa je 16 zo 100). Z hľadiska intenzity tohoto typu správania sa vedie štátny sektor.

Aké je predpokladané správanie sa kolegov podľa mienky jednotlivcov? Opäť môžeme interpretovať „len“ aproximatívne výsledky. Uvádzame poradie reakcií podľa častosti výskytu v štátnom sektore:

- začnú sa správať iniciatívnejšie a dokazovať okoliu akí sú dobrí a pracovne užitoční
- budú hľadať vplyvného, pozíčne silného kolegu, ktorý ovplyvní aj ostatných a v prípade ohrozenia sa ich zastane
- budú sa spoliehať na to, že im kolegovia pomôžu a nedopustia takú nespravodlivosť na nich páchanú.

V súkromnom sektore je poradie na prvých 2 miestach zhodné so štátnym sektorom, mimoriadne zriedkavá reakcia sa viazala na pomoc kolegov vo všeobecnosti.

Z hľadiska častosti frekvencie a intenzity boli reakcie výraznejšie u pracovníkov v štátnej sfére.

Dovoľujeme si ešte raz obrátiť pozornosť na otvorenú tendenciu využiť všetky čestné aj nečestné prostriedky na zaistenie si pracovného miesta v štátnom podniku. Prečo toľká snaha?

Prevažne z neformálnych rozhovorov po ukončení zberu informácií, ale aj na základe vlastných postrehov sme dospeli k nasledujúcim dôvodom: Väčšia finančná a existenčná stabilita, aj za cenu výrazne nižších zárobkov, podstatne menší tlak na výkon, menšie nároky na schopnosti a na formálne vzdelanie, ale aj väčší klientelizmus a rodinkárstvo. Stručne povedané – som zamestnaný, na výkone až tak nezáleží.

Situácia IV.: Nepriateľské správanie sa šéfa, variant 1–šéf si „zasadol na mňa,“ variant 2 – šéf si „zasadol“ na kolegu.

Pracovník v štátnom sektore, odpovede JA:

- mlčky znáša útoky nadriadeného, nemení svoje správanie sa a vnútorne sa trápi
- nezájde za šéfom, aby sa ho opýtal, aby sa ho opýtal na dôvody jeho správania sa voči nemu
- začne podozrievať z nežičlivosti svojich kolegov.

Významným prejavom správania sa pracovníka v súkromnej sfére na tú istú situáciu je, že *určite* nezájde za šéfom opýtať sa na príčiny jeho správania sa voči nemu.

Aké pohnútky vedú zamestnancov v oboch sektoroch, aby sa uchýľovali v prípade útokov nadriadeného k takejto pasívnej reakcii sa môžeme len domnievať. Či je to nadmerné uvedomovanie si nerovnoprávneho vzťahu nadriadený – podriadený, obava zo straty miesta, alebo jednoducho ľahostajnosť, ostáva otvorenou otázkou, ktorá si žiada ďalšie skúmanie.

Ako sa (pravdepodobne) zachovávajú kolegovia ak by sa obeťou útoku šéfa stal respondent sám?

Príznačné pre odpovede jednotlivcov v štátnom sektore bolo, že spolupracovníci sa pridávajú k šéfovi zo strachu, že ak by tak nekonali, vystavili by sa sankciám z jeho strany práve oni.

Ak by si šéf zasadol na kolegu, čo urobím JA?

V štátnom sektore:

- zaujmem nevšimavý postoj, je mi to jedno, hlavne, že obeťou nie som ja (!)
- zistím, aký postoj zaujmú ostatní a podľa toho sa zariadim (!!)

A napokon: Ako sa zachovajú kolegovia ak je obeťou ktokoľvek z nich?

- v prvom rade si zistia, aký postoj zaujmú ostatní a prispôbia sa
- vnútorne nesúhlasia so šéfom, ale navonok to neprejavia

Aj tieto reakcie sa podstatne častejšie a vo väčšej intenzite vyskytujú v štátnej ako v privátnej sfére.

Záver:

Načrtnuté výsledky, nabádajú skôr k ďalším otázkam, než k uceleným záverom. Prezentovanými výsledkami nechceme obhajovať prácu v privátnom sektore oproti štátnemu, ukazuje sa, že sociálne prostredie nie je ideálne ani v jednom z nich aj keď v súkromnom sa skutočne spomenuté prejavy vyskytujú v menšej intenzite.

Cieľom príspevku bolo predovšetkým poukázať na, miestami až neuveriteľné prežívanie pocitu bezmocnosti, ale aj ľahostajnosti voči iným, ktorý zažívajú radoví pracovníci. Domnievame sa, že často aj úplne neopodstatnene. Zároveň sme chceli poukázať na priam alarmujúcu absenciu uvedomovania si vlastnej dôstojnosti a sebaúcty, čoho dôsledkom býva aj nezriedkavé porušovanie základných etických a morálnych princípov jednoducho slušného človeka.

Na druhej strane sa však do našich úvah vkráda aj pochybnosť, či takéto správanie sa nie je motivované obyčajným, predovšetkým utilitárnym a oportunistickým zameraním sa na vlastný prospech v zmysle - *nech sa deje čokoľvek, hlavne, že sa to mňa práve teraz netýka*. To by však bola veľmi krátkozraká stratégia, pretože ak jednotlivец prestane byť všimavý k bezohľadnej manipulácii *toho práve teraz silnejšieho*, napomáha mu tým do tej miery, že za jeho manipuláciu sa stáva napokon zodpovedný sám. A pôda pre rozmach mobbingu je pripravená.

Na základe poznatkov z praxe si dovoľím konštatovať, že zatiaľ, čo obeť, (s ktorou ako klientom prichádzam do kontaktu najčastejšie), interpretuje útoky mobbera a jeho skupiny tak, že sa im javí ako spoločensky neprijateľná – toto vníma ako primárny problém a aj ho najpálčivejšie prežíva a snaží sa robiť nápravy v tejto oblasti, až na druhom mieste vníma útoky zamerané na jej pracovné aktivity. Veľmi často opak je pravdou. Mobberovi ide primárne o znemožnenie pracovnej a výkonovej spôsobilosti obeť a postupné dokazovanie jej pracovnej neschopnosti a neprofesionality. Sociálne znemožnenie v skupine je už len „prirodzeným“ dôsledkom pozvoľného pracovného zlyhania.

Ako jedna z možných efektívnych obranných stratégií obeť je nasledovná:

- kontaktovať mobbera, pomenovať jeho správanie sa a dať mu najavo, že pohnútky jeho správania sú obeť jasné. Nečakať, kým sa toto správanie sa rozvinie do rozmerov, kedy už obeť nebude schopná tieto útoky prehliadať ani sa nesnažiť zaujímať tzv. povznesený postoj.
- profesionálne vykonávať svoju prácu a nedovoliť si ju odoberať niekým iným ani v prípade, že by to bolo pre obeť výhodné, či príjemné.
- Podľa možnosti kontaktovať sa s tzv. náhradnou sociálnou skupinou na tom istom pracovisku, kde sú vylúčené, resp. minimalizované konkurenčné vzťahy.

Pravda, predkladaná stratégia má len informačný charakter, konkrétne prípady si obvykle vyžadujú vypracovanie detailnejšieho postupu

Pre **mobbera** je príznačné, že i keď pohnútky jeho správania sa môžu vyzeráť navonok pre skupinu dokonca príťažlivo, háji primárne len svoje záujmy. Skupinové záujmy sú mu obvykle cudzie. Mobber spravidla prežíva pocit ohrozenia až strachu a neistoty ako bolo spomenuté na začiatku. Tak ako má tendenciu mobbovať, má rovnako tendenciu aj lobať či preferovať ľudí, kde má istotu, že ho nemôžu v jeho pozícii ohroziť, tj. ide o akési pseudohumánne konanie, ktorým si častokrát vytvára obraz „spravodlivého dobráka“ a zároveň pestuje a rozširuje svoju mobbovaciu suitu, ktorú napokon utilitarne využíva.

Kvôli výskumnej čistote považujem za potrebné poznamenať, že tieto závery vyvodzujem prevažne zo sprostredkovaných informácií obetí, pretože priama kontaktná s mobberom je z hľadiska výskumu prakticky nemožná.

Pokiaľ ide o **prisluhovačov**, **pomocníkov** mobbera, ide o prvok triády, ktorý považujem za najproblematickejší a zároveň je o ňom aj najmenej poznatkov.

Dôvody konania prisluhovačov sú v podstate dvojakého druhu:

Vedomé, kde pomocník rovnako ako mobber sa usiluje hájiť svoje utilitaristické ciele, tj. súhlasí s mobberom len dovtedy, dokedy má zo svojho počínania prospech a je preňho príznačné prísne regulované a kontrolované správanie sa a stáva sa takpovediac „poslušným parazitom.“ Takéto prejavy sú pomerne ľahko identifikovateľné a napokon aj racionálneepochopiteľné.

Podstatne väčší psychologický problém spôsobujú pomocníci akoby **bez motívu**, ktorí pomáhajú mobberovi bez vlastného racionálneho podkladu. Môžem sa opäť skôr domnievať ako tvrdiť, že ide buď o nekritický obdiv mobbera, alebo z dôvodov silných tendencií ku konformite, či z dôvodov potreby „byť in“, z pocitu vlastnej neistoty, nadmernej túžby po ocenení, nedostatočnej pracovnej výkonnosti, zníženej miery sebaúcty a pod. Môže ísť skutočne o **nevedomené** preberané správanie sa bez racionálneho zváženia dôsledkov a bez zváženia morálnej a etickej stránky vlastného správania sa. Navyše zo svojej „poslušnosti ani neprofítuje!

V podstate platí, že čím vyššiu mieru ohrozenia sa podarí mobberovi navodiť medzi ostatnými členmi skupiny, tým väčšia je „úspešnosť“ mobbera a súčasne väčšia pravdepodobnosť, že potenciálna obeť sa obeťou skutočne stane a sama sa vzdá účasti v skupine v relatívne krátkom čase. Preto sa domnievam, že z hľadiska výskumu je potrebné venovať náležitú pozornosť nielen obeť a jej stratégiám správania sa, ale práve tejto špecifickej skupine tzv. poslušných pritakávačov, ktorí sa bezprostredne podieľajú, či už vedeme, alebo nevedome na expanzivitú mobbera.

Bibliografické zdroje

1. Berryová, L. (2009). *Psychológia v práci*. Bratislava 2009. Vydavateľstvo IKAR.
2. Búgelová, T. (2002). Mobber a tí ostatní, In: *Manažment v podmienkach reštrukturalizácie organizácií a riadenia ľudských zdrojov*. Vydavateľstvo Prešov Acta Facultatis Universitatis philosophiae Presoviensis, s. 17-21.
3. Búgelová, T. (2002). *Komunikácia v škole a rodine*. Vydavateľstvo Prešov Acta Facultatis philosophiae Universitatis Presoviensis.
4. Búgelová, T., Tobiášová. (1999). Mobbing – známy, neznámy. In: *Sociální procesy a osobnost. Sborník příspěvku*. Vydavateľstvo Brno Masarykova univerzita, s. 31-35
5. Heidbrink, H. (0997). *Psychologie morálního vývoje*, Vydavateľstvo Praha Portál.
6. Huberová, B. (1995). *Psychický teror na pracovíšti*, Vydavateľstvo Martin Neografia.
7. Kubáni, V., Labanc, K. (2006). Mobbing na pracovísku. In: *Poradenská psychológia a celoživotná cesta človeka na prahu XXI. Storočia. Zborník príspevkov z konferencie pri príležitosti životného jubilea doc. PhDr. Jozefa Košču, CSc.*. Vydavateľstvo Prešov Acta Facultatis philosophiae Universitatis Presoviensis, s. 201-203.
8. Leyman, H. Mobbing – encyklopedia, bullying, whistleblouwing. Dostupné na: <http://www.leymann.se/deutsch/00002d.html>.
9. Marcussen, K. (2011). Identities, self-esteem and psychological distress: an application of identity-discrepancy theory. *Sociological Perspectives*, 49, 1. p. 1-24.
10. Novák, T., Capponi. (0996). *Sám proti agresii*, Vydavateľstvo Praha Grada.
11. Szeliga, A. (2005). Mobbing – nowo uznane zagrozenie współczesnego miejsca pracy. Ewolucja pojecia na przelomie kilkudziesieciu lat. In: Rezník, P.: *Medzi modernou a postmodernou*. Vydavateľstvo Košice, UPJŠ, 2005, s. 483-486.
12. Zapf, D., Knorz, C., Kulla, M. (1996). On the Relationship between Mobbing Factors, and Job Content, Social Work Enviroment, and Health Outcomes. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5(2), p. 215-237.

NOTY BIOGRAFICZNE

Małgorzata Artymiak, psycholog, mediator, doktor nauk humanistycznych w zakresie psychologii, absolwentka i wieloletni pracownik Instytutu Psychologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Dyrektor Psychologicznego Centrum Diagnozy i Terapii Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji w Lublinie. Zainteresowania naukowe koncentrują się wokół zagadnień podmiotowości motywacji (teorie autodeterminacji), konfliktu, w tym psychologicznych mechanizmów konfliktu i gotowości do współdziałania. Praktyka psychologiczna obejmuje diagnozę i wsparcie osób dorosłych, w tym małżeństw i par. Autorka publikacji z zakresu mediacji, między innymi *Mediacje w pracy socjalnej* (2014).

Dr Bronowska Krystyna – doktor nauk prawnych – specjalność kryminalistyka. Absolwentka Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Szczecińskiego. Adiunkt w Katedrze Procesu Karnego na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Ukończyła studia MBA Menadżer Projektu Badawczo-Rozwojowego w Wyższej Szkole Bankowej w Poznaniu. Autorka i współautorka ponad 100 publikacji naukowych, w tym podręczników akademickich, monografii i artykułów z obszaru nauk prawnych i pokrewnych, głównie procesu karnego, kryminalistyki, kryminologii oraz nauk społecznych i pedagogicznych. Zainteresowania naukowo-badawcze dotyczą głównie ochrony środowiska w ujęciu kryminalistycznym, ekspertyz, szeroko pojętej patologii społecznej oraz procesowo-prawnej problematyki przesłuchania.

Daria Burny – pedagog, absolwentka Instytutu Pedagogicznego Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Nowym Sączu o specjalności Pedagogika Resocjalizacyjna i Wyższej Szkoły Biznesu National-Louis University w Nowym Sączu kierunku Politologia o specjalności Instytucje i Administracja publiczna oraz studiów podyplomowych w zakresie psychologii i pedagogiki sądowej. Ukończyła szkolenie z zakresu „Zastosowania współczesnej wiedzy psychologicznej w orzecznictwie sądowym”. Aktywnie uczestniczy w licznych kursach, szkoleniach, konferencjach, które skupiają się wokół zagadnień psychologii ogólnej, społecznej oraz komunikacji interpersonalnej.

Kinga Burny – pedagog, absolwentka Instytutu Pedagogicznego Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Nowym Sączu o specjalności przyroda z matematyką oraz pedagogika resocjalizacyjna i Wyższej Szkoły Biznesu National-Louis University w Nowym Sączu kierunku Zarządzanie o specjalności zarządzanie zasobami ludzkimi oraz studiów podyplomowych w zakresie psychologii i pedagogiki sądowej. Obecne zainteresowania naukowe koncentrują się wokół zagadnień z obszaru socjoterapii i filmoterapii.

Doc. Mgr. Tatyana Búgelová works at the Institute of Psychology, Faculty of Arts, University of Prešov in Prešov. She is professionally oriented on occupational psychology, social psychology and communication at work process. This issues is also reflected in her outcomes of grant agency VEGA. She regularly publish in the national and foreign scientific and professional journals.

doc. PhDr. Taťjana Búgelová pracuje na Inštitúte psychológie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. Profesionálne sa orientuje na problematiku psychológie práce, sociálnu psychológiu a komunikáciu v pracovnom procese. Pravidelne publikuje v domácich a zahraničných vedeckých a odborných periodikách. Táto problematika sa odráža aj v jej grantových výstupoch agentúry VEGA.

Agnieszka Chmielowska-Marmucka, doktor, adiunkt w Instytucie Psychologii Wyższej Szkoły Biznesu- National Louis University, doktor, adiunkt w Instytucie Psychologii Wyższej Szkoły Biznesu- National Louis University

Mgr Czekan Dariusz - magister pedagogiki o specjalności prewencja patologii i zagrożeń społecznych. Absolwent Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej oraz Politechniki Koszalińskiej, pracownik Wyższej Szkoły Integracji Europejskiej w Szczecinie. Ukończył również studia MBA na Uniwersytecie Szczecińskim. Obecnie prowadzi badania i przygotowuje rozprawę doktorską na temat jakości życia i ryzyka zachowań zdrowotnych wśród osób niedostosowanych społecznie. Zainteresowania naukowo-badawcze to: zdrowie publiczne, jakość życia i edukacja osób przebywających w warunkach penitencjarnych, ewaluacja zjawiska narkomanii, formy patologii społecznych oraz profilaktyka i resocjalizacja młodzieży a także społeczne aspekty zarządzania zasobami ludzkimi i problematyka edukacji w uczelniach wyższych. Autor i współautor wielu artykułów naukowych, jak również publikacji na temat subkultur destrukcji, praw człowieka czy agresji wśród nieletnich.

podinspektor Krzysztof Dymura, Zastępca Naczelnika Wydziału Ruchu Drogowego Komendy Wojewódzkiej Policji w Krakowie.

Absolwent Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie, studiów prawniczych na Uniwersytecie Wrocławskim oraz podyplomowych studiów z zakresu zarządzania na Uniwersytecie Ekonomicznym w Krakowie.

Ekspert i wykładowca akademicki z tematyki bezpieczeństwa w ruchu drogowym. Uczestnik wielu szkoleń i kursów, w tym międzynarodowych m.in. w Anglii, Niemczech i Czechach, dotyczących problematyki bezpieczeństwa uczestników ruchu drogowego.

W ramach zadań służbowych nadzoruje i koordynuje działania policyjnej służby ruchu drogowego na terenie województwa małopolskiego.

Stefan Florek jest adiunktem w Zakładzie Psychologii Sądowej i Kryminologii w Instytucie Psychologii Stosowanej na Wydziale Zarządzania i Komunikacji Społecznej Uniwersytetu Jagiellońskiego; doktorem nauk humanistycznych w zakresie filozofii i psychologiem. Jego obecne zainteresowania naukowe obejmują kognitywistyczne i ewolucyjne podejście do takich zagadnień jak: moralność, przestępczość, resocjalizacja przestępców, doświadczenie aksjologiczne i agresja. Opublikował monografię *Wartościujący umysł* (2007) oraz jest autorem i współautorem licznych publikacji naukowych: artykułów w czasopismach i rozdziałów w książkach.

Jerzy Gąsiorowski – doktor nauk prawnych. Absolwent Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, doktorat w Katedrze Kryminalistyki Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Emerytowany st. oficer Policji. Były wykładowca Szkoły Policji w Katowicach, a obecnie Wyższej Szkoły Bankowości i Finansów w Katowicach (pełniona funkcja: Rektor) i Wyższej Szkoły Biznesu w Dąbrowie Górniczej.

Uczestnik krajowych i międzynarodowych konferencji naukowych.

Autor i współautor wielu opracowań z zakresu prawa (prawa karnego gospodarczego, prawa policyjnego i zarządzania kryzysowego), kryminalistyki i bezpieczeństwa wewnętrznego.

Alicja Giezek magister poradnictwa psychologiczno – pedagogicznego, absolwentka Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, pracownik dydaktyczny WSB w Nowym Sączu, certyfikowany specjalista terapii uzależnień, pracuje jako specjalista terapii uzależnień behawioralnych w Stowarzyszeniu Antynarkotykowy Ruch Katolicki KARAN we Wrocławiu, kierownik Poradni Leczenia Uzależnień w Rawiczu. Autorka oraz realizatorka wielu programów profilaktyki uzależnień dla dzieci i młodzieży. Od 2012r realizator szkoleń z zakresu uzależnień behawioralnych dla studentów trzech wrocławskich uczelni min. Uniwersytetu Wrocławskiego. Zainteresowania naukowe dotyczą problematyki uzależnień, problemów rodziny oraz psychoterapii.

Monika Krzeczek – ur. 18.06.1990 r., w Krakowie, absolwentka studiów licencjackich na kierunku „Bezpieczeństwo Narodowe” w Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, studia ukończone z wyróżnieniem oraz studiów magisterskich na kierunku „Administracja” również na tej samej uczelni. Ukończyła również studia podyplomowe na kierunku „Doradztwo zawodowe” w Wyższej Szkole Europejskiej im. ks. Józefa Tischnera w Krakowie, „BHP i ochrona środowiska” w Politechnice Krakowskiej im. Tadeusza Kościuszki oraz „Pedagogika- studia nadające kwalifikacje nauczycielskie” w Wyższej Szkole Edukacji Zdrowotnej i Nauk Społecznych w Łodzi. Obecnie doktorantka II roku Prawa w Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, pracuje jako Specjalista ds. BHP i ochrony środowiska oraz inspektor PPOŻ w przedsiębiorstwie handlowym.

Michał Mółka, doktorant Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Absolwent Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Ukończył studia podyplomowe Menedżer Ekonomii Społecznej w Wyższej Szkole Przedsiębiorczości i Marketingu w Chrzanowie oraz studia z zakresu przygotowania pedagogicznego na Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej w Nowym Sączu. Od 2008 do 2011 roku asystent prawny oraz referent prawny w Kancelarii Radcy Prawnego Andrzeja Romanka, obecnie dyrektor Biura Poselskiego Posła Andrzeja Romanka. Wieloletni nauczyciel przedmiotów prawnych w Policealnym Studium Biznesu i Administracji w Nowym Sączu. Wykładowca z przedmiotu prawo w oświacie, realizowanego w ramach studiów podyplomowych przygotowanie pedagogiczne do zawodu nauczyciela, realizowanych przez Wyższą Szkołę Biznesu– National Louis University w Nowym Sączu. W latach 2013-2014 prowadził doradztwo prawne w ramach projektu „Dam sobie pracę”, realizowanego ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego przez Fundację Wiedza i Przyszłość.

Przemysław Piotrowski, doktor habilitowany, kierownik Zakładu Psychologii Sądowej i Kryminologii w Instytucie Psychologii Stosowanej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Specjalizuje się w psychologii społecznej ze szczególnym uwzględnieniem zachowań dewiacyjnych, agresji i przestępczości. Autor licznych publikacji, w tym książek *Szalikowcy. O zachowaniach dewiacyjnych kibiców sportowych* (1999), *Subkultury młodzieżowe. Aspekty psychospołeczne* (2004), *Rozbój. Uwarrantowania psychospołeczne, motywacja i racjonalność sprawców* (2011) oraz *Chuligani a kultura futbolu w Polsce* (2012).

Katarzyna Oberda, urodzona 30.11.1991 roku, w Kielcach, położonych w małowniczym rejonie Gór Świętokrzyskich. Studentka ostatnich lat psychologii i absolwentka przygotowania pedagogicznego do zawodu nauczyciela Wyższej Szkoły Biznesu National Louis University w Nowym Sączu. Swoje interdyscyplinarne zainteresowania badawcze wiąże z psychologią, pedagogiką, psycholinwistyką oraz translatoryką. W szczególności interesuje się psychologią zarządzania, psychologią języka i teorią komunikacji.

Ewa Piotrowska-Oberda - dr nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa, adiunkt w Instytucie Filologii Obcych Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach. Zainteresowania badawcze koncentrują się na psycholingwistyce z uwzględnieniem badań obejmujących językoznawstwo historyczne, kontrastywne i generatywne. Obszary zainteresowań naukowych łączą językoznawstwo funkcjonalne z analizą dyskursywną specjalistycznych tekstów źródłowych i docelowych w procesie tłumaczeń symultanicznych i konsekwentnych, oraz tłumaczeń prawniczych i przysięgłych w świetle teorii komunikacji interpersonalnej. Językoznawstwo korpusowe często wykorzystywane jest do omawiania zagadnień lingwistyki współczesnej i jej powiązań z naukami społecznymi.

Łukasz Marcin Sitko (urodzony 26 stycznia 1989 r. w Brodnicy) - z wykształcenia pedagog i doradca zawodowy. Absolwent studiów podyplomowych Wyższej Szkoły Biznesu - National Louis University które ukończył z wyróżnieniem. W 2013 roku otrzymał nagrodę Rektora za wyróżniającą się pracę magisterską poświęconą tematyce stresu. Jego zainteresowania naukowe koncentrują się wokół problematyki osób niepełnosprawnych, zachowań suicydalnych, szeroko pojętej problematyki stresu jak również agresji i autoagresji. Aktywnie bierze udział w różnego rodzaju działalności charytatywnej.

Natalia Śmierciak – absolwentka wydziału Lekarskiego Collegium Medicum UJ w Krakowie, studentka psychologii WSB –NLU w Nowym Sączu. 2- krotna stypendystka nagrody Ministra Oświaty i Nauki. Obecne zainteresowania naukowe koncentrują się na zagadnieniach związanych z zaburzeniami odżywiania, psychiatrią dzieci i młodzieży oraz z neuropatologią.

Anna Turczak jest adiunktem w Zachodniopomorskiej Szkole Biznesu w Szczecinie. Specjalizuje się w zastosowaniu metod ilościowych w zagadnieniach społecznych i gospodarczych. Wykłada w języku polskim i angielskim między innymi statystykę, ekonometrię, ekonomię matematyczną, numeryczne narzędzia zarządzania. Bierze udział w realizacji wielu projektów unijnych. Jest autorką ponad siedemdziesięciu publikacji naukowych. Ma bardzo bogate doświadczenie zawodowe wyniesione z praktyki gospodarczej.

mgr Patryk Wicher, doktorant na Wydziale Politologii UMCS w Lublinie, absolwent Wydział Studiów Politycznych w WSB-NLU w Nowym Sączu – magister politologii, specjalność: Doradztwo i Komunikowanie Polityczne oraz Wydziału Przedsiębiorczości i Zarządzania w WSB-NLU w Nowym Sączu – magister z zakresu zarządzania i marketingu, specjalność Zarządzanie w Administracji Publicznej. Ukończył studia podyplomowe z zakresu Przygotowania Pedagogicznego w PWSZ w Nowym Sączu, studia podyplomowe Menadżer Ekonomii Społecznej w WSPiM w Chrzanowie, studia podyplomowe Zarządzanie oświatą w zreformowanym systemie edukacji w WSBiP w Ostrowcu Świętokrzyskim oraz studia podyplomowe Mediacja i inne metody alternatywnego rozwiązywania sporów na UJ w Krakowie, ukończył również kurs na członków rad nadzorczych spółek skarbu państwa oraz spółek komunalnych. Nauczyciel w ZS nr 4 w Nowym Sączu, szkoleniowiec, wykładowca, pracownik administracyjny, dyrektor biura zarządu FISA oraz rzecznikiem prasowym WSB-NLU w Nowym Sączu. Społecznie pełni funkcję prezesa zarządu Stowarzyszenia na Rzecz Integracji Środowisk Akademičkih ORION. Członek PTTK Oddział Beskid w Nowym Sączu, a od 2006 r. Członek Komisji Integracji z Osobami Niepełnosprawnymi przy PTTK. Radny Rady Miasta Nowego Sącza (kadencja 2010-2014) oraz obecnej kadencji (2014-2018). W pracy samorządowej był członkiem Komisji Edukacji, Kultury i Sportu w Radzie Miasta Nowego Sącza, Wiceprzewodniczący Komisji Statutowo – Prawnej w Radzie Miasta Nowego Sącza oraz Przewodniczącym Klubu Radnych Prawa i Sprawiedliwości. W obecnej kadencji Rady Miasta pełni funkcję przewodniczącego Komisji Statutowo – Prawnej, wiceprzewodniczącego Komisji Edukacji i Kultury oraz Członek Komisji Rewizyjnej.